

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 10 (102) ЖОВТЕНЬ 2013

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2013

▲ ГРАНІ

Свідоцтво КВ № 19758 - 9558 ПР
від 19.03.13

ISSN 2077-1800

Постановами президії ВАК України альманах внесено до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з:

- соціологічних наук
(протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- історичних наук
(протокол №1-05/1 від 10.02.10),
- філософських наук
(протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- політичних наук
(протокол №1-05/3 від 14.04.10).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Протокол № 3 від 26.09.13).

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:
Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25, Дніпропетровськ,
Україна, 49000
+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

ДРУК:
ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21, Дніпропетровськ,
Україна, 49066

© «ГРАНІ»

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор

Квітка С.А.

Заступники головного редактора

Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.

Випусковий редактор

Яценко Н.Ю.

Комп'ютерне макетування

Касаткіна О.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Баштаник В.В.

д.держ.упр., проф.

Бобровська О.Ю.

д.держ.упр., проф.

Болебрух А.Г.

д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук

Бородін Є.І.

д.і.н., проф.

Бурлака Д.К.

д.філос.н., проф. (Росія)

Венгер Н.В.

д.і.н., проф.

Висоцький О.Ю.

д.п.н., проф.

Гнатенко П.І.

д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України

Городяненко В.Г.

д.і.н., проф.

Гайнутдінова Л.О.

д.п.н., проф. (Росія)

Дрешняк В.М.

д. держ. упр., доц.

Іваненко В.В.

д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук

Катаєв С.Л.

д.соціол.н., проф.

Кирилюк Ф.М.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Корх О.М.

д.філос.н., проф.

Кривошеїн В.В.

д.п.н., проф.

Липовська Н.А.

д. держ. упр., проф.

Лобанова А.С.

д.соціол.н., проф.

Нікілєв О.Ф.

д.і.н., проф.

Осетрова О.О.

д.філос.н., проф.

Побочий І.А.

д.п.н., проф.

Прокопенко Л.Л.

д.держ.упр., доц.

Пронякін В.І.

д.філос.н., проф.

Світленко С.І.

д.і.н., проф.

Святець Ю.А.

д.і.н., проф.

Серьогін С.М.

д. держ. упр., проф.

Суїменко Є.І.

д.філос.н., проф.

Сурмін Ю.П.

д.соціол.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Токовенко О.С.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Тулиця О.Л.

д.п.н., проф.

Удод О.А.

д.і.н., проф.

Хижняк Л.М.

д.соціол.н., проф.

Хміль В.В.

д.філос.н., проф.

Хожило І.І.

д. держ. упр., доц.

Шаров Ю.П.

д. держ. упр., проф.

Шевцов С.В.

д.філос.н., проф.

Шепелєв М.А.

д.п.н., проф.

Шляхов О.Б.

д.і.н., проф.

Юрченко С.В.

д.п.н., проф.

Якунін В.К.

д.і.н., проф.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Лендшел М.О. Форми функціонування допоміжних рівнів місцевого управління та самоорганізації громадян в країнах Європи: досвід для України	6
Бекиров С.Н. Этнонациональная политика Украины под влиянием крымскотатарского национального движения в конце XX века	13
Вовк С.О. Наслідки громадянських війн (соціально-політичний аналіз)	19
Герман Ю.О. Державна політика у напрямку створення дослідницьких університетів в Україні на початку XIX (проблема вибору моделі)	25
Доля І.М. Ефективність місцевого референдуму як механізму політичної відповідальності місцевої влади	30
Костючков С.К. Демократичні традиції local self-government в Європейській Хартії про місцеве самоврядування	35
Максимець Б.В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні	40
Арабаджи Ю.І. Перспективи України в Євразійському союзі	45
Янченко А.О. Слактивізм - проблема політичної участі в Інтернеті чи «невизначене» поняття?	56
Цирфа Ю.А. Зовнішньополітична ідентичність Європейського союзу як політико-соціального конструкту	60
Пилипенко О.В. Громадські рухи як об'єкт політологічного дослідження	67

ФІЛОСОФІЯ

Астахова Т.Г. Картезіанський дуалізм: pro et contra	73
Бескаравайний С.С. Автотрофність техноценозів	78
Кравцов Ю.С. Філософське омислення подолання «кризи ідентичності» права	87
Семенюк І.В. Аналіз детермінантів розвитку сучасного південнокорейського суспільства	93
Сагуйченко В.В. Школа як специфічний життєвий світ підростаючої генерації	98
Козубцов І.М. Мотиваційна модель процесу компетентного навчання аспірантів: міждисциплінарна єдність філософії освіти (09.00.10) та теорії і методики професійної освіти (13.00.04)	101
Пархоменко О.В. Проблема изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве	106

СОЦІОЛОГІЯ

Клименко О.Ю. Особливості солідарної моделі соціальної підтримки дітей	112
Мосьондз М.В. Інтеграційні практики сучасної молоді: до питання розробки моделі конструювання	117
Шинкаренко О.Є. Електоральний маркетинг та електоральний абсентеїзм	121
Орел М.П. Компетенізація освіти	127
Сомова О.О. Інноваційна свідомість мешканців Донецької області (за результатами соціологічного дослідження)	133

ІСТОРІЯ

Воронін В.М. Удосконалення нагородної системи УРСР в 60-ті роки XX сторіччя (на прикладі введення почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора)	139
Перетокін А.Г. Місце селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст.	143
Зосімова М.В. Становище македонців у Королівстві СХС у 1919-1929 рр.	149
Хайрулдинова Ә.М. Проблема развития НУРДМК на всекрымских съездах мусульман Крымской АССР (1923–1925)	155
Фоміна О. В. Твори Редьярда Кіплінга як історичні джерела з трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби	159
Борисенко Е.С. Легенда «Элеазар священник» на монетах восстания Бар-Кохбы: к вопросу о роли священников и мудрецов в восстании	164

РЕЦЕНЗІЯ

Мамонтова Е.В. Рецензія на монографію М.В. Лазаровича «Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз» (Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.)	171
--	-----

EDITORIAL

Editorin Chief:

Kvitka S.A.

Deputy Editorin Chief:

Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.

Managing Editor:

Yatsenko N.Yu.

Computer modeling:

Kasatkina O.V.

EDITORIAL BOARD

Bashtannyk V.V.

Full Prof. Dr.

Bobrovs'ka O.Yu.

Full Prof. Dr.

Bolebrukh A.H.

Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian
academy of historical sciences

Borodin E.I.

Full Prof. Dr.

Burlaka D.K.

Full Prof. Dr. (Russia)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr.

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr.

Gnatenko P.I.

Full Prof. Dr., member of the National
academy of pedagogical sciences of Ukraine

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr.

Haynutdinova L.O.

Full Prof. Dr. (Russia)

Dreshpak V.M.

Assoc. Prof. Dr.

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian
academy of historical sciences

Kataev S.L.

Full Prof. Dr.

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian
academy of political science

Korh A.M.

Full Prof. Dr.

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr.

Lypovs'ka N.A.

Full Prof. Dr.

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr.

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr.

Osetrova O.O.

Full Prof. Dr.

Pobochy I.A.

Full Prof. Dr.

Prokopenko L.L.

Assoc. Prof. Dr.

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr.

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr.

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr.

Seryohin S.M.

Full Prof. Dr.

Suimenko E.I.

Full Prof. Dr.

Surmin Yu.P.

Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian
academy of political science

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian
academy of political science

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr.

Udod O.A.

Full Prof. Dr.

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr.

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr.

Hozhylo I.I.

Assoc. Prof. Dr.

Sharov Yu.P.

Full Prof. Dr.

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr.

Shepelev M.A.

Full Prof. Dr.

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr.

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr.

Yakunin V.K.

Full Prof. Dr.

POLITICAL SCIENCE

Lendel M.O. Forms of functioning of auxiliary levels of local government and self-organization of citizens in the countries of Europe : experience for Ukraine	6
Bekirov S.N. Ethnonational policy of Ukraine under the influence of the crimean tatars national movement at the end of the 20th century	13
Vovk O.S. The consequences of civil wars (socio-political analysis)	19
Herman Yu.O. The state policy towards the establishment of research universities in Ukraine in the early nineteenth (the problem of model selection)	25
Dolia I.M. Efficiency of local referendum as a mechanism of the local authority political responsibility	30
Kostiuchkov S.K. Democratic traditions local self-government the European Charter on local self- government	35
Maksymets B.V. Influence of national identity on the results of local elections beginning XXI century in Ukraine	40
Arabadzhy Yu.I. Ukraine's prospects in the Eurasian union	45
Yanchenko A.O. Slaktyvizm - the problem of political participation on the Internet or «vague» concept?	56
Tsyrfu Yu.A. European union foreign policy identity as political and social construct	60
Pylypenko O.V. Social movements as an object of political science research	67

PHILOSOPHY

Astakhova T.H. Carthusian dualism: pro et contra	73
Beskaravaynyy S.S. The autotrohy of tecnocenosis	78
Kravtsov Yu.S. Philosophical undestanding overcoming the «identity crisis» law	87
Semeniuk I.V. The analysis of modern determinants of South Korean society	93
Sahuichenko V.V. School as a specific life-world growing up generation	98
Kozubtsov I.M. Motivational model of competent teaching graduate students: an interdisciplinary unity of philosophy of education (09.00.10) and the theory and methodology of professional education (13.00.04)	101
Parkhomenko O.V. The problem of changing of creative personality in a new communicative space	106

SOCIOLOGY

Klimenko O.Yu. Peculiarities of solidary model of children social support	112
Mosondz M.V. Integration practices of contemporary youth issues to develop a model of design	117
Shynkarenko O.Ye. Electoral marceting and electoral absenteeism	121
Orel M.P. Competentization of education	127
Somova O.O. Innovative consciousness of inhabitants of Donetsk region (according to results of the social survey)	133

HISTORY

Voronin V.M. Improving the award of the USSR in the 60 years of the twentieth century (for example, the introduction of honorary titles of the Deserved inventor and of the Deserved rationalizer)	139
Peretokin A.G. Peasants' place in the social portrait of Donetsk-Prydnyprovsk region at the end of the 19th – the beginning of the 20th century	143
Zosimova M.V. Position of macedonians in the Kingdom of serbs, croats and slovenes in 1919-1929	149
Khayruddinova E.M. The problem of NURDMK congresses at all-Crimean muslim Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (1923-1925)	155
Fomina O.V. Works by Rudyard Kipling as historical sources of transformation the idea of the Empire in British society in the late Victorian era	159
Borysenko Ye.S. Legend «Eleazar the priest» on the coins of the Bar Kochba revolt: the question of the role of the priests and wise men in the uprising	164

REVIEW

Mamontova E.V. Review of the monograph M.V. Lazarovych «Ethnic policy of the ukrainian authorities era national liberation struggle of 1917-1921: comparative analysis» (Ter-nopil: TNEU, 2013. - 760 p.)	171
--	-----

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.22:352

Форми функціонування допоміжних рівнів місцевого управління та самоорганізації громадян в країнах Європи: досвід для України

М.О. ЛЕНДЬЕЛ

Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

E-mail: mlendel@bagel.com.ua

Авторське резюме

Визначено, що ефективність діяльності місцевого самоврядування, рівень задоволення громадян від функціонування локальної демократії, а точніше – існування цієї системи, залежить від близькості публічної влади до жителів спільнот. Проаналізовано інституційні форми, в яких існують допоміжні рівні самоврядування в європейських країнах, зокрема Центральної і Східної Європи, а також структури самоорганізації громадян на рівні локальних територіальних громад. Якщо класифікувати їх як допоміжні форми управління, які є поширеним інституційним рівнем самоврядування в європейських країнах, то міжнародний досвід пропонує набір інструментів підвищення ефективності задоволення ними інтересів громадян. Водночас потребує подальших досліджень питання про механізми соціальної мобілізації, яка є необхідним фактором функціонування місцевої демократії.

Ключові слова: громада, допоміжний рівень місцевого управління, місцеве самоврядування, самоорганізація, спільнота, Центральна і Східна Європа.

Forms of functioning of auxiliary levels of local government and self-organization of citizens in the countries of Europe : experience for Ukraine

M.O. LENDEL

Uzhhorod national university, Uzhhorod, Ukraine

E-mail: mlendel@bagel.com.ua

Abstract

The efficiency of the local government, the level of citizens' satisfaction by the local democracy functioning, more precisely, the existence of this system, depends from the distance between citizens and the public power. The institutional forms of the additional levels of local government in the European countries, especially in the Central and Eastern European ones, and also the structures of the inhabitants self-organization in the local territorial communities is defined. Taking into account, that they can be also classified as the additional levels of local government that are quite popular institutional level in the European countries, the international experience proposes the set of the instruments for increasing of the citizens needs satisfaction level. At the same time, the issue of the relevant social mobilization mechanisms, that can be regarded as the important factor of the local democracy functioning, have to be studied additionally.

Key words: community, the additional levels of local government, local government, self-organization, Central and Eastern Europe.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності місцевого самоврядування, а отже, рівень задоволення громадян від функціонування локальної демократії, а точніше – існування цієї системи залежить, у тому числі, від близькості публічної влади до громадян. Враховуючи, що на території більшості адміністративних одиниць з органами самоврядування проживає велика кількість громадян, які мають різноманітні потреби, що зумовлені, в тому числі, конкретним місцем проживанням, то виникає питання, чи є спроможними представницькі органи влади забезпечити водночас і принципи демократії, і принцип ефективності? Досвід інших країн і водночас історичні традиції України демонструють, що у комунікації між громадянами і владою необхідною є проміжна політико-управлінська ланка, наділена подвійною легітимністю: і від громадян, і від обраних

органів влади. Одразу ж виникає запитання: які форми локального управління та самоорганізації громадян є органічними для нормативних та політико-культурних традицій українського суспільства?

Аналіз досліджень і публікацій. Література, що стосується різних аспектів місцевого самоврядування – в його класичному формально-інституційному вимірі – у вітчизняній політології, безмежна. Не ставлячи перед собою завдання досягнути цей масив, наведемо як приклади праці О.Батанова [1], В. Куйбіди [5], О. Лазор [6]. Фактологічний матеріал про систему управління на локальному рівні в країнах Центральної і Східної Європи, який гіпотетично є релевантним для адаптації в Україні, є узагальненим, насамперед у посібнику А.Некряч [9], децентралізації – у статті О. Стойко [12]. З'ясування форм утворення

© М.О. Лендєл, 2013

допоміжних форм управління у громадах європейських країн, зокрема у контексті використання цих інституційних типів в Україні, є поза увагою дослідників.

Метою дослідження є з'ясувати найбільш ефективні допоміжні форми місцевого управління та самоорганізації громадян у європейських країнах, досвід утворення яких може бути інструментальним в Україні.

Виклад основного матеріалу. З теоретичної точки зору, поняття «територіальна громада» означає не лише адміністративно-територіальну одиницю, але й стійку систему соціальних зв'язків та відносин, що виникає між жителями конкретної території в зоні їх контактної взаємодії з метою реалізації спільних інтересів. Як правило, кожне окреме поселення є локальною соціальною системою (локальною спільнотою, громадою). В ідеалі кожна громада має мати власні органи самоврядування або так звані його допоміжні рівні, які б акумулювали інтереси, притаманні певній спільноті. Як форма участі населення у місцевому самоврядуванні, самоорганізація громадян має деякі особливості, зокрема: виникає на основі власної ініціативи громадян, характеризується різноманітністю рівнів (будинки, квартал, мікрорайон інше), може брати деякі повноваження органів місцевого самоврядування. Фактично самоорганізація є основою самоврядування, оскільки сприяє перетворенню громадянської активності у політико-управлінські рішення.

Локальні дослідження використовують як одне з центральних поняття «спільноти» (англ. community), визначень якого нараховується близько сотні. Одне з найбільш популярних пояснень ще наприкінці XIX століття запропонував Ф. Тьоніс, протиставивши спільноту і суспільство як різні форми соціальної самоорганізації. Спільноти є пов'язаними з територією, на якій проживають невеликі колективи людей, пов'язані між собою родинними та сусідськими стосунками, а отже, вони притаманні сільській місцевості, невеликим містам. Суспільство, засноване на поняттях товар і вартість, гроші та ринок, капітал і робоча сила, і є формою організації міського життя, держави загалом [13, с. 22-52].

Зауважимо, що термін «спільнота» можна використовувати у трьох взаємопов'язаних значеннях, а саме: як географічне поняття (територіальний аспект), соціальна взаємодія (соціальний аспект), соціальний зв'язок (психологічно-культурний аспект) [2]. Погодимось з підходом Г. Музиченко і Є. Саханенка, які наголошують, що локальна спільнота розвивається у конкретних природних, економічних, соціальних та політичних умовах, і тому конкретну схему її утворення можна зобразити так: територія – спільне проживання – відносини, що складаються між людьми – виникнен-

ня спільних інтересів – колективна свідомість [8; 11]. Через це дотримуємось точки зору, що класичні громади можуть існувати у невеликих територіальних одиницях, в яких населення формує соціальний колектив, у межах якого відбувається щоденне життя громадян, об'єднаних спільними інтересами. Для більших територіальних одиниць вже притаманні партикулярні інтереси (Г. Волман [17]).

В країнах Західної Європи, Північної Америки та Австралії організаційними формами самоорганізації громадян є насамперед неурядові організації, які існують, здебільшого, у формі центрів розвитку місцевих співтовариств (англ. community centres); сусідських співтовариств та трастів (англ. neighbourhood associations, trusts, condominiums), які є самоорганізованими, часто неформальними, однак сталими, цілеспрямованими сусідськими зв'язками і взаємовідносинами людей, які проживають на певній території.

Сусідські співтовариства мають право займатися будь-якою діяльністю, що належить до благодійницьких, надаючи членам громади, об'єднаної за територіальною та соціальною ознакою, послуги у різномірних сферах та вирішуючи питання місцевого значення. У більшості випадків подібним структурам не потрібно навіть отримувати дозволу від органів місцевого самоврядування. Можна навести приклад Швеції, де поширена модель так званих «колективних будинків», жителі яких здійснюють спільну роботу щодо обслуговування будинку. У більшості випадків популярною є практика підписання угод між громадянами та муніципальною кампанією, якій передаються функції щодо утримання та ремонту будинку.

В країнах з розвинутими традиціями місцевої демократії простежується тенденція зростання частки бюджетної підтримки структур самоорганізації громадян. Наприклад, у Великій Британії у 2010-х роках почала функціонувати урядова програма «Grassroots Grants», через яку надаються бюджетні кошти, спрямовані на підтримку організацій та ініціатив, які вирішують проблеми місцевих спільнот. Поширення набуває практика, коли органи влади повністю делегують неурядовим організаціям вирішення певних соціальних проблем та фінансують їх діяльність [17].

Починаючи з 1990-х років, система реального місцевого самоврядування і самоорганізації громадян почала поширюватися і в країнах Центральної і Східної Європи. Щодо локального територіального устрою, то упродовж постсоціалістичних десятиліть відбулися пов'язані, хоча й подекуди, протилежні процеси: утворення нових територіальних громад на основі поділу існуючих у період соціалізму та об'єднання існуючих спільнот з малою кількістю жителів

у більшості. У першому випадку, громадяни переслідували мету зменшення дистанції до місцевих органів влади, у другому – підвищення ефективності надання громадських послуг у спільнотах з більшими ресурсами [15].

Для врегулювання проблеми існування малих, а отже, незабезпечених ресурсами громад, у різних країнах використовуються свої інструменти: у Росії – референдум для прийняття рішення про об'єднання двох і більше громад, у Польщі – стандарт, що територія локальної спільноти має мати достатній потенціал для надання громадських послуг і її межі можуть бути змінені лише за рішенням національного парламенту, в Болгарії – норма, що мінімальна кількість жителів має складати 6 тис. осіб, Естонії – 3,5 тис., Латвії – 5 тис., Угорщині – 3 тис. осіб. Окрім того, наприклад, в Естонії держава підписує контракт з амальгамованими місцевими спільнотами, надаючи їм пріоритетну бюджетну підтримку, зокрема для реалізації великих інфраструктурних проектів. У країнах, що досягли успіху щодо приєднання до європейської спільноти, для стимулювання консолідації використовувалися дотації з бюджету та різноманітних фондів, ініціатив Європейського Союзу, зокрема у формі підтримки спільних проектів [7].

Окрім того, в країнах Центральної і Східної Європи була інституціоналізована практика формування: допоміжних органів самоврядування, які створюються у підпорядкованих територіальних одиницях єдиних територіальних громад (населених пунктах, сільських округах, районах); органів територіального громадського самоврядування; громадянських ініціатив, які вирішують локальні проблеми, пов'язані, в першу чергу, з захистом території від будівництва небажаних виробничих та інфраструктурних об'єктів, благоустроєм громад, дозвіллям населення, підвищенням інвестиційного іміджу спільнот, їх «відродженням», боротьбою із бідністю.

У законодавстві Чеської та Словацької Республік, Болгарії, Угорщини не передбачені окремі правові форми місцевої самоорганізації громадян. Однак у частині постсоціалістичних країн створено правові умови для формування допоміжних рівнів управління у населених пунктах, що входять до складу більших територіальних громад, які, в свою чергу, є основою для функціонування єдиних органів місцевого самоврядування (Албанія, Грузія, Вірменія, Росія, Польща). Наприклад, в Албанії сільські громади поділяються на окремі села, де виконавчі функції здійснює старійшина, водночас, репрезентуючи інтереси жителів свого поселення в межах усієї територіальної спільноти. Дещо подібна система діє у Франції та Великій Британії, де існують так звані «мерії кварталів» [9].

Водночас законодавство центральноєвро-

пейських країн дозволяє також функціонування сусідських асоціацій та центрів місцевих співтовариств, які, як уже було зазначено, є популярними в західних країнах. Центри місцевих співтовариств створюються з метою задоволення потреб членів відповідних територіальних мікрोगрад, використовуючи механізм благодійництва. Сусідські асоціації беруть участь у вирішенні питань захисту своєї території, організації дозвілля громадян, покращенні якості соціальних послуг, стану довкілля та інфраструктури. Усі згадані форми самоорганізації є механізмом компенсації бездіяльності органів місцевого самоврядування або ж альтернативою їх політико-управлінських рішень [12].

У Польщі правові засади функціонування місцевого самоврядування визначаються Конституцією, яка була схвалена 2 квітня 1997 року та Законом про територіальне самоврядування. Відповідно до основного законодавчого акту жителі населених пунктів формують гміни як місцеві територіальні спільноти, а територіальне самоврядування бере участь у реалізації публічної влади та управління. Гміни отримали право на прийняття місцевих статутів, приписи яких повинні знаходитися в рамках законодавчого поля держави, однак можуть уточнювати їх. Як правило, в статутах визначається структура місцевих органів влади, процедури їх функціонування та прийняття рішень [16].

Для ефективного виконання публічних завдань гміни можуть створювати допоміжні одиниці управління – солецтва (у так званих сільських гмінах), селища (у гмінах змішаного міського і сільського характеру), райони (у містах). Потреба у функціонуванні цих ланок управління пояснюється переважаючим – великим – типом гмін: у середньому навіть сільська гміна у Польщі нараховує 7-8 тис. жителів і складається, як правило, з 10-11 населених пунктів.

Солецтва є традиційною для Польщі формою самоуправління громадян. У їх середовищі основні рішення приймаються зборами, а функції виконавчого органу виконує солтис, якому допомагає солецька рада. У зборах солецтва мають право брати участь усі громадяни. Схожими до тих, що в солецтвах, є засади функціонування селищ і районів: представницьким органом є рада, кількість депутатів якої має відповідати кількості депутатів ради гміни, однак не перевищувати 21 особу. Виконавчим органом є голова селища (району).

Статут солецтва схвалюється радою гміни, і в цьому документі визначаються питання його організації, ліквідації та сфера діяльності відповідного допоміжного органу. Обов'язковим елементом створення допоміжних одиниць є думка жителів певної території, зокрема вони можуть пропонувати створення допоміжної

одиниці або ж висловлювати свою позицію щодо подібної ініціативи органу місцевого самоврядування. Так, наприклад, у м. Краків із 750-тис. населенням, за рішенням ради міста було створено 18 допоміжних дільниць.

Можна виділити такі характеристики допоміжних одиниць самоуправління у Польщі: необов'язковість їх утворення (лише на основі рішення місцевої ради); відсутність власної компетенції та статусу юридичної особи; нестача власних доходів, однак можливість реалізації завдань у межах місцевого бюджету на основі передачі ресурсів від місцевих рад.

Діяльність солецтв, селищ та районів у Польщі упродовж останніх років характеризувалася позитивними результатами, зокрема щодо утримання об'єктів культурної та комунальної інфраструктури. Для забезпечення діяльності допоміжних органів самоуправління використовується практика самообкладання податками та інвестування коштів місцевого бюджету.

Зауважимо, що практика безпосереднього обрання населення одноосібних органів територіального самоврядування є поширеною у багатьох країнах Європи: у Болгарії (кмет), Білорусі (одноосібні органи територіального громадського самоврядування).

Зауважимо, що оскільки допоміжні органи не є юридичними особами, їх керівники проводять діяльність самостійно на підставі доручення, виданого правлінням гміни. Допоміжна одиниця управляє і користується комунальним майном та розпоряджається доходами з цього джерела в межах, встановлених статутом. Статут також визначає перелік питань щодо вирішення яких допоміжна одиниця може використовувати належне їй майно. Порядок залучення інвестиційних коштів та механізми інвестування визначаються радою гміни.

У Російській Федерації (РФ) у першому базовому законі про місцеве самоврядування, що був прийнятий у 1995 році, відсутнім був термін «територіальний колектив» чи «місцева спільнота», який використовується у законодавстві центральноєвропейських сусідів. Дозволялися різні назви органів самоврядування, зокрема представницьких, відповідно до традицій територій, де вони створювалися. Окрім того, громадам було надано право самостійно визначати структуру місцевої влади, інституціоналізуючи її в статуті утворення. Фактично, була запропонована можливість формування п'яти організаційних типів самоврядування, а саме: представницький орган і обраний населенням голова місцевої адміністрації (мер); представницький орган та обраний його складом мер; представницький орган, який очолюється одним з депутатів і призначає голову місцевої адміністрації; представницький орган виконує виконавчі функції, а його голова є одночасно головою адміністрації; функціонуван-

ня місцевої асамблеї (рос. «сход(ки)»), що співіснує з головою уряду (притаманна для малих сільських поселень). У новому законі про місцеве самоврядування 2003 року було змінено принципи територіальної організації самоврядування, а також закріплення повноважень за конкретним рівнем громад шляхом їх диверсифікації. Встановлювалися декілька їх типів – сільське або міське поселення, муніципальний район, міський округ, внутрішньоміська територія міста федерального значення. Цей законодавчий акт передбачив декілька моделей організації самоврядування, а саме: модель «мер – рада», заснована на загальних виборах представницьких органів та мерів; модель «сіті-менеджера», коли депутати призначали, за участю регіональної адміністрації, голову виконавчої влади; змішану модель, за якої обраний мер виконує представницькі функції, а сіті-менеджер – повноваження голови виконавчої влади [3; 14].

Законодавство Росії передбачає, що у громадах з малою чисельністю населення (в середньому 100-1200 виборців), функції місцевого самоврядування виконують сходи громадян. Найбільшого поширення такий тип врядування отримав у Республіці Саха, Красноярському, Хабаровському краях, тобто у регіонах Сибіру та Далекого Сходу. Представницькі органи 98 муніципальних районів формувалися шляхом делегування голів і депутатів поселень [10].

У РФ додатковим, у порівнянні з набором, прийнятим у більшості центральноєвропейських суспільств, інструментом безпосередньої демократії є територіальне громадське самоуправління (ТГС). ТГС визначається як самоорганізація громадян за місцем їх проживання на частині території поселення для самостійного і під свою відповідальність здійснення власних ініціатив з питань місцевого значення. Законом 2003 року було визначено, що порядок здійснення самоуправління може визначатися лише статутом громади та іншими місцевими нормативними актами. Причому кордони території, на якій здійснюється самоуправління, визначаються представницьким органом спільноти за пропозицією населення. Громадське самоуправління може здійснюватися в наступних межах: під'їзд будинку; багатоповерховий будинок; група будинків; мікрорайон; сільський населений пункт, який не є поселенням; інші території. ТГС може здійснюватися безпосередньо через збори та конференції громадян, а також через створення спеціальних органів. Органи ТГС обираються на зборах або конференціях громадян, які мешкають на відповідній території. ТГС вважається створеним з моменту реєстрації статуту ТГС органом місцевого самоврядування. Органи можуть бути юридичною особою та підлягають державній реєстрації в організаційно-правовій формі не-

комерційної організації. Можливими є такі форми територіальної самоорганізації населення, як: товариства власників житла; будівельні кооперативи; деякі громадські організації та деякі органи громадської самодіяльності.

Оскільки створення ТГС є не обов'язковим і ініціатива щодо їх створення, як правило, належить пересічним громадянам, то ці структури є поширені по території Росії дуже нерівномірно. Станом на 2004 рік ТГС функціонувало приблизно у 60 % муніципальних утворень, в тому числі у 96 % великих міст. Однак вже через два роки – на початку 2006 року – відбулося суттєве скорочення його географічної сфери: цей інститут продовжував діяти лише в 46 % міст. Така радикальна зміна пояснюється незавершеністю процесу перереєстрації органів самоуправління, відповідно до нового законодавства про місцеве самоврядування, і нестачею фінансових ресурсів. Як правило, самоуправління діяло на рівні мікрорайону (44 % громад), вулиці, двору чи будинку (24 % громад).

Основою створення ТГС є проведення установчих зборів жителів певної територіальної одиниці для виборів ними своїх представників. Спорідненими до структур ТГС є товариства власників житла, які почали активно створюватися з 2005 році, коли була прийнята відповідна правова база. Органи ТГС мають право здійснювати економічну діяльність, спрямовану на вирішення проблем територіальної громади, як за рахунок коштів громадян, так і на підставі договору з органами місцевого самоврядування із залученням бюджетних коштів. Ці структури для досягнення статутних цілей мають право здійснювати підприємницьку діяльність і створювати господарські товариства й інші господарські організації.

Практика функціонування ТГС є також поширеною в Білорусі, де такі структури підзвітні місцевому зібранню, що його заснувало чи обрало, та відповідній місцевій раді як легітимному органу самоврядування. При цьому на відповідній частині адміністративно-територіальної одиниці може бути створений тільки один орган ТГС. Серед форм органів ТГС зазначаються одноосібні та колегіальні. Колегіальний орган ТГС може функціонувати без створення юридичної особи або як юридична особа.

Одноосібний орган ТГС (староста, старійшина та інші) створюється і діє відповідно до положення, затвердженого відповідною радою на підставі примірного положення, затвердженого обласною радою. Облік одноосібних органів ТГС здійснюється відповідними виконавчими та розпорядчими органами першого рівня. Існування одноосібних органів самоорганізації притаманні і для інших країн світу (на зборах жителів відкритим голосуванням, як уже було зазначено, в Польщі обирається солтис, в Болгарії – кмет, в Індонезії та Таїланді – староста села і міського кварталу).

В Україні самоорганізація громадян існує у правовій формі органів самоорганізації населення (ОСН), які, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування», є самостійним елементом системи органів місцевого самоврядування. Ст. 140 Конституції України надає право сільським, селищним, міським радам створювати ці структури й наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів і майна. Закон «Про органи самоорганізації», який був прийнятий 11 липня 2001 року, визначає перелік ОСН - будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети, – які можуть мати власні і делеговані повноваження [3].

Як правило, окремим пунктом завдання та повноваження ОСН прописуються в статутах територіальних громад міст України. У деяких громадах приймаються програми підтримки ОСН, включно організації конкурсів проектів, ініціатив серед окремих локальних структур. У Києві, наприклад, існує близько 110 ОСН, в Одесі – 50 одиниць; окрім того, у столиці діє міська програма підтримки цих утворень на 2012-2016 роки. Окрім того, самоорганізація громад підтримується в рамках міжнародних проектів, зокрема тих, що фінансуються ЄС.

Однак система функціонування ОСН в Україні має ряд недоліків, завдяки яким ці структури не набули повсюдного поширення і не є ефективними. Мова йде, насамперед, про тривалу процедуру створення ОСН, їх юридичну легалізацію, невизначеність органу, який надає дозвіл на створення цих структур у випадку поділу міст на райони та співіснування міських та районних у містах рад, а також запутану й складну процедуру вибору керівних органів ОСН. Водночас функціонування ОСН є ускладненим через не обов'язковість їх рішень для членів спільноти, яку вони представляють, ймовірність конфліктів між різними структурами, які претендуватимуть на представлення інтересів громадян. У випадку реєстрації значної кількості ОСН органи місцевого самоврядування не матимуть можливості ефективно співпрацювати з ними та враховувати пропозиції й звернення громадян, окрім того, відсутнім є механізм реалізації норми про можливість делегування органами самоврядування своїх повноважень.

У липні 2012 року було започатковано обговорення проекту нового Закону «Про органи самоорганізації населення», в якому пропонується зміцнити позиції ОСН у системі місцевого самоврядування та розширити їх повноваження. У контексті цієї діяльності є можливим висловити пропозиції щодо формування допоміжних рівнів та структур самоорганізації громадян. Зокрема, пропонуємо спростити порядок та уніфікувати процедуру реєстрації ОСН, зокрема набуття всіма такими структурами

статусу юридичних осіб, розробити порядок затвердження статутів ОСН, які повинні розширювати їх повноваження у системі місцевого самоврядування, закріпити за представницькими органами місцевого самоврядування, міськими головами права здійснювати в межах законодавства перерозподіл повноважень між представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування та ОСН.

Окрім того, вважаємо необхідним розширити повноваження ОСН щодо контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, визначити перелік питань, рішення з приводу яких легітимні органи самоврядування не можуть приймати без консультації з органами територіальної громадської самоорганізації (самоуправління) населення. Доцільним вважаємо запровадження норми про делегування ОСН, іншим неурядовим організаціям повноважень щодо вирішення певних місцевих проблем, про можливість одноосібної форми допоміжного

рівня управління (на взірць солтиса, старости, кмета). Зокрема, це є актуальним для сільських населених пунктів, в яких немає власних органів місцевого самоврядування.

Висновки. Існуючі проблеми «реального» місцевого самоврядування в Україні, зокрема нездатність місцевих рад та їх виконавчих органів оперативно вирішувати поточні питання життєдіяльності місцевих громад, вимагає вдосконалити правові процедури формування та функціонування органів самоорганізації громадян.

Якщо класифікувати їх як допоміжні форми управління, які є поширеним інституційним рівнем самоврядування в європейських країнах, то міжнародний досвід пропонує набір інструментів підвищення ефективності задоволення інтересів громадян. Водночас потребує подальших досліджень питання про механізми соціальної мобілізації, яка є необхідним фактором функціонування місцевої демократії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія [Текст] / Олександр Васильович Батанов. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 260 с.
2. Буткявичене Э. Теория информационного общества и меняющееся понятие общины в виртуальном пространстве [Електронний ресурс] / Э. Буткявичене, Л. Ринкявичюс. — Режим доступу: <http://2008.isras.ru/files/File/Socis/2007-07/Rinkyavichus.pdf>. — Назва з екрана.
3. Закон України «Про органи самоорганизации населения» № 2625-14 від 11 липня 2001 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>. — Назва з екрана.
4. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kodeks.ru/noframe/com-pus-FullLegRF?d&nd=9004937&prevDoc=901700028>. — Назва з екрана.
5. Куйбіда В.С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні [Текст] / Василь Степанович Куйбіда. — Львів : Літопис, 2001. — 376 с.
6. Лазор О.Д. Інституалізація публічної самоврядної влади в Україні [Текст] / Оксана Дмитрівна Лазор. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. — 439 с.
7. Лендъел М. Визначення оптимального розміру муніципалітетів у постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи: роль європейських норм місцевого самоврядування / Мирослава Лендъел [Текст] // Вісник Наукowego інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ : «Гостинець», 2008. — Вип. перший (спеціальний випуск) ; заг. ред. О. Білоуса. — С. 96–104.
8. Музиченко Г.В. Основні компоненти місцевої демократії в сучасній Україні [Текст] / Ганна В'ячеславівна Музиченко // Труды Одесского политехнического университета. — 2002. — Вып. 1(17). — С. 1-3.
9. Некряч А.І. Органи місцевого управління в постсоціалістичних країнах Європи: політологічний зріз : навчальний посібник [Текст] / Анастасія Іванівна Некряч. — Херсон : МУБІП, 2002. — 109 с.
10. Пузанов А. Отчуждение местной власти [Текст] / А. Пузанов, Л. Рагозина // Pro et Contra. — 2007. — № 1 (35). — С. 72-84.
11. Саханенко С.Є. Міська територіальна громада: проблеми дефініції [Текст] / Сергій Єгорович Саханенко // Вісник Української академії державного управління. — 2000. — № 2. — С. 365-374.
12. Стойко О.М. Децентралізація в країнах Східної Європи [Текст] / Олена Михайлівна Стойко // Держава і право. Збірник наукових праць : Юридичні та політичні науки. — К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. — Вип. 30. — С. 755-760.
13. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології [Текст] / Фердинанд Тьоніс — К. : «Дух і літера», 2005. — 258 с.
14. Федеральный закон от 6 октября 2003 года N 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.base.spin-form.ru/show_doc.fwx?Regnom=5062. — Назва з екрана.
15. Herbst M. Economies of Scale in Polish Local Governments / M. Herbst, P. Swianiewicz [Текст] // Size of Local Government, Local Democracy and Efficiency in Delivery of Local Services – International Context and Theoretical Framework ; Ed. P. Swianiewicz. — Budapest : OSI, 2002. — P. 169–222.
16. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ogłoszono w Dz.U. 1997, NR 78 poz. 483 zm. Dz.U. 2001 nr 28 poz. 319 26.03.2001, zm. Dz.U. 2006 nr 200 poz. 1471 07.11.2006, zm. Dz.U. 2009 nr 114 poz. 946 21.10.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>. — Назва з екрана.

17. Wollman H. The Fall and Rise of the Local Community: A Comparative and Historical Perspective [Текст] / Hellmut Wollman // *Urban Studies*. – V. 43. – № 8. – P. 1419-1438.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2013

REFERENCES:

1. *Batanov, O.V.* Teritorialna hromada – osnova mitsevoho samovryadyvannya (Territorial community as the base of the local government). Kyiv, 2001. 260 p.
2. *Butkavychene, E., Rinkyavichus L.* Teorija informatsionnogo obschestva i menyayuchejetsya ponnyatiye obshchyny v virtualnom prostranstve (Theory of the informational society and the changing notion of the community in the virtual environment). Regime to access: <http://2008.isras.ru/files/File/Socis/2007-07/Rinkyavichus.pdf>
3. Zakon Ukrainy «Pro organy samoorhanizatsiji naselennya» (Law of Ukraine «On the self-organization citizens bodies») № 2625-14 vid 11 lypnya 2001 roky. Regime to access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.
4. Konstitutsija Rossijskoj Federatsiji (The Constitution of Russian Federation) ot 12 dekabrya 1993 g. Regime to access: <http://www.kodeks.ru/noframe/com-pus-FullLegRF?d&nd=9004937&prevDoc=901700028>.
5. *Kyibida, V.S.* Konstitutsijno-pravovo problemy mis'koho samovryadyvannya v Ukraini (The constitutional problems of local government in Ukraine). Lviv, 2001. 376 p.
6. *Lazor, O.D.* Institutualizatsija publichnoji samovryadnoji vlady v Ukraini (Institutualization of the public local government in Ukraine). Lviv, 2009. 439 p.
7. *Lendel, M.* Vyznachennya optimalnoho rozmiry municipalitetiv u postsocialistychnych krajinach Tsentralno-Schidnoji Yevropy: rol' yevropejskykh norm mitsevoho samovryadyvannya (Definition of the optimal size of the municipalities in the post-socialist countries of Central-Eastern Europe; the role of the European norms of local government). *Visnyk Naukovoho informatsijno-analytychnoho tsentry NATO Prykarpatskoho natsionalnoho universitetu imeni Vasyla Stefanyka*. Ivano-Frankivsk, 2008. Issue 1 (special issue). pp. 96-104.
8. *Muzychenko, H.V.* Osnovni komponenty mitsevoji demokratiji v suchasniy Ukraini (Main components of local democracy in the modern Ukraine). *Trydy Odes'koho politechnicheskoho universitetu*. 2002. Issue 1 (17). pp. 1-3.
9. *Nekryach, A.I.* Organy mitsevoho upravlinnya v postsotsialistychnych krajinach Yevropy: politolohichnyj zriz (Local government bodies in the postsocialist countries of Europe: the politological aspect). Kherson, 2002. 109 p.
10. *Puzanov, A., Rahozina, L.* Otchuzhdenije mestnoj vlasti (The distance to local government). *Pro et Contra*. 2007. no. 1 (35). pp. 72-84.
11. *Sachanenko, S.Ye.* Mis'ka teritorial'na hromada: problemy definitsiji (The local territorial community: the definition problem). *Visnyk Ukrainy's'koho akademiji derzhavnoho upravlinnya*. 2000. no. 2. pp. 365-374.
12. *Stojko, O.M.* Decentralizatsija v krajinach Schidnoji Yevropy (Decentralization in the Eastern Europe countries) *Derzhava i pravo*. Kyiv, 2005. Issue 30. pp. 755-760.
13. *Tyonis, F.* Spilnota ta sypilstvo. Osnovni ponyattja tchystoji sociolohiji (Community and society. Main categories of the pure social science). Kyiv, 2005. 258 p.
14. Federal'nyj zakon ot 6 otyabrya 2003 goda № 131-FZ «Ob obshchych printsipach orhanizatsiji mestnoho samoupravlennija v Rossijskoj Federatsiji» (Federal law from October 6th 2003 No 131-FZ «On the general principles of the local government organization in Russian Federation» Regime to access: http://www.base.spin-form.ru/show_doc.fwx?Regnom=5062.
15. Herbst, M., Swianiewicz, P. Economies and Diseconomies of Scale in Polish Local Governments. Size of Local Government, Local Democracy and Efficiency in Delivery of Local Services – International Context and Theoretical Framework. Budapest : OSI, 2002. pp. 169-222.
16. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ogłoszono w Dz.U. 1997, NR 78 poz. 483 zm. Dz.U. 2001 nr 28 poz. 319 26.03.2001, zm. Dz.U. 2006 nr 200 poz. 1471 07.11.2006, zm. Dz.U. 2009 nr 114 poz. 946 21.10.2009; Regime to access: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.
17. Wollman, H. The Fall and Rise of the Local Community: A Comparative and Historical Perspective. *Urban Studies*. Vol. 43. no 8. pp. 1419-1438.

Лендель Мирослава Олександрівна – доктор політичних наук, доцент
Ужгородський національний університет
Адреса: 88000, м. Ужгород, вул. Підгірна, 46
E-mail: mlendel@bagel.com.ua

Lendel Myroslava Oleksandrivna – doctor of political sciences, associate professor
Uzhhorod national university
Address: 46, Pidhirna Str., Uzhhorod, 88000
E-mail: mlendel@bagel.com.ua

УДК 323.1(477.75)

Этнонациональная политика Украины под влиянием крымскотатарского национального движения в конце XX века

С.Н. БЕКИРОВ

Крымский гуманитарный университет, г. Ялта, Украина
E-mail: elbekirova @ mail.ru

Авторское резюме

В статье рассматривается процесс влияния крымскотатарского национального движения на этнонациональную политику Украины. Поскольку наличие общественно-политических движений создает своеобразную политическую инфраструктуру государства, а их деятельность направлена на интеграцию интересов своих членов для участия в выработке решений органов государственной власти, автором рассмотрены процессы, происходящие в национальном движении крымских татар, показаны формы влияния национального движения на государственную политику Украины. Дано определение понятия этнической мобилизации, даны предпосылки и определены типы мобилизации.

Изучены документы, регулирующие законодательную базу межэтнических отношений в государстве, способствующие сохранению мира в Крыму. При этом автор обращает внимание на отсутствие юридического закрепления статуса крымскотатарского народа, что, в свою очередь, ведет к созданию напряженности в регионе.

Ключевые слова: национальное движение, этнонациональная политика, интеграция, государственная политика, этническая мобилизация, законодательная база, нация.

Ethnonational policy of Ukraine under the influence of the Crimean tatars national movement at the end of the 20th century

S.N. BEKIROV

Crimean university for the humanities, Yalta, Ukraine
E-mail: elbekirova @ mail.ru

Abstract

The article deals with the influence of the Crimean Tatar national movement on the ethnonational policy of Ukraine. As the presence of non-governmental political movements influences the political infrastructure of the state, and their activities are directed at the integration of their members' interests into the process of the state authorities decision-making, the author studies processes in the national movement of Crimean Tatars. The forms of the national movement influence on the state policy of Ukraine are shown, the notion of «ethnic mobilization» is given, its types and preconditions are defined.

Documents, regulating state legislation of the interethnic relations in the country and contributing to keep the peace balance in the Crimea, are studied. The author emphasizes the fact that the legal status of Crimean Tatar nation is not defined yet, which leads to the escalation in the region.

Key words: national movement, ethnonational policy, integration, state policy, ethnic mobilization, legislative basis, nation.

Постановка проблемы. В каком бы государстве не возникало национальное движение, оно стремится к реализации своих целей. В зависимости от ситуации спектр целей может быть различным: от создания специального статуса для этнической группы – до создания государства. Достижение поставленных целей будет зависеть от многих факторов. Во-первых, это процессы, происходящие в самом движении, а во-вторых, это факторы, происходящие за его пределами. Среди внешних факторов основное место занимает этнонациональная политика той страны, в рамках которой национальное движение сформировалось и наметило свои цели.

Изложение основного материала. Общественно-политические организации и движения являются неотъемлемой частью современного гражданского общества и играют важную роль в его функционировании. Общественно-поли-

тическое движение – это добровольное формирование, созданное по инициативе людей, которых объединяет общность интересов. Цели и задачи общественно-политического движения могут меняться, как может меняться и состав его участников. Общественно-политическое движение направляет свою деятельность на интеграцию интересов своих членов для участия в выработке решений органов государственной власти. Достижение определенных политических целей осуществляется при помощи политических акций в виде митингов, демонстраций, шествий и других форм политической активности граждан. Наличие общественно-политических движений создает своеобразную политическую инфраструктуру, которая дополняет государственные и партийные институты.

В целом, истории развития крымскотатарского национального движения посвящено

© С.Н. Бекиров, 2013

значительное количество работ украинских и зарубежных ученых. Современное состояние национального движения крымских татар, его цели, задачи, влияние на политические процессы в Крыму и в Украине отражены в основном в работах крымских ученых (Г. Бекирова, О. Габриелян, В. Котигоренко, А. Мальгин, И. Прибыткова и другие) [2, 4, 7, 9, 12].

Цель исследования – анализ влияния национального движения крымских татар на формирование этнонациональной политики Украины в конце XX века. Для достижения данной цели предполагается выполнение следующих задач: показать формы влияния национального движения на государственную политику в новых условиях, проследить за трансформацией самого национального движения крымских татар, определить степень влияния национального движения на национальную политику Украины.

Особый тип общественно-политических движений представляют этнополитические или национальные движения, формирующиеся на основе этнической мобилизации. Под этнической мобилизацией понимается процесс, в ходе которого определенная этническая группа сначала политизируется, на основе осознания своих коллективных интересов, а потом организуется в качестве политического субъекта. Исходной предпосылкой мобилизации является политизация этничности, что означает рост политической составляющей этнического самосознания. Этому способствуют идеология и пропагандистская деятельность этнических элит. В процессе политизации используются этнокультурные маркеры и символы (язык, культура, религия, история). Политизированное этническое самосознание опирается на убеждение необходимости политических действий для защиты интересов всей этнической группы.

Этническая мобилизация является следствием событий, которые либо создают угрозу интересам или правам группы, либо открывают перед ней новые возможности. В связи с этим различаются два типа мобилизации:

- оборонный (реактивный) тип, – целью которого является отражение угрозы политическому статусу этнической группы или ее коренным интересам;

- наступательный (проактивный) – целью которого выступает использование этнической группой возможностей политической ситуации для достижения благ в будущем.

При этом уровень мобилизации пропорционален находящимся под контролем этнической группы ресурсам.

Диалектика отношений между этническими сообществами и государством проявляется в двух вариантах: либо нация формируется на базе одного этноса и создает государство; либо наоборот, государство с помощью своего аппарата объединяет разные этносы, которые ока-

зались в его территориальных границах, в одну нацию. Первый путь ведет к формированию этнической нации. Второй путь формирует политическую нацию.

В процессе построения государства в нем остаются осколки других этносов и национальностей, которые добровольно или вынужденно оказались за границами этнического ядра. Они могут проживать как компактно, так и дисперсно, поддерживая связь с государством, в котором являются титульной нацией. Политическая история фиксирует такие случаи, когда отдельные этносы, несмотря на то, что имеют свою этническую территорию, не имеют своего государства (курды, крымские татары), а бывает так, что даже не имеют своей этнической территории (цыгане).

В многонациональных государствах даже автохтонные жители, которые компактно проживают на собственной территории, по правовому статусу мало чем отличаются от других этнических групп. Такое их состояние является объективной предпосылкой возникновения национальных движений, главная цель которых зависит от реального положения этноса в конкретном государстве. Эта цель может заключаться в достижении равных политических прав, специального статуса или достижения независимости и создания национального государства [13, с. 204].

Исследования этнополитической проблематики актуализировались в связи с распадом СССР, образованием новых независимых государств и особой ролью этнополитических и этноконфессиональных факторов в накоплении конфликтного потенциала как в ряде бывших советских республик, так и в других государствах. Проблемы национализма и формирования национальных государств стали выступать важнейшей составляющей политического дискурса, поскольку национализм выступал теорией и практикой строительства национального государства.

В этой связи проявилась тенденция неоднозначного употребления этносоциологических и этнополитических понятий и терминов в различных научных традициях и политических условиях, что способствовало укреплению практики их произвольного применения. Таково, например, понятие «нация». Сложившиеся в мировой науке, с одной стороны, этническое и, с другой стороны, политическое понимание нации приводит к ситуативному использованию этого понятия в сфере политики (или, другими словами, к практике двойных стандартов). Политические интересы и выгоды лежат в основании признания этнической группы либо в качестве нации, которая может претендовать на политическое самоопределение, либо в качестве этнического меньшинства, которое такого права не имеет.

Политика СССР в 80–90-х гг. XX века соз-

дала предпосылки для положительного решения крымскотатарской проблемы. Верховным Советом СССР и Советом Министров СССР были созданы государственные комиссии для решения проблем крымских татар. Деятельность этих комиссий проявилась в подготовке государственной программы возвращения и обустройства крымских татар. Эта программа включала в себя огромный комплекс мер по созданию производственных мощностей, рабочих мест, финансовых вопросов, материально-технических и организационного процесса репатриации. В программе особое место отводилось возрождению языка, культуры, подготовки кадров и т.д. 11 июня 1990го было принято Постановление «О первоочередных мерах по решению вопросов, связанных с возвращением крымских татар в Крымскую область». Подобного рода постановления были приняты и Советом Министров Украины и Крымским облисполкомом [1, с. 38].

Однако весь этот комплекс мер совпал по времени с кризисными явлениями, которые повлекли за собой распад СССР и образование новых государств на его территории. По этой причине все государственные комиссии по проблемам крымских татар завершили свою работу. Помимо этого прекратили работу все соглашения, достигнутые между республиками по выполнению совместных действий в этой области.

Украина получила крымскотатарскую проблему вместе с приобретением независимости. Если учесть тот факт, что независимой Украина стала только в 1991 г., то о какой-либо выработанной национальной политике у данного государства можно говорить лишь в процессе его формирования. Поэтому на начальном этапе национальная политика Украины в большинстве случаев сводилась лишь к реакции на создававшуюся ситуацию.

Тем временем процесс массового неорганизованного возвращения крымских татар, начавшийся в 1988 году, продолжался, и к 1992 году численность крымских татар на полуострове выросла в 9 раз. Такие огромные темпы переселения породили серьезные проблемы. Отсутствие законодательной базы, отсутствие программы предоставления материальной помощи и строительных материалов, обострившийся экономический кризис, рост цен на недвижимость и строительные материалы, бюрократические преграды с пропиской и получением земельных участков подталкивало репатриантов к решению проблем уже проверенными способами.

Среди методов борьбы крымские татары использовали классические способы: митинги, пикеты, демонстрации. Также стали появляться и новые методы: «самозахваты» и «самострой» (в принципе одно и то же, только первый вариант использовали власти, второй – крымские татары). Все это усиливало недо-

верие между местным населением и возвращающимися крымскими татарами, которое еще и подогревалось властями, средствами массовой информации и сложившимися стереотипами прошлого.

При любом типе государственного устройства политика, проводимая им в отношении «национальных меньшинств», играет огромную роль. Теоретически в ней можно выделить два вектора: унифицирующая (или ассимилирующая) политика и политика культурного плюрализма. Национальная политика Украины в целом соответствует международным правовым актам в части обеспечения прав этнических меньшинств [5, с. 55]. Правильность курса национальной политики Украины подтверждает тот факт, что она смогла избежать крупных межэтнических столкновений. Это было достигнуто благодаря обеспечению равных конституционных прав и свобод всем гражданам, независимо от их национальности и вероисповедания, участию представителей различных этнических меньшинств во всех сферах жизни украинского общества, возрождению духовной жизни национальных меньшинств и защите их культурной, этнической и языковой самобытности.

Одним из важнейших документов, определивших основу законодательной базы межэтнических отношений, была «Декларация прав национальностей Украины», принятая 1 ноября 1991 г. Верховным Советом Украины. Этот документ гарантировал всем народам, живущим в республике, равные права.

С целью урегулирования процесса возвращения и интеграции крымских татар в украинское сообщество государственная политика Украины была направлена на:

- поддержку процесса возвращения крымских татар на родину;
- содействие в решении социально-экономических проблем депортированных;
- создание правовых условий для реабилитации народа;
- обозначение правового статуса крымскотатарского народа в Украине.

В октябре 1992 г. по инициативе Украины главами стран СНГ было подписано соглашение по вопросам связанных с депортированными гражданами и национальными меньшинствами. Этот договор был ратифицирован Украиной, Таджикистаном, Узбекистаном, Арменией, Киргизией и Азербайджаном. Но это соглашение на практике фактически не действует, поскольку многие крымские татары из мест депортации до сих пор не могут поехать на родину. Проблема в том, что цены на недвижимость в государствах Средней Азии в несколько раз ниже, чем в Украине. Даже если и удастся продать недвижимость, то все деньги уходят на переезд и перевоз имущества, а приобретение жилья остается нерешенной пробле-

мой. [3, с. 219]. Что касается второго вектора, то для разрешения социально-экономических проблем депортированных создавались различные комиссии с различными кадровыми составами. В марте 1996 г. Правительство Украины утвердило программу «Программа первоочередных мер по расселению и обустройству депортированных крымских татар и особ других национальностей, которые вернулись и проживают в Крыму». Но по оценкам специалистов, для успешного разрешения социально-экономических проблем депортированных необходимо около 3-х миллиардов долларов. В бюджете Украины со дня обретения независимости отдельной статьей включены расходы средств на обустройство депортированных. При этом всего украинское государство потратило на обустройство депортированных с 1991 г. по 1999 г. около 300 миллионов гривен. Сумма на первый взгляд вроде бы немалая, но при пересчете на количество депортированных получается около 1000 гривен на каждого депортированного. Следует также заметить, что в основном эти средства расходовались на строительство, на развитие инфраструктуры, на прокладку инженерных коммуникаций и т.д.

Содействие возвращению и обустройству крымских татар является одной из важных сфер национальной политики Украины. Эта помощь выражается как экономически, так и политически. Государство финансирует ряд мероприятий из государственного бюджета. В целях создания условий для развития крымскотатарского языка и культуры, СМ АР Крыма принял решение о переводе крымскотатарских изданий из г. Ташкента в г. Симферополь. С 1993 года в вузы Крыма по заявке Комитета по делам депортированных народов осуществляется целевой набор выпускников школ крымскотатарской национальности. Деятельность правительства была также направлена и на финансовую поддержку РБК им. И. Гаспринского и музея крымскотатарского изобразительного искусства. В 1997 г. была принята программа формирования и развития сети образовательных учреждений, классов с крымскотатарским языком обучения. В 1999 г. Республиканскому комитету по информации совместно с Рескомнацем было поручено рассмотреть вопрос о выделении и финансировании эфирного времени для ежедневной трансляции новостей на крымскотатарском языке. В этот же период Крымскотатарскому музыкально-драматическому театру было передано отдельное здание. Министерством образования была утверждена программа развития сети образовательных учреждений с крымскотатарским языком обучения на 1997 – 2006 гг.

Однако осуществление намеченных программ не было выполнено по ряду причин:

- финансирование Рескомнацем не только осуществлялось с большими издержками,

но и несвоевременно. Так в 1996 г. на развитие культуры было выделено всего 9% средств из годового плана, в 1997 г. из запланированных 250000 гривен отпущено 87000. В 1998 г. было выделено всего 4100 гривен. В результате большая часть программ в сфере культуры были свернуты [6, с. 48];

- несмотря на то, что все депортированные народы реабилитированы политически, они не реабилитированы законодательно, то есть так и не был принят закон, предусматривающий возвращение репатриантов в районы своего прежнего проживания.

Украина, продолжая политику СССР в отношении репрессированных народов, ориентируясь на принятую в 1989 г. Декларацию «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав», летом 1991 г. принимает Закон «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине». Под действие этого закона попадают и граждане, принадлежащие к категории депортированные. Какого-либо отдельного закона о правах крымскотатарского народа принято не было. Согласно вышеназванному закону репрессированные лица, высланные или депортированные тоталитарным режимом, а также члены их семей среди других гражданских прав имеют право проживать в населенных пунктах и местностях, в которых они постоянно проживали до репрессий. Но на законодательном уровне в данном случае в Украине произошло юридическое противоречие, так как один Закон «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» предоставляет определенные права этой категории людей, а другой Закон «О гражданстве Украины» длительное время создавал проблему с приобретением гражданства, что, в свою очередь, влияло на расселение и как следствие на напряженность в украинском обществе [3, с. 220].

Самым важным и нерешенным на сегодняшний день остается вопрос юридического закрепления статуса крымскотатарского народа. Еще в 1991 г. Верховный Совет Украины готовил законопроект «О национальных меньшинствах в Украине», но возникли некоторые сложности. Для принятия такого документа необходимо было подготовить и принять целый пакет отдельных законодательных актов, которые бы регулировали статус крымских татар. Но по различным причинам эти законопроекты так и не попали на рассмотрение в Верховный Совет Украины. Министерством Украины по делам национальностей и миграции был инициирован лишь Закон «О реабилитации и обеспечении прав лиц из числа национальных меньшинств, репрессированных и депортированных с территории Украины».

Руководство страны, проводя национальную политику, столкнулось с определенными труд-

ностями, главной из которых была материальная. Учитывая то, что Украина решала проблему исключительно собственными усилиями, было принято решение обратиться в международные организации по оказанию всесторонней и долговременной помощи. В ноябре 1994 г. в Киеве была проведена первая международная конференция «Программа развития в сфере интеграции крымских татар и этнических меньшинств в Крыму». В работе конференции приняли участие 11 государств, изъявившие желание выступать в качестве доноров. Эта идея нашла поддержку в ООН [10, с. 309]. В 1995 году в Симферополе был открыт офис, а в ВР АР Крым состоялся «круглый стол», посвященный деятельности организации. Под эгидой ООН и руководством представительства в Украине была разработана Программа развития и интеграции Крыма (ПРИК). Миссия, реализующая эту программу, была открыта в Симферополе весной 1996 года [8, с. 170].

Национальное движение в лице Меджлиса поддержало акт провозглашения независимости Украины, а 31 августа 1991 г. Меджлис обратился в Верховный Совет Украины с предложением признать его в качестве высшего представительного органа крымских татар. С этого момента лидеры национального движения крымских татар проводят ряд акций направленных на официальное признание Меджлиса, но официальное украинское руководство ведет очень гибкую и осторожную политику. В ней проявляется готовность и далее оказывать сильную помощь возвращению и обустройству, но от резких заявлений они пока воздерживаются. Признание Меджлис получил лишь в ряде украинских партий и общественных организаций.

Крым самый полиэтнический регион Украины, здесь проживает свыше 80 этнических групп. Рост этнической самоидентификации привел к проблеме возрождения этнокультурной самобытности. В результате – проблема развития национальных языков, культур, возрождения традиций и обычаев.

Одной из важных особенностей межэтнических процессов в Крыму являются противоречия по поводу экономического и политического статуса Крыма. Лидеры крымскотатарского населения выступают с требованиями создания

крымскотатарской автономии в Крыму. Ряд авторов (Е. Попов, В. Мордашов) видят в этом требовании угрозу создания этнической автономии, целью которой является создание собственного этнократического исламского государства, совершенно не рассматривая вариант построения светского крымскотатарского государственного образования [14]. Принятие законов «О статусе крымскотатарского народа», «О реабилитации и обеспечении прав лиц из числа национальных меньшинств, которые подверглись репрессиям и были депортированы с территории Украины», Концепции государственной этнонациональной политики Украины, по мнению Е. Попова и В. Мордашова, приведет к получению крымскими татарами и другими депортированными неоправданных привилегий и преимуществ перед другими этническими группами полуострова.

О сохранении национальных проблем в Автономной Республике Крым, нерешенными и после утверждения ее Конституции в 1998 г., говорит О. Неделько, предлагая разрешить эти проблемы «...путем создания национально-культурных автономных районов, не связанных с обособлением территории». Для защиты интересов национальности, решения вопросов охраны и развития национальной культуры и языка возможно создание органов, имеющих консультативные полномочия. При этом О. Неделько считает требования о восстановлении в Крыму национальной автономии необоснованными [11, с. 150–151].

Выводы. На сегодняшний день Украина имеет проблему депортированных граждан. Существует ряд причин неразрешимости данного вопроса: отсутствие опыта решения проблем подобного характера и масштаба, отсутствие ответственных управленческих структур и отсутствие средств, а самое главное – это отсутствие четкой научно-обоснованной концепции этнонациональной политики Украины. В свою очередь национальное движение крымских татар повлияло и активизировало деятельность других этнических меньшинств Крыма: армян, болгар, греков, немцев и других. Государство, выступая гарантом всех жителей своей страны, независимо от национальности и вероисповедания, также прилагает определенные усилия и в этом направлении.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдураимов В. Э. Некоторые особенности этнических процессов в современном Крыму / В. Э. Абдураимов // Этнография Крыма XIX–XX вв. и современные этнокультурные процессы : материалы и исследования / отв. ред. :М. Араджиони, Ю. Лаптева. – 2-е изд. – Симферополь, 2007. – С. 4–9.
2. Бекирова Г. Крым и крымские татары в XIX–XX веках / Г. Бекирова: Сборник статей. – Москва, 2005. – 293 с.
3. «...Вибрати не можна тільки Батьківщину»: Зб. статей і дослідж. з історії кримськотат. народу та його боротьби за повернення на іст. Батьківщину/Центр інформації та документації крим. татар; Укладач Р. Чубаров. – К., 2003. – 336 с.
4. Габриелян О.А. Политические процессы в Крыму. Последнее десятилетие XX века. / О. А. Габриелян. – Спецкурс. Под ред. к. и. н. В.П. Петрова. – Симферополь: Таврия, 2000. – 160с.
5. Гафаров Э. На рубеже веков (социально-экономические проблемы обустройства и адаптации

- крымскотатарского народа в АРК) / Э. Гафаров – Симферополь: Издательский Дом «Амена», 2001. – 175с.
6. Ильясов Р.И. Крымские татары: краткий обзор прошлого и анализ социально-экономического положения настоящего / Р. Ильясов. – Симферополь: Крымучпедгиз, 1999. – 48 с.
7. Котигоренко В. О. Крымскотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.
8. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. Симферополь: Издательский Дом «Амена», 1998. – 340 с.
9. Мальгин А. Крымский узел / А. Мальгин. – Симферополь, 2000. – 110 с.
10. Материалы научно-практической конференции «Автономная Республика Крым в XXI веке: опыт, проблемы, развитие». – Симферополь; Антика, 2006. – 368 с.
11. Неделько О. История становления и развития Автономной Республики Крым и ее органов власти / О. Неделько // Автономная Республика Крым в XXI веке: опыт, проблемы, развитие : материалы науч.-практ. конф. (20 января 2006 г.). – Симферополь, 2006. – С. 142–152.
12. Прибыткова И. Правовые и гуманитарные проблемы реинтеграции ранее депортированных в Крыму: Аналитический доклад / И. Прибыткова. – К.: Компания ВАИТЭ. 199. – 264 с.
13. Політологія: історія та методологія / Андрущенко В. П., Антоненко В. Г., Ануфрієв Л. О. [та ін.]; за ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000. – 632 с.
14. Попов Е. Этнополитическая проблема в Крыму: Республика Крым или исламское государство [Электронный ресурс] / Е. Попов, В. Мордашов. – Режим доступа: <http://www.whiteworld.ru/rubriki/000109/01112901.htm>

Статья поступила в редакцию 10.09.2013

REFERENCES:

1. *Abduraimov, V.E.* Nekotorije osobennosti etnicheskikh processov v sovremennom Krimu (Some peculiarities of ethnic processes in modern Crimea). *Etnografia Krima XIX–XX vv. I sovremennse etnokulturnie processi : materialy I issledovania*. Simferopol, 2007, pp. 4–9.
2. *Bekirova, G.* Krim i krimskie tatari v XIX–XX vekah (Crimea and Crimean tatars in XIX–XX centuries). Moskva, 2005, p. 294.
3. ...Vibrati ne mozna tilki Batkivshchinu (It is impossible to choose only motherland: collection of articles and research papers from the history Crimean tatar people and its struggle for return to motherland) *Centr informacii ta dokumentacii krimskih tatar*. K., 2003, p. 336.
4. *Gabrielan, O.A.* Politicheskie processy v Krimu. Poslednee desatiletie XX v. (Political processes in Crimea. Last ten years of the XX century). Simferopol, 2000. p. 160.
5. *Gafarov, E.* Na rubezhe vekov (socialno-economicheskie problemi obustrojstva I adaptacii krimskotatarskogo naroda v ARK) (On the edge of centuries (socio-economical problems of adaptation of Crimean tatars in the Autonomous Republic of Crimea)). Simferopol. 2001. p. 175.
6. *Iliasov, R. I.* Krimskie tatari: kratkij obzor proshlogo I analiz socialno-economicheskogo polozhenia nastojashchego (Crimean tatars: a short overview of the last and analyses of socio-economical present state). Simferopol, 1999, p. 48.
7. *Kotigorenko, V. O.* Krimskotatarski repatrianti: problema socialnoji adaptacii. (Crimean tatar repatriants: the problem of social adaptation). K. Svitoglad, 2005, p. 222.
8. Krimskie repatrianti: deportacija, vozvrashchenije I obustrojstvo (Crimean repatriants: deportation, return and accomodation). Simferopol, 1998, p. 340.
9. *Malgin, A.* Krimskiy uzal (Crimean knot). Simferopol, 2000, p. 110.
10. Materialy nauchno-prakticheskoy konferencii Avtonomnaya Respublika Krim v XXI veke: opit, problemi, razvitie (Conference papers «Crimean autonomous republic in the XXI century: experience, problems, development»). Simferopol, 2006, p. 368.
11. *Nedelko, O.* Istoriya stanovleniya i razvitiya Avtonomnoy Respubliki Krim I organov vlasti (History of evolution and development of Crimean autonomous republic and its power bodies). *Avtonomnaya Respublika Krim v XXI veke: opit, problemi, razvitie materialy nauchno-prakticheskoy konferencii*. Simferopol, 2006, pp. 142–152.
12. *Pribitkova, I.* Pravovie I gumanitarnie problemi reintegracii ranee deportirovannih v Krimu: analiticheskij doklad (Legal and humanitarian problems of reintegration of early deported in Crimea: analytical report). *Kompaniy VAITE*, pp.199–264.
13. Politologiy: istoriya ta metodologiy (Politicalology: history and methodology). K. : *zdorove*. 2000, p. 632.
14. *Popov, E.* Etnopoliticheskaya problema v Krimy: respublika Krim ili islamskoe gosudarstvo. (Ethnopolitic problem in Crimea: the republic of Crimea and Islamic state [Electronic resource]). Regime dostupa: <http://www.whiteworld.ru/rubriki/000109/01112901.htm>

Бекиров Сервер Нариманович – кандидат политических наук, доцент
Крымский гуманитарный университет
Адрес: 98635, АР Крым, г. Ялта, ул. Севастопольская, 2
E-mail: elbekirova@mail.ru

Bekirov Server Narimanovich – PhD in political science, associate professor
Crimean university for the humanities
Address: 2, Sevastopolskaya Str., Yalta, Crimea, Ukraine, 98635
E-mail: elbekirova@mail.ru

УДК 355.426

Наслідки громадянських війн (соціально-політичний аналіз)

С.О. ВОВК

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна

E-mail: politolog_lnu@ukr.net

Авторське резюме

Особливий слід в історії будь-якої держави залишає громадянська війна. Будь-яка громадянська війна здійснюється не тільки за загальними, але й за своїми законами та правилами, із застосуванням відповідних сил та засобів, вона має свої військово-технічні та соціально-політичні риси. Внутрішні війни спричиняють гуманітарні, економічні, соціально-політичні, екологічні наслідки та наслідки у военній сфері. Наслідки внутрішніх війн, переплітаючись та накопичуючись, розорюють та руйнують державу, призводять до загострення обстановки в окремих регіонах світу. Вони проявляються як безпосередньо під час військових дій, так і віддалено (непрямо) після завершення внутрішніх війн.

Отримання даних про наслідки громадянських війн повинно сприяти виключенню громадянської війни з арсеналу інструментів боротьби за політичну владу в державі.

Ключові слова: громадянська війна, наслідки війни, гуманітарні наслідки, економічні наслідки, соціально-політичні наслідки, екологічні наслідки, наслідки у военній сфері.

The consequences of civil wars (socio-political analysis)

S.O. VOVK

Luhansk Taras Shevchenko national university, Luhansk, Ukraine

E-mail: politolog_lnu@ukr.net

Abstract

The special track in history of any state is abandoned by civil war. Any civil war is carried out not only by the general ways, but also under the laws and rules, with use of the corresponding forces and means, it has the military, technical and sociopolitical line. Civil wars lead to humanitarian, economic, sociopolitical, ecological consequences and consequences in the military sphere. Consequences wars, lead to a situation aggravation in separate regions of the world. Consequences show up both directly during military operations, and remotely (indirect) on completion of internal wars.

The receipt of data about the consequences of civil wars must assist the exception of war громадянської from the arsenal of instruments of race for political power in the state.

Keywords: civil war, war consequences, humanitarian consequences, economic consequences, sociopolitical consequences, ecological consequences, consequences in the military sphere.

В умовах інтеграції світового співтовариства в єдину взаємопов'язану систему будь-яка громадянська війна веде до стабілізації цієї системи. Навіть недовготривала громадянська війна спричиняє низку наслідків, ліквідація яких та подолання їх негативного впливу може розтягтися в часі на десятиліття. Громадянські війни розорюють і руйнують держави, в яких вони відбуваються, породжують нові потоки знедолених і вимушених переселенців, потребують від світового товариства значних зусиль (матеріальних, політичних і воєнних) для їх урегулювання.

Постановка проблеми. Наслідки громадянської війни з часом переплітаються та накопичуються, збільшують навіть глобальні проблеми, що стоять перед людством, такі як: голод, хвороби, забруднення навколишнього середовища, загроза застосування ядерної зброї. Наслідки таких війн здолати народ країни не може протягом багатьох років, відбувається накопичення наслідків громадянських війн сучасності, що призводить до формування протиріч, які не встигають розв'язуватися, вони консервуються на певний час і, як наслідок, виникають причини для нових воєнних

зіткнень різного характеру та масштабу. Необхідність отримання даних для глибокої й всесторонньої оцінки наслідків внутрішніх війн обумовлено тим, що використання цих даних може сприяти виключенню громадянської війни з арсеналу інструментів боротьби за політичну владу в державі.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання дослідження тих чи інших аспектів впливу громадянських війн на процеси внутрішньодержавного життя та на явища і події міжнародного життя були предметом вивчення низки вітчизняних та зарубіжних учених. Першу групу складають роботи, в яких були окреслені підходи до аналізу наслідків війн на воєнних конфліктів. Перш за все це дослідження радянських науковців С. Тюшкевича [10] та Б. Урланіса [11], роботи російських учених М. Жилиєва [4], А. Камір [5] та дослідження українських дослідників С. Мосова [8] та С. Сірого [9].

Другу групу включають у себе роботи, в яких громадянські війни досліджуються в історичному плані, вони представляють в основному фактологічний матеріал про вплив внутрішньої війни на суспільство, а також фор-

© С.О. Вовк, 2013

мулюють підсумки та уроки війни (І. Шавров та І. Джорджаздзе [6], О. Балдинюк [1]).

Третю групу складають дослідження, в яких розкриваються окремі види наслідків війн (Р. Мамін [7], Л. Черной [12], В. Шамрей та В. Литкін [13]). Ці дослідження дозволяють зосередити увагу на конкурентних особливостях тих чи інших громадянських війн.

Мета дослідження. Незважаючи на існування значної кількості наукових робіт, в яких досліджуються окремі наслідки світових війн, локальних війн та воєнних конфліктів, спостерігається дефіцит літератури, де б наслідки громадянських війн були досліджені в цілому, в комплексі. Метою статті є аналіз наслідків громадянських війн.

Виклад основного матеріалу. Громадянська війна, як і будь-яке збройне протистояння, з самого початку породжує цілу низку наслідків, які впливають на всі сфери життя як на рівні держави, так і на міжнародному рівні. Для того, щоб виокремити різні види наслідків, необхідно визначити поняття останніх. Наслідки війни – це складна, багатoelementна, рухлива в часі та просторі система факторів, що породжені війною та її результатами, і які впливають на розвиток господарства та систему міжнародних відносин [4, с.16].

Особливості громадянських війн дозволяють виокремити ряд змін на державному та міжнародному рівнях, у середовищі протистоячих сторін під впливом збройного протистояння. Усі види наслідків можна об'єднати в п'ять великих груп відповідно до об'єктів впливу: гуманітарні, економічні, соціально-політичні, екологічні наслідки та наслідки у воєнній сфері.

Проаналізуємо кожну групу наслідків громадянських війн. Перша група – це гуманітарні наслідки. Вони мають фізичний, духовний, морально-психологічний вимір. Якщо говорити про фізичний вимір гуманітарних наслідків то це, перш за все, демографічні наслідки:

1. Найближчі складаються із прямих та непрямих втрат серед збройних сил та жертв мирного населення (в сучасних громадянських війнах на кожного вбитого військового припадає дев'ять загиблих серед мирного населення [8, с. 93]).

2. Віддалені демографічні наслідки викликані погіршенням умов відтворення населення під час війни і в перші післявоєнні роки (зниження народжуваності, збільшення дитячої смертності, погіршення стану здоров'я населення, скорочення чисельності чоловіків). Вони проявляються у вигляді дефіциту певних вікових категорій.

Переважно фізичний вимір гуманітарних наслідків мають і страждання біженців, емігрантів та переміщених осіб, бо громадянська війна призводить до збільшення потоків міграції. Їх позбавлення та страждання, як правило, пов'язані з руйнацією звичного укладу

життя, з втратою всього або частини майна, переміщенням на значні відстані (іноді до інших країн), відсутністю житла, роботи і взагалі засобів існування. Явище вимушеної міграції може приймати великі масштаби.

До наслідків духовного виміру відносяться масові настрої в суспільстві, різні соціально-психологічні синдроми. За думкою вчених військових медиків, як правило, проявами соціально-психологічних синдромів, стають недовірливе ставлення до навколишнього світу, соціальна відгородженість, відчуженість, відчуття спустошеності, безнадії та постійної загрози [13, с. 6]. Ці ознаки призводять до дисадаптації в міжперсональному, соціальному і професійному функціонуванні. Після повернення до мирного життя у більшості людей, що брали участь у військових діях, зберігалися переживання подій бойових часів, з'являлися роздратованість та спалахи гніву, порушення сну, кошмарні сновидіння, почуття загрози, загальна напруженість, конфліктність у професійній, сімейній та соціальних сферах, наростало негативне ставлення до соціальних структур суспільства, погіршення спілкування з оточуючими. До гуманітарних наслідків слід віднести й духовний стан суспільства, його реакція на громадянську війну. В цьому аспекті її наслідки фіксуються в пам'ятках культури та через них стають надбанням майбутніх поколінь. Крім того, саме відображення подій громадянської війни має суперечливий характер. З одного боку, під впливом політичної сили, що завоювала / відстояла політичну владу, через культури зображується бачення військових подій так званого офіційного характеру, а з іншого боку, представники переможеної сторони (здебільшого в еміграції) намагаються відобразити своє бачення подій громадянської війни, що відбулася в країні.

Друга група наслідків громадянських війн – економічні. Вони складаються з економічних витрат та матеріальних руйнувань, а також витрат світового господарства в цілому. Економічні витрати можуть бути прямими та непрямыми. До прямих економічних витрат відносяться бюджетні витрати з боку сторони проти якої ведеться боротьба (враховуючи особливості початку громадянських війн, такі витрати, як правило, не були заздалегідь заплановані); використання державних резервів, якщо такі були в країні; експропріація матеріальних цінностей у мирного населення; руйнування об'єктів виробничого та соціального призначення інфраструктури, житла, пам'яток історії та культури. Руйнування виникають як поточні наслідки війни, але їх негативний вплив на суспільство може відбуватися протягом тривалого часу, оскільки відбудова зруйнованого потребує величезних сил, коштів й часу.

До непрямих економічних витрат відно-

сяться відволікання більшої частини активного населення від виробництва; порушення зв'язків між містом та селом, між окремими галузями та економічними районами; зниження обсягу заощаджень; зміна структури споживання сировинних та інших матеріальних ресурсів; інфляція, збільшення грошової маси та поява нових грошових одиниць, що випрошуються протиборчою стороною. Непрямі економічні витрати приховані і на побутовому рівні непомітні, однак через деякий час вони здатні проявитися у вигляді зниження рівня освіти та погіршення стану здоров'я декількох майбутніх поколінь, загального зниження рівня інтелектуального потенціалу нації, погіршення якості життя взагалі всього населення країни.

У середньому кожна втрата під час бойових дій або у зв'язку з ними людина працездатного віку (а таких серед жертв громадянської війни в залежності від її інтенсивності і довготривалості 50-90 % жертв війни) – це за підрахунками вчених призводить з часом до десятків тисяч доларів нествореного національного продукту [5, с. 106].

Нестабільність, яку вносить громадянська війна, заважає ринку держави або певного регіону країни нормально функціонувати, знижує його ефективність або взагалі зводить її нанівець. Збільшення рівня інвестиційних ризиків призводить до відпливу іноземних інвестицій з держави. Так, під час громадянської війни в Анголі (квітень 1974 – лютий 1976 рр.) близько 90% промислових підприємств, що належали іноземному капіталу, припинили роботу, іноземні компанії відкликали своїх спеціалістів з технічних та торговельних підприємств [6, с. 196].

Громадянські війни чинять негативний вплив і на світове господарство. За думкою Л.Черного, головні трансформуючі впливи громадянських війн на світову ринкову економіку виражалися у наступних процесах: 1) перерозподіл географії кон'юнктурних, перш за все, інвестиційних ризиків; 2) зростання ролі воєнних, представників силових структур у складі національних еліт, що розробляють народні господарчі стратегії та беруть участь у вирішенні ключових, у тому числі економічних, рішень; 3) стійке підвищення у світовій економіці і в національних виробничих програмах частки воєнного сегмента в господарчій діяльності; 4) мультиплікативний вплив інновацій, що розробляються у воєнному сегменті господарств, на загальний «рельєф», структуру і на технологічний прогрес світової економіки; 5) внутрішні війни стали не тільки черговим імпульсом економічних перебудов різного масштабу, але й виходили за ареали воюючої країни, реалізовувалися у вигляді еволюції народних господарств країн, що підтримували одну з протиборчих сторін [12, с. 54]. Наприклад, під

час громадянських війн епохи протистояння соціалістичної та капіталістичної систем простежувалися еволюція господарств США та їхніх союзників по «західному блоку» в напрямку формування «економіки розвитку».

Простежується негативний вплив внутрішніх війн на світове господарство або на регіональні економічні інтеграційні процеси. Це проявляється у втраті традиційних джерел сировини та ресурсів, ринків збуту продукції, порушення торговельних комунікацій, ліній зв'язку, скорочення або припинення фінансування міжнародних проектів, збільшення цін на окремі види продукції. Так, громадянська війна в Сирії призвела до помітного скорочення обсягів експорту сирійських фініків та зростання цін на них на ринках сусідніх країн. Так, тільки в Туреччині фініки в 2013 р. коштують на 5 % дорожче, ніж у 2012 р. [2].

До економічних наслідків громадянських війн сучасності слід віднести і затрати міжнародних організацій під час проведення миротворчих операцій та операцій із захисту мирного населення. Так, під час громадянської війни в Боснії і Герцеговині та в Хорватії всього з листопада 1991 р. по березень 1993 р. затрати Управління верховного комісара ООН у справах біженців у зв'язку з операцією по наданню гуманітарної допомоги склали 319,5 млн. доларів США [1, с.68].

Третю групу складають соціально-політичні наслідки. Вони проявляються як вплив збройного протистояння на внутрішні соціальні процеси, що відбуваються в країні, що охоплена громадянською війною. До соціально-політичних наслідків слід віднести:

1. Порушення соціальної структури суспільства та зміни у співвідношенні соціальних і політичних сил. Зростає соціальна напруженість як наслідок зубожіння населення.

2. Збільшення рівня впливу правлячої політичної сили на всі сфери суспільства. Це, перш за все, оголошення надзвичайного стану на частині території, що охоплена збройною боротьбою, або по всій країні, розширення повноважень силових структур.

3. Обмеження демократичних свобод, нехтування іноді природними правами людини, такими як право на життя. Відбувається захоплення заручників та їх знищення, розстріли мирного населення, полонених.

4. Прискорення процесу деградації суспільства, зростає рівень зубожіння і пов'язаних з ним соціальних вад, пожвавлюється злочинність (здебільшого вона стає збройною), посилюється політичний екстремізм.

Ступінь загострення соціальних процесів у суспільстві прямо пропорційна гостроті самої збройної боротьби. Вона призводить до переорієнтації енергії, волі, праці, свідомості, духовних та фізичних сил людей, що знаходяться по різні боки.

З початком громадянської війни змінюється статус держави на міжнародній арені, змінюється баланс сил на політичній арені окремого світового регіону. Інколи внутрішня війна впливає і на майбутній перебіг подій у всьому світі. Так, громадянська війна в Росії 1918 – 1920 рр. призвела до поділу світу на дві системи: соціалістичну та капіталістичну.

Четверта група – екологічні наслідки громадянської війни. Вони можуть бути випадковими, тобто ті, що виникли як побічний наслідок бойових дій, так і запланованими, коли об'єктами бойового впливу стають локальні або регіональні екосистеми. До планових можна віднести екологічні наслідки, що викликані руйнуванням гребель, дамб, електростанцій. Вони можуть проявлятися як знищення рослинності, посівів, родючих ґрунтів, підлив природної рівноваги нестабільних регіональних екосистем, щоб таким чином зменшити \ знищити економічну базу протиборчої сторони. Так, під час громадянської війни в Анголі (квітень 1974 – лютий 1976 рр.) урядові війська використовували тактику знищення посівів за допомогою гербіцидів та дефоліантів [6, с. 199].

Тяжкі екологічні наслідки можуть бути викликані застосуванням зброї масового знищення. Так, застосування хімічної зброї в березні 2013 р. під час громадянської війни в Сирії, що триває й сьогодні, призвело до потрапляння токсичних речовин до навколишнього середовища в трьох місцях країни, у тому числі в одному з передмість Хан аль-Ассал [3].

Під час бойових дій із застосуванням артилерійської зброї ґрунти забруднюються важкими металами, що, в свою чергу, тягне за собою пригнічення росту та розвитку рослин, зниження врожайності сільськогосподарських культур, погіршення якості зерна та овочів у майбутньому. З часом врожай буде відображати наслідки потрапляння до ґрунту важких металів. Відповідно до дослідів, оскільки у рослин існує захисний механізм від проникнення в них важких металів, то найбільш низький вміст спостерігається у бульбах картоплі, а найбільш високий – у молодій капусті та зелені культур [6, с. 351].

Лісові пожежі у воєнний період, коли не робляться спроби їх погашення протиборчими сторонами або навпаки пожежі використовуються як засіб боротьби з протиборчою стороною, мають не менш серйозні екологічні наслідки. Таким чином не тільки знищується деревина як сировина, але й відбувається порушення лісових екосистем, коли в масовому порядку гинуть тварини, птиці, комахи та середовища для їхнього існування. На місцях пожеж створюються сприятливі природні умови для розмноження комах-шкідників і для розвитку грибкових захворювань. Лісні ресурси після проходження пожеж практично втрача-

ють свої водорегулюючі, ґрунтозахисні, санітарно-гігієнічні та екологічні функції.

Під час горіння лісової пожежі в атмосферне повітря надходить велика кількість вуглеводнів та окислів вуглецю, зважених часток, при високій інтенсивності спостерігається емісія озону, яка може доходити до 150-200 мкг/м³ [7, с. 361]. Лісові пожежі в горах мають найбільш небезпечні в умовах гірської місцевості, бо це призводить до порушення природного водного режиму, посилення селевих потоків і виникнення ґрунтової ерозії.

Степові пожежі завдають також помітного екологічного збитку навколишньому середовищу. При температурі 6000 Со, яка зазвичай фіксується при горінні сухої трави, відбувається стерилізація ґрунту в межах сантиметрового шару, і як наслідок відбувається загибель мікроорганізмів, комах і черв'яків [7, с. 362].

Пожежі в містах – супутники бойових дій та герильї (міської партизанської боротьби, специфічної форми громадянської війни) поставляють до навколишнього середовища (в атмосферу, ґрунти, водні об'єкти) аерозолі важких металів, зважені речовини, канцерогени та інші шкідливі інгредієнти.

П'ята група – наслідки у воєнній сфері. Кожна війна стає перевіркою воєнної організації суспільства, принципів воєнного будівництва та бойового застосування збройних сил, удосконалення існуючої або випробування нової зброї.

Прикладом певного вдосконалення зброї може слугувати розробка Н. Махном принципів побудови тачанки. Отаманом була розроблена ціла система ведення бою з таким специфічним видом «зброї». Під час же громадянської війни в Іспанії, яка за своєю суттю була широкомасштабною, пройшли перевірку деякі воєнно-теоретичні положення, що стосуються форм і способів ведення військових дій, особливо в організації наступальних та оборонних операцій, методах ведення тотальної війни. Щільне бомбардування та обстріли міст і поселень, масові розстріли цивільного населення, морський розбій, ідеологічні диверсії. В Іспанії також пройшли випробування новітні засоби збройної боротьби. Німецькі фашисти перетворили країну в величезний полігон, на якому випробували нові зразки зброї та бойової техніки і механізми її застосування. Німецькі війська випробували на полі бою майже всі новітні типи літаків, що випускалися в Німеччині («Дорнье -17», «Хейнкель - 51», «Юнкерс - 88», «Мессершміт - 109»), зразки зенітної та протитанкової артилерії, стрілецької зброї, танків, бронемашин. Німецький генерал Рейнехау відверто зізнався, що Іспанія стала не тільки вищою школою війни для Німеччини, а була більш кориснішою, ніж 10 років навчання в мирних умовах [6, с. 72].

Під час громадянської війни в Анголі (квітень 1974 – лютий 1976 рр.) португальські інтервенти, що підтримували урядові війська, використовували засоби «психологічної війни»: підкуп, шантаж, терор, розпалювання міжплемінної ворожнечі тощо [6, с. 199].

До окреслених вище гуманітарних, економічних, соціально-політичних, екологічних наслідків та наслідків у війсьній сфері, слід додати тенденції у розвитку негативних наслідків сучасних внутрішніх війн. Так, спостерігається збільшення прямих та непрямих економічних витрат. Ця тенденція обумовлена низкою обставин: ускладнення та здорожчання нових систем зброї, масовою «технізацією» збройних сил, зростанням руйнівної сили зброї. Також безперечним є збільшення людських втрат, особливо серед мирного населення. За статис-

тичними даними ООН останні переважають серед загальної кількості прямих демографічних втрат. Крім того, відбувається зростання екологічних наслідків війни в результаті застосування сучасної зброї, особливо зброї масового знищення. І останнє, відбувається інтернаціоналізація громадянських війн, що пов'язано із взаємозалежністю регіонів сучасного світу, процесами глобалізації, активізацією діяльності міжнародних організацій (особливо в рамках миротворчих операцій).

Висновки. Негативний вплив громадянських війн чітко простежується в їхніх наслідках у гуманітарній, економічній, соціально-політичній, екологічній та війсьній сферах. Наслідки проявляються як безпосередньо під час військових дій, так і віддалено (непрямо) після завершення внутрішніх війн.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балдинюк О.В. Захист уразливих груп населення під час громадянської війни в Боснії і Герцеговині та в Хорватії в рамках миротворчого втручання ООН [Текст] / О.В. Балдинюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 4. – К., 2000. – С.63 – 71.
2. Война в Сирии ударила по карманам турок [Електронний ресурс] // РосБизнесКонсалтинг. Экономика. – 2013. – 10 июля. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/economics/10/07/2013/865466.shtml> – Назва з екрана.
3. До Сирии прибыла группа экспертов ООН з химической зброї [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2013. – 19 серпня. – Режим доступа: <http://ukrainian.voanews.com/content/syria/1732362.html> – Назва з екрана.
4. Жилиев М.Л. Социально-философский анализ последствий войн и военных конфликтов XX века: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 [Текст] / Марк Леонардович Желяев / Военная орденов Ленина, Октябрьской революции и Суворова академия имени Ф.Э. Дзержинского. – М., 1996. – 174 с.
5. Карим А.А. Война и общество: социально-демографический аспект: дис. ...канд. филос. наук: 22.00.04 [Текст] / Аль Амир Хасан Абдуль Камир / Институт социально-политических исследований РАН. – М., 1993. – 135 с.
6. Локальные войны: История и современность [Текст] / [И.И. Джорджадзе, В.В. Ларионов, Н.А. Антонов и др.]; под ред. И.Е. Шаврова. – М.: Воениздат, 1981 – 304 с.
7. Мамин Р.Г. Экология войны [Текст] / Р.Г. Мамин. – М.: Экономика, 2011 – 492 с.
8. Мосов С.П. Война или мир – выбор за человечеством: монография [Текст] / С.П. Мосов. – К.: Румб, 2007. – 261 с.
9. Сірий С.В. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації: автореф. дис. ...канд. політ. наук: 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних відносин та регіонального розвитку» [Текст] / Сергій Володимирович Сірий / НАН України Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2008. – 20 с.
10. Тюшкевич С.А. Война и современность [Текст] / С.А. Тюшкевич. – М.: Наука, 1986 – 215 с.
11. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы: Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII-XX вв. (Историко-статистическое исследование) [Текст] / Б.Ц. Урланис. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 567 с.
12. Черной Л. Войны как фактор мирохозяйственной трансформации: ретроспектива и настоящее [Текст] / Л. Черной // Российский экономический журнал. – 2003. – № 8. – С. 53 – 65.
13. Шамрей В.К. Динамика личностных изменений у ветеранов локальных войн и вооруженных конфликтов [Текст] / В.К. Шамрей, В.М. Лыткин // Военно-медицинский журнал. – 2006. – № 7. – С. 5 – 10.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013

REFERENCES:

1. Baldyniuk, O.V. Zakhyst urazlyvykh hrup naselennia pid chas hromadianskoi viyny v Bosnii i Hertsohovyni ta v Khorvatii v ramkakh myrotvorchoho vtruchannia OON (Defence of vulnerable groups of population during hromadians' koi of war in Bosnia and Gerzegovina and in Croatia within the framework of peacemaking intervention from UNO). *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 2003, no. 4, pp. 63 – 71.
2. Voyna v Sirii ydarila po karmanam turok (War in Syria struck on pockets turk). *RosBiznesKonsaltinh*, 2013, 10 iulia. Regime to access: <http://top.rbc.ru/economics/10/07/2013/865466.shtml>.
3. Do Syrii prybula hrupa ekspertiv OON z khimichnoi zbroi (To Syria an arriving group of experts of UNO is from a chemical weapon). *Holos America*, 2013, 19 serpnia. Regime to access: <http://ukrainian.voanews.com/content/syria/1732362.html>.
4. Zhyliaiev, M.L. Sotsialno-filosofskii analiz posledstviu voin i voennykh konfliktov XX veka: dis. ...kand.

- filosof. nauk: 09.00.01 (Socially-philosophical analysis of consequences of wars and soldiery conflicts of XX century). *Voennaia ordenov Lenina, Oktiabrskoi revoliutsii i Suvorova akademiia imeni F. E. Dzerzhinskoho*. Moskva, 1996. 176 p.
5. *Karim, A.A.* Voina i obshchestvo: sotsialno-demograficheskii aspekt: dis. ...kand. filosof. nauk: 22.00.04 (War and society : socially-demographic aspect). *Institut sotsialno-politicheskikh issledovanii RAN*. Moskva, 1993. 136 p.
6. *Localnie voini: Istiriia i sovremennost* (Local wars: History and contemporaneity). Moskva, 1981. 304 p.
7. *Mamin, R.G.* Ekolohiia voyny (War ecology). Moskva, 2011. 492 p.
8. *Mosov, S.P.* Voina ili mir – vibor za chelovechestvom (War or world is a choice after humanity). Kyiv, 2007. 261 p.
9. *Siryi, S.V.* Sotsialno-politychnyi kontekst lokalnykh viin i voiennykh konfliktiv v umovakh hlodalizatsii: af-toref. dis. ...kand. polit. nauk: 23.00.04. (A socio-political context of local wars and soldiery conflicts is in the conditions of globalization) *NAN Ukrainy Institut ekonomiki i mizharodnykh vidnosyn*. Kyiv, 2008. 20 p.
10. *Tiushkevich, S.A.* Voina i sovremennost (War and contemporaneity). Moskva, 1986. 215 c.
11. *Ulanis, B.Ts.* Voina i norodonaselenie Evropy: Liudskie poteri vooruzhennykh sil evropeiskikh stran v voinkakh XVII-XX vv. (istorikostatisticheskoe issledovanie) (Wars and population of Europe: the still Human losses of military powers of the European countries in wars of XVII - XX centuries (historical-statistical research)). Moskva, 1960. 567 p.
12. *Chernoi, L.* Voyny kak factor mirokhoziaistvennoi transformatsii: retrospektiva i nastoiashchee (War as a factor in world economic transformation: retrospective view and contemporaneity). *Rossiiskii ekonomicheskii zhurnal*, 2003, no. 8, pp. 53 – 65.
13. *Shamrei, V.K.* Dinamika lichnostnykh izmenenii u veteranov lokalnykh voyn i vooruzhtnykh (Dynamics of personality changes for the veterans of local wars and armed conflicts). *Voенно-meditsinskii zhurnal*, 2006, no. 7, pp. 5 – 10.

Вовк Світлана Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2
E-mail: vovk_sa_79@ukr.net

Vovk Svitlana Oleksandrivna – PhD in historical science, associate professor, doctoral candidate
Luhansk Taras Shevchenko national university
Address: 2, Oboronna Str., Luhansk, Ukraine, 91011
E-mail: vovk_sa_79@ukr.net

УДК 323.22/.28

Державна політика у напрямку створення дослідницьких університетів в Україні на початку XIX (проблема вибору моделі)

Ю.О. GERMAN

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: kafpol@ukr.net

Авторське резюме

Здійснено ретроспективний аналіз основних підходів політики уряду до вибору формату університетської освіти і науки в Україні на початку XIX ст.

Показано, що прийняття урядом України у 2010 р. Постанови «Про затвердження Положення про дослідницький університет» стало конкретним адміністративним кроком у напрямку модернізації вітчизняного сектора науки і освіти з метою наукового забезпечення викликів сучасного життя. Звертається увага на те, що схожу ситуацію Україна вже переживала на початку XIX ст., коли активно відбувався процес реального усвідомлення та посилення ролі університетів, як провідних закладів вищої освіти багатьох країн, у тому числі й Україні, де система вищої університетської освіти знаходилась на етапі становлення та вдосконалення.

З'ясовано, що за зразок моделі вітчизняної системи університетської освіти було багато в чому взято приклад німецького університету початку XIX ст.

Мова йде, перш за все, про проголошення принципу свободи наукового дослідження. У таких умовах завдання викладача університету – професора – полягало не лише у ретрансляції викладених у книгах знань, висновків, ідей, а у виконанні функцій, перш за все, дослідника, який знайомить студентів з результатами власних пошуків істинного знання. Показано, як у зв'язку з нововведеннями видозмінюється форма навчання – на зміну середньовічним диспутам та декламаціям, які носили позадослідний характер, приходять науково-практичні заняття – «practica», а також виникають «семінарії», які виконували роль практичної сторони лекційних курсів.

Робиться висновок про те, що тенденції університетської освіти в Німеччині, а також в інших європейських країнах досить сильно впливали на ті ж самі процеси у розвитку університетської системи України особливо в першій половині XIX ст., результатом чого стала поява нової форми підготовки кадрів – університет, побудований за принципом переважання дослідницької складової.

Ключові слова: дослідницький університет, державна політика, Україна, Німеччина, початок XIX ст.

The state policy towards the establishment of research universities in Ukraine in the early nineteenth (the problem of model selection)

YU.O. HERMAN

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: kafpol@ukr.net

Abstract

Retrospective analysis of the main approaches of government policy to select the format of university education and science in Ukraine in the early nineteenth century is made. It is shown that the adoption by the Government of Ukraine in 2010, the Resolution «On Approval of Regulations on Research University» is a concrete step towards administrative modernization of the national sector of science and education in order to ensure the scientific challenges of modern life. Special attention is drawn to the fact that Ukraine experienced a similar situation in the early nineteenth century, when there was an active process of real understanding and strengthening the role of universities as the leading higher education institutions in many countries, including the Ukraine, where the system of higher university education was on the stage of development and improvement.

It is found that for the sample for the national model of university education was in many aspects taken the example of German University of early nineteenth century. It is, first of all, the proclamation the principle of freedom of scientific research. Under the such conditions the task of university lecturer (professor) was not only the retransmission of posted in the books knowledge, conclusions, ideas, but to be first of all the researcher, who introduced students the results of his own search for true knowledge. It is shown how due to the innovations was modified the form of training. The medieval disputes and declamation, which were out of practice by nature, were replaced by scientific workshops – «practica». At the same time «seminary» which played the role of the practical side of lecture courses appeared.

It is concluded that the trends of university education in Germany as well as in other European countries strong enough influenced the same processes in the development the university system of Ukraine especially in the first half of the nineteenth century. Consequently a new form of staff training – University – emerged. It was constructed on the principle of predominance of research component.

Keywords: Research University, public policy, Ukraine, Germany, beginning of the 19th century.

© Ю.О. Герман, 2013

Постановка проблеми. На початку 2010 р. Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про затвердження Положення про дослідницький університет», яка визначає порядок надання національним університетам статусу дослідницького та окреслює основні засади його діяльності. Ця урядова ініціатива є конкретним кроком у напрямку модернізації вітчизняного сектора науки і освіти з метою наукового забезпечення викликів сучасного життя. У цьому сенсі проблематика ретроспективного вивчення даної ситуації актуалізується реальною потребою у з'ясуванні та вивченні власного і зарубіжного досвіду урядового сприяння динамічному розвитку господарства країни. Варто згадати, що початок XIX століття став для всієї Європи часом значущих перетворень як у політичному, так і в культурному житті. Саме у цей період відбувається реальне усвідомлення та посилення ролі університетів як провідних закладів вищої освіти багатьох країн, у тому числі й України, де система вищої університетської освіти знаходилась на етапі становлення та вдосконалення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання посилення науково-дослідницької діяльності університетів практично не випадають з поля зору вітчизняних науковців. Особливу увагу дослідників привертає проблематика з'ясування адекватної та прийнятної для вітчизняних реалій моделі функціонування дослідницького університету. Цьому аспекту присвячені праці В. Савчука, М. Полякова, В. Распопова, С. Курбатова, Ю. Пономаревої [6; 7; 8; 9; 11] та інших. Окрему групу досліджень, цікавих для нашої роботи, становлять розвідки з історії університету як окремого феномена наукового та освітнього життя XIX ст., в яких питання формату функціонування університету в Україні досліджуваного періоду розглядається опосередковано, через призму дослідження загальної історії університету [1; 2; 3; 4]. Водночас питання комплексного вивчення урядової політики у напрямку створення дослідницьких університетів в Україні на початку XIX століття у вітчизняному науковому дискурсі ще не набуло завершеного вигляду.

З огляду на це, **метою дослідження** є ретроспективний аналіз основних підходів політики уряду до вибору формату університетської освіти і науки в Україні на початку XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Започаткування будь-якої справи логічно вимагає детального ознайомлення з накопиченим досвідом тих, хто вже пройшов на своєму історичному шляху щось подібне. Саме тому в Російській імперії у процесі постійного вдосконалення системи університетської освіти першої половини XIX століття пильна увага приділялась аналогічним процесам, що відбувалися на той час у деяких країнах Європи.

Однією з проблем, яка активно обговорюється істориками ось уже кілька століть, є питання впливу на процес створення вітчизняної системи університетської освіти таких систем різних європейських країн. Переважна більшість дослідників приходять до висновку, що такий вплив дійсно був. Окремим моментом цього диспуту виступає визначення тієї моделі, відповідно до якої організаційно і структурно були сформовані російські та українські університети початку XIX ст. За зразок для власної творчості у цьому напрямку був багато в чому взятий приклад німецького університету початку XIX ст. Ідеї, що зародилися у німецьких університетах у цей час у XIX столітті, стали визначати образ німецького університету та всієї системи вищої освіти Німеччини. Мова йде, перш за все, про проголошення принципу свободи наукового дослідження (*libertas philosophandi*), який уперше прозвучав і був втілений у 1694 р. у структурі навчального процесу Галльського університету. Згідно з нововведенням, кардинально змінюється завдання викладача університету – професору відводиться роль не лише ретранслятора викладених у книгах знань, висновків, ідей, він, – перш за все, – дослідник, який знайомить студентів з результатами власних пошуків істинного знання. Принцип свободи наукового дослідження проникає навіть на богословський факультет, виявляючись у формі історико-критичного вивчення Священного Писання. Більше того, саме Галльський університет відмовляється від практики читання лекцій латиною і здійснює перехід на німецьку мову викладання. Парадокс, але вчені XVII століття писали і говорили латиною краще, ніж німецькою, що багато в чому перешкоджало розвитку рідної мови.

Одночасно у цей період поширюється практичний і раціоналістичний напрями в науці. До кінця XVIII ст. в університетах Німеччини перемагає нове бачення мети університетської освіти, яке полягає, перш за все, у підготовці діячів церковного, шкільного та інших державних відомств. У цьому зв'язку дещо видозмінюються форми університетського навчання. На зміну середньовічним диспутам та декламаціям, які носили позадослідний характер, приходять науково-практичні заняття – «*practica*», а також виникають «семінарії», які виконували роль практичної сторони лекційних курсів. На думку німецького історика XIX ст. І. Дройзен: «Цель упражнений состоит не в том, чтобы делать лекции все более и более излишними, и еще менее в том, чтобы студенты совершали научные открытия или помогали наставнику при его исследованиях. В этих упражнениях молодые люди должны путем самостоятельных изысканий научиться научно работать» [5, с. 84]. Дослідник вважає, що науково-практичне

заняття є найкращим способом боротьби з основними недоліками лекції, а саме: пасивним сприйняттям студентами матеріалу, який вони згодом не зможуть легко відтворити, а тим більше самостійно розвивати і розробляти цей матеріал у майбутньому.

Особливістю німецького університету у цей період стають також і зміни у формах викладання навчальних дисциплін: публічні курси «publica», прослуховування яких було безкоштовним для студентів університету, втрачають своє значення. На зміну їм приходять приватні платні курси «private», які, серед іншого, викликали введення точно визначених строків семестру, на відміну від курсів «publica», тривалість яких залежала лише від бажання лектора. Цей момент є важливим і цікавим також і з огляду на те, яким чином відбувалась оплата праці штатних співробітників університету. У XVIII і до кінця XIX століття у Німеччині існував поділ викладачів університетів на три розряди: ординарні професори, екстраординарні професори і приват-доценти. Держава, яка здійснювала офіційне керівництво цими навчальними закладами, оплачувала послуги лише перших, тоді як останні (приват-доценти), виконуючі ті ж самі обов'язки, що й ординарні професори, зарплатні взагалі не отримували. Тобто робота в університеті не була для них джерелом отримання прибутку. Кошти для утримання себе і своїх родин вони здобували шляхом видання власних наукових праць та роботи в якості гувернерів. Саме тому більшість з них жила дуже бідно, а деякі при всіх їхніх талантах і працелюбності вимушені були залишати університети.

Всі ці перетворення відбувались у німецьких університетах на тлі бурхливих політичних подій, які в кінці XVIII на початку XIX століття кардинальним чином впливали на перебіг державної політики багатьох країн світу.

На початку XIX століття Україна тільки починає знайомство із проблемами формування системи університетської освіти. Російська імперія, до складу якої на той час входила Україна, в цей період переживає епоху кардинальних змін у внутрішній політиці.

У цей особливий час розвитку вітчизняної культури відбувалося швидке зростання наукових знань, потреба в яких визначалась перебігом подій соціально-економічного розвитку країни. Прихід до влади у 1801 році молодого імператора Олександра I ознаменувався для Росії значними перетвореннями у галузі системи освіти, у тому числі і вищої. Новий імператор розумів, що без корінних освітніх реформ країна не зможе повноцінно розвиватись і залишатись економічно розвинутою державою. Зміна загальних завдань розвитку Російської держави на початку XIX століття, основний напрямок яких задавався намаганням імператора

Олександра I укріпити основи російського самодержавства, визначила появу гострої потреби у спеціалістах якісно нового рівня. З метою чіткої координації освітнього процесу в країні проводиться загальна адміністративна реформа, у результаті якої серед загальної кількості новоутворених міністерств виникає окрема структура, на яку покладається завдання з допомогою просвітництва забезпечити політичну консолідацію суспільства. Так, у вересні 1802 року Російська імперія вперше отримала окремий орган, відповідальний за стан освіти та науки в країні – Міністерство Народної Просвіти. Доволі швидко, завдяки старанням провідних діячів процесу реформування системи освіти Російської імперії, були підготовлені відповідні проекти та плани дій задля побудови нової форми освітньої системи Російської держави. Для Російської імперії початку XIX ст. університет не був широко розповсюдженим явищем, за великим рахунком цей інститут вищої освіти тільки-но починав своє повноцінне функціонування на її теренах. У цей період відбувається власне становлення всієї університетської освіти країни.

Відомо, що на початок XIX ст. на величезній території Російської держави існував лише Московський університет. Масове відкриття університетів у перше десятиліття XIX ст. характеризує природний процес реагування на потреби держави у, перш за все, кваліфікованих чиновниках. Крім того, на думку сучасників тих подій імператор вважав: «народное просвещение первою и прочнейшею основою государственного благосостояния» [12, с. 6].

Для України початок XIX ст. ознаменувався згортанням світської діяльності Києво-Могилянської академії, яка поступово почала перетворюватись на Духовну академію. Решта навчальних закладів, що існували у той час в Україні не можна вважати університетами, проте окремі з них відігравали значну роль в освітній справі в Україні (Харківський колегіум).

У XIX ст. університет перетворюється на ключовий сегмент наукового і освітнього життя країни. С. Потоцький, попечитель Харківського навчального округу, так описував перетворення у галузі університетської освіти: «Він (імператор) (Прим. автора) наказав у кожному окрузі заснувати університет за прикладом Оксфордського та Кембріджського, куди приїздять навчатися захищати в парламенті права своєї країни сини перших англійських лордів; за прикладом Гетінгенського, Єнського та інших, куди курфюрсти та князі мають за честь направляти своїх дітей» [10, с.12].

Визначальною рисою університетської системи Російської імперії було введення університетів у загальну систему державних закладів, існування яких субсидіювалось урядом.

Більше того, професори університетів, а також інших навчальних закладів вводились до ієрархічної системи державних чинів «Табелі про ранги». Університети отримали право присвоювати вчені ступені, які також відповідали певним чинам відповідно до «Табелі». Найвищим ступенем вважалась ступінь доктора, володарі якого отримували чин 8-го класу, тобто колезького асесора і право на спадкове дворянство. Наступний етап – ступінь магістра, що забезпечував своїм володарям чин 9-го класу (титулярний радник). Найнижчим був ступінь кандидата, який відповідав сучасному диплому спеціаліста з відзнакою і забезпечував приналежність до чину 12-го класу (губернський секретар). Студенти, які успішно закінчували університет, але не набрали достатньої кількості балів для отримання кандидатського ступеня, приймалися на державну службу у найнижчому чині 14-го класу (колезький реєстратор). Обидва ці чини в той період давали право на

особисте дворянство. Слід віддати належне вітчизняним науковцям, які у жодному разі не проводять ідею повного наслідування та копіювання досвіду європейських країн. Хоча, якщо врахувати, що університети Франції у цей період були ліквідовані, а університетська система Англії значно відрізнялася від континентальної, стає зрозумілим, що саме організаційні принципи університетської системи освіти Німеччини мали досить сильний вплив на університетську систему освіти Російської імперії.

Висновки. Таким чином тенденції університетської освіти в Німеччині, а також в інших європейських країнах досить сильно впливали на ті ж самі процеси у розвитку університетської системи Росії в цілому, і України зокрема, особливо в першій половині XIX ст., результатом чого стала поява нової форми підготовки кадрів – університет, побудований за принципом переважання дослідницької складової.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреев А. Гумбольтовская модель классического немецкого университета [Текст] / А. Андреев // Новая и новейшая история. – 2003. – № 3. – С. 48 – 60.
2. Андреев А. Эпоха Просвещения и проекты развития университетского образования в России (конец XVII – начало XIX в.) [Текст] / А. Андреев // Философский век. Альманах. Вып. 28. История университетского образования в России и международные традиции просвещения. Том 2 / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2005. – С. 33 – 35.
3. Афонюшкина А. О правительственной политике России 20-40-х годов XIX в. в области университетского образования [Текст] / А. Афонюшкина. – // Российские университеты в XIX – начале XX века: Сб. науч. ст. Вып. 1. – Воронеж, 1993. – 150 с. – С. 3 – 7.
4. Василенко А. Роль немецких университетов в модернизации образовательного процесса в России во второй четверти XIX века [Текст] / А. Василенко // Философский век. Альманах. Вып. 29. История университетского образования в России и международные традиции просвещения. Том 2 / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2005. – С. 128 – 136.
5. Дройзен И. О научно-практических занятиях студентов в Германских университетах, преимущественно по истории [Текст] / И. Дройзен // ЖМНП. – 1869. – Ч. 145. – № 10. – С. 79 – 92.
6. Катровский А.П. Формирование и развитие территориальной структуры высшего образования России [Текст] / А. Катровский. – М.: Международные отношения, 2003. – 208 с.
7. Курбатов С. В пошуках ідеї університету, адекватного сьогоденню: дослідницький університет + підприємницький університет = університет світового рівня? [Текст] / С. Курбатов // Еліта і обдарованість: точки перетину. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 грудня 2010 р., м. Київ. – К.: ІОД, 2010. – 326 с. – С. 39-48.
8. Поляков М. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи [Текст] / М. Поляков, В. Савчук. – К.: Генеза, 2004. – 416 с.
9. Пономарева Ю. Исследовательский университет: история и современность [Електронний ресурс] / Ю. Пономарева. – Режим доступу: <http://enu.kz/repository/repository2012/istoria-sovremennost.pdf>. – Назва з екрана.
10. Потоцкий С. О благотворительной цели преобразования в России училищ [Текст] / С. Потоцкий // Речи, говоренные в торжественном собрании 17 янв. 1805 г. при открытии Харьковского университета. – Х., 1806. – С. 10 – 16
11. Распопов В. Дослідницький університет: яким йому бути? [Електронний ресурс] / В. Распопов // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 6. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2011_6/34.pdf. – Назва з екрана.
12. Якоб Л. Успехи просвещения в первое десятилетие царствования Александра I [Текст] / Л. Якоб // Материалы для истории просвещения в России, собираемые П. Кеппеном. – СПб.: Тип. К. Крайа. – 1827. – № 3. – С. 5 – 19

Стаття надійшла до редакції 31.08.2013

REFERENCES:

1. *Andreev, A.* Humboldtovskaya model klassicheskogo nemetskogo universiteta (Humboldt model of classic German University). *Novaya i noveyshaya istoriya*, 2003, no. 3, pp. 48 – 60.
2. *Andreev, A.* Epoha Prosveshcheniya i proekty razvitiya obrazovaniya v Rossii (konets XVII – nachalo XIX v.) (The Age of the Enlightenment and projects on development of university education in Russia at the end of 17th and at the beginning of 19th). *Philosophskiy vek*. Almanah, 2005, no. 28, pp. 33 – 35.
3. *Afonyushkina, A.* O pravitelstvennoy politike Rossii 20-30h godov 19 veka v oblasti universitetskogo obrazovaniya (On Russian public policy in the sphere of university education in 20-40 years of the 19th century). *Rossiyskie universitety v 19 nachale 20 veka*, Voronezh, 1993, pp. 3 – 7.
4. *Vasilenko, A.* Rol' nemetskich universitetov v modernizatsii obrazovatel'nogo protsessa v Rossii vo vtoroy chetverti 19 veka (The role of German Universities in modernization the education process in Russia in the second quarter of the 19th century). *Philosophskiy vek*. Almanah, 2005, no. 29, pp. 128 – 136.
5. *Droizen, I.* O nauchno-practicheskikh zanyatiyah studentov v Germanskikh universitetah preimuschestvenno po istorii Дройзен И. (About scientific and practical training of students in German Universities mainly on history). *ZHMNP*, 1869, no. 10, pp. 79 – 92.
6. *Katrovskiy, A.* Formirovanie i razvitie territorial'noy struktury vysshego obrazovaniya Rossii (Forming and development of territorial structure of higher education in Russia). *Mezhdunarodnie otnosheniya*. Moskva, 2003, 208 p.
7. *Kurbatov, S.* V poshukah ideji universitetu, adekvatnogo sjogodennju: doslidnyts'kyj universitet+pidpryemnyts'kyj universitet= universitet svitovogo rivnja? (Searching the idea of university adequate today: research university+entrepreneurial university=university of world level?). *Elita i obdarovanist': tochki peretinu*. Kiev, 2010, pp. 39 – 48.
8. *Poljakov M.* Klassichnij universitet: evolyutsija, suchasnij stan, perspektivi (Classic university: evolution, modern state, prospects). Kiev, 2004, 416 p.
9. *Ponomareva, Ju.* Issledovatel'skij universitet: istorija i sovremennost'(Research university: history and the present). Regime to access: <http://enu.kz/repository/repository2012/istoria-sovremennost.pdf>.
10. *Pototskij, S.* Oblagodel'noj tseli preobrazovaniya v Rossii uchilisch (On beneficial goal of transformation of special schools in Russia). *Rechi, govorennie v torzhestvennom sobranii 17 janvarja 1805 pri otkritii Khar'kovskogo universiteta*. Kharkov, 1806, pp. 10 – 16.
11. *Raspopov, V.* Doslidnyts'kyj universitet: jakim jomu buti (Research university: what it should be?). *Navchannya i vihovannya obdarovanoji ditini: teorija ta practika*, 2011, no. 6. Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2011_6/34.pdf.
12. *Jakob, L.* Uspehi prosveshchenija v pervoe desjatiletie tsarstvovanija Alexandra I (Progress of education in the first decade of the reign of Alexandr the First). *Materiali dlja istorii prosveshchenija v Rossii, sobiraemie P. Keppenom*. St. Petersburg, 1827, no. 3, pp. 5 – 19.

Герман Юлія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, г. Дніпропетровск, просп. Гагарина, д. 72, 1-й корпус, ауд. 716
E-mail: iuliia.german@gmail.com

Herman Yuliia Oleksandrivna – PhD in historical science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, 1st building, r. 716, Dnepropetrovsk, 49010
E-mail: iuliia.german@gmail.com

УДК 342:573 (477)

Ефективність місцевого референдуму як механізму політичної відповідальності місцевої влади

І.М. ДОЛЯ

Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень, м. Донецьк, Україна
E-mail: irinadolya@rambler.ru**Авторське резюме**

У представленій статті автором аналізується практика участі громадян територіальних громад у місцевому політичному процесі через такий механізм прямої демократії, як місцевий референдум. Міжнародний досвід застосування місцевого референдуму показує можливості ефективного управління процесом прийняття рішень з боку рядових громадян. Безпосередньо інститут місцевого самоврядування має давню історію, один із перших місцевих референдумів був проведений ще в 1435 році у Швейцарії.

В Україні питання проведення місцевих референдумів регламентуються Конституцією України, Законом «Про всеукраїнський і місцевий референдуми», Законом «Про місцеве самоврядування». Однак на сучасному етапі розвитку держави дана правова база є застарілою, існуючі правові колізії обмежують можливості для прямої участі населення в політичному процесі.

Особливої актуальності проблематика функціонування місцевих референдумів здобуває в контексті винятковості місцевих референдумів як інструмента залучення до політичної відповідальності органів місцевого самоврядування (місцевих рад та їх голів). Громадяни територіальної громади можуть притягнути до політичної відповідальності місцеві ради, якщо їхня діяльність не знаходить підтримки серед населення, іде врозріз або з порушеннями законодавства та прав громадян, шляхом дострокового припинення їх повноважень через місцевий референдум. Однак питання про дострокове припинення повноважень місцевої ради за рішенням місцевого референдуму може бути ініційоване, як правило, сільським, селищним, міським головою, а також не менш чим однією десятою частиною громадян. Цим звужується право безпосередньої народної ініціативи або ініціативи суб'єктів громадянського суспільства, тих інституцій, які не пов'язані системою прямих владних відносин.

У статті проаналізована практика проведення референдумів в Україні. Визначено ключові проблеми, які істотно ускладнюють процедуру проведення референдумів. А саме: відсутність гарантій щодо проведення місцевих референдумів по народній ініціативі; обмеженість переліку підстав для проведення місцевого референдуму щодо питань дострокового припинення повноважень голів рад і відповідних місцевих рад; відсутність юридичних механізмів імплементації результатів місцевого референдуму.

Одним із механізмів розширення практики застосування місцевих референдумів є вдосконалення в цілому територіальної організації влади в Україні, завершення адміністративної реформи, модернізації системи місцевої публічної влади. Першочерговим завданням є прийняття нового закону України, який би чітко визначив процедуру, суб'єктів ініціювання місцевих референдумів, розширивши права територіальних громад. Сьогодні триває процес обговорення прийнятого за основу Верховною Радою України ще у квітні 2011 р. проекту Закону України «Про місцеві референдуми».

Ключові слова: політична відповідальність, місцева влада, місцевий референдум, імперативний референдум, консультативний референдум, форми прямої демократії.

Efficiency of local referendum as a mechanism of the local authority political responsibility

I.M. DOLIA

Regional branch of National institute for strategic studies, Donetsk, Ukraine
E-mail: irinadolya@rambler.ru**Abstract**

In the article, the author analyzes the practice of participating of citizens of territorial community in local political process with the help of such a mechanism of direct democracy as a local referendum. International experience of local referendum usage shows possibilities of efficient control of decision-making process by regular citizens. Directly, the institute of local self-government has a long history. One of the first local referendums was held in Switzerland in 1435.

In Ukraine the issues of local referendum conducting are regulated by the Ukrainian Constitution, the Law On All-Ukrainian and local referendums, and the Law On local self-government. However, at the present stage actual legal base is out of date. Current conflicts of laws limit possibilities of citizens direct participating in political process.

Problematics of local referendum functioning gains special significance in the context of exceptionality of local referendums as an instrument of bringing to political responsibility elected local self-governing authorities: local councils, chairmen of councils. Citizens of territorial community may bring the local councils to political responsibility if activity of the local councils does not find any support among citizens, goes against with or is in violation of the legislation and civil rights, by premature termination through local referendum. However, the issue of premature termination of local council by the decision of local referendum may be initiated, as a rule, by a village, settlement, city council chairperson and also by no less than one tenth

© І.М. Доля, 2013

of citizens. This narrows exclusively the right of popular initiative or initiative of civil society subjects, those institutes that are not bound by the system of direct relations of power.

In the article, the practice of local referendums conducting in Ukraine has been analyzed. Key issues, which essentially complicate the procedure of the referendum conducting, have been determined. Namely, lack of assurance as for local referendum conducting by the popular initiative; limitation of list of reasons for local referendum conducting on the question of premature termination of council chairpersons and corresponding local authorities; lack of legal avenues of implementation of local referendum results.

One of the mechanisms of extension of local referendum application practice is improvement of the territorial organization of the power in Ukraine in general, completion of the administrative reform, modernization of the local public authority system. The high priority task is passage of the new law of Ukraine, which will clear define the procedure, subjects of local referendums initiating, extending the right of territorial communities. Nowadays, the process of discussion of the law of Ukraine on local referendums, which was approved in principle by the Supreme Council in April 2011, has been proceeding.

Key words: political responsibility, local authority, local referendum, imperative referendum, consultative referendum, forms of direct democracy.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку взаємовідносин між населенням та політичними інституціями в Україні засвідчує посилення кризових відносин, що супроводжується відторгненням громадян від влади, зростанням їх недовіри.

У свою чергу представники влади, особливо на місцевому рівні, своєю діяльністю підтримують пасивність та аполітичність населення. У той же час саме досягнення продуктивного діалогу між владою і населенням є початковим фундаментом стабілізації як соціально-політичного життя в країні, так і забезпечення високого економічного рівня життя всіх громадян. Реформа організації публічної влади сьогодні вже є процесом, необхідність завершення якого не викликає сумнівів. У напрямку реформування організації місцевої влади особливої актуальності набуває потреба у модернізації механізмів здійснення контролю за діяльністю представницьких органів влади населенням. І саме тут ми повертаємось до застосування такої форми безпосереднього самоврядування, як місцевий референдум.

Політичне значення інституту референдуму полягає в тому, що з його допомогою громадяни отримують можливість ефективно впливати на формування міської, сільської політики, що її здійснюють органи місцевого самоврядування, а останні в свою чергу мають можливість звіряти свої рішення з думкою населення. Референдум, як одна з її форм, забезпечує міцну легітимацію влади, долає політичне відчуження громадян, підвищує стабільність політичної системи, забезпечуючи суспільний контроль за політичними інститутами і посадовими особами, запобігає зловживанню владою, відриву правлячої еліти від народу. Проблема місцевого референдуму набуває все більшої актуальності в контексті змін у правовому полі, яке регламентувало процедуру проведення референдумів в Україні.

Особливого значення місцевий референдум набирає у контексті можливостей контролювати і притягувати до відповідальності представницькі органи місцевої публічної влади. У

сучасному українському правовому полі громадяни мають право достроково розпустити місцеві ради чи звільнити з посади голів рад лише через інститут місцевого референдуму. Враховуючи недовіру цього інституту можна констатувати – відсутність фактичного контролю з боку населення за цими процесами, що є порушенням головних принципів демократичного устрою.

Аналіз наукових досліджень. Питання розвитку інститутів публічної влади в Україні, розбудови системи органів місцевого самоврядування, функціонування безпосередніх та представницьких форм займають провідне місце у наукових роботах таких учених, як М. Баймуратова, О. Батанова, В. Кампо, А. Колодія, М. Корнієнка, В. Кравченка, А. Крусан, П. Любченко, М. Орзіха, В. Погорілка, А. Чермериса, О. Фрицького та інших.

Одними із перших серед вітчизняних науковців питання референдумів у суспільно-політичному житті України дослідили В. Погорілка та В. Федоренко у роботі «Референдуми в Україні: історія та сучасність». Референдум розглядався вченими, як інструмент безпосереднього залучення громадян до нормотворчої діяльності, що надає можливість трансформувати волю народу в державну [9, с. 41]. Вивчаючи проблематику всеукраїнського референдуму, Л. Кривенко наголошує на необхідності включати до цього терміну його нерозривність із суверенітетом народу, забезпечення законності з метою запобігання проявам політичної маніпуляції через референдум [8, с. 95-97].

Досліджуючи особливості взаємодії громадянського суспільства і органів місцевого самоврядування, П. Любченко звертається до аналізу переваг та недоліків саме місцевого референдуму у вітчизняній практиці. Зокрема, місцевий референдум визначається як «спосіб реалізації влади територіальною громадою з метою здійснення локальної (місцевої) правотворчості й контролю за діями й рішеннями органів і посадових осіб місцевого самоврядування, управління місцевими справами. Це забезпечує верховенство територіальної грома-

ди в системі місцевого самоврядування» [7, с. 169].

Важливим науковим напрямком у контексті проблематики місцевого референдуму є дослідження сутності територіальної громади як вищого джерела влади. Зокрема, однією із перешкод ефективному використанню існуючих механізмів у тому числі і місцевого референдуму є неспроможність і неготовність населення об'єднуватися і сприймати себе як одну спільноту. О. Батанов наголошує на необхідності усвідомлення населенням своїх місцевих, корпоративних інтересів, «формування повноцінних (реальних) територіальних громад пов'язане з подоланням багатьох негативних наслідків попереднього централізованого керівництва країною» [1, с. 79-80]. Незважаючи на значну наукову увагу до питань, пов'язаних із функціонуванням місцевої влади та механізмів участі в управлінні населення, проблематика місцевих референдумів в Україні потребує подальшого дослідження та конкретизації.

Мета дослідження – аналіз досвіду використання місцевих референдумів та визначення перспектив модернізації цього механізму для здійснення реального контролю з боку громади за діяльністю інститутів місцевої влади.

Виклад основного матеріалу. Місцеві референдуми є досить розповсюдженою формою прямої участі населення в управлінні більшістю країн сучасної Європи. Лідером у цій сфері є країна, у якій ще в 1435 році були проведені перші місцеві референдуми – Швейцарія. Процедура проведення місцевих референдумів у цій країні розроблена таким чином, щоб громадянам було легше використовувати свої демократичні права, вони є максимально спрощені, зрозумілі. Як правило, формується комітет з підготовки референдуму. Комітет може обирати власну форму організації. Для запровадження ініціативи проведення місцевого референдуму громадяни мають зібрати певну кількість підписів. Необхідна кількість підписів може бути різною, але в середньому близько 10 % громадян комуні мають підписати ініціативу [2, с. 51].

Доволі поширеною є практика використання місцевих референдумів у Сполучених Штатах Америки, в яких на законодавчому рівні у 24 штатах закріплено проведення місцевих референдумів з питань, що стосуються місцевого устрою. Як приклад, 2 березня 2004 р. у штаті Каліфорнія та м. Сан-Франциско проводилися місцеві референдуми відносно внесення змін до Законодавчих Зборів Штату та Сенату Штату. Із 10 запропонованих питань 9 отримали підтримку населення. Серед них питання: «Чи може місто створити фонд для збільшення витрат на громадську освіту протягом найближчих 11 років? Чи повинна муніципальна служба автобусного повідомлення замінити всі дизельні автобуси, закуплені до 1991 року, і чи

повинні всі нові автобуси відповідати стандартам незабруднення навколишнього середовища, обов'язковим для інших транспортних засобів міста?» [10].

Зазначені приклади підтверджують різноманітність зарубіжної практики щодо звернення до місцевих референдумів, як ефективного механізму взаємодії всіх жителів міста, що сприяє включенню громадян у суспільно-політичні процеси.

В Україні також напрацьовано певний досвід з організації та проведення місцевих референдумів. За період з 1991 р. по 2012 р. відбулося 165 місцевих референдумів. Предметом більшості референдумів були питання адміністративно-територіального устрою (близько третини), зміни назв населених пунктів (понад чверть), а також із інституційних питань, переважно щодо створення нових місцевих рад та довіри органам і посадовим особам місцевого самоврядування (приблизно п'ята частина референдумів) [6, с. 25].

Наприклад, 25 лютого 1996 року на території Ольхівської сільської ради було проведено місцевий референдум, на якому ставилося питання про згоду населення на будівництво полігону твердих побутових відходів. У результаті голосування 90 % населення висловилися «проти» такого будівництва, і це стало на заваді намірів державних місцевих структур. Так, 16 квітня 2000 р. в місті Соледар Артемівського району Донецької області, згідно з рішенням XII сесії міської ради від 6 березня 2000 р., одночасно з всеукраїнським був проведений і місцевий референдум. У бюлетень загального зразка було включене питання «Чи згодні Ви з похованням радіоактивних і токсичних відходів у гірських виробках соляних шарів Артемівського родовища кам'яної солі на території міста Соледар?». Із 10000 жителів, які взяли участь у референдумі, 8860 проголосували «проти» захоронення відходів і лише 137 – «за» [4, с. 428-429].

Проте, незважаючи на статистику проведення місцевих референдумів, вони не отримали гідного місця в системі безпосереднього самоврядування в Україні і не надають можливості задіяти участь громади в управлінні у повному обсязі. З одного боку – це відбувається через недосконалість законодавчої бази практики проведення місцевих референдумів, а також психологічний чинник, що проявляється у відсутності бажання населення ініціювати і брати участь у референдумах.

У той же час ст. 38 Конституції України визначає за громадянами держави право без перешкод брати участь в управлінні через різноманітні механізми. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого

самоврядування. Таким чином право на участь в управлінні гарантовано як політичне право, пов'язане з володінням громадянством. Але завданням держави є не лише гарантування, а і створення реальних умов для реалізації громадянами своїх прав.

Особливої гостроти проблематика референдуму набуває і з урахуванням важливості цього інституту як ключового механізму притягнення до політичної відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування. Представники територіальної громади можуть притягнути до політичної відповідальності раду, її голову шляхом дострокового припинення діяльності керуючись Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» ст. 78, 79. Повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті ради, а також повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму. Проте законодавчо головними суб'єктами ініціювання референдуму з такого порядку денного є самі ймовірні об'єкти обговорення. Питання про дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті ради, за рішенням місцевого референдуму може бути порушене сільським, селищним, міським головою, а також не менш як однією десятою частиною громадян. Рішення про проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови приймається сільською, селищною, міською радою як за власною ініціативою, так і на вимогу не менш як однієї десятої частини громадян, що проживають на відповідній території і мають право голосу.

З моменту набуття Україною незалежності питання організації і проведення місцевих референдумів у державі регулювалися Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 1991 р. Цей документ неодноразово було піддано критиці через наявність суттєвих недоліків і щодо обмеження ініціативи на проведення з боку громади, і щодо процедури подальшої імплементації рішень місцевих референдумів. У цілому даний документ ще раз акцентував увагу на відсутності чітких критеріїв терміну «місцеві питання». На референдум виносяться питання місцевого значення, що визнаються важливими тими, хто має право вимагати і вирішувати питання про призначення референдуму. Народ, внаслідок невід'ємної верховної влади, що належить йому, має право самостійно вирішувати певне коло питань, які і можуть бути винесені на голосування. Але такий аморфний підхід до трактування «місцевих справ» у якості предмета місцевих референдумів лише погіршував ситуацію.

Основною проблемою, яка стояла на заваді впровадженню рішень, прийнятих під час місцевих референдумів, була їх формальна

обов'язковість для виконання органами місцевого самоврядування. Законодавча норма, яка надавала вищу юридичну силу рішенням прийнятих на референдумах стосовно рішень місцевих рад, діяла лише на папері. Сама процедура ініціювання референдумів у більшості випадків на практиці залежала від згоди органів місцевої влади, що фактично призводило до неможливості проведення референдумів предметом, яких був би розпуск ради чи висловлення недовіри голові ради.

З набуттям чинності у 2012 року ухваленого Верховною Радою України Закону України «Про всеукраїнський референдум», юридичну чинність втратив Закон «Про всеукраїнський та місцевий референдуми». Як результат, на сучасному етапі в Україні взагалі відсутні правові підстави для використання такого механізму як місцевий референдум. Дискусія, яка тривала у громадському, політичному, науковому середовищі з приводу дослідження вітчизняного досвіду місцевих референдумів та європейських практик дозволила об'єднати зусилля і розробити новий законопроект з метою надання місцевому самоврядуванню більш ефективного механізму – місцевого референдуму.

Законопроект «Про місцеві референдуми» обговорюється з 2009 року. Варіант, прийнятий за основу Верховною Радою України у квітні 2011 року, вже має більш конструктивний вигляд, але принципові аспекти залишилися неврегульованими і потребують подальшої конкретизації. Зокрема, у законопроекті, місцевий референдум може бути як імперативним, так і консультативним. Перший, за винятком кількох спеціально визначених випадків, проводиться за ініціативою не менш як однієї десятої частини виборців, що є членами відповідної територіальної громади і його рішення є обов'язковими, а другий – виключно за ініціативою сільської, селищної, міської, районної у місті ради і його рішення є більш рекомендаційними. Проте залишається недостатньо розмежованими питання, які є предметом розгляду кожного із зазначених видів референдуму [3].

Іншим суттєвим недоліком проекту, на думку більшості експертів, є збереження за органами місцевого самоврядування надмірного обсягу повноважень у процесі підготовки та проведення місцевого референдуму. Якщо взагалі врахувати складність запропонованої у проекті процедури ініціювання місцевого референдуму через обов'язковість проведення загальних зборів, то зайва конкуренція органів місцевого самоврядування при створенні складу дільничних комісій є невиправданою, і у перспективі буде створювати можливості для зловживань з боку влади.

Під час подальшого доопрацювання проекту доцільним є врахувати і зауваження висловлені як вітчизняними науковцями, прак-

тиками, так і проголошені в експертній оцінці законопроекту підготовленого фахівцями Ради Європи. Мова йде про статус рішень прийнятих на місцевих референдумах. У законопроекті рішення місцевих референдумів визначаються як підзаконні нормативно-правові акти місцевого самоврядування, мають вищу юридичну силу по відношенню до актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. У більшості випадків проекти рішень, що виноситимуться на місцевий референдум, не міститимуть норм права. До таких якраз відносяться рішення щодо притягнення до політичної відповідальності та дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови або відповідної місцевої ради. Тому доцільним є змінити формулювання щодо рішень референдуму на «рішення місцевого референдуму є обов'язковим на всій території громади і для органів місцевого самоврядування громади» [5].

Висновки. Все зазначене дозволяє визна-

чити, що референдум у будь-якій країні буде ефективним лише у тому випадку, якщо він, як дуже важливий демократичний інститут, по своїй природі буде правильно зрозумілий і підтриманий широкими верствами населення; буде мати при рішенні політичних і інших питань чітко виражену мету; і, нарешті, якщо будуть створені всі необхідні організаційно-технічні та інші умови для підготовки і проведення всенародних опитувань. Для ефективності місцевих референдумів великого значення набуває дотримання законодавчо закріплених норм регулювання їхнього статусу, процедури проведення і порядку підведення підсумків, місця і ролі в системі конституційного і поточного законодавства прийнятих шляхом референдумів нормативно-правових актів.

Подальше обговорення і доопрацювання законопроекту дозволить створити дійсні умови для застосування механізму безпосереднього реагування громадою на бездіяльність обраних представницьких органів місцевої влади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія [Текст] / О.В. Батанов; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Ін Юре, 2003. – 512 с.
2. Бориславська О. Народ Швейцарії: громадська участь на місцевому рівні [Текст] / О. Бориславська // Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. – 2013. – № 2. – С. 50-56.
3. Висновок Головного науково-експертного Управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про місцевий референдум» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45074. – Назва з екрана.
4. Грозовський І. Місцеві референдуми в Україні: перший досвід та перспективи розвитку [Текст] / І. Грозовський, О. Малукіна / Зб. матер. міжнар. Науково-практичної конференції «Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення». Київ, 13-15 листопада 2002 р. – К.: Нора-друк, 2003. – 429 с.
5. Експертна оцінка Проекту Закону України «Про місцеві референдуми», м. Страсбург, 21.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://municipal.gov.ua/upload/usr/files/EkspertnaOcinka_Local%20referendum_21.02.2011UKR_FINAL.pdf. – Назва з екрана.
6. Законодавче врегулювання інституту місцевого референдуму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/referendum-33cfe.pdf>. – Назва з екрана.
7. Любченко П.М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства [Текст] / П.М. Любченко. – Х.: Одисей, 2006. – 352 с.
8. Погорілко В.Ф. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України [Текст] / В.Ф. Погорілко, М.І. Ставнійчук, Н.І. Руда, Л.Т. Кривенко, О.В. Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.
9. Погорілко В.Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія [Текст] / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 248 с.
10. Фирсов А. Весенние референдумы в США на примере Сан-Франциско [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://democracy.ru/article.php?id=594>. – Название с экрана.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013

REFERENCES:

1. Batanov O.V. Konstytutsiyno-pravovyy status terytorial'nykh hromad v Ukraini: monografiya (Constitutionally-legal status of territorial communities in Ukraine: monograph), Kyiv, 2003, 512 p.
2. Boryslavs'ka O. Narod Shveytsariyi: hromads'ka uchast' na mistsevomu rivni (People of Switzerland : public participation at local level), Mistseve samovryaduvannya ta rehional'nyy rozvytok v Ukraini, 2013, no. 2, pp. 50-56.
3. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho Upravlinnya Aparatu Verkhovnoyi Rady Ukrainy na projekt Zakonu Ukrainy «Pro mistsevyi referendum» (A conclusion of Main scientifically-expert Administration of Vehicle of Supreme soviet of Ukraine is on the project of Law of Ukraine «About a local referendum»). Regime to access: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45074
4. Hrozov's'kyi I., Malukina O. Mistsevi referendumy v Ukraini: pershyi dosvid ta perspektvy rozvytku (Local referendums in Ukraine: the first experience and prospects of development), Kyiv, 2003, 429 p.

5. Ekspertna otsinka Proektu Zakonu Ukrainy «Pro mistsevi referendumy», m. Strasburg, 21.02.2011 r. (Expert estimation of Project of Law of Ukraine «About local referendums», Strasbourg, in 21.02.2011). Regime to access: http://municipal.gov.ua/upload/usr/files/EkspertnaOtsinka_Local%20referendum_21.02.2011UKR_FINAL.pdf
6. Zakonodavche vregulyuvannya instytutu mistsevoho referendumu v Ukraini (A legislative settlement of institute of local referendum is in Ukraine). Regime to access: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/referendum-33cfe.pdf>
7. Lyubchenko P.M. Konstytutsiyno-pravovi osnovy rozvytku miscevoho samovryaduvannya yak instytutu hromadyans'koho suspil'stva (Constitutionally-legal bases of development of local self-government as to the institute of civil society), Kharkov, 2006, 352 p.
8. Pohorilko V.F., Stavnychuk M.I., Ruda N.I., Kryvenko L.T., Batanov O.V. Konstytutsiyno-pravovi formy bezposeredn'oyi demokratiyi v Ukraini: problemy teorii i praktyky. Do 10-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy (Constitutionally-legal forms of direct democracy in Ukraine: problems of theory and practice. To the 10 anniversary of independence of Ukraine), Kyiv, 2001, 356 p.
9. Pogorilko V.F., Fedorenko V.L. Referendумы в Украине: istoriya ta suchasnist' (Referendums in Ukraine: history and contemporaneity: monograph), Kyiv, 2000, 248 p.
10. Fyrsov A. Vesennie referendumy v SShA na primere San-Frantsisko (Spring referendums in the USA on the example of San Francisco). Regime to access: <http://democracy.ru/article.php?id=594>.

Доля Ірина Миколаївна – кандидат політичних наук
Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень
Адреса: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, б. 77, ауд. 509
E-mail: irinadolya@rambler.ru

Dolia Iryna Mykolaivna – PhD in political science
Regional branch of National institute for strategic studies
Address: 77, Universitetskay Str., r. 509, Donetsk, 83048
E-mail: irinadolya@rambler.ru

УДК 327.7+352(4)

Демократичні традиції local self-government в Європейській Хартії про місцеве самоврядування

С.К. КОСТЮЧКОВ
Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна
E-mail: kosser.63@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглядаються проблеми розвитку інституту місцевого самоврядування в країнах Європи, які здійснюють демократичний транзит, а також в європейських державах, де накопичено віковий досвід народовладдя.

Автор акцентує увагу на принципових положеннях Європейської Хартії про місцеве самоврядування, основна роль якої полягає в компенсації відсутності спільних європейських стандартів для захисту та подальшого розвитку прав і основних свобод місцевих органів влади; аналізується роль Хартії, як надзвичайно важливої міжнародної конвенції, котра визначає і захищає принципи місцевого самоврядування в Європі.

Ключові слова: демократичний транзит, місцеве самоврядування, Європейська Хартія про місцеве самоврядування, влада загальної компетенції, принцип субсидіарності, демократична правова держава.

Democratic traditions local self-government the European Charter on local self-government

S.K. KOSTIUCHKOV
Kherson state university, Kherson, Ukraine
E-mail: kosser.63@mail.ru

Abstract

The problems of development of the institution of local government in Europe, engaged in democratic transition, as well as in European countries, which have accumulated a century of democracy.

The author focuses on the fundamental provisions of the European Charter of Local Self-Government, the main role of which is to compensate for the lack of common European standards for the protection and further development of human rights and fundamental freedoms of local authorities; examines the role of the Charter as an extremely important international convention that defines and defends the principles of local Government in Europe.

© С.К. Костючков, 2013

Keywords: democratic transition, local government, the European Charter of Local Self-Government, the power of general competence, the principle of subsidiarity, democratic constitutional state.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті переважна більшість країн пострадянського простору атрибутовані необхідним набором ознак, властивостей і рис, характерних для країн демократичного транзиту. Це - багатопартійність, демократичні вибори, неурядові громадські організації, відносно незалежні засоби масової інформації, гарантована відповідальність уряду перед парламентом, законодавчо регламентована зміна урядів, дотримання громадянських прав і свобод. Однак наявність окремих структурних елементів демократії не обов'язково негайно і автоматично приводить до утвердження реальної демократії. Індикатором демократизації конкретної країни виступає не тільки факт наявності політичних інститутів, сформованих за західними зразками і моделями, але, в першу чергу, ефективність їх функціонування в конкретних політичних, соціальних та економічних умовах суспільства, що трансформується.

Аналіз досліджень і публікацій. Увага до проблем розвитку місцевого самоврядування зростає в перехідні періоди, як це відбулося в кінці ХХ століття. У зв'язку з якісними змінами суспільства на Заході і кризою моделі соціалізму в СРСР, у країнах Східної Європи і деяких країнах Азії та Африки робляться спроби пошуку нових підходів до їх аналізу. У політичній науці і практиці країн Європи, особливо постсоціалістичних, особливою звучання почали набувати поняття «місцеве самоврядування» та «локальна демократія» в їх сучасному трактуванні. У цьому зв'язку з'явилися роботи, в яких знайшли відображення такі питання, як форми, механізми і характер ефективної участі громадян європейських країн у суспільному управлінні на різних рівнях, особливості процесу політичної соціалізації суспільства, його організаційного структурування й нарешті головне - імплементація положень Європейської Хартії про місцеве самоврядування в демократичну практику країн Європи.

До праць, що розкриває різні аспекти місцевого самоврядування, можна віднести роботи вітчизняних та російських вчених О.С.Александрової, М.О.Баймуратова, Г.В.Барабашева, О.В.Батанова, В.І.Борденюка, І.І.Кального, В.М.Кампо, Н.І.Корнієнка, В.В.Кравченка, М.П.Орзіха, М.А.Пухтинського, В.Ф.Шрейдера та інших. З проблеми узагальнення досвіду партнерства між громадськими організаціями та місцевими адміністраціями, а також впливу муніципального управління на громадянське суспільство в зарубіжних країнах заслуговують бути відзначені праці зарубіжних учених Х.Альдтфера, Р.Бетлі, Дж.У.Гарнера, Б.Майера, А.Нортонна,

Е.Остром, Р.Патнема, Д.Стокера, Дж.Хілла, Х.Шоллера, Г.Штімпфла, а також вітчизняних та російських дослідників - Ж.Д.Анпілогової, А.Ф.Гукалюка, Є.Б.Євдокимова, О.Г.Лиски, А.С.Матвієнка, Н.Р.Міхасюка, Я.Ю.Старцева, А.Ф.Ткачука.

Мета дослідження - розглянути сутність, основні положення та принципи Європейської Хартії про місцеве самоврядування, визначити відповідність її конституційним засадам країн Європи, в тому числі й України, проаналізувати базові принципи, що лежать в основі демократичної системи місцевого самоврядування: право на місцеве самоврядування, владу загальної компетенції, принцип субсидіарності.

Виклад основного матеріалу. Кардинальні політичні зміни, що відбулися на початку 90-х років ХХ століття в соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи, розпад Радянського Союзу, призвели до виникнення ряду нових незалежних держав, так чи інакше об'єднаних процесом демократичного транзиту, який супроводжується оформленням якісно нових політичних і громадських інститутів. Всі ці держави знаходяться на різних етапах переходу до демократії і між ними існують різного ступеня відмінності у рівні демократизації суспільства, стабільності політичної системи, економічного розвитку. Дані відмінності детерміновані особливостями політичного та соціального клімату в посткомуністичних державах, психологічною та моральною підготовленістю суспільства до радикальних реформ, культурно-історичними традиціями соціуму.

Формування місцевого самоврядування є однією з складних проблем теорії і практики будівництва демократичної держави і громадянського суспільства не тільки в країнах демократичного транзиту, але і в країнах, де накопичено віковий досвід народовладдя. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у розробці та вирішенні безлічі питань локального значення, виступаючи потужним чинником демократизації та політичної стабілізації соціуму. Крім того, місцеве самоврядування надає населенню додаткові можливості участі в політичному процесі. Як зазначає американський політолог Е.Остром, президент Товариства соціального вибору, «від знань і умінь, що здобуваються людьми в малих політичних спільнотах, багато в чому залежить їх здатність функціонувати в рамках великих спільнот. Тому гарною основою для розуміння суперечливого характеру політичних взаємин, а також оволодіння мистецтвом врегулювати свої відносини з іншими людьми в конфліктній ситуації може стати досвід участі в управлінні

на місцевому рівні»[1, с.153]. Англійський дослідник Д.М.Хілл у своїй монографії «Теорія демократії та місцеве управління» звертає увагу на те, що «місцеве самоврядування зміцнює права громадян і є важливим засобом політичної освіти. Місцеві представницькі інститути дозволяють великій кількості людей брати активну участь у втіленні принципів демократії»[10, с.3].

Слід зауважити, що теорія і практика сучасного місцевого самоврядування є результатом аналізу глибоких історичних традицій різних країн та синтезує елементи різноманітних наукових концепцій, котрі визначають різноманітні підходи до трактування природи й сутності даного соціального феномена.

Основні принципи змісту і сутності місцевого самоврядування відображає European Charter of Local Self-Government - Європейська Хартія про місцеве самоврядування, прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 року. Вона є першою і єдиною міжнародною конвенцією, яка визначає і захищає принципи місцевого самоврядування в Європі. Європейська Хартія місцевого самоврядування була укладена в Раді Європи комітетом урядових експертів під управлінням Керівного комітету з місцевих та регіональних демократій (CDLR), на основі проекту, запропонованого Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLARE).

Хартія була запропонована для підписання у вигляді конвенції країн-членів Ради Європи 15 жовтня місяця 1985 року на XX пленарному засіданні CLARE, і тільки після підписання чотирьох ратифікаційних грамот вона вступила в дію 1 вересня 1988 року.

Хартія підписана і ратифікована наступними країнами-членами Ради Європи: Австрія, Албанія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Російська Федерація, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Фінляндія, Хорватія, Чеська республіка, Швеція. Тільки підписали Хартію Бельгія, Ірландія і Франція [7, с.5-10].

Мета Європейської Хартії місцевого самоврядування полягає в компенсації відсутності спільних європейських стандартів для захисту та подальшого розвитку прав і основних свобод місцевих органів влади, як найбільш наближеного до громадян рівня управління, надаючи їм можливість ефективно брати участь у прийнятті рішень, що впливають на простір, в якому вони щодня існують.

Від країн, які її ратифікували, Хартія вимагає впровадити основні положення, що гарантують політичну, адміністративну та фінансову незалежність місцевих органів влади.

У Хартії послідовно проводиться думка про те, що рівень автономності, даний місцевим органам влади, може слугувати мірилом справжньої демократії в цій державі.

Хартія складається з трьох частин. У першій частині викладені нормативні положення, що містять основні принципи місцевого самоврядування; вказано на конституційну і правову основу місцевого самоврядування; викладено принципи, які визначають межі повноважень місцевих органів та гарантують незалежність адміністративних структур; викладено дві важливі статті, які регламентують адміністративний нагляд за діяльністю місцевих органів і забезпечення їм доступу до достатніх фінансових ресурсів за умов, які узгоджуються з основним принципом їх автономії. Друга частина містить у собі різноманітні положення, що стосуються обсягу зобов'язань, прийнятих сторонами. У третій частині тексту Хартії викладені прикінцеві положення, що відповідають тим, які, як правило, вносяться до конвенції, укладені під патронатом Ради Європи.

Оскільки Україна є членом Ради Європи, то інститут місцевого самоврядування в її Конституції повинен конвенціонально відповідати Європейській Хартії місцевого самоврядування. Тут не буде зайвим нагадати основні положення цього документа:

- принцип місцевого самоврядування повинен бути визначений у законодавстві і, по можливості, в конституції країни (стаття 2);
- під місцевим самоврядуванням розуміється право і спроможність місцевих властей, в межах закону, здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, що лежать у сфері їх компетенції, в інтересах місцевого населення (пункт 1, стаття 3);
- це право здійснюється радами або зборами, що складаються з членів, обраних шляхом вільного, таємного, рівного, прямого і загального голосування (пункт 2, стаття 3);
- ради або збори можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це не скасовує використання зборів громадян, референдумів або будь-якої іншої форми прямої участі громадян у випадках, передбачених законом (пункт 2, стаття 3);
- основні повноваження органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом, у межах яких вони мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив (пункт 1,2, стаття 4);
- під час делегування повноважень органам місцевого самоврядування вони зобов'язані, наскільки це можливо, мати можливість застосовувати їх для здійснення в місцевих умовах (пункт 5, стаття 4);
- органи місцевого самоврядування повинні мати можливість, не порушуючи загальних законодавчих положень, визначати свої власні

внутрішні адміністративні структури з тим, щоб вони відповідали місцевим вимогам і забезпечували ефективне управління (пункт 1, стаття 6);

- органи місцевого самоврядування мають право на володіння достатніми власними коштами, якими вони можуть вільно розпоряджатися для здійснення своїх функцій (пункт 1, стаття 9);

- будь-який адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування може бути призначений тільки для забезпечення дотримання законності та конституційних принципів. Однак адміністративний контроль може також контролюватися вищими органами влади на предмет належного виконання органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень;

- органи місцевого самоврядування повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і дотримання закріплених конституцією і законодавством країни принципів місцевого самоврядування (стаття 11) [6, с.71].

Безумовно, що Європейська Хартія про місцеве самоврядування в досить гнучкій формі встановлює базові принципи, що лежать в основі демократичної системи місцевого самоврядування: право на місцеве самоврядування, влада загальної компетенції, принцип субсидіарності. Право на місцеве самоврядування знаходить своє вираження в законодавчому закріпленні цього положення в рамках конституційної системи. Місцева влада має чітко визначений статус, гарантований національними конституціями або основним законом практично у всіх державах Європи. Їх права, наприклад, полягають у турботі про справи їхніх громад (Данія) або в управлінні та регулюванні своєї власної діяльності (Німеччина).

Влада загальної компетенції в європейських країнах традиційно надає можливість органам місцевого самоврядування ініціювати будь-які дії на захист інтересів своїх громад, за винятком тих, неприпустимість яких закріплена в законодавстві держави. Наприклад, у більшості західноєвропейських країн місцева влада має владні повноваження загальної компетенції, тобто наділена правом робити будь-які дії на захист інтересів місцевої громади, яка знаходиться у сфері її владних повноважень. Визначальним пунктом тут є не певний набір владних повноважень і обов'язків по відношенню до територіальної громади, але влада більш широкого діапазону, яка реалізується не тільки в місцевому, а й у загальнонаціональному масштабі.

Принцип субсидіарності (достатності) передбачає забезпечення такого положення, коли компетенція в тій чи іншій сфері суспільної діяльності по можливості належить найбільш низького рівня управління, максимально на-

ближеному до населення. Вперше це принцип отримав достатньо повне формулювання в енцикліці Папи Пія XI «Рерум Новарум» (лат. зміни), яка була опублікована в 1931 році: «Не можна змінювати або порушувати цей найбільш важливий принцип соціальної філософії: повноваження, які люди здатні здійснювати з власної ініціативи і власними способами, не повинні бути відібрані у них і передані громаді, так було б несправедливо і суттєво порушило б громадський порядок, якщо відібрати у більш низького соціального утворення функції, які воно може виконувати самостійно і передати їх соціальному утворенню більш високого порядку. Єдина мета такого суспільного втручання полягає в тому, щоб допомогти членам суспільства, а не знищити або поглинути їх »[9, с.10].

Реформи державного управління та місцевого самоврядування виходили з загального стратегічного завдання колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи та країн пострадянського простору з побудови демократичної правової держави, яка визнає і гарантує права і свободи людини, що створює економічні, політичні, соціальні та правові умови для їх реалізації. На наш погляд, можна виділити кілька принципів реформування системи місцевого самоврядування в країнах, що здійснюють побудову демократичного суспільства:

- реабілітація ідеї місцевого самоврядування на основі історичних традицій даної країни, політичних, економічних та соціокультурних факторів суспільного розвитку;

- створення правових гарантій розвитку інституту місцевого самоврядування;

- виключення з чинної конституції положення про керівну роль комуністичної (або будь-якої іншої) партії та одночасне здійснення департизації державного та місцевого управління;

- проголошення і правове закріплення в діючих конституціях принципу поділу влади;

- демократизація та децентралізація системи державного управління і в цьому зв'язку встановлення основних принципів взаємодієносин місцевого самоврядування та державної влади;

- проведення реформи адміністративно-територіального устрою;

- створення нової системи підготовки та перепідготовки державних і муніципальних службовців.

Висновки. Утвердження і розвиток інституту місцевого самоврядування проходить принаймні три основні фази: перша фаза - це формування і становлення даного інституту; друга фаза - його «легітимізація», укорінення в суспільстві і суспільній свідомості, адаптація до традицій і норм, і лише третя фаза означає зростання його ефективності, свого роду ампліфікацію. Ці фази можуть бути когерентними,

але, як правило, вони розділені хронологічно, причому часто найбільш тривалою є саме друга фаза. У даній фазі, на нашу думку, в теперішній час і знаходиться розвиток місцевого самоврядування в колишніх соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи та країнах

пострадянського простору. Демократичні інститути, до яких відноситься місцеве самоврядування, в тому чи іншому суспільстві стають дійсно ефективними лише в результаті тривалого процесу розвитку та адаптації до умов і традицій даного конкретного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абакумов С.А. На пути к гражданскому обществу. Гражданское общество и власть. Противники или партнеры? / С.А.Абакумов. – М.: «Галерея», 2005. – С.15-18, 76-78.
2. Автономов А.С. Европейская хартия местного самоуправления и ее значение / А.С.Автономов, А.А.Захаров, А.И.Черкасов. - ПОЛИС, 1998. - №4. – С.168-172.
3. Барабашев Г.В. Организация и функционирование местного самоуправления (опыт зарубежных стран) / Г.В.Барабашев, К.Ф.Шеремет. - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1991. – 275с.
4. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления: отечественная и зарубежная практика: монография / В. А.Григорьев. – К.: Истина, 2005. – 424 с.
5. Зеевальд О. Значение местного самоуправления и его основные модели в европейских странах / О.Зеевальд // Местное самоуправление: Сборник нормативных актов: 2-е изд. – М., 1995. – С.9-20.
6. Європейська Хартія місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – К., 1994. – Вип.1/2 (6/7). - С.71.
7. Європейська Хартія місцевого самоврядування Ради Європи та її моніторингова система: Управління сучасним містом.- Дніпропетровськ: УАДУ, 2000. - Вип.5. - С.5-10.
8. Конституционное право зарубежных стран / [под. Ред. М.В.Баглай, Ю.И.Лейбо, Л.М.Энтин]. - М.: Норма, 2004. – 832с.
9. Определение и пределы принципа субсидиарности. Доклад Координационного Комитета по местным и региональным властям (CDLR) // Коммуны и регионы Европы. – Страсбург: Издание Совета Европы, 1994. - Вип.55. – С.10.
10. Хилл Д.М. Теория демократии и местное управление / Д.М.Хилл. -Лондон, 1974. – 326с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013

REFERENCES:

1. *Abakumov S.A* Na puti k grazhdanskomu obshchestvu. Grazhdanskoye obshchestvo i vlast. Protivniki ili partnery? (On the way civil society. Civil society and power. Opponents or partners?). Moscow, 2005. pp.15-18, 76-78.
2. *Autonomov A.S.* Yevropeyskaya khartiya mestnogo samoupravleniya i yeye znachenije (Evropeyskaya Charter of local self-government and its importance). *POLIS*, 1998. no.4. pp.168-172.
3. *Barabashev G.V.* Organizatsiya i funktsionirovaniye mestnogo samoupravleniya (opyt zarubezhnykh stran) (O Grigoriev V.A. Evolyutsiya mestnogo samoupravleniya: otechestvennaya i zarubezhnaya praktika: monografiya (Evolution of Local Government: Patriotic and foreign practice: monohrafiya). Kyiv, 2005. 424 p.
5. *Zeevald O.* Znachenije mestnogo samoupravleniya i yego osnovnyye modeli v yevropeyskikh stranakh (The value of local government and its basic models in the European countries). *Mestnoye samoupravleniye: Sbornik normativnykh aktov: 2-e izd.* Moscow, 1995. pp. 9-20.
6. *Evropeyska Khartiya mistseвого samovryaduvannya* (European Charter of Local Self-Government). *Mistseve ta regionalne samovryaduvannya v Ukraïni*. Kyiv, 1994. no.1/2 (6/7). pp.71.
7. *Evropeyska Khartiya mistseвого samovryaduvannya Radi Evrope ta її monitoringova sistema: Upravlinnya suchasnim mistom* (European Charter of Local Self-Government Council of Europe and its monitoring system: Managing a modern city). Dnepropetrovsk, 2000. no.5. pp.5-10.
8. *Konstitutsionnoye pravo zarubezhnykh stran* (Konstitutional right foreign countries). Moscow, 2004. 832p.
9. *Opredeleniye i predely printsipa subsidiarnosti. Doklad Koordinatsionnogo Komiteta po mestnym i regionalnym vlastyam (CDLR)* (Definition and predely principle of subsidiarity. Report of the Coordinating Committee for local and regional authorities (CDLR). *Kommuny i regiony Yevropy*. Strasbourg, 1994. no.55. p.10.
10. *Hill D.M.* Teoriya demokratii i mestnoye upravlениye (Theory of democracy and local self-government). London, 1974. 326p.

Костючков Сергій Карпович – кандидат політичних наук, доцент
Херсонський державний університет
Адреса: 73000, м.Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27
E-mail: kosser.63@mail.ru

Kostiuchkov Serhii Karpovych – PhD in political science, associate professor
Kherson state university
Address: 27, 40 years of October Str., Kherson, 73000
E-mail: kosser.63@mail.ru

УДК 323.1:324:329.055.2 (477)

Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку XXI ст. в Україні

Б.В. МАКСИМЕЦЬ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
E-mail: inst@pu.if.ua**Авторське резюме**

Проаналізовано результати участі в місцевих виборах початку XXI ст. українських національно-демократичних партій, які орієнтуються, передусім, на електорат з яскраво вираженою національною ідентичністю. Встановлено, що найкращих показників, які залежать від сформованості в регіонах національної ідентичності, вони досягли в західних областях України, потім в центральних, а найгірших – на Сході та Півдні України. Доведено існування в Україні соціополітичного поділу на регіональній основі, обумовленого різним ступенем сформованості в окремих частинах держави національної ідентичності. Чим яскравіше вона проявляється, тим вищим є електоральний успіх національних демократів на місцевих виборах. Показано тісний взаємозв'язок між результатами участі правоцентристських партій в президентських, парламентських та місцевих виборах.

Ключові слова: місцеві вибори, результати участі у виборах, національна ідентичність, регіональна ідентичність, соціополітичний поділ на регіональній основі, електоральний успіх партії, українські національно-демократичні партії.

Influence of national identity on the results of local elections beginning XXI century in Ukraine

B.V. MAKSYMETS

Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, Ivano-Frankivsk, Ukraine
E-mail: inst@pu.if.ua**Abstract**

The results of local elections beginning of the XXI century of ukrainian national-democratic parties were analyzed, which focus primarily on the electorate with a strong national identity. Found that the best results, which on the level of development in the regions of the national identity depend, in the western regions of Ukraine, then in the central, and the worst – in the east and south of Ukraine were achieved. The existence of a socio-political cleavage in Ukraine on a regional basis was proved, which is due to different degree of development in some parts of the state national identity. The brighter it appears, the higher the electoral success of national-democrats in local elections. The close relationship between the results of the participation of centre-right parties in the presidential, parliamentary and local elections was shows.

Keywords: local elections, results of the elections, national identity, regional identity, socio-political cleavage on a regional basis, electoral success of the party, ukrainian national-democratic parties.

Постановка проблеми. Результати місцевих виборів початку XXI ст. яскраво демонструють вплив на них сформованості в різних регіонах України національної ідентичності, яку можна визначити як колективне чуття, зіперте на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй [2, с. 20]. Усвідомлення, що люди формують групу зі спільною історією, культурою і територією, відіграє основоположну роль у формуванні національної ідентичності [2, с. 44]. На думку останніх досліджень, українській національній ідентичності протистоїть «малоросійська», «креольська», «російсько-советсько-східнослов'янська» ідентичність [8, с. 386, 394]. Останню характеризують ще як регіональну (советизовану, проросійськи орієнтовану, місцеву), яка охоплює Схід і Південь України і є найрелевантнішою в Донбасі [5, с. 75–80]. Також у наукових розвідках вказується, що для областей східних, південних і, дещо меншою мірою, центрально-східних регіонів

властиві, по-перше, незначна частка громадян із українською етнічною та національною ідентичністю, по-друге, значна частка тих, хто ідентифікує себе з Росією чи СРСР [3, с. 381]. Проблема співіснування в українській державі національної та регіональної ідентичностей значно впливає, на наш погляд, на результати виборів, зокрема місцевих. Особливо це простежується на результатах участі в різних електоральних кампаніях партій національно-демократичного спрямування. З огляду на те, що найближчим часом, у жовтні 2014 р., очікуються в Україні саме чергові вибори органів місцевого самоврядування, досить актуальним виглядає дослідження впливу національної ідентичності на результати місцевих виборів початку XXI ст., беручи за основу участь у них націонал-демократів. До того ж, завдяки цьому можна краще зрозуміти етнополітичні трансформації в Україні, тобто зміни, пов'язані з суб'єктивністю (шляхами і способами участі в політичному житті суспільства) етнонаціональ-

них утворень (етносів, націй, національних меншин), їх відносин між собою, з державою та її органами.

Аналіз досліджень і публікацій. Різним аспектам національної ідентичності присвячені останні дослідження зарубіжних учених Р.Брубейкера, Ю. Габермаса, Е. Гобсбаума, Л.Грінфелд, Е. Геллнера, М. Гібернау, Е. Сміта, вітчизняних – В. Войналовича, В. Євнуха, В. Калакури, А. Колодій, В. Котигоренка, Л.Нагорної, М. Панчука, М. Рябчука, а також співробітників Центру Разумкова. Аналіз місцевих виборів початку ХХІ ст., участі в них партій національно-демократичного спектра та їх результатів поданий у працях О. Зайченка, В. Кампо, А. Когута, В. Марчука, А. Романюка, К. Сідаша, Л. Скочиляса. Проте в останніх дослідженнях і публікаціях недостатньо вказано на взаємозв'язок між результатами місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні та сформованістю в різних регіонах держави національної ідентичності.

Мета дослідження – здійснити аналіз результатів участі в місцевих виборах початку ХХІ ст. українських національно-демократичних (правоцентристських, правого центру) партій, які орієнтуються, передусім, на електорат з яскраво вираженою національною ідентичністю, а також встановити залежність між електоральним успіхом націонал-демократів у різних регіонах держави та сформованістю там національної чи регіональної (советизованої, проросійської) ідентичностей.

Виклад основного матеріалу. Українські національно-демократичні (правоцентристські або правого центру) партії характеризуються прагненнями розбудувати Україну як національну державу з українськими історико-культурними ознаками, з ринковою економікою, демократичною політичною системою, зорієнтовану на європейську та євроатлантичну інтеграцію, в якій буде досягнута гармонійна єдність національних і особистісних інтересів та пануватимуть християнські цінності. До цього політичного спектра належать: Українська платформа «Собор» (УП «Собор») [до грудня 2011 р. – Українська республіканська партія «Собор» (УРП «Собор»)], Демократична партія України (ДемПУ), Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Народний Рух України (НРУ), Партія відродження села (ПВС) [до 2006 р. – Партія вільних селян і підприємців (ПВСП)], партія «Християнсько-демократичний союз» (ХДС) [до 2003 р. – «Християнсько-народний союз» (ХНС)], Партія захисників Вітчизни (ПЗВ), Партія «Реформи і порядок» (ПРП) [від червня 2004 до жовтня 2005 рр. – партія «Наша Україна»], Республіканська християнська партія (РХП), Українська Народна Партія (УНП) [до 2003 р. – Український Народний Рух (УНР)], політична партія «За Україну», політична партія «Національно-демократичне

об'єднання «Україна» (НДО «Україна»), Народний Рух України за єдність (НРУ(є)), політична партія «Наша Україна» [до 2009 р. – «Народний союз «Наша Україна» (НСНУ)], політична партія «Україна Соборна», Європейська партія України (ЕПУ), Українська республіканська партія [до 2008 р. – Українська республіканська партія Лук'яненка (УРПЛ)], Українська партія (УП), політична партія «Українська платформа» (знаходиться в стадії припинення на підставі рішення II З'їзду Партії від 03.12.2011 р.), політичне об'єднання «Рідна Вітчизна» [4].

Результати участі партій національно-демократичного спрямування в місцевих виборах 2002, 2006 та 2010 рр. є досить подібними до результатів їх участі в парламентських виборах. Найкращих показників вони досягли в західних областях України, потім у центральних, а найгірших – на Сході та Півдні України, що відповідає рівням сформованості національної ідентичності. Розглянемо детальніше підсумки місцевих виборів для правоцентристських партій окремо щодо виборів депутатів місцевих рад та міських, селищних, сільських голів.

У 2002 р. депутатами місцевих рад стали члени таких національно-демократичних партій, які на той час існували: ДемПУ – 333, або 0,15 % від загальної кількості депутатів, які обралися в 2002 р. (230677), КУН – 316 (0,14%), НРУ – 1553 (0,67 %), НРУ (є) – 55 (0,02 %), ПЗВ – 17 (0,007 %), ПРП – 378 (0,16%), РХП – 51 (0,02 %), УНП «Собор» – 88 (0,04 %), УНР (РУХ) – 1046 (0,45 %), УРП – 130 (0,06 %), ХНС – 16 (0,007 %) [7, с. 346–351]. Загальна кількість депутатів місцевих рад від правоцентристських партій складала 3983 особи, або 1,724 % від усіх обраних депутатів. Зазначимо, що в 2002 р. депутатами місцевих рад було обрано представників Аграрної партії України (АПУ) – 11729, або 5,09 %, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ (о)) – 6658 (2,89 %), Народно-демократичної партії (НДП) – 5252 (2,28 %), Партії регіонів (ПР) – 5063 (2,20 %), Комуністичної партії України (КПУ) – 4822 (2,09 %), ВПО «Жінки за майбутнє» – 4728 (2,05 %) [7, с. 6]. Таким чином, бачимо, що від тогочасних провладних політичних партій було обрано набагато більше депутатів, ніж від національно-демократичних партій разом узятими. Із вищеподаної статистики випливає також, що з усіх правоцентристських партій найбільше депутатських місць у місцевих радах здобули НРУ та УНР – два відлами колись єдиного НРУ, який у 1990-х рр. був провідною правоцентристською політичною силою в Україні.

Якщо подивитися в регіональному зрізі, то найбільшу кількість депутатів національно-демократичні партії мали у трьох західно-українських галицьких областях, які є правим ідеологічним центром, – Івано-Франківській,

Львівській і Тернопільській областях. Так, на Івано-Франківську область припадає 760 депутатів із 3983, які були членами правоцентристських партій в цілому по Україні, на Львівську – 905, Тернопільську – 467 [7, с. 346–351]. Далі йдуть за кількістю депутатів переважно регіони Західної й Центральної України: Волинська (177), Рівненська (252), Закарпатська, Чернівецька, Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Київська, Черкаська, Чернігівська, Полтавська області. Найменше депутатів обрано в Луганській (23), Донецькій (11), Дніпропетровській (18), Харківській (22), Запорізькій (47), Одеській (9) областях, АР Крим (14) та місті Севастополі (1) [7, с. 346–351].

Серед міських, селищних, сільських голів у 2002 р. обрано найбільше представників від таких національно-демократичних партій: НРУ – 97, УНР – 67, КУН – 27, ПРП – 21, УРП – 7, УНП «Собор» – 5, РХП – 4, ХНС – 1, ПЗВ – 1, разом – 230 [7, с. 356–359].

Зауважимо, що в 2002 р. було обрано 3217 або 28 % міських, селищних, сільських голів з 11490, які є членами 36 політичних партій. При цьому 85 % обраних керівників-партійців припадало на тогочасні провладні політичні партії: АПУ – 572; СПДУ (о) – 558; НДП – 493; ПР – 467; КПУ – 249; «Демократичний союз» – 206; ВПО «Жінки за майбутнє» – 188 [7, с. 7].

Регіональний розподіл міських, селищних, сільських голів від національно-демократичних партій повторював фактично той самий, що і депутатів місцевих рад. Найбільше з 230 голів було обрано в Івано-Франківській (65), Львівській (40), Тернопільській (44) областях. В Луганській, Донецькій, Харківській, Одеській, Миколаївській, Запорізькій, областях, АР Крим, місті Севастополь не було обрано жодного їхнього представника [7, с. 356–359].

Отже, результати участі національно-демократичних партій у місцевих виборах 2002 р. чітко засвідчили, що максимально правополяризованими регіонами, в яких національно-демократичні сили одержали найбільшу підтримку, виявилися Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області. Близькими до них є Волинська та Рівненська області, в яких націонал-демократи одержали велику підтримку. Тобто, це є саме ті регіони України, де спостерігається високий рівень української національної ідентичності. Натомість такі південно-східні регіони, як місто Севастополь, АР Крим, Донецьку, Луганську, Одеську, Миколаївську, Харківську, Запорізьку області ми можемо охарактеризувати як максимально лівополяризовані регіони, в яких партії правого центру одержали дуже низькі показники. В цих регіонах українська національна ідентичність є слабкою.

Місцеві вибори–2006 принесли національно-демократичним партіям результати в регіональному плані дуже подібні до тих, що були

в 2002 р. Правда, показники щодо кількості депутатів місцевих рад та місцевих голів були значно вищими, ніж у 2002 р. Це пов'язано, передусім, з перемогою на президентських виборах 2004 р. В. Ющенка, якого активно підтримували національно-демократичні сили. В результаті вони досягли значно більшого електорального успіху. В 2006 р. депутатами місцевих рад стали представники таких правоцентристських партій: ДемПУ – 13 осіб або 0,005% від загальної кількості депутатів, що обиралися (233600); КУН – 1298 (0,556 %), НРУ – 4923 (2,108), НРУ(є) – 64 (0,027), ПВСПУ – 8 (0,003), ПЗВ – 121 (0,052), ПРП – 1039 (0,445), РХП – 26 (0,011), УНП – 9298 (3,980), УРП «Собор» – 554 (0,237), «України Соборної» – 5 (0,002), ХДС – 116 (0,050 %) [6, с. 5–13, 66–71]. Як і в 2002 р. найбільшу кількість депутатів місцевих рад одержали УНП та НРУ. Загальна кількість депутатів від правоцентристських партій становила 17465, або 7,476 % від загальної кількості депутатів, що обиралися. Ця цифра була в 4,32 раза більша (на 13482 депутати), ніж у 2002 році. Зазначимо, що з-поміж інших політичних сил найбільшу кількість депутатів у місцевих радах мали ПР – 25975 (11,12 %), НСНУ – 16838 (7,21), Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) – 26259 (11,24), Соціалістична партія України (СПУ) – 17444 (7,47), КПУ – 8095 (3,47 %) [6, с. 5–13, 64–69].

В регіональному зрізі знову повторилася картина 2002 р. Національно-демократичні партії одержали найбільшу кількість депутатських мандатів на місцевих виборах–2006 у західних областях – Львівській (2624), Тернопільській (2235), Івано-Франківській (2092), а найменше – в місті Севастополі (1), Луганській (9), Донецькій (11) областях.

Серед сільських, селищних, міських голів були обрані представники таких правоцентристських партій: НРУ – 317, УРП «Собор» – 63, КУН – 101, УНП – 469, ПРП – 35, ДемПУ – 4, НРУ (є) – 2, ПЗВ – 19, ХДС – 6, РХП – 1 [6, с. 95–99]. Загальна кількість складає 1017 із 11484 обраних голів, або 8,86 %, що на 787 осіб більше, ніж 2002 р. Для порівняння, в 2006 р. від БЮТ було обрано 894 місцеві голови, Народного блоку Литвина – 1248, блоку «Наша Україна» – 732, КПУ – 268, ПР – 784, НСНУ – 268, СПУ – 702 [6, с. 95–99]. В регіональному плані основна частка місцевих голів припадала на західні області, передусім Івано-Франківську (155), Львівську (173), Тернопільську (179).

Місцеві вибори–2010 продемонстрували зниження електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування не тільки в цілому по Україні, але й у базових для них галицьких областях, що було пов'язане із розчаруванням у них виборців. Адже багато представників цих політичних партій перебували при владі за президентства В. Ющенка,

тому вони так само несуть відповідальність за непослідовний політичний курс у 2005–2010 рр.

Від існуючих на 2010 рік місцевих організацій партій правого центру за їхніми виборчими списками у багатомандатних виборчих округах, а також за їх поданнями в одномандатних мажоритарних та одномандатних виборчих округах була обрана наступна кількість депутатів Верховної Ради АР Крим та місцевих рад: від «НУ» – 2471 особа, УНП – 1380, НРУ – 771, «За Україну!» – 261, КУН – 265, УРП «Собор» – 156, УП – 155, ЄПУ – 120, ХДС – 144, ПЗВ – 62, ПРП – 111, ПВС – 54, ДемПУ – 53, РХП – 14, «Рідної Вітчизни» – 17, «України Соборної» – 5, НРУ(є) – 8, НДО «Україна» – 7 [1, с. 526–534, 544–553]. Загальна кількість депутатів від правоцентристських партій склала 6054, або 2,71 % від загальної кількості депутатів, що обиралися (223433). Зазначимо, що від ПР було обрано 75875 депутатів, або 33,74 % від їх загальної кількості, ВО «Батьківщина» – 13606, або 6,05 %, Народної партії – 9355, або 4,16 %, КПУ – 7546, або 3,36 %, партії «Сильна Україна» – 4785, або 2,13 %, СПУ – 3058, або 1,36 %, партії «Фронт змін» – 3005, або 1,34 %, ВО «Свобода» – 2282, або 1,01 % [1, с. 526–534, 544–553].

Щодо регіональної картини, то на місцевих виборах 2010 р. спостерігались ті самі тенденції, що в 2002 та 2006 рр. Найвищий електоральний успіх націонал-демократи мали у трьох галицьких областях, які, як відомо, є їхнім ідеологічним центром. В Івано-Франківській області число їхніх депутатів склало 1009 осіб, у Львівській – 1442, в Тернопільській – 665. У цілому на ці три області припало 3116 народних обранців, або 51,36 % від усіх депутатів, обраних за поданнями чи за виборчими списками національно-демократичних партій [1, с. 526–534, 544–553].

З-поміж інших регіонів за підтримкою націонал-демократів виділяються Волинська, Рівненська, Чернівецька, Закарпатська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Київська, Черкаська, Полтавська, Чернігівська, Сумська області. Найменша кількість депутатів обрана в м. Севастополь (0), Луганській (3), Донецькій (7) областях [1, с. 526–534, 544–553].

Важливим індикатором впливовості правоцентристських партій, наявності в них розгалуженої організаційної структури є визначення, скільки депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад були членами цих партій, враховуючи те, що до селищних і сільських рад члени цих політичних партій могли йти шляхом самовисування. Так, членів «НУ» було обрано 2332 депутати або 02,228 % від загальної кількості партійних депутатів, яка складає 104215; УНП – 1081 (1,04); НРУ – 688 (0,66), КУН – 217 (0,21), «Української платформи» – 161

(0,15), УРП «Собор» – 140 (0,13), «За Україну!» – 137 (0,13), ХДС – 112 (0,11), ПРП – 87 (0,08), ЄПУ – 76 (0,07), ПЗВ – 58 (0,06), УП – 44 (0,04), ПВС – 39 (0,04), ДемПУ – 26 (0,02), «Рідної Вітчизни» – 18 (0,02), РХП – 11 (0,01), УРП – 8 (0,01), НДО «Україна» – 6 (0,01), НРУ(є) – 6 (0,01) [1, с. 573–583]. Загальна кількість депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, які є членами національно-демократичних партій, складає 5237, або 5,03 % від числа депутатів, які є членами політичних партій. Правда, це було на 12228 депутатів менше, ніж 2006 р. Зауважимо, що це менше від загальної кількості депутатів від правоцентристських партій на 817 осіб. Для порівняння, членами ПР є 58531 депутат, або 56,164 %, ВО «Батьківщина» – 12637 (12,126), Народної партії – 7150 (06,661), КПУ – 4606 (04,420), «Сильної України» – 3817 (03,663), «Фронту Змін» – 2874 (02,758), СПУ – 2520 (02,418), ВО «Свобода» – 2059 (01,976) [1, с. 573].

Якщо розглядати розподіл депутатів, які є членами партій правого центру, в межах регіонів України, то найбільша їх кількість в Івано-Франківській (784), Львівській (1240), Тернопільській (539), значна – у Волинській (379) та Рівненській (356), а найменше – в місті Севастополі (0), Донецькій (8) та Луганській (6) областях [1, с. 573–583].

За поданням місцевих організацій національно-демократичних партій були обрані сільські, селищні, міські голови від «НУ» – 122 особи, або 02,123 % від усіх голів, обраних за поданням місцевих організацій політичних партій (5746 з 11515); УНП – 106 (01,845); НРУ – 49 (00,853); «За Україну!» – 15 (00,261); КУН – 13 (00,074); УП – 10 (00,174); УРП «Собор» – 9 (00,157); «Української платформи» – 7 (00,122); ПЗВ – 3 (00,052); ПРП – 3 (00,052); ЄПУ – 3 (00,052); ДемПУ – 2 (00,035); ХДС – 2 (00,035); РХП – 2 (00,035); ПВС – 1 (00,017); НДО «Україна» – 1 (00,017); УРП – 1 (00,017) [1, с. 827–831]. Загальна кількість місцевих голів, обраних за поданням місцевих організацій партій української національної демократії, складає 349 осіб, або 6,074 %. Зауважимо, що від ПР обрано 3704, або 64,445 %, Народної партії – 479 (08,336), ВО «Батьківщина» – 340 (05,917), КПУ – 239 (04,159), «Сильної України» – 173 (03,011), СПУ – 139 (02,419), ВО «Свобода» – 59 (00,679) [1, с. 827].

Децю іншою є кількість сільських, селищних, міських голів, які є членами правоцентристських партій, адже передбачалося також самовисування на посади місцевих голів. Так, членами «НУ» є 224 голови, або 03,844 % з 5827 голів, які є членами політичних партій; УНП – 135 (02,317); НРУ – 62 (01,064); КУН – 30 (00,515); «Української платформи» – 23 (00,395); «За Україну!» – 9 (00,154); УРП «Собор» – 5 (00,086); ПРП – 4 (00,069); ХДС – 4 (00,069); ДемПУ – 3 (00,051); ПЗВ – 3 (00,051);

ЄПУ – 2 (00,034); УП – 2 (00,034); ПВС – 1 (00,017); НДО «Україна» – 1 (00,017) [1, с. 835–839]. Загальна кількість голів-членів правоцентристських партій становить 508 осіб, або 08,718 %. Це було на 409 осіб менше, ніж 2006 р. З-поміж сільських, селищних, міських голів, які є членами інших політичних партій, найбільше представників мають ПР (3491, або 59,911), ВО «Батьківщина» (530, або 09,096), Народна Партія (449, або 07,706), СПУ (176, або 03,020), КПУ (163, або 02,797), Єдиний Центр (106, або 01,819), ВО «Свобода» (65, або 01,115) [1, с. 835–839].

Розподіл сільських, селищних, міських голів за поданням місцевих організацій партій національно-демократичного спрямування, так і тих, що є їх членами в межах регіонів аналогічний тому, що й депутатів Верховної Ради АР Крим та місцевих рад. Найбільше їх припадає знову на три галицькі області: Івано-Франківську – 58 і 90, Львівську – 98 та 124, Тернопільську – 65 і 69 голів. У місті Севастополі, Донецькій та Луганській областях не було обрано жодного голови, який би представляв націонал-демократів [1, с. 835–839].

Висновки. Результати участі правоцентристських партій у місцевих виборах 2002, 2006 та 2010 рр. підтвердили, що досягнутий

ними в тих чи інших регіонах результат тісно пов'язаний зі станом сформованості української національної чи регіональної ідентичностей. Водночас найкраще представництво в органах місцевого самоврядування націонал-демократи здобули за підсумками місцевих виборів 2006 р. порівняно з 2002 і 2010 рр. Це було пов'язано, насамперед, з перемогою на президентських виборах–2004 фактично їхнього представника В. Ющенка. Звідси випливає тісний взаємозв'язок між результатами участі партій національно-демократичного спрямування в президентських виборах з одного боку та парламентських і місцевих – з іншого.

Результати участі правоцентристських партій у виборах до органів місцевого самоврядування початку ХХІ ст. доводять, що в Україні існує соціополітичний поділ на територіальній або регіональній основі, складання якого обумовлено значною мірою різним ступенем сформованості в регіонах української національної ідентичності. Чим яскравіше вона проявляється, тим вищим є електоральний успіх національних демократів на місцевих виборах. У подальшому перспективними є дослідження впливу національної ідентичності на результати участі у виборах партій інших спрямувань політичного спектра України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року [Текст] : інформаційне видання / Центральна виборча комісія ; редкол. В. М. Шаповал [та ін.]. — К. : Фенікс, 2011. — 844 с.
2. Гібернау М. Ідентичність націй [Текст] / М. Гібернау ; [переклад : П. Ткачук ; редакція : Л. Марченко]. — К. : Темпора, 2012. — 304 с.
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія [Текст] / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса ; редкол. : Ю. Левенець та ін. ; авт. кол. : М. Панчук [та ін.]. — К. : ПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. — 396 с.
4. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] : Дата оновлення інформації 30.05.2012 р. / Офіційний сайт Міністерства юстиції України. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/parties>. — Назва з екрана.
5. Колодій А. Український регіоналізм як стан політичної поляризованості [Текст] / А. Колодій // Агора. Випуск 3 : Україна – регіональний вимір. — К. : Стигос, 2006. — С. 69–91.
6. Місцеві вибори–2006 [Текст] / Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України. — К. : Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, 2006. — 143 с.
7. Місцеві ради України: вибори – 2002 [Текст] / Відповідальний редактор О. А. Нескромний ; Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Верховної Ради України. — К. : Парламентське видавництво, 2003. — 399 с.
8. Україна. Процеси націотворення [Текст] / Упор. Андреас Каппелер ; пер. з нім.- К. : К.І.С., 2011.- 416 с.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013

REFERENCES:

1. Vybyory deputativ Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, mistsevykh rad, silskykh, selyshchnykh, miskyykh holiv 31 zhovtnia 2010 roku : informatsiine vydannia (Elections of Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, local councils and village, town and city mayors October 31, 2010: information publication). *Tsentralna vyborcha komisiia, redkol. V.M. Shapoval ta in.* K., 2011. 844 p.
2. Gibernau M. Identity of Nations. K., 2012. 314 p.
3. Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti : monohrafiia (Ethno-political processes in Ukraine: regional features: monograph). *Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I.F. Kurasa, redkol. Yu. Levenets, avt. kol. M. Panchuk ta in.* K., 2011. 396 p.

4. Yedynyi reiestr hromadskykh formuvan (Unified Register of community groups). Regime to access: <http://www.minjust.gov.ua/parties>
5. Kolodii A. Ukrainnyi rehionalizm yak stan politychnoi poliaryzovanosti (Ukrainian regionalism as a state of political polarization). *Ahora*, 2006, no 3, pp. 69–91.
6. Mistsevi vybory-2006 (Local elections 2006). *Upravlinnia po zviazhkakh z mistsevymy orhanamy vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia Verkhovnoi Rady Ukrainy*. K., 2006. 143 p.
7. Mistsevi Rady Ukrainy: vybory-2002 (Local councils in Ukraine: Elections–2002). *Vidpovidalnyi redactor O.A. Neskromnyi; Upravlinnia po zviazhkakh z mistsevymy orhanamy vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia Verkhovnoi Rady Ukrainy*. K., 2003. 399 p.
8. Ukraina. Protsesy natsiotvorennia (Ukraine. The process of nation-building). *Upor. Andreas Kappeler*. K., 2011. 416 p.

Максимець Богдан Володимирович – кандидат політичних наук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Адреса: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
E-mail: maxbog@tvnet.if.ua

Maksymets Bohdan Volodymyrovych – PhD in political science
Vasyl Stefanyk Precarpathian national university
Address: 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018
E-mail: maxbog@tvnet.if.ua

УДК 327 (477)

Перспективи України в Євразійському союзі

Ю.І. АРАБАДЖИ
Криворізький факультет ДВНЗ «Запорізький національний університет»,
м. Кривий Ріг, Україна
E-mail: amati_yuriy@i.ua

Авторське резюме

У роботі досліджуються відносини між Україною і Росією у контексті проголошеного керівництвом нашої держави стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Аналізується доктрина євразійства щодо України. Окреслено перспективи розвитку співробітництва незалежних держав у багатосторонньому форматі та висвітлено позицію, роль і місце України у цій співпраці. Висвітлюються перспективи відносин України з Росією та з Євросоюзом. Україна прагне отримати переваги членів Митного союзу і одночасно намагається зробити зв'язки з Європейським союзом більш тісними. Україна стала спостерігачем в Митному союзі і отримала представництво при Євразійській економічній комісії. Україна має намір підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 році на саміті «Східного партнерства».

Ключові слова: Україна, Росія, Європейський Союз, пострадянський простір, інтеграція, співробітництво, єдиний економічний простір, національні інтереси, стратегічне партнерство.

Ukraine's prospects in the Eurasian union

YU.I. ARABADZHY
Kryvyi Rih department of SIHE «Zaporizhzhya national university», Kryvyi Rih, Ukraine
E-mail: amati_yuriy@i.ua

Abstract

The thesis indicates attitudes between Ukraine and Russia in a context of a strategic course on European integration, which was proclaimed by the government of our country. The given research analyzes the doctrine of Eurasian in relation to Ukraine. Examines the prospects of attitudes of independent states. The author analyses the position, role and place of Ukraine in this cooperation. Examines the prospects of attitudes of Ukraine and Russia with the European Union. Ukraine seeks to benefit members of the Customs Union and at the same time trying to make connections with the European Union closer. Ukraine became an observer in the Customs Union and gained representation at the Eurasian Economic Commission. Ukraine intends to sign an agreement on association and free trade with the European Union in 2013 at the summit of «Eastern Partnership».

Key words: Ukraine, Russia, the European Union, post-soviet space, integration, cooperation, common economic space, national interests, strategic partnership.

© Ю.І. Арабаджи, 2013

Постановка проблеми. Питання реальної необхідності створення Євразійського союзу безпосередньо для країн СНД і України зокрема, а також перспективи його реалізації на пострадянському просторі за президентства В. Путіна безумовно актуальні.

На даний момент проблеми щодо будівництва даного проекту, а також завдання, переваги та недоліки на шляху його створення активно обговорюються в ЗМІ зарубіжних країн і СНД.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники як З. Бжезинський, Н. Гвоздев, Д. Діл, У. Еллеманн-Дженсен, М. Емерсон, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьюллерс, А. Ослунд, О. Рар, а також такі російські вчені і політики, як К. Гаджієв, О. Дугін, К. Затулін, Г. Зюганов, П. Циганков, В. Шемятенков.

О. Дергачов, В. Кириленко, С. Пирожков, М. Михальченко виступають за конструктивне співробітництво нашої держави і з Росією, і з Заходом. Прихильниками євразійського шляху розвитку України є В. Головкин, А. Гуцал, М. Калускі, А. Мартинюк, В. Медведчук, М. Погребинський. Дослідженням вітчизняної інтеграційної політики в контексті її євроатлантичних вимірів займалися В. Горбулін, Г. Немиря, Г. Перепелиця, О. Чалий, Р. Шпек.

Дослідженню діяльності міжнародних організацій на пострадянському просторі, а також участі в них окремих держав присвячені роботи О. Барановського, М. Барбасова, Є. Бажанова, Є. Бершеди, О. Гончарова, А. Гуцала, Н. Лановенко, А. Мішина, Н. Мхитарян, Р. Натрошвілі, В. Парахонського, М. Пашкова, В. Сіденка, О. Сушка, А. Церану, В. Чалого, Л. Чекаленко.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів процесів інтеграції і регіоналізації, формування і функціонування регіональних систем міжнародних відносин, у тому числі на пострадянському просторі присвячені роботи Г. Авенсової, С. Андрущенко, А. Етіціоні, В. Константинова, О. Коппель, А. Мальгіна, В. Михеева, Е. Хааса, Р. Харше та багатьох інших дослідників.

Метою дослідження є аналіз подальших перспектив реалізації Євразійського проекту та висвітлення позиції, ролі і місця України у співпраці з Росією. Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- розглянути заяви окремих політиків, провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо перспектив розвитку українсько-російських відносин;
- з'ясувати позицію аналітиків щодо по-

дальших шляхів реалізації Євразійського союзу;

- розглянути можливі варіанти взаємодії між Україною та Євразійським союзом;

- розглянути прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо перспектив Євразійського Союзу;

- проаналізувати результати соціологічних досліджень з актуальних питань українсько-російських відносин;

- розглянути прогнози щодо подальшого розвитку партнерства двох країн.

Об'єктом дослідження є сучасний стан взаємовідносин України і Росії.

Предметом дослідження є напрямки реалізації подальшого партнерства України і Росії в рамках проекту Євразійського союзу.

Виклад основного матеріалу. Україна та Росія були і залишаються стратегічними партнерами, відносини між якими мають будуватись на основі взаємної поваги, доброї волі сторін та розуміння інтересів один одного. Співробітництво та партнерство мають бути взаємовигідними, оскільки економіки двох країн тісно взаємопов'язані. Ще будучи прем'єром Володимир Путін ініціював проект євразійського єдиного економічного простору. Також було запропоновано варіант розвитку пострадянських народів, що має реалізуватись у межах інтеграційних утворів на кшталт Митного союзу, Єдиного економічного простору і в перспективі Євразійського союзу. Країни-учасниці Євразійського союзу повинні зберегти політичний суверенітет, але управління економіками має бути максимально інтегрованим. План реалізації союзу, ініційованого В. Путіним, підтримали Н. Назарбаєв і О. Лукашенко, однак обговорення подальших перспектив реалізації Євразійського проекту залишається актуальним для лідерів багатьох незалежних країн, включаючи і Україну.

За задумом нового керівника Кремля Євразійський союз повинен стати одним зі світових центрів або полюсів сили. В. Путін у своїй відомій програмній статті змалював перспективу, при якій Євразійський економічний союз, створений на основі існуючого Митного союзу, має стати ефективною трансконтинентальною ланкою, котра б сприяла розвитку континентальної економічної інтеграції «від Атлантики до Тихого океану» [13].

Плани російського президента відповідають геополітичній теорії відомого англійського вченого-геополітика Хельфорда Маккіндера – «Хартленд». Унаслідок розгортання на Заході економічної кризи світ знаходиться напередодні нового поділу і та держава або об'єднання держав, яке буде контролювати «Хартленд», що включає велику частину Росії і Центральну Азію, буде панувати в усьому світі. Росія, яка є найбільшою державою в «Хартленді», прагне

набути функції світового Центру і про-тисить прагненню західних держав збільшити свій вплив у «Хартленді». Така теорія виправдовує імперські плани Росії, при цьому поза увагою залишаються інтереси тих країн, зокрема й України, на які й поширюються ці амбіції. В сучасній Росії євразійство є головною державною ідеологією. Євразисти вважають, що країни СНД - Україна в першу чергу, а також Сербія, Монголія, Албанія, Македонія, Чорногорія повинні інтегруватися в «Євразійський союз» з єдиною економікою, і загальною системою представницьких органів, із загальною системою колективної безпеки. Вже на початку 2000-х років існував проект формування союзної держави Євразійської Русі, яка, починаючи з 2006 р. по 2014 р., мала б охопити не тільки країни СНД, туди планували включити також на особливих правах асоційованих членів Болгарію, Угорщину, Грецію, Ізраїль, Ліван, КНДР, Польщу, Сирію, Словаччину, Словенію, країни Балтії, Румунію, Туреччину, Хорватію, Чехію, Південну Корею [7].

На даний момент можна виділити кілька основних стратегічних векторів у реалізації Євразійського союзу. Росія буде вимагати від таких країн, як Молдова, Вірменія, Киргизія, Таджикистан визначитись з вибором. На східному напрямку головним завданням залишається оптимальне вирішення питання по інтеграції України. Зрозуміло, що Євразійський економічний простір буде неповним без України. Проблема для створення ЄАС – це відсутність кандидатів. «Головний кандидат – Україна, маневрує як може. Без неї ніякий союз неможливий. Інші країни змушені тільки погоджуватися», – заявив американський аналітик З. Бжезінський [9].

Але вступ України до МС суперечив би українській Конституції та головному її зовнішньополітичному пріоритету – європейській інтеграції.

Щоб зрозуміти перспективи розвитку співробітництва незалежних держав у межах Євразійського проекту, нам необхідно з'ясувати позицію, роль і місце України у співпраці з Росією. Аналізуючи можливі варіанти взаємодії між Україною та Євразійським союзом, можна виділити кілька ймовірних сценаріїв інтеграційної політики України в межах ЄЄП.

Перший сценарій - базовий, містить вихідні макроекономічні варіанти для Росії, Казахстану, Білорусі, України, але без створення ЄЄП і тісної інтеграції чотирьох країн.

Другий передбачає створення ЄЄП Росії, Казахстану, Білорусі, але без України, а також зняття всіх бар'єрів у взаємній торгівлі та технологічне зближення.

Третій - передбачає активний розвиток Зони вільної торгівлі в рамках СНД на новій нормативній базі.

Четвертий - функціонування ЗВТ СНД і од-

ночасно створення ЗВТ між Україною та ЄС. При цьому країни СНД, що входять до ЗВТ, приймають захисні заходи у зовнішній торгівлі.

П'ятий – Україна приєднується до базових угод ЄЄП, котрі зараз обговорюються в рамках Митного союзу.

І, нарешті, шостий - Україна приєднується до ЄЄП, при цьому всі чотири країни гармонізують валютну систему всередині об'єднання, здійснюючи єдину валютну політику [16].

Чимало українських експертів вважають, що в 2013 р. принципів змін у відносинах України з ЄС і МС не буде, Київ балансуватиме між ними і далі, віддаючи перевагу європейському вектору. В листопаді 2013 р. на саміті Східного партнерства у Вільнюсі може бути підписана УА між Україною та ЄС, яка передбачає створення ЗВТ. Але існує ймовірність, що угода не буде ратифікована всіма державами-членами ЄС у визначений період, а значить не вступить в дію у передбачений після ратифікації термін. У такому разі процес євроінтеграції України може призупинитися.

Україна також навряд чи увійде до складу МС, незважаючи на обіцянку дешевого газу. До речі, приєднання до Митного союзу нібито дозволить Україні отримувати російський газ за ціною у 160 доларів за тисячу кубометрів. Зараз Київ купує в Росії газ по 426 доларів. Отже, за рахунок суттєвої знижки ціни на російський газ Україна могла б отримати до 9-10 млрд. доларів додаткових доходів на рік. Але чомусь всі ці розрахунки тільки нагадують про «місце, де буває безкоштовний сир».

Українській стороні слід було б давно звернутися в Стокгольмський арбітраж для перегляду умов контракту на постачання російського газу, заявив український експерт з економіки Олексій Комаров. «Україна продовжує платити найвищу ціну в Європі. (...) Ми ж бачимо, що Україна чисто економічно не може бути в ексклюзивній торговій зоні. Вона розривається між західним, східним і південним напрямками. У Євразійському союзі вона могла б бути - але не в нинішніх кордонах », - зазначає експерт [36].

Про думку українського суспільства з питань інтеграції розповів Євген Копатко, керівник соціологічної компанії R & B. За його словами, у нас в суспільстві не існує полярних точок зору щодо того, куди рухатися. «Якщо ми йдемо до Європи, то більшість це підтримує. Якщо ми зближуємось з Євразійським союзом, то стільки ж людей виступає «за», - зазначив соціолог [25].

За результатами соціологічного опитування кампанії «DW-Trend», кількість бажаючих вступу України в ЄС і до Митного союзу навесні 2013 року зрівнялась. При цьому половина українців підтримують підписання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС, точно так само 50%

українців підтримують приєднання України до Митного союзу. Підтримують підписання договору про приєднання до Митного Союзу 35% жителів Заходу і 62% жителів Сходу, не підтримують 35% жителів Зсходу і 19% жителів Сходу [15].

Але настрої населення поступово змінюються, зараз 55% населення України схвалюють підписання угоди про асоціацію та розширенню угоди про вільну торгівлю з Європейським Союзом, причому вже в цьому році. Тільки 26% виступають проти зближення з ЄС. Близько 49% українців підтримують вступ Києва до Митного союзу вже цього року, 38% - проти даного кроку. Такі результати соціологічного опитування DW-Trend, проведеного в Україні у липні 2013 року [11].

Оскільки електорат розділений на про-російську і проєвропейську частини, керівництво країни має враховувати позиції обох сторін. Можливо через це в минулому році був прийнятий закон про регіональний статус російської мови, а зараз певні реверанси Україна робить Євросоюзу, наприклад коли президент чи прем'єр заявляють, що для зовнішньої політики країни вступ до Митного союзу не є пріоритетом.

А поки що, за словами міністра закордонних справ Леоніда Кожари, Україна «рішуче» виступає за загальний економічний простір між двома потужними економічними об'єднаннями - Європейським і Митним союзами: «Митний союз - це 60 мільярдів доларів товарообігу. Хіба ми можемо відмовитися від настільки потужного ринку? І тому ми ведемо пошук форм співпраці з ним» [33].

Глава українського уряду також наголосив, що приєднання до Митного союзу в цілому відповідає національним інтересам України, оскільки близько 40 % її міжнародного товарообігу припадає на країни Митного союзу. Водночас прем'єр сказав, що ще 30 % міжнародного товарообігу України припадає на країни Євросоюзу, а отже, державі вигідно приєднатися і до зони вільної торгівлі з ЄС. Але зрозуміло, що одночасно підписувати угоду про асоціацію із Європейським союзом та брати участь у Митному союзі навряд чи можливо.

За словами наукового директора Інституту євроатлантичної інтеграції Олександра Сушка, в Росії переконані, що Україна на підпише Угоду про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС: «Якщо Росія побачить, що шанси на укладання Угоди про Асоціацію в Україні зростають, тиск посилиться. І навпаки - якщо вони побачать, що Україна вже не йде на Захід, їм не буде сенсу поспішати і форсувати події. Якщо РФ побачить, що у Києва немає вибору, вони будуть сидіти і чекати президентських виборів». На думку експерта, в цьому разі В. Януковичу знадобиться «додатковий парашут» і

саме тоді поновлення перемовин про вступ України до МС буде знову актуальним [23].

Неоднозначними є думки експертів та політиків з приводу подальших перспектив розгортання політичних, економічних, соціальних взаємовідносин між країнами-учасниками ЄЕС. Позиції аналітиків щодо подальших шляхів україно-російських відносин також суттєво розділились. По-перше, це позиція прихильників ідеї Путіна, зокрема радник Президента РФ, академік РАН С. Глазьев стверджує, що участь України в Митному союзі і ЄЕС дасть значне і якісне розширення можливостей розвитку високотехнологічних галузей промисловості, що створювалися в рамках єдиного народногосподарського комплексу РРФСР і УРСР, забезпечить їй поліпшення умов торгівлі на 7-8 млрд. дол. на рік [2]. «... Це питання виживання, тому що з нами вони виживуть як сильна, перспективна економіка. Без нас вони перетворяться просто в сировинну колонію, резервуар дешевої робочої сили і більше нічого», - запевняє С. Глазьев.

Аналітик Ю. Лукашин переконаний, що динаміка українського ВВП (якщо країна розвиватиметься на нинішній базі і нікуди не вступить) стане поступово знижуватися в довгостроковій перспективі з 4,4% в 2010-2015 рр. до 3,6% в 2025-2030 рр. Проблеми очікують Україну в разі створення ЗВТ з Євросоюзом. Країни ЄЕС просто будуть змушені ввести захисні заходи проти української продукції. Як результат - зростання ВВП України сповільниться на 1,5% [6].

Однак, згідно з дослідженнями Німецької дорадчої групи і українського Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, приєднання до МС знизить добробут України на 0,5 % у середньостроковій перспективі та на 3,7 % у довгостроковій, тоді як ЗВТ з ЄС підвищить цей показник на 4,3 % у середньостроковій перспективі та на 11,8 % у довгостроковій [4].

Прихильники другої позиції заперечують необхідність участі України в Євразійському проєкті.

За словами директора Центру соціально-економічних досліджень «Діаматік» Юрія Гребенчука, новий президент Росії ніколи не приховував свого бажання реанімувати імперію в кордонах колишнього Радянського Союзу. Україні в цьому геополітичному проєкті відводиться місце залежної країни, нерівноправної, фактично - васала Кремля [1].

Однак В. Путін заявляв, що членство у МС буде корисним для України, оскільки це допомогло б налагодити співпрацю з ЄС на більш вигідних умовах як члену блоку, ніж окремо. Також Москва обіцяє Києву, що в разі приєднання до МС ціна на газ значно зменшиться.

На думку економіста Віктора Пинзени-

ка, приєднання до Митного союзу не зробить російський газ дешевшим для українських користувачів, оскільки при вступі Росії до Всесвітньої торгівельної організації росіяни давали згоду, що через кілька років РФ буде мати світові ціни на газ. Тобто, попередні домовленості щодо низької ціни на газ нічого не варті, пояснив політик. Крім цього, в разі вступу України до Митного союзу наш бюджет втратить 40% надходжень, котрі приносить митниця у вигляді ПДВ, акцизів, імпорتنих зборів, переконаний Пинзеник [27].

На жаль, Україна продовжує залежати від природного газу Росії. В березні поточного року у ЗМІ повідомлялось про домовленість між Україною та Росією щодо створення двостороннього спільного підприємства, якому буде передана в оренду газотранспортна система України, а Україна натомість отримає знижку ціни на газ до 260 дол. за тис. куб. м. Участь третьої сторони (Європейського союзу) в новому СП не передбачається [28]. Цілком зрозуміло що Росія намагатиметься стати одноосібним керівником української ГТС, адже Москва має дуже вагомий вплив в умовах фактичного розвалу української економіки. Однак українські економісти переконані, що входження України в МС, за умови зниження Росією ціни на газ, може дати лише незначний і короткостроковий перепоchinoк, а головне призвести до втрати Україною суверенітету й можливості в майбутньому інтегруватися в ЄС [29].

На сьогодні Україна продовжує пошук альтернативних джерел постачання енергоресурсів і це цілком можливо. Наприклад, існують реальні перспективи купівлі того ж російського газу, але вже у Німеччині за цілком вигідною ціною і транспортуванням його в Україну через Словаччину та Польщу, ведуться перемовини з Румунією, Азербайджаном та Туркменистаном. Тож, монополія російського «Газпрому» не вічна. За словами директора Інституту трансформації суспільства О. Соскіна, Росія відстала країна, нездатна перейти до вищих технологічних укладів інноваційно-інвестиційної моделі економіки [8]. Подібного погляду щодо Росії дотримується й німецький політолог А. Рар: «Росія нині продає більше газу й нафти, рідкісних металів й мінеральної сировини, яких потребує німецька промисловість і економіка. У Росію ж завозяться верстати, високотехнологічне обладнання, яке в країні не виробляється» [8]. Американський фінансист та інвестор Дж. Сорос заявив, що в Росії «розвалюється економіка, яку Путін веде в хибному напрямку». Мільярдер назвав інвестиції в Росію найгіршим вибором [24].

На початку року більше 200 представників української інтелігенції, серед яких Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Юрій Мушкетик, В'ячеслав Брухоцький, Мирослав По-

пович, Олександр Сугоняко, Степан Хмара та інші звернулися до Президента України з вимогою не приєднуватися до Митного союзу, оскільки це безповоротно позбавить Україну європейської цивілізаційної перспективи і знищить її як незалежну державу. У зверненні до Глави держави, ініційованому організацією «Спільна справа», говориться про неприпустимість проведення влітку референдуму, на який винесуть питання змін до Конституції, що дозволить країні вступити в Євразійський союз [21].

Існують також прихильники варіанта не-приєднання України до будь-кого взагалі, що виступають за відмову від інтеграції і розвиток власним шляхом. Україні передусім потрібно зберегти нейтралітет. Україна може розвиватися самостійно як спеціалізована держава з переважно експортно-орієнтованою і високо спеціалізованою економікою. Для цього в Україні потрібно провести часткову націоналізацію й перепродаж західним інвесторам великих і занепалих підприємств на умовах розвитку в них високих технологій. «Україна не повинна інтегруватися в одну сторону - до ЄС чи до МС, - заявив політолог Олексій Красноперов. - І там, і там вона розчиниться. Наша країна повинна стати самостійним гравцем на міжнародній арені, комунікатором між Росією і Європою» [1].

Директор Агентства соціальних комунікацій Сергій Белашко заявив, що багатовекторність у політичному і економічному розвитку України зараз практично вичерпана: «(...) Москва може без участі України проводити політику активних контактів з ЄС. (...) Сьогодні все частіше розглядаються варіанти транзиту вантажів через треті країни, в обхід України, а сама Москва неодноразово розглядала вірогідність створення з Європою зони вільної торгівлі. (...) Виходить, Україна в даному контексті не потрібна ні Росії, ні ЄС» [30].

Заяви перших осіб України і Росії стосовно подальшого розвитку співпраці двох країн свідчать про те, що шлях порозуміння дуже складний.

Микола Азаров неодноразово наголошував, що Україна не хоче обирати між Митним союзом та зоною вільної торгівлі із ЄС, а хоче працювати з усіма країнами. «Ми запропонували нормальний формат співпраці «3+1». (...) Я сподіваюся, що рано чи пізно такий формат буде прийнятий, тому що по-іншому просто не може бути», - говорив український прем'єр Азаров рік тому [3]. У цей же час Президент Віктор Янукович заявляв, що Україна не відступає від пріоритетів вступу в Європейський союз, але придивляється до діяльності таких об'єднань, як Митний союз і Євразійський союз: «Україна, насамперед, повинна бути надійним мостом між Європою і Росією і не ство-

ривати проблеми» [32;40]. За словами Глави держави: «Ми шукали і будемо шукати можливість співпрацювати з Митним союзом. (...) Євроінтеграційні прагнення України не підлягають перегляду. Це стратегічне питання і воно визначене Законом України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» [39].

У відповідь Кремль застерігав: якщо Україна не приєднається до Митного союзу, її чекає справжня економічна катастрофа, і що пускати до Росії будуть тільки по закордонних паспортах, за винятком громадян Митного союзу. У лютому поточного року посол Російської Федерації в Україні Михайло Зурабов попередив офіційний Київ про можливе згортання двосторонньої співпраці: «Ми чудово розуміємо, що якщо війна в сучасному світі не ведеться військовими засобами, то це не значить, що вона не ведеться. Вона просто перетворилася в економічну форму. Війни можуть бути валютними, економічними, ресурсними. Конкурентне середовище, в якому ми живемо, змушує держави їх використовувати» [10]. Про те, що Росія ніколи й не припиняла такі війни проти України, свідчать останні факти.

Під час релігійного святкування 1025-ї річниці Хрещення Київської Русі Путін зустрівся з Президентом України Віктором Януковичем. На порядку денному, окрім інших питань була стурбованість Москви зближенням України з ЄС. Після того як Путін не досягнув мети на двосторонніх переговорах у Києві, політика Кремля перейшла в іншу площину. Геннадій Онищенко, головний санітарний лікар Росії, оголосив про заборону на продукцію Roshen, пославшись на «систематичні порушення» при виробництві кондитерських виробів. Росія заборонила популярний бренд українського шоколаду нібито з міркувань охорони здоров'я, незабаром Білорусь заборонила імпорту українських вин, Казахстан і Молдова також заявили про намір перевірити продукцію Roshen. Однак після цього ані Молдова, ані Білорусь, Казахстан і Таджикистан у складі українських цукерок будь-яких небезпечних речовин не виявили.

Заборона на експорт з колишніх радянських республік у часи загострення дипломатичних відносин - метод відпрацьований раніше, згадати хоча б грузинське вино і білоруське молоко. Після пред'явлення претензій до вітчизняної кондитерки росіяни знову взялися за український сир, на цей раз нібито знайшли антибіотики в сирах підприємств «Прометей». Ще один «крок назустріч» - це рішення російського уряду не продовжувати квоти на безмитну поставку українських труб. До речі, за даними Федеральної митної служби Росії, українсько-російський товарообіг за підсумками 2012 р. склав 45,14 млрд дол., що на 5 млрд. менше від показників попереднього

року. Коментарі тут просто зайві, з наближенням дати можливого підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським союзом, Росія і країни Митного союзу будуть все активніше обмежувати український імпорту - мета виправдовує заходи. «Реакція Росії та інших країн Митного союзу на окремі види української продукції, що експортується в ці країни, є не чим іншим, як прагненням показати свою перевагу в торгово-економічній політиці і яким-небудь чином втягнути Україну в Митний союз», - заявив екс-міністр економіки України Богдан Данилишин [35].

Ще одним подібним заходом Москви була спроба використати політичне православ'я у виконанні Патріарха Кірілла. Проведення політики «об'єднання» православних конфесій під егідою залежного від РПЦ Московського патріархату, нав'язування концепції церковного «Русского міра», який мав би стати ефективним інструментом консолідації низки пострадянських країн в умовах їх залучення до політичної інтеграції в неоімперських проєктах Кремля, врешті-решт привели до провалу церковної складової російської експансії в Україні. До речі, УПЦ МП вважає себе самодостатньою церквою і подолати автономістську «проукраїнську» партію УПЦ МП, скориставшись хворобою митрополита Володимира, Патріарху Кіріллу не вдалося. Напередодні візиту Кірілла до України глава УПЦ КП Філарет і митрополит Володимир мали нетривалу зустріч: «Ми віримо і переконані, що буде об'єднання Київського і Московського патріархатів в одну Помісну православну церкву», - прокоментував цю зустріч Філарет [17].

Окрім цих «методів батога і пряника» у виконанні Москви, також можна згадати «відстоювання» прав російськомовних українців та масову видачу паспортів РФ громадянам України всупереч Конституції, захоплення та утримання українських гідролокаційних об'єктів на території Криму, несанкціоновані переміщення збройних сил РФ і т.д. - все це свідчить про те, що українсько-російські відносини за останній час значно погіршилися. На думку народного депутата попередніх скликань Івана Зайця, тому є дві причини: «Перша - це природа російської влади, яка хвора «фантомними болями» імперського характеру. Особливо їм болить те, що Україна - незалежна держава. Друга - природа нашої влади, яка так і не зрозуміла своєї політичної відповідальності» [14].

У березні 2013 року прем'єр-міністр України Микола Азаров висловив думку про те, що Україна хотіла б бути спостерігачем у Митному союзі [34].

Реакція прем'єра Росії Дмитра Медведєва на це була своєрідна: «Спостерігач при Митному союзі буде тільки «нюхати повітря». (...) Статус спостерігача при Митному союзі не до-

зволить Україні впливати на прийняття рішень об'єднання» [18].

У квітні 2013 року Янукович знову підтвердив, що Україна має намір підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 році на саміті «Східного партнерства». Він запевнив, що процес гармонізації вітчизняного законодавства до європейських норм триває: «Є ціла низка різних питань, як гармонізація законодавства, наші зобов'язання перед Радою Європи і наші спільні плани... Всі ці питання перебувають у робочому стані» [38].

Одночасно прем'єр Микола Азаров заявив, що Україна домовилась з Митним союзом про статус спостерігача в цьому об'єднанні: «Ми будемо спостерігачами в Митному союзі, ми будемо мати представництво при Євразійській економічній комісії, відповідно, керівник представництва отримає можливість брати участь у засіданні колегії Євразійського союзу, брати участь у підготовці документів, але він не володіє правом голосу», - сказав Азаров [31].

Надії українського прем'єра були втілені в життя у Мінську 31 травня під час саміту країн СНД - Україна отримала статус спостерігача в МС, правда, без будь-яких прав і преференцій. Раніше Микола Азаров заявив, що Україна не обмежиться лише набуттям статусу спостерігача у Митному союзі, але й готова приєднатися до низки угод, які становлять правову базу Митного союзу та Єдиного економічного простору. Однак, на думку экс-міністра економіки Віктора Суслова, отримання Україною статусу спостерігача у Митному союзі треба сприймати як «суто політичний, а не економічний» крок, що не передбачає зміну якихось економічних принципів у взаємодії між Україною та союзом [12].

Вища Євразійська економічна рада підтримала наміри України отримати статус спостерігача в Митному союзі, а згодом - стати спостерігачем і в Євразійському економічному союзі. Але представники Євросоюзу неодноразово наголошували, що участь в МС та Угоді про асоціацію, яку Україна сподівається підписати, несумісні: «...будь-яка форма співпраці України з Митним союзом не має суперечити майбутнім зобов'язанням України в рамках Угоди про асоціацію, включно з всеохопною зоною вільної торгівлі, і не повинне шкодити можливості його підписання» - заявив представник Єврокомісара Штефана Фюле Пітер Стано [12].

Українська влада має продемонструвати прогрес у зміні виборчого законодавства та судової системи, повинна реформувати органи прокуратури відповідно до європейських стандартів. У минулому році міністр закордонних справ Данії Віллі Сьовндал сформулював умови співпраці з Києвом: усунення «вибіркового» правосуддя в країні; вільні і справедливі вибори; проведення реформ [5].

7 квітня 2013 року Президент Янукович підписав Указ про помилування экс-міністрів Юрія Луценка та Георгія Филипчука створивши цим політичну атмосферу для асоціації з ЄС. Однак досі відсутні структурні реформи, які унеможливили б нові випадки вибіркового судочинства, котрі б забезпечили незалежність суддів і знизили надмірний вплив прокуратури. В Європарламенті вимагають негайного звільнення экс-прем'єра Юлії Тимошенко в рамках виконання рішення Європейського суду з прав людини, як умову для підписання згоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, тому позиція Президента Віктора Януковича щодо цього питання можливо зміниться восени [20].

Важливою також є позиція США та Європи щодо вибору України. Посол США в Україні Джон Теффт заявив: «Угода про асоційоване членство пропонує Україні дорогу до економічних реформ і благополуччю - такому, як в ЄС (...). США висловили намір створити зону вільної торгівлі з ЄС» [26]. На думку американського політолога Аріеля Коена, Україна має «дуже гіркий» досвід перебування в єдиній державі з Росією, і він не дасть «національно мислячій еліті» підтримати проект приєднання до Митного союзу з РФ, Білоруссю і Казахстаном [19].

Головними лобістами України у західному напрямку є Польща та Литва, котрі зацікавлені у просуванні пострадянської республіки до Європи. Депутат Європарламенту Яцек Саріуш-Вольські відзначив, що без підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом Україна буде все більше вразливою перед Росією в питаннях енергетичної безпеки: «Саме підписання договору з Україною про асоціацію (...) дозволить Євросоюзу та Європейській комісії під час розгляду всіх енерготранзитних проектів, у тому числі тих, в яких задіяна Україна і її інтереси, відстоювати їх як інтереси країни, яка виконала велику частину євроінтеграційного шляху» [22].

Відповідно президент Росії Володимир Путін буде намагатись зробити все, щоб асоціація України з Євросоюзом не відбулася. У 2008 році в Бухаресті Путіну вже вдавалось зірвати рух України у НАТО, тому, на думку політолога Володимира Фесенка, Москва ще раз спробує переконати лідерів Німеччини та Франції виступити проти асоціації з Україною, одночасно запропонує Києву новий вигідний газовий контракт [37].

Висновки. Розглянувши інтеграційну політику України в межах Євразійського проекту, можна стверджувати, що Україна прагне отримати переваги членів Митного союзу і одночасно намагається зробити зв'язки з Європейським союзом більш тісними.

Україна стала спостерігачем у Митному со-

юзі і отримала представництво при Євразійській економічній комісії. При цьому Україна залишається вірною ідеї євроінтеграції і має

намір підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 році на саміті «Східного партнерства».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурнос Т. Президент Путин и будущее российско-украинских отношений // Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-and-ukraine-2012-05-07-150439975/665660.html>. – 2012. – 07.05. – Заголовок з екрана.
2. Глазьев С. Евразийская экономическая интеграция в условиях глобализации // Центр Социально-Консервативной Политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novykh-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>. – 2012. – 11.04. – Заголовок з екрана.
3. Губриненко Р. Как «регионалы» проигрывают выборы до их начала // Еженедельник 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/vybor/80137>. – 2012. – 10.05. – Заголовок з екрана.
4. Єлісєєв К. 7 міфів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // pravda.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/9/6981110/>. – 2013. – 09.01. – Заголовок з екрана.
5. Журавлев В. Виталий Журавлев: Три пути Януковича: о политической ситуации на Украине и ее перспективах // Информационно-аналитический центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13492/>. – 2012. – 05.06. – Заголовок з екрана.
6. Лукашин Ю. Вопрос на \$219 миллиардов // Еженедельник 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/78003>. – 2012. – 26.01. – Заголовок з екрана.
7. Папава В. Об основных угрозах, содержащихся в евразийстве // Центральная Кавказия: Основы геополитической экономики. Аналитические записки. – 2007. – № 1. – С. 13
8. Хазин М. Интервью Александра Рара: О проблемах отношений Евросоюза и России // worldcrisis.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldcrisis.ru/crisis/1066543>. – 2013. – 05.02. – Заголовок з екрана.
9. Хижняк Н. Бжезинский: Евразийский союз – «лекарство» от изоляции России // BBC Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/05/120524_ru_s-brzezinski_ukraine.shtml. – 2012. – 24.05. – Заголовок з екрана.
10. «Братні» лещата Росії // opad.org.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opad.org.ua/index.php?newsid=3177> – 2013. – 30.03. – Заголовок з екрана.
11. Більшість українців хочуть асоціації з ЄС // expres.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2013/08/08/91596-bilshist-ukrayinciv-hochut-asociaciyi-yes> – 2013. – 08.08. – Заголовок з екрана.
12. В ЄС нагадують Україні про майбутні зобов'язання в рамках Угоди про асоціацію // bbc.co.uk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/05/130529_customs_union_ukraine_eu_reax_dt.shtml – 2013. – 29.05. – Заголовок з екрана.
13. Владимир Путин. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня // izvestia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/502761> – 2011. – 03.10. – Заголовок з екрана.
14. Відносини між Україною та Росією стали найгіршими за часи незалежності - експерт // gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_vidnosini-mizh-ukrajinoyu-ta-rosieyu-stali-najgirshimi-za-chasi-nezalezhnosti-ek/507805 – 2013. – 19.07. – Заголовок з екрана.
15. Количество желающих вступления Украины в ЕС и в Таможенный союз сравнялось // rus.newsru.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rus.newsru.ua/ukraine/21feb2013/kuda_vstupat.html – 2013. – 21.02. – Заголовок з екрана.
16. Молодые лидеры обсудили перспективы российско-украинских отношений // Центр Социально-Консервативной Политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/molodye-lidery-ob-sudili-perspektivy-rossijsko-ukrainskix-otnoshenij/>. – 2012. – 14.06. – Заголовок з екрана.
17. Місію не виконано. Річниця Хрещення Русі не виправдала сподівань Кремля // tyzhden.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/86000> – 2013. – 03.08. – Заголовок з екрана.
18. Наблюдатель при Таможенном союзе будет только «нюхать воздух» - Медведев ответил Азарову // gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_nablyudatel-pri-tamozhennom-soyuze-budet-tolko-nyuhat-vozduh-medvedev-otvetil-az/488397 – 2013. – 21.03. – Заголовок з екрана.
19. Национально мыслящая элита в Украине никогда не поддержит присоединение к ТС // argumentua.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/novosti/natsionalno-myslyashchaya-elita-v-ukraine-nikогда-ne-podderzhit-prisoedinenie-k-ts-ekspert> – 2013. – 23.04. – Заголовок з екрана.
20. Помилование Луценко создало политическую атмосферу для ассоциации с ЕС // lb.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/04/09/195941_pomilovanie_lutsenko_otkrivaet_put.html – 2013. – 09.04. – Заголовок з екрана.
21. Президенту пригрозили новым Майданом за Таможенный союз // news.mail.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/global/112/politics/11771580/?frommail=1> – 2013. – 28.01. – Заголовок з екрана.

22. Після підписання Угоди про асоціацію ЄС захищатиме Україну в енергетичній війні з Росією - євродепутат // [gazeta.ua](http://gazeta.ua/articles/politics/pislya-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-es-zahischatime-ukrajinu-v-energetichnij/493957) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/politics/pislya-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-es-zahischatime-ukrajinu-v-energetichnij/493957> – 2013. – 19.04. – Заголовок з екрана.
23. Россия возобновит переговоры о Таможенном союзе // [economics.puls.kiev.ua](http://economics.puls.kiev.ua/markets/157520.html#1361912294) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.puls.kiev.ua/markets/157520.html#1361912294> – 2013. – 26.02. – Заголовок з екрана.
24. Сорос вынес России приговор // Рупор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rupor.info/news-v-mire/2013/01/28/soros-vynes-rossii-prigovor/28.1.2013> – 2013. – 28.01. – Заголовок з екрана.
25. Состоялась конференция «Риски экономической дезинтеграции и поиск новых форматов взаимодействия между Украиной и Евразийским Союзом» // Центр Социально-Консервативной Политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novux-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>. – 2012. – 11.04. – Заголовок з екрана.
26. США поддерживают подписание СА между Украиной и ЕС в этом году // [lb.ua](http://lb.ua/news/2013/04/23/197777_ssha_podderzhivayut_podpisanie_sa_mezhdu.html) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/04/23/197777_ssha_podderzhivayut_podpisanie_sa_mezhdu.html – 2013. – 23.04. – Заголовок з екрана.
27. Таможенный союз - не экономический, а политический проект - Пинзеник // [news24ua](http://www.news24ua.com/tamozhenny-soyuz-ne-ekonomicheskij-politicheskij-proekt-pinzenik) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news24ua.com/tamozhenny-soyuz-ne-ekonomicheskij-politicheskij-proekt-pinzenik> – 2012. – 18.12. – Заголовок з екрана.
28. Україна і Росія вже домовилися про створення СП і знижці на газ до 260 дол. за тис. куб. // [vidomosti-ua.com](http://vidomosti-ua.com/ukraine/62358) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidomosti-ua.com/ukraine/62358>. – 2013. – 09.03. – Заголовок з екрана.
29. Украина не сможет выжить в 2013 году без Европы // Дело [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/ukraine/ukraina-ne-smozhet-vyzhit-v-2013-godu-bez-evropy-193885>. – 2012. – 05.01. – Заголовок з екрана.
30. Украина не нужна ни России, ни ЕС – эксперт // [politics.puls.kiev.ua](http://politics.puls.kiev.ua/opinion/158798.html#1362517395) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.puls.kiev.ua/opinion/158798.html#1362517395> – 2013. – 05.03. – Заголовок з екрана.
31. Україна отримує статус спостерігача в Митному союзі // [intv.ua](http://intv.ua/important/57341-ukrayina-otrimaye-status-spostergacha-v-mitnomu-soyuz.html) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intv.ua/important/57341-ukrayina-otrimaye-status-spostergacha-v-mitnomu-soyuz.html> – 2013. – 23.04. – Заголовок з екрана.
32. Украина присматривается к ТС // Центр Социально-Консервативной Политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/>. – 2012. – 06.06. – Заголовок з екрана.
33. Украина «решительно» предлагает создать общее экономическое пространство между ЕС и ТС // ИА REGNUM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://regnum.ru/news/1623749.html>. – 2013. – 11.02. – Заголовок з екрана.
34. Украина хочет быть наблюдателем в Таможенном союзе, - Азаров // [24tv.ua](http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze_azarov&ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze__azaro&objectId=318599&lang=ru) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze_azarov&ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze__azaro&objectId=318599&lang=ru – 2013. – 19.03. – Заголовок з екрана.
35. Чем Порошенко провинился перед Россией // [lenta-ua.net](http://lenta-ua.net/novosti/politika/28162-chem-poroshenko-provinilsya-pered-rossiey.html) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta-ua.net/novosti/politika/28162-chem-poroshenko-provinilsya-pered-rossiey.html> – 2013. – 08.08. – Заголовок з екрана.
36. Экономист: Украина не вступит в Евразийский союз ради дешевого газа // Росбалт.RU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2012/06/21/995326.html>. – 2012. – 21.06. – Заголовок з екрана.
37. Эксперты: «Путин смирился с нашей ассоциацией в ЕС». Эксперты считают, что Москва будет ждать, пока Украина сама вернется // [segodnya.ua](http://segodnya.ua/politics/pnews/Eksperty-Putin-smirilsya-s-nashey-associaciyu-v-ES-439648.html) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://segodnya.ua/politics/pnews/Eksperty-Putin-smirilsya-s-nashey-associaciyu-v-ES-439648.html> – 2013. – 01.07. – Заголовок з екрана.
38. Янукович рішуче налаштований підписати Угоду про асоціацію з ЄС цього року // [racurs.ua](http://racurs.ua/news/9611-yanukovich-rishuche-nalashtovanyu-pidprysaty-ugodu-pro-asociaciu-z-ies-cogo-roku) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://racurs.ua/news/9611-yanukovich-rishuche-nalashtovanyu-pidprysaty-ugodu-pro-asociaciu-z-ies-cogo-roku> – 2013. – 16.04. – Заголовок з екрана.
39. Янукович: Украина ищет пути сотрудничества с ТС // [thekievtimes.ua](http://thekievtimes.ua/authority/13584-yanukovich-ukraina-ischet-puti-sotrudnichestva-s-ts.htm) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thekievtimes.ua/authority/13584-yanukovich-ukraina-ischet-puti-sotrudnichestva-s-ts.htm> – 2013. – 25.02. – Заголовок з екрана.
40. Янукович хочет, чтоб Украина была надежным мостом между ЕС и РФ и не создавала проблемы // Зеркало недели [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.zn.ua/ECONOMICS/yanukovich_hochet_chtob_ukraina_byla_nadezhnym_mostom_mezhdu_es_i_rf_i_ne_sozdavala_problemy-103257.html. – 2012. – 05.06. – Заголовок з екрана.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2013

REFERENCES:

1. *Burnos T.*, 2012. Prezident Putin i budushhee rossijsko-ukrainskih otnosheniy (Burnos T. President Putin and the future of Russian-Ukrainian relations). Regime to access: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-and-ukraine-2012-05-07-150439975/665660.html>.
2. *Glaz'ev S.*, 2012. Evraziyskaya jekonomicheskaja integraciya v usloviyah globalizacii (Glaz'ev S. Eurasian economic integration and globalization). Regime to access: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novykh-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>.
3. *Gubrinenko R.*, 2012. Kak «regionaly» proigryvajut vybory do ih nachala (Gubrinenko R. As a «Regionals» lose elections before they start). Regime to access: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/vybor/80137>.
4. *Jelisejev K.*, 2013. 7 mifiv shhodo Ugodu pro Asociaciju mizh Ukrainoj ta ES (Yelisejev K. 7 Myths of the Association Agreement between Ukraine and the EU). Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/9/6981110/>.
5. *Zhuravljov V.*, 2012. Vitalij Zhuravljov: Tri puti Janukovycha: o politicheskoy situacii na Ukraine i ejo perspektivah (Vitaliy Zhuravlev: Tree Ways Yanukovich: the political situation in Ukraine and its prospects). Regime to access: <http://www.ia-centr.ru/expert/13492/>.
6. *Lukashin Yu.*, 2012. Vopros na \$219 milliardov (Question by \$219 billion). Regime to access: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/78003>.
7. *Papava V.*, 2007. Ob osnovnykh ugrozakh sodержashhihsja v jevraziizstve (Papava V. The major threats contain in Eurasianism). Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/9/6981110/>.
8. *Khazin M.*, 2013. Interv'ju Aleksandra Rara: o problemah otnoshenij Evrosojuza i Rossii (Khazin M. Interview Alexandr Rahr: The problems of EU relations and Russia). Regime to access: <http://worldcrisis.ru/crisis/1066543>.
9. *Hizhnjak N.*, 2012. Bzhezinskij: Evrazijskij sojuz - «lekarstvo» ot izolacii Rossii (Hizhnjak N. Brzezinski: Eurasian Union - the «medicine» of insulation Russia). Regime to access: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/05/120524_ru_s_brzezinski_ukraine.shtml.
10. «Bratni» leshhata Rosii («Fraternal» vise Russia). Regime to access: <http://opad.org.ua/index.php?newsid=3177>.
11. Bil'shist' ukrajinciv hochut' asociaciji z ES (Most of the Ukrainian Association wants the EU). Regime to access: <http://expres.ua/news/2013/08/08/91596-bilshist-ukrayinciv-hochut-asociaciyi-yes>.
12. V ES nagadujut' Ukrajini pro majbutni zobov'jazannja v ramach Ugodu pro Asociaciju (In the EU, Ukraine reminiscent of future obligations under the Association Agreement). Regime to access: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/05/130529_customs_union_ukraine_eu_reax_dt.shtml.
13. *Vladimir Putin.* Novyyj integracionnyj proekt dlja Evrazii - budushhee, kotoroe rozhdaetsja segodnja (Vladimir Putin. New Integration Project for Eurasia - a future that is born today). Regime to access: <http://izvestia.ru/news/502761>.
14. Vidnosunu mizh Ukrajinoyu ta Rosieju stalu najgirshumu za chasu nezalezhnosti. (Relations between Ukraine and Russia were the worst since independence). Regime to access: http://gazeta.ua/articles/politics/_vidnosini-mizh-ukrainoyu-ta-rosieyu-stali-najgirshimi-za-chasi-nezalezhnosti-ek/507805.
15. Kolichestvo zhelajushhih vstuplenija Ukrainu v ES i v Tamozhennyj Sojuz sravnjalos' (Number of people willing Ukraine's accession to the EU and the Customs Union equaled). Regime to access: http://rus.newsr.ru/ukraine/21feb2013/kuda_vstupat.html.
16. Molodye lidery obsudili perspektivy rossijsko-ukrainskih otnoshenij (Young leaders discussed the prospects of Russian-Ukrainian relations). Regime to access: <http://cskp.info/molodye-lidery-obsudili-perspektivy-rossijsko-ukrainskix-otnoshenij/>.
17. Misiju ne vukonano. Richnucja Hreshhennja Rusi ne vupravdala spodivan' Kremlja (The mission failed. The anniversary of the Baptism of Russia did not fulfill the hopes of the Kremlin). Regime to access: <http://tyzhden.ua/Politics/86000>.
18. Nabljudatel' pri Tamozhennom sojuze budet tol'ko njuhat' vozduh. - Medvedev otvetil Azarovu. (Observer in the Customs Union will be only sniff the air. - Medvedev said Azarov). Regime to access: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_nablyudatel-pri-tamozhennom-soyuze-budet-tolko-nyuhath-vozduh-medvedev-otvetil-az/488397.
19. Nacional'no mysljashhaja jelita v Ukraine nikogda ne podderzhit prisoedinenie k TS - ekspert (Nationally-minded elite in Ukraine will never support the connection to the vehicle). Regime to access: <http://argumentua.com/novosti/natsionalno-myslyashchaya-elita-v-ukraine-nikogda-ne-podderzhit-prisoedinenie-k-ts-ekspert>.
20. Pomilovanie Lucenko sozdalo politicheskuyu atmosferu dlja associacii s ES (Pardon Lutsenko has created a political atmosphere for the association with the EU). Regime to access: http://lb.ua/news/2013/04/09/195941_pomilovanie_lutsenko_otkrivaet_put.html.
21. Prezidentu prigrozili novum Majdanom za Tamozhennyj Sojuz (President threatened new Maidan for Customs Union). Regime to access: <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/global/112/politics/11771580/?frommail=1>.
22. Pislja pidpisannja Ugodi pro asociaciju ES zahishhatime Ukrajinu v energetichnij vijni z Rosieju - evropdeputat (After the signing of the Association Agreement EU to defend Ukraine in the energy war with Russia - MEP). Regime to access: http://gazeta.ua/articles/politics/_pislya-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-es-zahishchatime-ukrainu-v-energetichnij/493957.
23. Rossiya vozobnovit peregovoru o Tamozhennom Sojuze (Russia will resume negotiations on the Customs Union). Regime to access: <http://economics.puls.kiev.ua/markets/157520.html#1361912294>.

24. Soros vynes Rossii prigovor (Soros made a Russia sentence). Regime to access: <http://www.rupor.info/news-v-mire/2013/01/28/soros-vynes-rossii-prigovor/28.1.2013>.
25. Sostoyalas' konferenciya «Riski jekonomicheskoy dezintegracii i poisk novyx formatov vzaimodejstvija mezhdU Ukrainoj i Evrazijskim Sojuzom» (The conference «The risks of economic disintegration and the search for new forms of interaction between Ukraine and the Eurasian Union»). Regime to access: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novyx-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>.
26. SShA podderzhivajut podpisanie SA mezhdU Ukrainoj i ES v jetom godu (U.S. support for the CA signing between Ukraine and the EU this year). Regime to access: http://lb.ua/news/2013/04/23/197777_ssha_podderzhivajut_podpisanie_sa_mezhdU.html
27. Tamozhennyj sojuz ne ekonomicheskij a politicheskij proekt. Pinzenik. (Customs union - not an economic but a political project - Pinzenyk). Regime to access: <http://www.news24ua.com/tamozhennyj-soyuz-ne-ekonomicheskij-politicheskij-proekt-pinzenik>
28. Ukraina i Rossija vzhe domovulusja pro stvorennja SP i znuzhci na gaz do 260 dol. (Ukraine and Russia have agreed to establish a joint venture and a discount on gas to 260 dollars). Regime to access: <http://vidomosti-ua.com/ukraine/62358>.
29. Ukraina ne smozhet vyzhit' v 2013 godu bez Evropy (Ukraine will not be able to survive without Europe 2013). Regime to access: <http://delo.ua/ukraine/ukraina-ne-smozhet-vyzhit-v-2013-godu-bez-evropy-193885>.
30. Ukraina ne nuzhna ni Rossii, ni ES - jekspert (Ukraine does not need neither Russia nor the EU - expert). Regime to access: <http://politics.puls.kiev.ua/opinion/158798.html#1362517395>
31. Ukraina otrimaje status sposterigacha v Mitnomu sojuzi (Ukraine will have observer status in the Customs Union). Regime to access: <http://intv.ua/important/57341-ukrayina-otrimaye-status-spostergacha-v-mitnomu-soyuz.html>
32. Ukraina prismatrivaetsja k TS (Ukraine looks at CU). Regime to access: <http://cskp.info/>.
33. Ukraina «reshitel'no» predlagajet sozdat' obshhee ekonomicheskoe prostranstvo mezhdU ES i TS (Ukraine «strongly» offers to create a common economic space between the EC and TC). Regime to access: <http://regnum.ru/news/1623749.html>.
34. Ukraina hochet byt' nablyudatelem v Tamozhennom sojuze, - Azarov. (Ukraine wants to be an observer in the Customs Union - Azarov). Regime to access: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze__azarov&ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze__azaro&objectId=318599&lang=ru
35. Chem Poroshenko provinilsja pered Rossiej (What Poroshenko wronged Russia). Regime to access: <http://lenta-ua.net/novosti/politika/28162-chem-poroshenko-provinilsya-pered-rossiej.html>
36. Jekonomist: Ukraina ne vstupit v Evrazijskij sojuz radi deshevogo gaza (Economist: Ukraine will not join the Eurasian Union for the sake of cheap gas). Regime to access: <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2012/06/21/995326.html>.
37. Jeksperty: Putin smirilsja s nashej asociaciej v ES (Experts: «Putin resigned to our association in the EU»). Regime to access: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/Eksperty-Putin-smirilsja-s-nashey-associaciej-v-ES-439648.html>
38. Janukovyh rishuche nalashtovanyj pidpysati Ugodu pro asociaciju z ES c'ogo roku (Janukovyh is determined to sign an Association Agreement with the EU this year). Regime to access: <http://racurs.ua/news/9611-yanukovyh-rishuche-nalashtovanyj-pidpysaty-ugodu-pro-asociaciju-z-ies-cogo-roku>
39. Janukovich: Ukraina ischet puti sotrudnichestva s TS (Janukovyh: Ukraine is looking for ways to cooperate with the CU). Regime to access: <http://thekievtimes.ua/authority/13584-yanukovich-ukraina-ischet-puti-sotrudnichestva-s-ts.htm>
40. Janukovich hochet, chtob Ukraina byla nadezhnym mostom mezhdU ES i RF i ne sozdavala problemy (Janukovich wants Ukraine to be a reliable bridge between the EU and Russia, and did not create the problem). Regime to access: http://news.zn.ua/ECONOMICS/yanukovich_hochet_chtob_ukraina_byla_nadezhnym_mostom_mezhdU_es_i_rf_i_ne_sozdavala_problemy-103257.html.

Арабаджи Юрій Іванович – старший викладач
Криворізький факультет ДВНЗ «Запорізький національний університет»
Адреса: 50014, м. Кривий Ріг, вул. Тихвінська, 15
E-mail: amati_yuriy@i.ua

Arabadzhy Yuriy Ivanovych – senior lecturer
Kryvyi Rig department of SIHE «Zaporizhzhya national university»
Address: 15, Tihvinska Str., Kryvyi Rih, 50014
E-mail: amati_yuriy@i.ua

УДК 323.21:004.738.5

Слактивізм - проблема політичної участі в Інтернеті чи «невизначене» поняття?

А.О. ЯНЧЕНКО

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна
E-mail: antonianchenko@gmail.com**Авторське резюме**

В останні роки в політологічному дискурсі досить поширеним стало узагальнення низки користувальницьких практик в Інтернеті під поняттям «слактивізм», або «активізм для лінивих». У цій статті ми намагаємося показати, що через недостатню розробленість категоріального апарату політичної активності в онлайні під терміном «слактивізм» розуміють дуже різні за цілями, змістом і потенційними результатами дії. Деякі з них — як читання новин і перегляд роликів на YouTube — фактично ніяк не пов'язані з активізмом. Інші відтворюють з використанням інтернет-технологій традиційні для політичної системи форми участі громадян у прийнятті політичних рішень. Незважаючи на те, що низька ефективність і слабка залученість учасників є характерними рисами цілого ряду видів діяльності, що відносяться до слактивізму, цей термін потребує більш точного і спеціалізованого вживання. Ми акцентуємо увагу на суті проблеми слактивізму — онлайн-активності, спрямованій на вирішення політичних проблем, які об'єктивно не можуть бути вирішені за допомогою наданих Інтернетом можливостей.

Ключові слова: політична участь, слактивізм, активізм для лінивих, політичний активізм, Інтернет, соціальні медіа, сайти соціальних мереж, публічна сфера

Slaktyvizm - the problem of political participation on the Internet or «vague» concept?

A.O. YANCHENKO

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine
E-mail: antonianchenko@gmail.com**Abstract**

There is a growing literature that claims some of user political action repertoires in internet to be slacktivism, i.e. feel-good activities that require minimal effort and don't affect political outcomes. This study shows that due to the unsettled concept of online political activity, slacktivism is related to a wide range of actions with different aims, tools and potential results. Some of them — like reading news and watching YouTube political videos — have nothing to do with activism. Other types of engagement seem to use internet technologies to reconstruct traditional forms of political participation. Though many internet activities seen as slacktivist have low mobilization potential and narrow impact on real-life politics, the use of the term 'slacktivism' should be limited to more specific situations. We conclude by emphasizing the central challenge brought by slacktivism. We suggest it to be online activity directed to support political issues that are unsolvable by means of the internet activism.

Keywords: political participation, slacktivism, political activism, Internet, social media, social networking sites, public sphere

Постановка проблеми. З популяризацією інтернет-технологій в Україні та розширенням українського сегмента Мережі все частіше виникають дискусії про його роль у політичному житті країни та функціонуванні громадянського сектора, що привертають увагу як прихильників можливостей, що надаються інформаційно-комунікаційними технологіями, так і їх критиків. Останні нерідко прирівнюють дії українських користувачів в Інтернеті до слактивізму.

Аналіз досліджень і публікацій. Слактивізм (від англ. slacker — ледар, activism — активізм) — термін, що став популярним в останні роки, за визначенням американського дослідника нових медіа Євгенія Морозова, означає онлайн-активність, яка не має відчутного впливу на політичні та соціальні проблеми, але створює в людей, які беруть у ній участь, — слактивістів — ілюзію причетності до політич-

них процесів завдяки виконанню простих дій в Інтернеті — вступу до групи у Facebook, підписання он-лайн-петиції тощо. Найближчим за змістом перекладом терміну може бути «активізм для ледачих». Є. Морозов висловлює побоювання, що, вибираючи нові медіа через низькі транзакційні витрати, люди, таким чином, можуть відмовитися від більш традиційних форм активізму (демонстрацій, страйків), які нерідко пов'язані з ризиком зіткнень з поліцією, арештами, тортурами [5]. Подібна тривога стала досить популярною в наукових колах, серед громадських діячів, експертів, журналістів, блогерів. Фінський вчений Генрік Крістенсен виділяє додаткові напрями критики: онлайн-активізм є малоефективним, а громадяни, які беруть в ньому участь, мають низький рівень політичних компетенцій [2]. Міка Вайт, один з апологетів ідеї «революції без лідерів», звинувачує активістські організації в

зраді лівих поглядів, тому що вони потурають поширенню «кліктивізму» (один з можливих синонімів слактивізму) – перетворенню політичної участі на низку кліків по посиланнях в Інтернеті, а значить, підтримують сучасну систему маркетингу та ідеологію суспільства споживання [10]. Існуючі на сьогодні прикладні дослідження все ще нездатні остаточно довести або спростувати тезу про «шкідливість» слактивізму. Крім того, не зовсім ясно, чи можна вважати слактивізм формою політичної (псевдо) участі.

Мета дослідження – показати, що формулювання проблеми «активізму для ледачих» може викликати сумніви і спробувати запропонувати більш вдалий її опис.

Виклад основного матеріалу. Поширення нового типу медіа приводить до проникнення його в поле політики та адаптації для вирішення тих чи інших завдань політичної комунікації. Так на протязі людської історії відбувалося з поштою, книгами, телеграфом, телефоном, телебаченням, мобільним зв'язком тощо та дивно було б припустити, що Інтернет не буде інтегрований у політичний процес. Відомо, що люди використовують Всесвітню мережу щодня, у тому числі для дій в межах громадянської активності та політичної участі. Однак у політологічній науці досі не картографовано співвідношення онлайн-ової політичної участі з її офлайн-овими типами. Дискусійним залишається питання, які саме дії громадян-користувачів можна віднести до форм політичної участі.

Термінологічні колізії між визначеннями категорій політичної участі, мобілізації, політичного активізму, громадянської дії, політичної активності, поведінки, політичної підтримки, політичної діяльності та їх проєкціями на інтернет-субстрат призводять до того, що різні автори по-різному трактують користувальницькі практики в Інтернеті. У рамках нашої статті ми будемо оперувати категорією політичної участі в її широкому розумінні як активності (у тому числі — онлайн-ової та офлайн-ової, конвенційної та неконвенційної) рядових членів політичної системи та їх груп, спрямованої на вплив щодо прийняття політичних рішень на різних рівнях політичної системи.

Як правильно відзначають Є. Андруїза, М. Кантіжок та А. Галлего, можна виділити 3 типи зв'язків між Інтернетом та активністю громадян: ті форми політичної участі, що можливі лише в онлайн-і; ті, що можуть бути здійснені однаково як у реальному світі, так і в Мережі; і ті, що можливі виключно в офлайн-і [1, с. 862]. І якщо щодо першого типу може існувати дискусія, чи дійсно слід вважати якісь політично забарвлені дії в онлайн-і нереферентними, то два інших типи не викликають суперечок у науковій спільноті.

Визначення слактивізму охоплює далеко не всі види онлайн-активності, деякі ж відповідають лише частині критеріїв. Цей феномен не включає, наприклад, хактивізм – політично мотивовані хакерські атаки (подібні були спровоковані вилученням українськими правоохоронними органами серверів ресурсу ex.ua), тому що ці дії вимагають значних витрат і можуть бути віднесені до форм політичної участі в Інтернеті [2].

Цілий ряд форм інтернет-участі є результатом транспозиції більш традиційних видів політичної участі у віртуальний простір. Такі дії за своїм змістом будуть гомологічними і, відповідно, повинні займати ідентичні позиції в матриці участі. Так, описані в класичній роботі С. Верби і Н. Ная види політичної участі, як-от: голосування на виборах, контакти з політиками, представниками місцевого керівництва та центральної влади, пожертви та внески на користь політичних партій та організацій, спроби переконати інших у необхідності голосування – мають еквіваленти в онлайн-діяльності громадян-користувачів і здійснюються за допомогою інтернет-технологій, що забезпечують у даному випадку віддалену авторизацію користувачів і передачу даних про електоральний вибір (практика, поширена, наприклад, в Естонії), використання протоколів електронної пошти, інтерфейсів сайтів соціальних мереж, систем онлайн-платежів тощо [9]. Інтернет тут виконує скоріше інструментальну функцію забезпечення можливості акту участі.

За тією ж логікою до форм легального політичного активізму можуть бути віднесені складання й підписання онлайн-петицій (пропозиції, клопотань, скарг), які в українських реаліях нерідко пов'язані з необхідністю роздрукувати текст і відправити його у відповідний держорган у вигляді листа (див. інструкції на сайтах «УкрЯма» і «Мовний контроль»). Природно, важливим критерієм тут виступає зміст проблемного питання. Такі ініціативи, як будівництво «Зірки смерті» або зорельота «Ентерпрайз», що пропонувалися в США і набирали тисячі підписів, очевидно, відносяться до квазіактивізму.

Складність конкретизації змісту слактивізму пов'язана з тим, що в літературі не існує вичерпного списку видів діяльності, які під ним розуміються. Як проілюстровано вище, критерій «низького порога входження» сам по собі не може асоціювати дію зі слактивізмом. Значення має також відсутність впливу на існуючу політичну проблему або процес. До «активізму для лінивих» дослідники відносять, серед іншого, перегляд політичних роликів на YouTube, коментування постів у блогах, на сайтах соціальних мереж і в Інтернет-ЗМІ, виставлення лайків, підписку на новини політиків, розповсюдження новин та інформаційних пові-

домлень, пересилку тематичних e-mail, приєднання до груп, присвячених громадським кампаніям, каузальну зміну інформації в профілі в соціальних медіа та ін. [3]. Більшості цих дій важко знайти аналоги серед офлайн-форм політичної участі, що не дивно, тому що вони не є політичною активністю або формою політичної участі за своєю суттю в тому сенсі, що ці дії від початку не мають на меті вплинути на функціонування будь-яких елементів політичної системи. Проте можуть виступати для користувача способом самопозиціонування через об'єктні дискурси, подібних до носіння значків «Я розмовляю українською», футболки з принтами на політичну тематику та наклейками з текстом «Save Darfur». Або бути пов'язаними з функціонуванням елементів віртуальної публічної сфери. Втім, обидва допущення не є взаємовиключними.

Громадяни-користувачі виявляють свій інтерес до політики і суспільних проблем, намагаючись підтримувати і розвивати свої політичні компетенції та стежити за порядком денним, споживаючи інформацію з різних джерел, в тому числі з Інтернету (що само по собі є формою проведення часу). У Мережі вони діляться інформацією зі своїм оточенням у соціальних медіа, точно так само як переказували б новинний сюжет сім'ї за вечерею. Але, на відміну від читання газет і прослуховування новин по радіо, юзери зазвичай залишають дані про перегляди веб-сторінок і користувальницькі дії – цифровий слід, який піддається аналізу. З одного боку, він є демонстрування уваги користувача, може означати як інтерес, так і підтримку, солідарність з конкретною проблемою, ідеологічною чи політичною позицією, а з іншого – виступає наративною конструкцією, яка формує певний імідж агента, і може слугувати більшості для ідентифікації в приналежності до якої-небудь спільноти інтересів. Крім того, як і в офлайн, в онлайн користувачі беруть участь в обговоренні соціально значущих питань, живлячи публічну дискусію, формуючи громадську думку і забезпечуючи зворотний зв'язок з державними інститутами.

Усі ці дії не є політичною участю самі по собі, але виступають її латентною формою і ключовою передумовою, оскільки демонструють соціальну залученість громадян, тобто інтегрованість у соціальний континуум, увагу до проблем суспільства, відсутність ескапізму й індиферентності у політичному житті. Точно такою ж передумовою, але не символічного, а практичного характеру, тобто результатом подолання прірви між «словом» і «дією» (т.зв. *activation gap*), виступає громадянська активність – діяльність, яка спрямована на вирішення проблем громади, але не має вираженого політичного компоненту [4]. Інакше кажучи, користувачі, котрі підписуються на новини та

створюють веселі демомотиватори з політиками, ніколи б не зайнялися політичним активізмом у форматі протестів, страйків, демонстрацій і подібних їм способів вплинути на прийняття рішень в країні, у випадку якби зберегли інші умови життя, але перестали користуватися Інтернетом. І навпаки, у разі значного падіння якості життя люди б зайнялися «вуличною політикою» не під впливом Інтернету та соціальних медіа, які хоч і здатні акумулювати протестні настрої та альтернативні політичні дискурси, але є не імпульсом до дії, а лише одним зі способів комунікації для мережі з груп активістів [8].

Однак, це об'єктивізоване трактування політичної участі, в той час як у визначенні слактивізму Є. Морозова акцент зроблений на психологічному стані, самопочутті інтернет-користувача, який розставляє лайки і ділиться новинами. Низка проведених досліджень констатує загальну соціальну детермінованість типів політичної поведінки громадян і свідчить про відсутність відокремлення онлайн-участі респондентів від її офлайн-форм [3; 5]. Гіпотетично можна припустити, що елементи соціальної інтерактивності у вірусних новинних повідомленнях, утворюючи асоціативні зв'язки з процесом формування громадської думки щодо актуалізованого питання, яка згодом спричиняє реакцію з боку еліт та владних структур, можуть викликати в уявленнях інтернет-користувачів помилкові інтерпретації схеми типу: «мій ретвіт став причиною заяви/дій президента країни». Подібні ланцюжки будуть тим міцніші, чим більше будуть зафіксовані зразками своєрідного вірального гейткіпінгу, прикладом якого може служити короткометражний фільм «Копу-2012», що був викладений на відео-хостинги навесні 2012 р. і викликав бурхливу суспільну реакцію в США. З часом може сформуватися специфічний тип поведінкової стратегії політичного онлайн-активіста (слактивіста), який стежитиме за інформаційними трендами й активно використовуватиме різні інструменти соціальних медіа, прагнучи вплинути на політичний процес через поширення інформаційних повідомлень, при цьому ігноруючи офлайн-і змішані форми політичної активності. Разом з тим, ця можлива модель поведінки, в межах якої навмисно практикується настільки малоефективна форма «віртуальної» політичної участі, здається нам утопічною. У першу чергу, оскільки описана вище спрощена гіпотеза, зосереджуючись на віральному поширенні медіа-контенту в Інтернеті, не враховує раціональні компоненти мотивації громадян-користувачів і динаміку координаційних ігор, що виникають при прийнятті подібних рішень. Це аж ніяк не означає, що користувач не може переслідувати мету створення вірусного ефекту для популяризації

якогось меседжу, але такі його дії не можуть бути інтерпретовані в якості ядра політичної поведінки. На сьогодні нам здається безперспективним якимось відмежовувати слактивістську ілюзію причетності до політики, що виникає в процесі поширення соціально значущої новини в Facebook, від морального задоволення після прочитання аналітичної статті у присвяченому політиці журналі.

У своїй книзі «Net Delusion» (2011 р.) Є. Морозов описує експеримент данського вченого, який створив у Facebook групу із захисту від знесення історичного фонтана в центрі Копенгагена. Незважаючи на те, що насправді фонтану ніщо не загрожувало, протягом декількох тижнів до цієї групи приєдналося близько 27 тис. чоловік. У цьому експерименті Морозов бачить типовий випадок, що демонструє сутність слактивізму. Вступаючи в групу на сайті соціальних мереж, користувачі зазвичай не прагнуть об'єднати свої інтереси з інтересами інших людей, щоб почати діяти в офлайн. Дослідник акцентує увагу на необхідності аналізу цілей громадських кампаній, що розгортаються в Інтернеті, і того, наскільки виправдано обраний онлайн-активізм як спосіб їх досягнення, тому що важко порівняти за своїми масштабами і необхідними ресурсами ініціативи глобального громадянського суспільства та спроби вирішення місцевої проблеми в окремо взятому місті [7].

Дійсно, віртуальний ринок уваги інтернет-користувачів, незважаючи на високу конкуренцію між різними меседжами, часто залишається ніби відірваним від реальних вчинків людей. Навпаки, ця інтенціональна дисперсія створює інформаційний шум і у відсутності інтеграції схожих локальних ініціатив у повноцінні масові політично орієнтовані рухи ускладнює артикуляцію суспільно значущих

проблем і транзит з онлайн у офлайн. Тим не менше, подібна процесуальна неефективність представляється нам об'єктивним наслідком медіатизації поля політики та виникає з розважального характеру більшості інтернет-практик, слабого мобілізаційного потенціалу, загалом низької зацікавленості громадян у вирішенні суспільно-політичних проблем і переваги на користь інших сфер інтересів і форм активності.

Висновки. Отже, аналізуючи проблему слактивізму в більш широкому контексті політичної участі, ми не прагнули розвінчати цей термін. Як результат вдалої інтуїції дослідників, він розкриває і узагальнює важливі тенденції, що відбуваються в сучасному цифровому суспільстві. Однак, на наш погляд, подальші наукові розвідки, зокрема концептуалізація проявів політичної участі та політичної активності в Інтернеті та їх відділення від онлайн-проявів соціальної залученості могли б привести до більш точного використання поняття «слактивізм». Так, на нашу думку, з його смислового поля, незважаючи на сформовану традицію, повинні бути виключені дії користувачів, пов'язані з отриманням політичної інформації та участю в дискусіях на суспільно-політичні теми як такі, що від початку не є політичною активністю.

Більшість громадян, у тому числі і в Україні, дійсно прагнуть мінімізувати свої зусилля з підтримки важливих для них і для суспільства в цілому справ. Зміст проблеми слактивізму полягає не в тому, що через «розумні» гаджети і швидкісний Інтернет люди стали більш ліниві і політично інертні, а в тому, що багато з них вибирають онлайн-активність, спрямовану на вирішення суспільно-політичних проблем, які об'єктивно не можуть бути вирішені за допомогою наданих Інтернетом можливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Anduiza E. Political Participation and the Internet: A Field Essay / Eva Anduiza, Marta Cantijoch, Aina Gallego // *Information, Communication and Society*. – 2009. – № 12 (6). – P. 860-878.
2. Christensen H.S. Political Activities on the Internet: Slacktivism or Political Participation by other Means? [Electronic resource] / Henrik Serup Christensen // *First Monday*. – 2011. – Vol. 2. – Regime to access: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/3336/2767>.
3. Christensen H.S. Simply Slacktivism? Internet Participation in Finland / Henrik Serup Christensen // *JEDM*. – 2012. – № 4 (1). – P. 1-23.
4. Ekman J. Political Participation and Civic Engagement: Towards A New Typology / J. Ekman, E. Amnå // *Human Affairs*. – 2012. – Vol. 22. – P. 283-300.
5. Hirzalla F. Beyond the Online/Offline Divide: How Youth's Online and Offline Civic Activities Converge // F. Hirzalla, L. van Zoonen // *Social Science Computer Review*. – 2011. – Vol. 29, № 4. – P. 481-498.
6. Morozov E. The Brave New World of Slacktivism [Electronic resource] / E. Morozov // *Foreign Policy*. – 2009. – 19 May. – Regime to access: http://neteffect.foreignpolicy.com/posts/2009/05/19/the_brave_new_world_of_slacktivism.
7. Morozov E. The Net Delusion – The Dark Side of Internet Freedom / E. Morozov. – New York: Public Affairs, 2011. – 410 p.
8. Shirky C. The Political Power Of Social Media: Technology, The Public Sphere, And Political Change / Clay Shirky // *Foreign Policy*. – 2011. – Vol. 90, № 1. – P. 28-41.
9. Verba S. Participation in America: Political Democracy and Social Equality / S. Verba, N.H. Nie. – New York: Harper and Row, 1972.

10. White M. Clicktivism is ruining leftist activism [Electronic resource] / M. White. – Regime to access: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/aug/12/clicktivism-ruining-leftist-activism>.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013

REFERENCES:

1. Anduiza E., Cantijoch M., Gallego A. Political Participation and the Internet: A Field Essay. *Information, Communication and Society*, 2009, no. 12 (6), pp. 860-878.
2. Christensen H.S. Political Activities on the Internet: Slacktivism or Political Participation by other Means? *First Monday*, 2011, vol. 2. Regime to access: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/3336/2767>.
3. Christensen H.S. Simply Slacktivism? Internet Participation in Finland. *JeDEM*, 2012, no. 4 (1), pp. 1-23.
4. Ekman J., Amnå E. Political Participation and Civic Engagement: Towards A New Typology. *Human Affairs*, 2012, vol. 22, pp. 283-300.
5. Hirzalla F., van Zoonen L. Beyond the Online/Offline Divide : How Youth's Online and Offline Civic Activities Converge. *Social Science Computer Review*, 2011, vol. 29, no. 4, pp. 481-498.
6. Morozov E. The Brave New World of Slacktivism. *Foreign Policy*, 2009, 19 May. Regime to access: http://neteffect.foreignpolicy.com/posts/2009/05/19/the_brave_new_world_of_slacktivism.
7. Morozov E. The Net Delusion – The Dark Side of Internet Freedom. New York, 2011, 410 p.
8. Shirky C. The Political Power Of Social Media: Technology, The Public Sphere, And Political Change. *Foreign Affairs*, 2011, vol. 90, no. 1, pp. 28-41.
9. Verba S., Nie N.H. Participation in America: Political Democracy and Social Equality. New York, 1972.
10. White M. Clicktivism is ruining leftist activism. Regime to access: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/aug/12/clicktivism-ruining-leftist-activism>.

Янченко Антон Олексійович – аспірант
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: antonianchenko@gmail.com

Yanchenko Anton Oleksiiovich – postgraduate
Mariupol state university
Address: 129, Budivelnkyiv Avenue, Mariupol', 87500
E-mail: antonianchenko@gmail.com

УДК 327:061.1ЄС]:316.42

Зовнішньополітична ідентичність Європейського союзу як політико-соціальний конструкт

Ю.А. ЦИРФА
Інститут міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
E-mail: Julia_Tsyrf@ukr.net

Авторське резюме

У даній статті визначається природа зовнішньополітичної ідентичності ЄС як наддержавного актора міжнародних відносин, сформованої поза межами територіальних кордонів окремих держав-націй.

Відповідно до конструктивістської логіки формування ідентичності, доводиться, що зв'язки між культурними змінними (на зразок етнічної приналежності та релігійних поглядів) і безпосередньо колективними ідентичностями держав вважаються умовними, слабкими та такими, що легко піддаються реконструюванню. Тому питання становлення ідентичності ЄС розглядається з точки зору політичної та колективної ідентифікації європейської спільноти.

Сутність наддержавної ідентичності Євросоюзу тлумачиться автором в якості окремого феномена, котрий не виступає в ролі «замінника» національних ідентичностей окремих держав-членів організації та, в той же час, не визначається як проста сукупність таких ідентичностей, адже є наслідком процесів європейської інтеграції з точки зору їх соціальної та історичної складових.

Після набрання чинності Лісабонським договором, Європейський Союз отримав низку наддержавних повноважень щодо реалізації спільної позиції його держав-членів у певних політично чутливих сферах, котрі до цього часу виступали ареалом виключної компетенції зовнішньополітичних структур окремих держав. Із цього часу інституційний механізм ЄС починає не лише забезпечувати здійснення визначених державами-членами завдань, а й чинить суттєвий формотворчий вплив на наявні устої і каниони повсякденного життя окремих соціальних груп. Відповідно, принциповим для представників со-

ціального конструктивізму вважається заперечення можливості існування будь-якої європейської ідеї, дії чи процесу як даності.

Взаємодії, налагоджувані в рамках ЄС та, відповідно, ним самим на світовій політичній арені, сприяють конструюванню окремої європейської реальності, яка містить у своїй основі різноманітні мотиваційні механізми.

Як результат, доводиться, що інституційний каркас Євросоюзу створює сприятливу атмосферу для налагодження інтеракцій між його державами-членами та їхніми громадянами, котрі, в свою чергу, викликають потужні ефекти формування ідентичностей цих держав, їхнього населення та, відповідно, ЄС у цілому.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, Європейський Союз, конструювання ідентичності, ідентичність держави, конструкт Європи, інтеграція, конструктивізм

European union foreign policy identity as political and social construct

YU.A. TSYRFA

Institute of international relations of Taras Shevchenko national university of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

E-mail: Julia_Tsyrf@ukr.net

Abstract

This article defines the nature of the foreign policy identity of the European Union as a supranational actor of international relations that is formed outside the territorial boundaries of separate nation-states.

According to the constructivist logic of identity formation, it is argued that the relationship between the cultural variables (such as ethnicity and religious beliefs) and the state collective identities themselves are considered as contingent, weak and easily reconstructed. Therefore, the issue on the EU identity formation is seen in terms of political and collective identification of the European community.

The author interpretes the nature of the EU supranational identity as a unique phenomenon which does not exist as a «substitute» for national identities of separate Member States, and, at the same time, is not determined as a simple set of these identities because it is considered as a consequence of European integration processes due to their social and historical components.

After the Lisbon Treaty entered into force, the European Union obtained a number of supranational authorities to realize its Member States common position in certain politically sensitive areas which were within the exclusive jurisdiction of the states' foreign policy structures before. Since that time, the EU institutional framework not only ensures the implementation of Member States tasks, but also has a significant formative influence on the existing traditions and canons of everyday life of social groups. Accordingly, social constructivists consider as a principle to deny the possibility of existence of any European idea, action or process as givens.

The interactions taking place within the EU and establishing by the latter on the international political arena are contributing to the construction of a separate European reality which is based on a variety of motivational mechanisms.

As a result, it is proved that the institutional framework of the European Union creates favourable atmosphere for interactions between its Member States and their citizens which, in turn, cause the powerful effects to form the identities of these countries, their people and, therefore, the EU as a whole.

Keywords: foreign policy identity, European Union, identity construction, state identity, construct of Europe, integration, constructivism

Постановка проблеми. Інтенсифікація теоретичних досліджень феномена ідентичності ЄС у 1990-х роках призвела до виникнення питання щодо ймовірності вибудовування колективних ідентичностей акторів поза межами територіальних кордонів окремих держав-націй. Адже розпад Радянського Союзу, об'єднання Німеччини та інші політичні тенденції, котрі виявилися прямим наслідком завершення «холодної війни», підвищили значення процесів політичної інтеграції в Європі як у практичному, так і в теоретичному вимірах. Дані зміни стали основою для відновлення «теоретичних дебатів» щодо сутності європейської єдності та, чи не першочергово, – природи зовнішньополітичної ідентичності ЄС.

Однак припущення щодо її життєздатності наштовхувалося на низку суттєвих проблем теоретичного аналізу. Приміром, яким

чином має формуватися спільна ідентичність ЄС? Ідентичність Євросоюзу повинна трансформувати чи замінити існуючі зовнішньополітичні ідентичності держав? Яким типом ідентичності виступає ідентичність Євросоюзу – абсолютно новим, постнаціональним чи наднаціональним? Справді, дані питання мають доволі комплексний і контроверсійний зміст як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях досліджень. Проте, всі вони так чи інакше стосуються політичного виміру існування Європейського Союзу як окремого наддержавного актора міжнародних відносин, здатного послугуватися власною зовнішньополітичною ідентичністю.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномена зовнішньополітичної ідентичності ЄС, в основному, сконцентровано в межах зарубіжної наукової традиції. Відповідні розроб-

ки мають місце у працях Т. Костакопулу, Д. Лоуєнталя, Н. Онафа, Т. Ріссе, Б. Розамонда, Е. Хааса, Дж. Чекеда та ін. Однак ці дослідники прагнуть розкрити природу даного концепту на основі визначення його співвідношення з окремими ідентичностями держав-членів ЄС, не звертаючи достатньо уваги на колективне конструювання цього явища, що проводиться на основі соціальних взаємодій.

Відповідно метою дослідження є визначення та аналіз концепту зовнішньополітичної ідентичності ЄС як окремого наддержавного актора міжнародних відносин із точки зору її політико-соціальної природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 90-х років XX століття аналіз розвитку інтеграційних процесів у рамках ЄС і, відповідно, природа європейської політичної спільноти постали у фокусі конструктивістської парадигми досліджень міжнародних відносин, котра зайняла домінуючу позицію серед теоретичних та методологічних підходів до вивчення феномена зовнішньополітичної ідентичності ЄС.

Хоча первинно концепт зовнішньополітичної ідентичності ЄС виявився своєрідним «каменем спотикання» у рамках есенціалістсько-конструктивістських теоретичних дебатів [2, с. 10]. Трактування ідентичності ЄС з точки зору есенціалістського підходу підкреслює песимістичність прогнозів щодо можливості її формування. Примордіалістська версія ідентичності логіки есенціалізму первинно базується на окремих культурних змінних, існування яких розглядається як даність [11, с. 166]. З іншого боку, етно-націоналістське відгалуження есенціалістського підходу розглядає національну ідентичність в якості комбінації сучасних соціально-політичних конститутивних елементів та так званих «домодерних» етнічних складових [6, с. 23]. Даний підхід базується на ідеї структурної та субстанційної унітарності ідентичностей, котрі вважаються фіксованими й незмінними. Приміром, скептицизм Е. Сміта щодо можливості формування ідентичності ЄС базується саме на етно-націоналістичних припущеннях. На його думку, національні ідентичності є чітко окресленими, досяжними та добре вкоріненими в суспільну свідомість феноменами. Для конструювання нового типу колективної ідентичності Європі бракує домодерного минулого, так званої «передісторії», котра могла б заповнити існуючі прогалини спільного емоційного надбання та сприяти виробленню відчуття історичного боргу [13, с. 62].

Відповідно до конструктивістської логіки формування ідентичності, зв'язки між культурними змінними (на зразок етнічної приналежності та релігійних поглядів) і безпосередньо колективними ідентичностями вважаються умовними, слабкими та такими, що легко під-

даються реконструюванню [11, с. 167]. Вибудовування колективних ідентичностей не залежить від раніше заданої культурної сутності суспільства, а відбувається згідно з логікою соціального конструювання ідентичностей. Відповідно, питання становлення ідентичності ЄС має розглядатися з точки зору політичної та колективної ідентифікації даної спільноти.

По суті, мультидисциплінарний підхід до вивчення категорії ідентичності ЄС піднімає на поверхню значну кількість концептуальних проблем дослідження даного феномена. Першочерговою причиною їхнього виникнення постають дискусійність та неоднозначність існуючих дефініцій ідентичності. Крім того, значною перешкодою на шляху до виведення концепту ідентичності ЄС вважається наявність значних турбулентних проявів взаємоіснування окремих держав-членів організації, котрі виникають як в економічній, соціальній, культурній, так і в політичній сферах їхньої взаємодії.

У той же час пост-Маастрихтська еволюція Європейського Союзу повсякчас супроводжувалася характеристиками «кризи легітимності» чи так званого «демократичного дефіциту». Інституційна слабкість ЄС та його подальше розширення на Схід сприяло поглибленню «кризи легітимності» та поширенню даного концепту серед держав-членів організації.

Відповідно на сучасному етапі розвитку досліджень феномена наддержавної ідентичності з'являється твердження щодо існування значних контекстуальних відмінностей аналізу, адже зміст та кордони ідентичностей набувають усе більшої суперечливості за умов одночасних процесів форсованої глобалізації та фрагментації світового політичного простору. Крім того, суперечлива природа інституційної структури Європейського Союзу, котра часто породжує проблему визначення меж компетенції наддержавних органів, постійно приводить до виникнення питання щодо типу зовнішньополітичної ідентичності даної організації.

Так, із точки зору послідовників позитивістської парадигми, однією з характеристик природи ідентичності ЄС вважається підпорядкованість окремих національних правопорядків та інтересів єдиним колективним нормам та спільно виробленим політикам організації [4, с. 162]. У негативному сенсі концепт ідентичності ЄС виступає у ролі «зневаженого «Іншого», котрий окреслює психологічні та політичні кордони існування соціуму [4, с. 162]. У цьому ключі перманентний процес європейської інтеграції, котрий, на думку євроскептиків, у кінцевому рахунку призведе до формування нової наддержави федеративного типу, загрожує існуванню окремих суверенів та наявності їхньої політичної автономії, що, відповідно, породжує ідею підтримки вже сформованих національних ідентичностей.

Прагнучи розтлумачити сутність наддержавної ідентичності Євросоюзу в якості окремого феномена, котрий не виступає в ролі «замінника» національних ідентичностей окремих держав-членів організації та, в той же час, не визначається як проста сукупність таких ідентичностей, соціальний конструктивізм може слугувати теоретичним інструментом глибинного пояснення процесів європейської інтеграції з точки зору їх соціальної та історичної складових. На основі даного підходу можливим видається дослідження феномена трансформаційних процесів інтеграції та, відповідно, їхнього впливу на формування ідентичності, вироблення інтересів та стратегій поведінки держав на міжнародній арені.

Свого часу апологет ідеї європейської інтеграції Ж. Монне зазначав, що процвітання та життєво необхідний соціальний прогрес європейських суспільств залишатимуться ілюзорними, допоки всі країни Європейського континенту не сформулюють єдине «європейське угруповання», котре матиме достатньо компетенції для вирішення питань, які не можуть бути розв'язані на рівні окремих держав, тобто без втручання подібної організації [8, с. 20]. Первинно в основі такого угруповання мав міститися наднаціональний принцип його конструювання, що в подальшому допомогло б організації зробити черговий крок задля реалізації спільних європейських устремлінь щодо задоволення кінцевої соціальної мети [8, с. 20]. Відповідно до точки зору Е. Хааса, таке утворення насправді виступає відповідним регіональним аналогом національної держави, яка, фактично, майже втратила здатність до забезпечення суспільного добробуту в межах своїх вузьких кордонів, а отже, прагне до встановлення міжнародної взаємозалежності, на основі якої матиме можливість реалізовувати власні інтереси та забезпечувати стабільність існування соціуму в середовищі індустріально-егалітарних взаємодій [5, с. 71].

Проте існуючі припущення щодо необхідності ствердження єдиної ідентичності ЄС у жодному разі не означають повного усунення з політичної сцени держав-націй як окремих акторів міжнародних відносин. Оскільки держава, як суб'єкт світової політики, набула легітимності у процесі свого існування та розвитку, утримуючи значення ключового актора міжнародної арени протягом чи не всієї історії людства, прогрес у реалізації будь-яких інтеграційних процесів можливий лише за участі держав, і в жодному разі не може оминути їхню суб'єктність. Ще з часу заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року ключовими учасниками політичного життя висувалося положення про необхідність налагодження інтеграційних процесів, зміст яких передбачав би існування окремих надна-

ціональних органів у якості своєрідних візаві держав-націй. Приміром, один із батьків-засновників європейського інтеграційного проекту Р. Шуман підкреслював, що «європейські держави являють собою історичну реальність, відтак, хоча б психологічно неможливо припинити їхнє існування. Їхнє різноманіття насправді має сприйматися як благословення, тому не потрібно ані прирівнювати, ані впадівнювати їх. Однак співіснування держав має бути скоординованим» [9, с. 86].

Оскільки первинно діяльність Європейського співтовариства базувалася виключно на ідеї економічної інтеграції країн континенту, його засновники завжди прагнули до створення єдиного політичного союзу. Першим кроком на цьому шляху стало підписання Єдиного європейського акта від 1 липня 1987 року. У подальшому положення Маастрихтського договору від 1 листопада 1993 року зафіксували створення Європейського Союзу як легітимної політичної організації. І Маастрихтський, і надалі – Амстердамський (від 1 травня 1999 року) договори містили положення, котрі суттєво розширили повноваження наявних інституцій Союзу. Після набуття чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року, сферу зовнішньої політики і політики безпеки ЄС було суттєво розширено завдяки введенню посади Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, основною функцією котрого є здійснення СЗППБ організації шляхом унесення пропозицій і реалізації вже досягнутих домовленостей. Крім того, він очолює новий орган у рамках інституційного механізму Євросоюзу – Європейську раду з міжнародних відносин, яка не тільки займається питаннями розробки ключових положень СЗППБ, але й контролює їхню реалізацію на практиці [1].

Відповідно, Європейський Союз отримав низку наддержавних повноважень щодо реалізації спільної позиції його держав-членів у певних політично чутливих сферах, котрі до цього часу виступали ареалом виключної компетенції зовнішньополітичних структур окремих держав. Із цього часу інституційний механізм ЄС починає не лише забезпечувати здійснення визначених державами-членами завдань, а й чинить суттєвий формотворчий вплив на наявні устої і канони повсякденного життя окремих соціальних груп. Як наслідок, суттєвий прогрес на шляху забезпечення політичної легітимності спільноти сприяв підвищенню її статусу й виходу за межі транснаціонального безпекового об'єднання, котре здатне до вироблення певного типу рішень.

На думку представників соціального конструктивізму, процеси європейської інтеграції майже не передбачають наявності заданих параметрів чи чинників взаємодії. По-перше, со-

ціальне конструювання європейської інтеграції (і, відповідно, ЄС як базової рушійної сили даних процесів) не може вважатися неминучим, адже слугує реалізації конкретно визначених інтересів та цілей.

Оскільки самі по собі неминучими можуть виступати лише сили природи, інші явища в обов'язковому порядку виникають під дією певних чинників. Відтак дії людини завше реалізуються на основі її рішень: якщо ці рішення, а також рамки середовища, в межах яких вони були схвалені, зазнають змін, дії індивіда, які виступають у ролі прямого наслідку таких рішень, також варіюються. Особи, відповідальні за прийняття рішень, завжди перебувають під впливом свого соціального оточення. Фундаментальні зміни обрисів та меж простору, наявного для вироблення альтернатив, можуть стати причиною неочікуваних трансформацій преференційних шляхів реалізації дій актора чи групи акторів на міжнародній арені. Відповідно, принциповим для представників соціального конструктивізму вважається заперечення можливості існування будь-якої європейської ідеї, дії чи процесу як даності [12, с. 159-163].

По-друге, існування концептів європейської інтеграції та, як наслідок, ідентичності ЄС конститує специфічний тип інтерпретації соціальної реальності, адже дані явища самі по собі не становлять певної реальності, однак розглядаються як такі. Специфічна схема соціального конструювання певного явища як існуючої реальності забезпечує формування визначених інтересів акторів, залучених до даного процесу [10, с. 58-67], тому вибудовування ідентичності ЄС у жодному разі не може звужувати реальність соціальної та політичної сфер життєдіяльності спільноти виключно до рамок Європейського континенту. Визначені конструкти європейської реальності у своїй основі містять різноманітні мотиваційні механізми, котрі передбачають наявність потреби у формуванні єдиної ідентичності ЄС задля налагодження плідних взаємодій у рамках світового політико-соціального простору. Із позиції, запропонованої теорією соціального конструктивізму, випливає, що всі обґрунтовані твердження щодо змісту та динаміки розвитку ідентичності ЄС онтологічно базуються на неспівставних ймовірнісних реальностях існування Європи, жодна з яких не може бути включена до соціальної та політичної кон'юктур, сформованих у межах ЄС як єдиного цілого. Будь-яке декларування приналежності, будь-яке твердження щодо існування атмосфери згуртованості та єдності в межах ЄС лише допускає наявність уявної реальності для їхнього становлення, намагаючись отримати визнання процесу конструювання ідентичності даного актора ззовні.

Ідея єдиної Європи виступає соціальним конструктом, зміст якого змінювався протягом усієї історії розвитку людства. З точки зору Ж.-Б. Дюрозеля, Європа являє собою «конструкт розуму» [14, с. 21]. У свою чергу, Д. Лоуенталь стверджує, що протягом усього часу свого існування Європа завжди більшою мірою становила ментальну, аніж географічну чи соціальну конструкцію [7, с. 314]. Конструктивістський аналіз міждержавних відносин на території Європейського континенту дозволив у цілому виокремити п'ять конструктів «Європи», серед яких:

1) «конструкція ліберальної націоналістичної ідентичності», згідно з якою явище політичного суверенітету є виключною ознакою держави-нації. Даний підхід є співставним з ідеєю «Європи націй», котра все ще підтримується в рамках інтеграційних процесів із боку Великої Британії і свого часу активно просувалася Францією у період президентства Ш. де Голля (1958-1969 роки);

2) «ширша Європа як спільнота цінностей, що простягається від Атлантики до Уралу» – конструкт, підтримуваний державами континенту у перші роки розгортання «холодної війни» та поновлений по її завершенні (зокрема, в рамках зовнішньополітичних дискурсів Франції та Німеччини);

3) «Європа як третя сила». Даний підхід розглядає Європу в якості демократичної соціалістичної альтернативи, котра може практично утворити свого роду сполучну ланку між окремими рисами капіталістичного та комуністичного ладу. De facto ця ідея вибудовувалася в межах політичних програм французьких соціалістів та німецьких соціал-демократів ще на початку 1950-х років, однак після переформування колективних ідентичностей спільнот країн походження даних політичних сил такий підхід до утворення конструкту єдиної Європи припинив своє існування;

4) «сучасна Європа як частина Заходу» – конструкт, в основі якого лежать цінності ліберальної демократії та соціальна ринкова економіка (ідея підтримувалася Німеччиною наприкінці 1950-х років);

5) «християнська Європа», що базується на християнських, переважно католицьких, релігійних цінностях. Даний підхід до вироблення єдиного конструкту Європи просувався християнсько-демократичними партіями ФРН та Франції протягом 1950-х років 907, хоча, на сучасному етапі розвитку ЄС він усе ще продовжує підтримуватися окремими представниками цих політичних сил.

Кожен зі згаданих конструктів Європи вважався домінуючим протягом того чи іншого періоду історичного розвитку континенту. Відтак зміна поглядів на спільне майбутнє Європи впливала й на розвиток Європейського Союзу,

котрий, відчуваючи ефекти внутрішньо- та зовнішньополітичної динаміки відносин, переживав постійний процес еволюції, яка розпочалася відразу ж після заснування даної структури. На думку В. Хальштейна, держави-члени ЄС не перебувають у процесі інтеграції їхніх економік, адже переживають інтеграцію політичних сфер. Вони не просто прагнуть розділити спільне майбутнє, а разом вибудовують свій новий великий «дім» [6, с. 40]. Дослідник метафорично застосовує концепт «дому», аби наголосити на важливості процесу конструювання ЄС. Крім того, Євросоюз убачається гарним прикладом процесу інституціоналізації, оскільки, на думку Дж. Чекела, саме інституційно ЄС можна вважати середовищем, в рамках якого реалізується значна кількість інтенсивних повторюваних процесів, котрі здійснюють значний «соціалізуючий вплив» на окремих взаємодіючих акторів [3, с. 545-560]. Отже, інституційний каркас Євросоюзу створює сприятливу атмосферу для налагодження інтеракцій між його державами-членами та їхніми громадянами, котрі, в свою чергу, викликають потужні ефекти формування ідентичностей цих держав, їхнього населення та, відповідно, ЄС у цілому.

Висновки. Зважаючи на те, що протягом останніх років відбувся значний сплеск досліджень ЄС у світлі теорії соціального конструктивізму, виявилось, що останній постає найбільш придатним для вивчення зовнішньополітичної ідентичності даного актора міжнародних відносин.

Вибудовуючи взаємозв'язки між політичною та соціальною складовими формування наддержавної ідентичності Євросоюзу, теоретики цього напрямку досліджень міжнародних політичних процесів надають суттєвого значення існуючим ідентичностям окремих держав-членів та, відповідно, налагодженню інтеракцій між ними. Останні сприяють установленню більшого рівня довіри між визначними державними акторами, таким чином, забезпечуючи вироблення їх спільних інтересів та «соціалізацію» існуючої в рамках ЄС атмосфери. Відтак, прагнучи спільно реалізувати певну зовнішньополітичну лінію, дані держави послуговуються діяльністю існуючих у рамках ЄС наднаціональних інституцій, котрі сприймаються з боку «Інших» як виразники інтересів не окремих суверенів, а повноцінного наддержавного утворення, що характеризується чітко означеною сконструйованою ідентичністю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community on 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. – 2007. – Vol. 50, С 306. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>
2. Cederman L.-E. Political Boundaries and Identity Trade-off / L.-E. Cederman // In L.-E. Cederman (ed.) Constructing Europe's Identity the External Dimension. – Boulder, London: Lynne Rienner Pub., 2001. – P. 1-34.
3. Chekel J. Social Construction and European Integration / J. Chekel // European Journal of Public Policy. – 1999. – Vol. 6, № 4. – P. 545-560.
4. Citrin J., Sides J. More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe / J., Citrin, J. Sides // In R.K. Herrmann, T. Risse, M.B. Brewer (eds.) Transnational Identities: Becoming European in the EU. – New York: Rowman & Littlefield, 2004. – P. 161-185.
5. Haas E. Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization / E. Haas. – Stanford: Stanford University Press, 1964. – 118 p.
6. Kostakopoulou T. Citizenship, Identity and Immigration in the European Union: Between Past and Future / T. Kostakopoulou. – Manchester, New York: New York University Press, 2001. – 214 p.
7. Lowenthal D. European Identity: An Emerging Concept / D. Lowenthal // Australian Journal of Politics and History. – 2000. – Vol. 46, № 3. – P. 314-321.
8. Monnet J. A Grand Design for Europe / J. Monnet // European Documentation Series 5/1988. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1988. – 51 p.
9. Moravcsik A. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht / A. Moravcsik. – London: Routledge, 1998. – 514 p.
10. Onuf N. Constructivism: A User's Manual / N. Onuf // In V. Kubalkova, P. Kowert, N. Onuf (eds.) International Relations in a Constructed World. – New York: M.E. Sharpe, 1998. – P. 58-78.
11. Risse T. Social Constructivism and European Integration / T. Risse // In A. Wiener and T. Diez (eds.) European Integration Theory. – New York: Oxford University Press, 2004. – P. 198-216.
12. Rosamond B. Discourses of Globalization and European Identities / B. Rosamond // In T. Christiansen, E. Jorgensen, A. Wiener (eds.) The Social Construction of Europe. – London: Sage, 2001. – P. 159-163.
13. Smith A.D. National Identity / A.D. Smith. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – 226 p.
14. Trausch G. Consciousness of European Identity after 1945 / G. Trausch // In T. Jansen (ed.) Reflections on European Identity // European Commission Forward Studies Unit. – Working Paper. – Brussels, 1999. – P. 21-26.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013

REFERENCES:

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community on 13 December 2007. Official Journal of the European Union, 2007, vol. 50, no. C 306. Regime to access: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>
2. Cederman L.-E. Political Boundaries and Identity Trade-off. In L.-E. Cederman (ed.) *Constructing Europe's Identity the External Dimension*. Boulder, London, 2001, pp. 1-34.
3. Chekel J. Social Construction and European Integration. *European Journal of Public Policy*, 1999, vol. 6, no. 4, pp. 545-560.
4. Citrin J., Sides J. More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe. In R.K. Herrmann, T. Risse, M.B. Brewer (eds.) *Transnational Identities: Becoming European in the EU*. New York, 2004, pp. 161-185.
5. Haas E. *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford, 1964, 118 p.
6. Kostakopoulou T. *Citizenship, Identity and Immigration in the European Union: Between Past and Future*. Manchester, New York, 2001, 214 p.
7. Lowenthal D. European Identity: An Emerging Concept. *Australian Journal of Politics and History*, 2000, vol. 46, no. 3, pp. 314-321.
8. Monnet J. A Grand Design for Europe. In *European Documentation Series 5/1988*. Luxembourg, 1988, 51 p.
9. Moravcsik A. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London, 1998, 514 p.
10. Onuf N. Constructivism: A User's Manual. In V. Kubalkova, P. Kowert, N. Onuf (eds.) *International Relations in a Constructed World*. New York, 1998, pp. 58-78.
11. Risse T. Social Constructivism and European Integration. In A. Wiener and T. Diez (eds.) *European Integration Theory*. New York, 2004, pp. 198-216.
12. Rosamond B. Discourses of Globalization and European Identities. In T. Christiansen, E. Jorgensen, A. Wiener (eds.) *The Social Construction of Europe*. London, 2001, pp. 159-163.
13. Smith A.D. *National Identity*. Reno, 1991, 226 p.
14. Trausch G. Consciousness of European Identity after 1945. In T. Jansen (ed.) *Reflections on European Identity*. Brussels, 1999, pp. 21-26.

Цирфа Юлія Анатоліївна – аспірант

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Адреса: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1

E-mail: Julia_Tsyrf@ukr.net

Tsyrf Yuliia Anatoliivna – postgraduate

Institute of international relations of Taras Shevchenko national university of Kyiv

Address: 36/1, Melnikova Str., Kyiv, 04119

E-mail: Julia_Tsyrf@ukr.net

УДК 321

Громадські рухи як об'єкт політологічного дослідження

О.В. ПИЛИПЕНКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,

м. Дніпропетровськ, Україна

E-mail: pilipenkoole4ka@gmail.com

Авторське резюме

Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на проблему дефініції громадського руху. Запропоновано класифікацію громадських рухів за критеріями цілей і масштабу. Розглянуто функції та характерні риси сучасних громадських рухів. Розглянуто вплив інформаційних технологій на становлення та розвиток громадських організацій та рухів. Підкреслено значущість наявності довіри у процесі формування громадських рухів. Громадські рухи розглянуті як раціонально організований, постійний та активний суб'єкт політичних змін. Класифіковано ресурси руху як можливості, які суспільство надає суспільному руху і які рух свідомо використовує. Висувається теза про те, що в державах з недемократичним режимом роль громадсько-політичних рухів особливо значна, оскільки в таких державах здебільшого немає опозиційних політичних партій. Особливу увагу приділено головним проблемам, з якими зіштовхуються громадські рухи в сучасних умовах. Окреслено перспективи подальших досліджень даної проблематики.

Ключові слова: політологічне дослідження, громадський рух, громадянське суспільство, глобалізація, демократичний транзит, політична довіра, політичний режим.

Social movements as an object of political science research

O.V. PYLYPENKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine

E-mail: pilipenkoole4ka@gmail.com

Abstract

The views of Ukrainian and foreign scientists on the problem of defining social movement are analyzed. The classification of social movements according to the criteria of the objectives and scope is given. The functions and characteristics of modern social movements are considered. The influence of information technologies on the formation and development of social organizations and movements are researched. The importance of political trust in the process of social movements is stressed. Social movements are considered as a rationally organized, ongoing and active subject of political changes. Resources are classified as opportunities that society provides a social movement, and that movement deliberately uses. The author stresses that of the role of political movements is more significant in countries with undemocratic regime, because in such countries the opposition political parties are often absent. Particular attention is paid to the major problems faced by social movements in the modern world. The prospects of further studies of this problem are described.

Keywords: political research, social movement, civil society, globalization, democratic transition, political trust, political regime.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження громадських рухів зумовлена їх впливом та роллю у становленні демократичної, соціальної і правової держави. Активний розвиток громадських рухів свідчить про успішне становлення громадянського суспільства та розвиток демократії в країні. Громадські рухи є одним з ефективних і доступних засобів впливу на органи державної влади з боку населення, що здійснюється в умовах демократичного суспільства і правової держави.

Перехід до демократії є складним та багатогранним процесом. Громадські організації і рухи також є комплексними поліфункціональними утвореннями. Відтак причинно-наслідковий зв'язок між цими об'єктами політичних досліджень є актуальним предметом наукового дискурсу.

Аналіз досліджень і публікацій. В умовах трансформації сучасного суспільства інтерес

науковців до громадських рухів постійно зростає. Проблематика виникнення і розвитку громадських рухів є досить ґрунтовно висвітленою у політичній науці України та зарубіжжя. Вагомий внесок у дослідження громадських рухів зробили Р. Ліпшутц, А. Турен, П. Штомпка; серед українських вчених дане питання вивчають Л. Камінська, О. Кіндратець, А. Матвійчук та інші.

З-поміж вітчизняних учених, які приділяють увагу феномену громадських рухів, слід також виокремити Г.І. Андрущенко, який наголошує на непересічному значенні політичної довіри у виникненні та розвитку громадських рухів, та М.В. Трофименко, що приділяє значну увагу впливу глобалізації на розвиток сучасних рухів, у тому числі антиглобалістських.

Мета дослідження – охарактеризувати феномен громадських рухів як об'єкта наукової політологічної рефлексії.

© О.В. Пилипенко, 2013

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць вищезазначених учених сприяє реалізації обґрунтованої методології вивчення гносеологічних і онтологічних аспектів функціонування громадських рухів як складової громадянського суспільства в демократичних суспільствах або тих, що здійснюють перехід до демократії.

Теоретико-методологічною основою розробки й дослідження громадського руху як складової сучасного демократичного суспільства є наукові методи, зокрема системний підхід, який розкривається через низку методів: історичний, функціональний, структурний, комунікаційний, системно-управлінський. Крім того, в дослідженнях громадських рухів використовують й інші методи: метод моделювання, біхевіористських методик та застосування теорії груп.

Суспільні рухи у науковому дискурсі частіше за все визначаються як тип колективної дії, спрямованої на зміну. Так, А. Турен уточнює дефініцію колективної дії або поведінки як таких конфліктних дій, що представляють собою спробу реконструювати чи адаптувати слабкий елемент соціальної системи – цінність, норму, владні відносини чи суспільство в цілому. Він вважає, що «суспільний рух – це одночасно культурно спрямована та соціально конфліктна дія деякого суспільного класу, що визначається позицією панування чи залежності у процесі присвоєння історичності, зокрема, тих культурних моделей інвестиції, знання, моралі, на які він сам орієнтований» [10, с.89].

Інші автори підкреслюють позаінституційні прояви суспільних рухів. Так, П. Штомпка визначає рухи як особливий різновид колективних дій, спрямований на здійснення соціальних змін, що розвиваються в межах неформальних, позаінституційних систем [11, с.166].

Аналогічно Е. Гідденс розкриває явище суспільних рухів як колективної спроби реалізувати загальні інтереси колективними діями поза межами інститутів [3, с.585].

Американський політолог Р. Ліпшутц пише: «Деякі агенти, особливо ті, що іменуються соціальними рухами, використовують політичну владу для трансформації етичних засад політичної дії і реконструкції структурних принципів управління як внутрішньої, так і зовнішньої політики» [12, с.749].

Враховуючи думки вищезазначених вчених, можемо дати інтегроване визначення громадського руху як добровільного формування людей, що виникає на основі їхнього свідомого волевиявлення відповідно до спільних політичних інтересів, прав і свобод.

В умовах трансформації сучасного суспільства й орієнтації громадських рухів на постматеріалістичні цінності виникає широкий інтерес до зв'язків громадських рухів і субкультур, до неформальних мереж і комунікативних тех-

нологій, що виступають потужним інструментом публічної діяльності рухів. Основною проблемою дослідження нових суспільних рухів є ціннісні компоненти культури, що формують колективну дію. Сучасне суспільство характеризується новими формами колективної активності, яким властиві наступні характеристики:

- спрямованість не стільки на трансформацію соціальних структур, скільки на зміну соціальних і культурних цінностей, що визначає нові цілі рухів;

- соціальні класи перестають виступати соціальним суб'єктом сучасних форм колективної активності; сучасні рухи продукуються множинними новими соціальними спільнотами;

- колективна активність спрямована на масову мобілізацію з метою зміни цінностей і установок, для чого застосовуються нові засоби дії;

- «нові» соціальні рухи відкидають формальні, бюрократичні способи організації, надаючи перевагу гнучкості з метою активного залучення нових членів до своїх лав, що сприяє утворенню нових типів колективної організації [4, с.92].

Громадські рухи – це раціонально організований, постійний, активний суб'єкт соціальних змін. Ресурси руху – це можливість, які суспільство надає суспільному руху і які рух свідомо використовує. До зовнішніх ресурсів відносять організаційні умови, що присутні в суспільстві (організаційна інфраструктура, розвинутість формальних та неформальних комунікативних мереж, екологічна концентрація однорідних груп з однаковими вимогами). Внутрішні ресурси включають лідерство та солідарність. Мобілізація постає як процес збільшення кількості ресурсів, підвищення рівня колективного контролю над ними. Можна погодитись з припущенням О. Здравомислової [9, с. 91] про те, що за теорією мобілізації при наявності достатніх ресурсів можна організувати масову підтримку будь-якому руху, який був зумовлений широким спектром економічних, технічних, міграційних, урбаністичних змін.

Основним середовищем, що породжує суспільні рухи, є сьогодні базовий прошарок суспільства, переважно місцеві співтовариства. Це пов'язано з тим, що в умовах глобалізації місцеві громади зникають з поля зору всіх, хто ухвалює рішення, проблеми їхнього життя більше нікого не цікавлять. Не є пріоритетними й такі проблеми, як екологічні, феміністські, а інші – правозахисні, житлові – часто від уваги влади лише загострюються. Громадські рухи й покликані вирішувати саме проблеми подібного характеру, включити їх до складу порядку денного.

Безперечною є значущість наявності довіри у процесі формування громадських рухів.

Людина упродовж усього життя вступає й реалізує довірчі відносини: або із соціальним оточенням, або із певними соціальними інститутами політичного, економічного та культурного спрямування. У політичній сфері довіра є важливою перш за все тому, що вона уможливорює ефективність функціонування демократичного режиму, підзвітного уряду, а також сприяє економічному добробуту держави і нації.

Політична довіра свідчить про потенційну готовність громадян до взаємодії з іншими та абстрактну готовність до залученості в суспільні справи із співгромадянами, виходячи за межі суто персональної інтеракції та об'єднуючи людей, які можуть бути знайомими чи незнайомими особисто. На думку Г.І. Андрущенка, високий рівень міжособистісної довіри та внутрішньогрупової солідарності є необхідним для виникнення політичної довіри, яка формується у процесі поступового розширення «моральної спільноти» на нові, дедалі ширші кола населення й супроводжується формуванням ієрархії ідентичностей, від родини через громадянські асоціації до політичної нації [1, с.140].

Розглядаючи громадські рухи, можна спробувати здійснити їх класифікацію. Можна виокремити чимало критеріїв типологізації: спрямованість, масштаб, централізованість, спосіб дій тощо.

За спрямованістю розрізняють професійні, молодіжні, жіночі, екологічні, культурологічно-просвітницькі, релігійні та інші громадські рухи. Кожен з них має на меті захист прав та законних інтересів певної категорії громадян, сприяння їх консолідації та досягненню спільних цілей. Ідейне поле громадських рухів переважно лежить у площині протиставлення «старого» і «нового» - наприклад, феміністичний рух виступає проти елементів патріархального суспільства, екологічний – проти екстенсивного використання природних ресурсів, культурно-просвітницький – за викорінення із свідомості громадян залишків тоталітарного стилю мислення. Що ж стосується молодіжних рухів, то розповсюдженою є практика створення молодіжних організацій «згори» - за ініціативою державних інститутів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, бізнес-структур. Проте, щоб стати дійсно організаціями, що захищають інтереси молоді, цим угрупованням необхідно пройти тривалий шлях розвитку.

За масштабом ми можемо виділити локальні, загальнонаціональні та міжнародні (глобальні) рухи. Локальні громадські рухи зазвичай позбавлені ідеологічного забарвлення і спрямовані на вирішення місцевих проблем, пов'язаних з господарством. Так, у 2003 р. у Києві виник рух «Київани за громадський транспорт», метою якого було збереження в існуючому вигляді системи міського

електротранспорту. У 2004-2005 роках цей рух добився збереження всіх трамвайних маршрутів на Оболоні.

Локальні рухи мають тенденцію до переростання у загальнонаціональні, які вже володіють яскраво вираженим політичним забарвленням, спрямованого на підтримку певного політичного курсу. Відтак спостерігається значна політизація вимог учасників руху. Так, у травні 2013 р. у Стамбулі розпочалися масові протести проти плану мерії міста щодо знесення парку Гезі на площі Таксім. За кілька днів протестний рух поширився країною, а його учасники вимагали вже не тільки збереження парку, а й відставки прем'єр-міністра Туреччини Р. Ердогана.

Серед громадських рухів загальнонаціонального масштабу особливе місце посідають політичні рухи як особлива форма діяльності політичних сил, що представляють інтереси та прагнення різних соціальних спільнот, їх організацій. Вони спрямовують свої зусилля на усунення чи поліпшення існуючих соціально-політичних та економічних умов життя через вплив на владні структури, їх удосконалення або заміну.

У державах з недемократичним режимом роль громадсько-політичних рухів особливо значна, оскільки в таких державах здебільшого немає опозиційних політичних партій. Масові рухи у них покликані стати загальнонаціональною силою, яка б стала опорою всім опозиційним режимові силам у державі. Прикладами таких рухів часів падіння комуністичних режимів була польська «Солідарність», литовський «Саюдіс», болгарський «Союз демократичних сил» та український «Народний рух».

В епоху «кольорових революцій» також з'являлися громадські рухи, що мали на меті мобілізацію громадян (перш за все, молоді) для активних дій проти існуючого режиму. У 2000 р. в Югославії діяв рух «Отпор», у 2003 р. в Грузії – «Кмара», у 2004 р. в Україні – «Пора». Серйозний вплив на ситуацію у будь-якій державі справляє сепаратистський рух. Виникнення сепаратистського руху можливе за наявності дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування політично активної еліти, здатної очолити цей рух. Серед причин, що породжують сепаратизм, можна виділити лінгвістичні, релігійні та економічні чинники, які у різній пропорції впливають на процес самовизначення етнічних груп. Відцентрові тенденції в Європі мають здебільшого економічне та лінгвістичне забарвлення, тоді як поза її межами (в Азії та Африці) сепаратизм набуває яскраво вираженого релігійного змісту.

Що ж стосується глобальних громадських рухів, то передумовою їх появи стала глобалізація. Спонтанний, конфліктогенний і значною

мірою некерований характер глобальних процесів відображає надскладний зміст взаємодії різних цивілізацій в історії та сучасності: навіть якщо гіпотетично взяти під контроль найважливіші чинники, суб'єкти й інститути глобалізації, вважають науковці, все ж неможливо передбачити її системні наслідки [2, с.141].

Існують принаймні дві групи міжнародних громадських організацій і рухів. Організації та рухи першої групи працюють у галузі захисту довкілля, прав людини та роззброєння, проводять моніторинги, сприяють підписанню міжнародних угод. Ці міжнародні громадські організації сприяють прогресивним соціальним та політичним перетворенням, сприяють зростанню соціального капіталу, тобто створенню соціальних мереж, зростанню соціальної довіри, впливають на сталість розвитку [5, с.133].

Громадські об'єднання другої групи грають деструктивну, руйнівну роль. Це, перш за все, терористичні міжнародні рухи: «Аль-Каїда», «Талібан» та «Брати-мусульмани», які у 2012-2013 рр. мали всю повноту влади в Єгипті. Ці рухи підтримуються та фінансуються низкою держав та фінансових груп. Мета цих деструктивних рухів – дестабілізувати політичну, економічну та гуманітарну ситуацію в ряді країн. Міжнародна спільнота визнає загрози, які становить міжнародний тероризм для глобальної безпеки, і вживає всіх можливих засобів для відвернення нових акцій терористів. Втім мережа радикальних рухів на Близькому Сході та інших регіонах продовжує зміцнювати свої позиції, що ставить під загрозу хитку рівновагу та баланс сил у світі.

Втім в рамках даної класифікації важко «вписати» антиглобалістський рух, спрямований проти деяких аспектів глобалізації в її сучасному вигляді, наприклад, проти домінування ТНК та наднаціональних організацій на кшталт СОТ. Основні діючі суб'єкти антиглобалістського руху – це громадські, неурядові або політичні групи та асоціації [8, с.303]. Вони можуть носити місцевий, регіональний, національний або міжнародний характер, займатися конкретною вузькою проблематикою або претендувати на вирішення проблем у масштабі всього суспільства. Спектр цих організацій достатньо широкий. Незважаючи на конструктивні гасла (допомога бідним, голодуючим, зменшення соціальної нерівності, подолання відсталості країн Африки тощо), антиглобалісти часто використовують незаконні методи боротьби: напади на адміністративні будівлі, сутички з поліцією, блокування автошляхів.

Враховуючи реалії інформаційного суспільства, слід зауважити, що останнім часом на політичній арені з'являються громадські рухи, основна діяльність яких зосереджена у віртуальному просторі. Доступ до Інтернету дає необхідні передумови для формування відкритого

суспільства, у зв'язку з чим відбувається зміна соціальної структури.

Як свідчить практика, інформаційні технології не лише швидко впроваджуються у політичне життя, але й беруть участь у трансформації міжособистісних відносин у суспільстві: активно формуються онлайнів співтовариства, здійснюється групування користувачів за певними інформаційними інтересами, що особливо помітно у соціальних мережах. Інтернет вже набув такого розвитку, що став одним з найпотужніших різновидів комунікації і за собою впливу як на думки (свідомість), так і на дії індивідів і груп людей [7, с.125]. Так, глобального масштабу набув рух «Anonymous», що не має лідера і керівних органів, втім, завдає шкоди інтернет-ресурсам та базам даних державних органів і приватних компаній. Протягом останніх кількох років представники «Anonymous» вчинили хакерські атаки на сайти Інтерполу, Європарламенту, Ватикану, урядових установ Швеції, США, Ізраїлю та інших країн, а також ряду банків.

Ще одним важливим фактором, який впливає на формування громадських рухів у сучасному суспільстві, стали соціальні мережі. Найпопулярнішими з них є Facebook, Twitter, MySpace, а також їхні аналоги у різних країнах світу. За допомогою соціальних мереж громадські діячі проводять агітацію, збирають кошти для потреб руху, а громадяни отримують можливість оперативно обмінюватися інформацією, наприклад, для організації масових заходів. Таким чином, соціальні мережі створюють незалежний громадянський дискурс.

Втім недемократичні режими всіляко чинять опір віртуалізації громадсько-політичного життя, оскільки це виводить громадські рухи з-під контролю держави. З метою недопущення формування вільного політичного дискурсу режими Ірану, Білорусі, Китаю, Північної Кореї та інших держав частково або повністю обмежують користування Інтернетом на своїй території. Громадські організації та рухи виконують різноманітні функції, які можна поділити на дві групи: 1) функції, які громадські організації та рухи виконують відносно системи влади в державі; 2) функції, виконуваних щодо інтересів власне учасників рухів. У першій групі можемо виокремити дві основні функції, що тісно взаємопов'язані: опозиційну і творчу. Діяльність громадських організацій та рухів утримує сучасні демократичні держави від надмірної централізації, відіграє вирішальну роль у тому, щоб держава поставала оптимальною організацією життєдіяльності суспільства. Із другої групи функцій, виконуваних громадськими організаціями та рухами стосовно своїх членів, можна виокремити захисну та допоміжну. Громадські організації та рухи захищають своїх членів від державних та бізнесових

структур. Це особливо актуально тоді, коли законодавчий демократичний процес перебуває у стадії формування або транзиту та коли існує негативна традиція невиконання законів і нешанобливого ставлення до громадян у державних структурах. Допоміжна функція виявляється у наданні громадськими організаціями та рухами через власні структури можливостей своїм членам вирішувати особисті проблеми.

Сьогодні можна відзначити головні проблеми, що стоять перед громадськими рухами. Перш за все, даються взнаки недостатність людських ресурсів і нестабільне фінансування, через що численні рухи мають припинити свою діяльність або залишитися існувати лише *de jure*. Відтак постійний пошук джерел фінансування штовхає громадські рухи до зближення з політичними партіями та бізнес-структурами, що призводить до втрати незалежної позиції. Недостатня розвиненість горизонтальних зв'язків між громадськими рухами (обмін інформацією, проведення спільних заходів) внаслідок того, що кожен рух займає окрему нішу, є самодостатнім і діє самостійно, а часто просто обслуговує інтереси власних лідерів. Недостатньою є увага до громадських організацій та рухів з боку держави. Як зазначає А.В. Матвійчук, державні структури частіше сприймають їх як небажаного прохача, а не як рівноправного партнера [6, с.362].

Висновки. Розглянувши основні теоретико-методологічні підходи, можемо констатувати, що громадські рухи є раціонально організова-

ним, постійним, активним суб'єктом соціально-політичних змін. Для їх дослідження слід використовувати як загальнонаукові, так і спеціальні методи, що сприятиме якнайглибшому розкриттю сутності цього суспільного явища. Слід також зазначити, що у вітчизняній та зарубіжній політичній думці наразі не вироблено інтегрованої методології дослідження громадських рухів, що зумовлено складністю та багатовимірністю розглядуваного феномена.

Можна зробити висновок, що громадські рухи відіграють важливу роль у демократизації суспільства. Громадський рух як добровільне формування людей виникає на основі їхнього свідомого волевиявлення відповідно до спільних політичних інтересів, прав і свобод. Масові рухи в умовах транзиту покликані стати загальнонаціональною силою, яка б стала опорою всім демократичним силам у державі. На початку ХХІ століття діяльність громадських рухів переходить у віртуальну площину, а стратегічним ресурсом стає інформація. Масові рухи набувають глобального характеру, децентралізуються, залучають на свій бік представників різних верств населення.

Предметом подальших досліджень у рамках даної проблематики можуть стати закономірності формування сучасних глобальних рухів, а також історичний розвиток громадських рухів на теренах України. Зокрема, слід приділити увагу особливостям функціонування вітчизняних громадських рухів в умовах переходу до демократії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрущенко Г.І. Роль довіри у формуванні соціальних відносин у період кризових явищ в Україні [Текст] / Г.І. Андрущенко // Соціальні технології. – 2010. - № 45. – С. 138-142.
2. Герасіна Л.М. Деструктивні мегатенденції сучасності: глобальний конфлікт, глобалізація злочинності, міжнародний тероризм [Текст] / Л.М. Герасіна, М.П. Требін // Український соціум. – 2008. - № 4(27). – С. 140-148.
3. Гідденс Е. Соціологія [Текст] / Е. Гідденс – К.: Основи, 1999 – 726 с.
4. Камінська Л.Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів [Текст] / Л.Ф. Камінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія». – 2010. – Вип. 1-2. – С. 91-93.
5. Кіндратець О.М. Роль світового громадянського суспільства у подоланні негативних наслідків глобалізації [Текст] / О.М. Кіндратець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. - № 37 - С. 129-136.
6. Матвійчук А.В. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства [Текст] / А.В. Матвійчук // Гілея. – 2010. – Вип. 36. – С. 356-367.
7. Сидоров М. Інтернет як засіб комунікації та соціального впливу [Текст] / М. Сидоров, Д. Табаков // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 119-125.
8. Трофименко М.В. Антиглобалістський рух: ідеологія та джерела фінансування [Текст] / М.В. Трофименко // Гілея. – 2009. – Вип.19. – С. 302-309.
9. Здравомыслова Е.А. Социологические подходы к анализу общественных движений / Е.А. Здравомыслова // Социологические исследования. – 1990. – № 7. - С. 88 – 93.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии [Текст] / А.Турен – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
11. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект-Пресс, 1997-223 с.
12. Lipschutz R. Power, Politics and Global Civil Society [Text] / R. Lipschutz // Millennium: Journal of International Studies, 2005. Vol.33, No.3, pp. 747-769.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013

REFERENCES:

1. *Andrushenko G.I.* Rolj doviry u formuvanni socialjnykh vidnosyn u period kryzovykh javyshh v Ukrajinі (The role of trust in the formation of social relations in the period of crisis in Ukraine). *Socialjni tekhnologhiji*, 2010, no. 45, pp.138-142.
2. *Gherasina L.M.* Destruktyvni meghatendenciji suchasnosti: ghlobalnyj konflikt, ghlobalizacija zlochynnosti, mizhnarodnyj teroryzm (Destructive megatrends of our time: global conflict, globalization of crime, international terrorism). *Ukrajinskyj socium*, 2008, no.4 (27), pp.140-148.
3. *Ghiddens E.* Sociologhija (Sociology). Kyjiv, 1999. 726 p.
4. *Kaminsjka L.F.* Teoretychni pidkhody do doslidzhennja suspiljnykh rukhiv (Theoretical approaches to the study of social movements). *Visnyk Kyjivskogo nacionaljnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serija «Sociologhija»*, 2010, no.1-2, pp.91-93.
5. *Kindratec O.M.* Rolj svitovogho ghromadjanskogho suspiljstva u podolanni neghatyvnykh naslidkiv ghlobalizaciji (The role of global civil society in overcoming negative consequences of globalization). *Ghumanitarnyj visnyk ZDIA*, 2009, no.37, pp.129-136.
6. *Matvijchuk A.V.* Ghromadsjki ob'jednannja jak instytut ghromadjanskogho suspiljstva (Social unification as an institute of civil society). *Ghileja*, 2010, no.36, pp.356-367.
7. *Sydorov M.* Internet jak zasib komunikaciji ta socialjnogho vplyvu (Internet as a means of communication and social influence). *Politychnyj menedzhment*, 2008, no.4, pp.119-125.
8. *Trofymenko M.V.* Antyghlobalistsjkyj rukh: ideologhija ta dzherela finansuvannja (Anti-globalization movement: ideology and funding). *Ghileja*, 2009, no.19, pp.302-309.
9. *Zdravomyslova E.A.* Socyologhicheskye podkhody k analyzu obshhestvennykh dyvzhenyj (Sociological approaches to the analysis of social movements). *Socyologhicheskye yssledovanyja*, 1990, no.7, pp.88-93.
10. *Turen A.* Vozvrashhenye cheloveka dejstvujushhegho. Ocherk socyologhyy (The return of a man of action. Outline of sociology). Moscow, 1998. 204 p.
11. *Shtompka P.* Socyologhyja socyaljnykh izmenenyj (Sociology of social change). Moscow, 1997. 223 p.
12. *Lipschutz R.* Power, Politics and Global Civil Society .Millennium: Journal of International Studies, 2005. Vol.33, No.3, pp. 747-769.

Пилипенко Ольга Володимирівна – аспірант

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 72

E-mail: pilipenkoole4ka@gmail.com

Pylypenko Olha Volodymyrivna – postgraduate

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university

Address: 72, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49010

E-mail: pilipenkoole4ka@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1 (091)

Картезіанський дуалізм: pro et contra

Т.Г. АСТАХОВА

Інститут підприємництва «Стратегія», м. Жовті Води, Україна

E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Авторське резюме

В історії культури простежується лінія холізму: осмислення «природи» людини як тілесно-духовної єдності, що пов'язано з давньою ідеєю про людину як мікрокосмос. І оскільки це наскрізне питання всієї філософії, тому становить інтерес аналізу раціонального тлумачення взаємозв'язку «духовного» і «тілесного», «душі» і «тіла» в історії західноєвропейської філософії, зокрема Р. Декарта.

Р. Декарт по-новому, з філософської точки зору, обґрунтував це дуалістичне відношення душі і тіла, увівши відмінність між *res cogitans* і *res extensa*. Р. Декарт тіло інтерпретував як машину, яка, як і всі тіла, підпорядкована законам природи. При цьому залишилося незрозумілим, яким чином можлива координація між цією машиною й душею...

Ключові слова: *res cogitans* і *res extensa*, машина людського тіла, субстанція, співвідношення духовного і тілесного.

Carthusian dualism: pro et contra

T.H. ASTAKHOVA

Institute of entrepreneurship «Strategy», Zovty Vody, Ukraine

E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Abstract

Holism line can be traced in the history of culture: understanding the human's nature as body-spiritual unity, which is associated with an ancient idea of a human as a microcosm. So, this problem is through-all important in philosophy, that's why it causes interest against analysis of rational interpretation of interrelation of «spiritual» and «flesh», «soul» and «body» in the history of Western philosophy, especially of R. Descartes.

R. Descartes proved in a new way, from a philosophical point of view, this dualistic attitude of mind and body by making accent on a distinction between *res cogitans* and *res extensa*. R. Descartes interpreted the body as a machine, which is subordinated to the laws of nature, like the body. It remains unclear how is it possible coordination between this machine and the soul ...

Keywords: *res cogitans* and *res extensa*, machine of human body, substance, the interconnection of spiritual and corporeal.

Постановка проблеми. Ервін Шрөдингер у своїй книзі «Життя з точки зору фізики» [10] писав, що світ побудований з наших вражень. Існування зовнішнього (фізичного) світу саме собою не свідчить про це. Отримані людиною свідчення про існування зовнішнього світу обумовлені деякими процесами, що відбуваються в мозкові. Видатний фізик вказує на два типи духовних і матеріальних світів, в яких більш грубі керовані більш тонкими, нижчі – вищими. Ідея багаторівневої будови матеріального й ідеального сягає глибокої старовини та постійно хвилює людину, оскільки стосується її безпосередньо. Людина – це істота, що перебуває в постійному пошуку відповіді щодо власного ось-буття, вона повинна та може, якщо не бажає загинути від безглуздості свого існування, поставити питання: «Що таке людина, у чому її сенс і яке її місце у світі?».

Аналіз досліджень і публікацій. За останні роки аналізу зазначених проблем присвячені роботи Д. Армстронга, Д. Деннета, О.М. Корха, С.Б. Кримського, Е. Корета, В.І. Кураєва,

В.С. Малахова, Г. Марселя, М.А. Масліна, Н.В. Мотрошилової, М.Г. Марчука, Т. Нагеля, С.С. Неретіної, Ж.-П. Сартра, М.В. Поповича, К. Поппера, В.С. Лук'янця, Ю.О. Лотмана, Р. Рорти, Н.В. Хамітова, О.І. Хоми, М. Фуко, М. Шелера, Д. Челмерса та інших.

Мета дослідження. В історії культури простежується лінія холізму: осмислення «природи» людини як тілесно-духовної єдності, що пов'язано з давньою ідеєю про людину як мікрокосмос. У філософії Нового часу проблема взаємозв'язку духовного і тілесного розглядається в контексті емпіричної суб'єктно-об'єктної та раціоналістичної трансценденталістичної парадигми.

Рефлексія проблеми єдності душі і тіла знайшла своє яскраве відображення у філософських працях Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Р. Декарта, Б. Спінози та Г. Ляйбніца. І оскільки це наскрізне питання всієї філософії, тому становить інтерес аналізу раціонального тлумачення взаємозв'язку «духовного» і «тілесного», «душі» і «тіла» в іс-

© Т.Г. Астахова, 2013

торії західноєвропейської філософії, зокрема Р. Декарта.

Виклад основного матеріалу. У цілому метафізична проблема стосовно «людської природи» є питанням про дослідження її як феноменальної цілісності, яка в першому наближенні виступає як взаємозв'язок духовного і тілесного, духу і тіла, і втрата якого призводить до зникнення людини як такої, як суб'єкта. Взаємозв'язок духовного і тілесного в даній статті аналізується за допомогою таких категорій, як: «річ», «властивість», «мислення», «живе тіло», «живий рух», «ентелехія» тощо.

Варто зазначити, що знайомство з філософськими працями, в яких досліджується взаємозв'язок духовного і тілесного, дає змогу зробити висновок про те, що й у сучасній європейській культурі названі феномени виступають як полюси опозиції. Відповідний дуалізм властивий також наукам, які досліджують взаємозв'язок духовного і тілесного. У повсякденному житті менше приділяється уваги тому, що людина являє собою духовно-матеріальну доповнюваність, вона є цілісним утворенням. У різних суспільних осередках широко позиціонується проблема видимого тіла, котре підноситься до одухотвореного.

Платону-аристотелівська концепція взаємозв'язку душі і тіла, духовного і тілесного є концепцією метафізичною, у ній фактично відсутні наукові поняття, принципи тощо. Наукові принципи й поняття стосовно взаємозв'язку душі й тіла, духовного і тілесного були відсутні й у середньовіччі, вони з'являються в епоху Нового часу [5, с. 16-17]. У Новий час Р. Декарт по-новому, з філософської точки зору, обґрунтував це дуалістичне відношення душі і тіла, увівши відмінність між *res cogitans* і *res extensa* [4].

Р. Декарт тіло інтерпретував як машину, яка, як і всі тіла, підпорядкована законам природи. При цьому залишилося незрозумілим, яким чином можлива координація між цією машиною й душею.

Проблема взаємозв'язку душі і тіла для Р. Декарта була досить складною й багатоаспектною. Закономірно, що він свідомо звужує поле дослідження, обмежуючись принципом «*cogito*». Філософи Нового часу, зосереджуючи увагу, перш за все, на людському розумі як найважливішій властивості душі, ставили перед собою завдання знайти аподиктичну, тобто нездатну бути підданою сумніву основу для будь-якого знання, і філософського знання в тому числі. Р. Декарт, на відміну від його попередників, вважав, що такою основою є чіткі й виразні ідеї, взяті в усій їхній повноті [4, с. 29]. Філософові здавалося, що звернення до принципу «*cogito*» дозволить вийти з-під влади крайнього емпіризму та суб'єктивізму (Р. Декарт не розділяв крайнього скептицизму

М. Монтеня), поклавши в основу будь-якого наукового дослідження суто раціональне (у межах – інтуїтивне) пізнання сутності речей. Однак, як вважає Г.В.Ф. Гегель, «у тих положеннях, в яких Картезій по-своєму вказує основу цього великого, вищою мірою важливого принципу, знаходить своє вираження найвніше, емпіричне міркування» [2, с. 258].

Звернення Р. Декарта до проблеми взаємозв'язку душі і тіла було важливим наслідком для того, щоб зрозуміти, розібратися в «природі» людського розуму. Ось міркування Р. Декарта з цього приводу: «Отже, я приступаю лише те, що є істинним, а саме: я лише мисляча річ, говорячи по-іншому, я – розум (*mens*), дух (*animus*), інтелект, розум (*ratio*); все це – терміни, значення яких раніше були невідомими. Отже, я річ істинна, а істина суще; але яка ця річ? Я сказав би, я – річ мисляча» [4, с. 23].

Як зазначає з цього приводу Г.В.Ф. Гегель, у «Картезія ж немає нічого істинного, що не володіло б свідомістю внутрішньої очевидності, або, говорячи по-іншому, немає нічого істинного, яке б розум не міг пізнати настільки ясно й очевидно, що неможливо засумніватися у цьому» [2, с. 259-260]. В.С. Соловйов цю «реперну» точку метафізики Р. Декарта коментує так: «Розуміти тіло як справжній субстрат мислення, як те, що мислить, ми не маємо права філософського вже тому, що власне буття тіла, як і інших чуттєвих предметів, ще не доведено» [9, с. 112]. На нашу думку, характеристика В.С. Соловйова стосовно цього статусу філософії Р. Декарта більш конкретна, ніж у Г.В.Ф. Гегеля.

Р. Декарту здавалося, що через звертання до принципу «*cogito*» може бути ліквідований будь-який релятивізм і скептицизм, і знання, у своїй основі, стане «об'єктивним» та абсолютним. До цієї проблеми – проблеми пошуків аподиктичної основи знання, у ХХ ст. зверталися Е. Гуссерль та всі учасники «феноменологічного руху», але вже на зовсім інших засадах. Щодо Р. Декарта, то для нього «*cogito ergo sum*» стало вихідним пунктом для зовсім іншого розуміння як основ науки, так і характеру самого мислення як одного з властивостей людської душі. Поняття «душа людини» має фундаментальний зміст. Воно містить у собі все багатство емпіричного досвіду, різноманітні характеристики реального буття. Р. Декарт працює над вирішенням проблеми, з одного боку, знайти ту складову людської душі, яка б забезпечувала достовірне пізнання чуттєвого світу, а з іншого – пізнання самої себе. Адже, задовго до Р. Декарта, була поширена, сама собою зрозуміла, максима: людину відрізняє від усього іншого живого світу розумна душа. З цією максимою погоджувалися філософи, богослови і найбільш відверті містики. Таким чи-

ном, відповіді на питання: «А що робить душу розумною?» – були різноманітними. Поняття «людська душа» Р. Декарт перетворює в об'єкт пізнання. Він відкидає майже всі властивості душі, які, з його точки зору, ускладнюють її пізнання. Ось ще одне, досить цікаве, міркування Р. Декарта: «І хоча, можливо, у мені є багато того, чого я не помічаю (як я, дійсно, у цьому місті передбачав, я поки що не помічаю того, що моя думка має властивість надавати рух тілові, тобто те, чим вона субстанційно з ним пов'язана), однак, оскільки я помітив, що для мого існування достатньо однієї лише названої вище властивості, я впевнений, що Бог міг створити мене без деяких властивостей, яких я не помічаю, і, таким чином, ці інші властивості не належать сутності розуму. Мені здається, що жодна властивість, без якої певна річ може існувати, не існує в сутності цієї речі; і хоча розум належить до сутності людини, зв'язок з тілом не належить до сутності розуму» [4, с. 173].

Отже, Р. Декарт у людській душі зберігає одну, на його погляд, безсумнівну властивість – мислення. Зазначимо, що у зв'язку з цим, для його пізнання і насамперед для пізнання сутності людини, філософ запропонував оригінальний принцип – відомий принцип «*cogito*».

Принцип «*cogito*» застосовується ним і для пізнання людського тіла, принаймні спочатку. Р. Декарт, зберігши за душею тільки саме мислення, його безсумнівне існування, водночас образ людського тіла позбавляє всіх інших властивостей, окрім протяжності. Образ людського тіла, на думку Р. Декарта, обмежується певними обрисами й місцем, таким заповненням простору, яке «виключає наявність у цьому просторі іншого тіла». Він свідомо відмовляється від інших констатувань людського тіла. Філософ вибудовує досить тонку аргументацію щодо того, як ясність мислення, що є характеристикою мислячого суб'єкта, перетворює в предикат об'єкта, на який спрямоване мислення [4, с. 175].

Звідси стає зрозумілим: коли виникає питання: «що являє собою людське тіло?», то відповідь зводиться до констатації – «дане тіло є». А «є», у цьому разі, означає: уявлення про людське тіло є ясным, тобто позбавленим емпірично збагнених властивостей. Але що ж таке людське тіло й «яким чином нам відомо, що наша душа пов'язана з певним тілом?» [3, с. 349]. Відповідаючи на це питання, Р. Декарт пише: «Чітко помічаючи раптову появу болю та інших відчуттів, ми повинні зробити висновки, що одне певне тіло пов'язане з нашою душею тісніше, ніж всі інші тіла, що існують у світі. Наша душа... виносить судження про те, що вказані відчуття випливають не лише з неї однієї, оскільки вона – річ мисляча, але тому, що вона пов'язана з деякою протяжною річчю,

яка рухається завдяки розміщенню своїх органів; остання й називається власне людським тілом» [3, с. 349]. Даючи визначення людському тілові, філософ насамперед вказує на його основну властивість – протяжність, а також на зв'язок з людською душею [3, с. 482-483]. Отже, французький філософ намічає логіку аналізу як тіла, так і душі, а саме: їхній взаємозв'язок і відмінність, що, у свою чергу, дає можливість для дослідження їхніх функцій [4, с. 423-424].

У проблемі взаємозв'язку душі і тіла, очевидно, можна виділити, принаймні, чотири рівні дослідження або розуміння: а) побутовий; б) науковий; в) філософський (метафізичний); г) релігійний. Як корелюють між собою ці рівні розуміння – це питання потребує окремого розгляду. Зрозуміло, що їхнє співвідношення в наш час з урахуванням досягнень як у сфері нейрофізіології та експериментальної психології, так і в різних напрямках філософії й культурології, без спеціальних застережень, не може бути перенесене в ту епоху, в якій жив і працював Р. Декарт. Французький філософ вводить поняття «машина людського тіла» [3, с. 424]. Виникає питання: а для чого Р. Декарт вводить це поняття? У цьому разі необхідно врахувати певні деталі. По-перше, побутове уявлення про взаємозв'язок душі і тіла ніяк не зрівнює ці два протилежні феномени – перевага надається все-таки душі, й вона розглядається як визначальне начало. Р. Декарт, заявляючи, що не все залежить від душі, за суттю справи, порушив питання про автономність тіла. Описуючи «вени», «киші», «м'язи», «кістки» та ін., він розглядає тіло як деякий механізм, що підпорядковується законам природи. Що це за закони? Для їх пояснення Р. Декарт залучає досягнення механіки та власні гіпотези (наприклад, духи, що рухаються кровеносними судинами) [3, с. 424-425]. По-друге, Р. Декарт спробував, виходячи з дуалістичного відношення душі й тіла, встановити можливу координацію між ними – між «машиною тіла» й душею. По-третє, Р. Декарт остаточно формулює психофізіологічну проблему, яка викликає й нині неоднозначне ставлення до неї як філософів, так і природознавців, але яка має важливі філософські аспекти, пов'язані з розумінням взаємозв'язку матеріального й ідеального, об'єктивного та суб'єктивного. Відзначимо, що загальнофілософська дуалістична позиція Р. Декарта має протиріччя. Якщо визнати, як і Р. Декарт, протилежність між мислячою та протяжною субстанціями, то у відношенні до реального взаємозв'язку душі й тіла неможлива яка-небудь інша точка зору, окрім окказіоналістичної. Її сутність чітко викладена Г. Ляйбніцем у листі до М. Мальбранша від 13 січня 1679 р.: «Що стосується його метафізики (метафізики Р. Декарта – Т. А.), то Ви самі

продемонстрували її недосконалість; і я цілком розділяю Ваш погляд на те, що неможливо уявити собі, щоб субстанція, яка не має нічого, окрім протяжності – без думки, могла діяти на субстанцію, яка не має нічого, окрім думки – без протяжності» [7, с. 305]. Аналогічні погляди викладені в листі Г. Ляйбніца до Ремона від 4 листопада 1715 р., в якому він аналізує погляди не лише Р. Декарта, але й погляди М. Мальбранша на природні причини» [6, с. 555-557]. Природними причинами зв'язок, взаємодію між душею та тілом пояснити неможливо. Те, що відбувається в тілі, не може бути обумовлене душею, також і тіло не може бути причиною того, що відбувається в душі. Якщо між душею і тілом встановлюється рівновага, гармонія, узгодженість і, врешті-решт, єдність, то це відбувається цілком випадково й навряд чи припускає природне пояснення. М. Мальбранш, як і Р. Декарт, – дуаліст. Він – картезіанець. Однак його окказіоналізм – цілком логічний наслідок [8, с.413-416].

М. Мальбранш, як послідовний теолог (він був ченцем – Т. А.), прагнув поєднати між собою істинну філософію та істинну релігію. Підкреслимо, що Г. Ляйбніц у листі до М. Мальбранша від 22 червня 1679 р. фактично домислює, доповнює ідею взаємозв'язку душі і тіла, над якою розмірковував Р. Декарт. Г. Ляйбніц, зокрема, писав: «Відмінність душі та тіла повністю поки що не доведена. Адже якщо Ви стверджуєте, що ми не уявляємо собі чітко, що таке думка, то цього не досить, щоб ми сумнівалися в існуванні протяжності,... не піддаючи сумніву існування думки; цього, говорю я, не досить, щоб вирішити, як далеко заходить відмінність того, що протяжне, і того, що мислить, адже можна сказати, що, можливо, відмінність між ними призводить до нашого незнання й що думка містить у собі протяжність якимось невідомим нам способом» [6, с. 309]. Г. Ляйбніц не прагнув примирити між собою дуалізм та окказіоналізм. Німецький філософ звертав увагу на виключну складність проблеми. Якщо поняття «душа» редукувати до поняття «свідомість», то дуалізм свідомості та тіла цілком реальний і може бути істинним. Свідомість та людське тіло цілком різні реальності (об'єкти). Свідомість не є людським тілом, а людське тіло не є свідомістю. Жоден мозок не може бути свідомістю й свідомість не може бути мозком.

В антропології Р. Декарта принцип сумніву – «*Cogito ergo sum*» – виступає виразом індивідуалізації, людина для французького філософа є індивідом. Індивідуалізованість є в деякому розумінні первинною характеристикою «людської природи» у відношенні до всіх інших і особливо дуалістичності людської істоти. Принцип «*Cogito ergo sum*» спрямований на виокремлення невідчужуваної основи людини

як суб'єкта, як суб'єкта – індивіда. Тілесність і тіло не стосується вже цієї невідчужуваної основи. Такою невідчужуваною основою виступає лише розум. Дуалізм картезіанського вчення вимагає «жертви» на користь асиметрії двох контрарних засад – матеріального й духовного. У вихідних чинниках метафізики Р. Декарта цікавить і те, як він через заперечення поняття кінцевого, тобто почуттєвого споглядання, приходить до поняття інтелектуального споглядання, яке розглядається ним, винятково, божественним способом споглядання. Ось Декартове зауваження: «Субстанція, якій притаманне безпосереднє мислення, є розумом» [4, с. 128].

І нижче Р. Декарт дає дефініцію Бога: «Субстанцію, яку ми пізнаємо як найбільш досконалу і в якій ми не бачимо нічого, що мало б на увазі якийсь недолік або обмеження досконалості – називається Богом» [4, с. 128]. У цьому прагненні Р. Декарта додати своїй метафізиці логічного ладу, простежується заходок природничо-наукового матеріалізму й позитивізму, у межах якого ідеальне зводиться до якихось відображальних функцій матеріального. З точки зору логіки, принцип «*Cogito ergo sum*» досконалий, оскільки не містить у собі логічного протиріччя. Тому прийняття самосвідомості в якості вихідного пункту пізнавального відношення людини до світу здається самоочевидним. Подальший прогрес щодо вирішення проблеми взаємозв'язку душі і тіла міг бути здійснений лише завдяки перетворенню принципів, підходів до її аналізу. Для цього насамперед було необхідно не лише елімінувати протилежність субстанцій, але й продовжувати визнавати протилежність атрибутів, якими є мислення й протяжність. При цьому необхідно було розуміти їх не як протилежні атрибути різних, а однієї субстанції. Цей крок зробив Б. Спіноза.

Висновки. Безсумнівною заслугою Р. Декарта щодо визначення сутності душі і тіла є те, що відтепер істинність душевних і тілесних проявів пов'язується з принципом «достовірності», зміст (сутність) якого в західноєвропейській культурі прояснювався разом зі змістом провідної тези Р. Декарта – «*Ergo cogito (ergo) sum*» [4, с. 122]. Оскільки ця теза, за суттю справи, є виправданням суб'єктивного (власного) розуміння душі і тіла, їх взаємозв'язку, то теза Р. Декарта піддавалась найбільш різноманітним інтерпретаціям (у тому числі й хибним). Це, взагалі-то, добре розуміли всі видатні філософи. М.О. Бердяєв, наприклад, вважав Р. Декарта наукоподібним схоластом: «...Декарт, Спіноза, Кант, Гегель, Спенсер, Авенаріус, Коген, Гуссерль – усі ці досить різноманітні філософи перетворюють філософію в наукоподібну схоластику» [1, с. 263].

Тому подальші методологічні та логіко-гносеологічні функції філософського знання ма-

ють бути пов'язані з проблемами дослідження «природи» людини, з напруженими світоглядними та морально-відповідальними роздумами про місце людини у світі, про необхідність по-

яснення людиною об'єктивної закономірності, нескінченності навколишнього універсуму, а також меж і можливостей оволодіння людиною природи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бердяев Н. А. *Философия творчества, культуры и искусства*: в 2 т. / Николай Александрович Бердяев – М.: Искусство, 1994. – Т. 2: Христос и мир. – 1994. – 542 с.
2. Гегель Г. В. Ф. *Лекции по истории философии* / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [пер. с нем. Б. Столпнер]. – М.: Соцэкгиз, 1935. – (Сочинения). Т. 11: Книга третья. – 1935. – 527 с.
3. Декарт Р. *Сочинения* / Рене Декарт : в 2 т. / [перев., сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколов]. – М.: Мысль, 1989. Т. 1. – 1989. – 654 с.
4. Декарт Р. *Сочинения* / Рене Декарт : в 2 т. / [перев., сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколов]. – М.: Мысль, 1989. – Т. 2. – 1994. – 640 с.
5. Койре А. *О влиянии философских концепций на развитие научных теорий* / Александр Койре. – М.: Прогресс, 1985. – 285 с. – (А. Койре. Очерки истории философской мысли).
6. Лейбниц Г. В. *Сочинения* / Готфрид Вильгельм Лейбниц : в 4 т. / [пер. с латин. и нем. Г. Г. Майорова, Н. А. Федорова, ред. И. С. Нарский]. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 1982. – 781 с.
7. Лейбниц Г. В. *Сочинения* / Готфрид Вильгельм Лейбниц : в 4 т. / [пер. с латин. и нем. Я. М. Боровского, Г. Г. Майорова, Н. А. Федорова, ред. И. С. Нарский]. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – 1982. – 734 с.
8. Соловьев В. С. *Мальбранш* / Владимир Сергеевич Соловьев. – Брюссель, 1966. – (Соловьев В. С. Собр. соч. Фототипическое издание : Т. 9–10). Т. 10. – 1966. – 819 с.
9. Соловьев В. С. *Три разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории* / Владимир Сергеевич Соловьев : в 2 т. / [общ. ред и сост. А. В. Гулыги, А. Ф. Лосева; прим. С. Л. Кравца и др.]. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2. – 1990. – 822 с.
10. Шредингер Э. *Что такое жизнь с точки зрения физики* / Эрвин Шредингер; [пер. с англ.]. – М.: Глав. изд.-во иностр. лит.-ры, 1947. – 146 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013

REFERENCES:

1. *Berdyaev N.A. Filosofia tvorчества, kul'tury i iskusstva (Philosophy of creation, culture and art)*. Moscow, 1994. 542 p.
2. *Gegel G.V. Lektsii po istorii filosofii (Lectures about history of philosophy)*. Moscow, 1935. 527 p.
3. *Dekart R. Sochinenija (Works)*. Moscow, 1989. 654 p.
4. *Dekart R. Sochinenija (Works)*. Moscow, 1989. 640 p.
5. *Kojre A. O javlenii filosofskih kontseptsyi na razvitie nauchnykh teorij (About the impact of philosophical concepts on the development of scientific theories)*. Moscow, 1985. 285 p.
6. *Lejbnits G.V. Sochinenija (Works)*. Moscow, 1982. 781 p.
7. *Lejbnits G.V. Sochinenija (Works)*. Moscow, 1984. 734 p.
8. *Solov'ov V.S. Malbransch (Malebranche)*. Brussel, 1966. 819 p.
9. *Solov'ov V.S. Tri razgovora o vojne, progresse i kontse vseмирnoj istorii (Three Conversations about War, Progress and the End of World History)*. Moscow, 1990. 822 p.
10. *Shredinger E. Chto takoe zhizn s tochki zrenija fiziki (What is life from the point of view of physics)*. Moscow, 1947. 146 p.

Астахова Тетяна Григорівна – кандидат філософських наук, доцент
Інститут підприємництва «Стратегія»
Адреса: 52201, м. Жовті Води, вул. Гагаріна, 38
E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Astakhova Tetiana Hryhorivna – PhD in philosophy, associate professor
Institute of entrepreneurship «Strategy»
Address: 38, Gagarin Str., Zovty Vody, 52201
E-mail: astakhtanya@yandex.ru

УДК 141.155

Автотрофность техноценозов

С.С. БЕСКАРАВАЙНЫЙ

Национальная металлургическая академия Украины, г. Днепропетровск, Украина

E-mail: beskarss@rambler.ru

Авторское резюме

Концепция автотрофности человечества (сформулирована В. Вернадским) сейчас понимается консервативно. Техника потенциально может достичь автотрофности от человека.

Рассматриваются два вида систем – техноценоз (сообщество механизмов) и техноструктура (сообщество инженеров и управленцев). Показано, что развитие двух систем можно сравнивать по критериям когнитивной эволюции (критерии сформулированы Д. Деннетом). Важнейшее качество техноценоза и техноструктуры – уровень рефлексии, познавательные возможности. Принят принцип существования техники – осознанное формирование будущего.

В начале развития техники, на уровне инструмента – осуществляет конкуренция дарвиновских созданий. При этом техноценоз и техноструктура были принципиально неразделимы, потому что рефлексия будущего осуществлялась только в сознании человека. То есть техноценоз – не целостная структура. Качественное усложнение техники требовало изменения способов хранения информации. В индустриальную фазу развития на уровне машин и механизмов – осуществляется конкуренция по модели скиннеровских и частично поперовских созданий. Целостность техноценоза повышается.

Может ли техноценоз обеспечить рефлексия, которую до того обеспечивал человек (техноструктура)? Может ли индустрия или же крупное предприятие, как выражение техноценоза, существовать, используя алгоритмы поведения григорийского создания?

Чтобы установить это – необходимо показать, что возникают предпосылки перехода от конкретного к абстрактному, который будет осуществляться только с помощью техники. То есть техника сможет познавать мир и формулировать цели собственного развития.

Вероятно, предпосылками этого перехода могут быть: выработка «внутренних моделей мира», которые используются компьютерами для ориентации в окружающей среде; создание математических структур, которые в программах выполняют роль, эквивалентную роли терминов и понятий в человеческом мышлении.

Техноценоз, который сможет вести борьбу за существование, как григорийское создание, достигнет целостности. Независимость техники от живой материи достигнет конечной стадии, нечеловеческой. Концепцию автотрофности человечества необходимо коррелировать с концепцией технологической сингулярности.

Ключевые слова: автотрофность, техноценоз, техноструктура, анимат, искусственный интеллект, целостность.

The autotrophy of tecnocenosis

S.S. BESKARAVAYNYY

National metallurgical academy of Ukraine, Dnepropetrovsk Ukraine

E-mail: beskarss@rambler.ru

Abstract

The concept of humanity autotrophy (concept introduced V. Vernadsky) now means conservative. The technique has the potential to reach autotrophy on the humanity.

We consider two types of systems - technocenoses (community mechanisms) and technostructure (a community of engineers and managers). It is shown that the development of the two systems can be compared according to the criteria of cognitive evolution (criteria formulated D. Dennett). The most important quality technocenosis and technostructure - the level of reflection, the cognitive capabilities. Adopted the principle of the existence of technology - the conscious shaping of the future.

At the beginning of the development of technology, at the level of the instrument - performs the competition Darwinian creatures. In this technocenoses and technostructure were essentially inseparable, because the future of reflection occurs only in the mind of man. That is technocenoses - not integral structure. Qualitative complication technology changes required ways of storing information. In the industrial phase of development competition is on the model of Skinnerian and partly Popperian Creatures. Integrity technocenosis increases.

Can technocenoses provide reflection, provided that before the people (technostructure)? Can the industry or a large enterprise, as an expression of technocenosis exist, using the algorithms of behavior Gregorian Creatures?

To fix this - it is necessary to show that there are prerequisites transition from the concrete to the abstract, which will be carried out only with the help of technology. That is, the technology will be able to explore the world and to formulate their own development goals.

Probably the prerequisites of this transition can be: the development of «internal models of the world»,

which are used to target computers in the environment; the creation of mathematical structures that are in the programs serve as the equivalent of the role of term and concepts in human thought.

Technocenos who can fight for existence, as Gregorian Creatures will reaches integrity. The independence of art from living matter reaches the final stage, inhuman. Autotrophy concept of humanity must be correlated with the concept of the technological singularity.

Key words: autotrophic, technocenos, technostucture, animat, artificial intelligence, integrity.

Постановка проблемы. Прогнозирование развития техники – одна из актуальнейших задач философии, поскольку создание качественно новых моделей техносферы невозможно лишь в рамках количественно-математических оценок будущего.

Одной из наиболее острых проблем при создании качественно новых моделей – есть консерватизм в представлениях о целях и способах развития техники. Как правило, тут господствует антропоцентризм или локальные идеологические требования, характерные для гонки вооружений, индустриализации и т.п. Если рассматривать традицию русского космизма, то в ее рамках техника априорно должна использоваться во благо человека, и даже создание ноосферы, как высшее проявление развития цивилизации, – должно обслуживать потребности человечества, гармонизируя его отношения с природой.

Анализ исследований и публикаций. Одной из основных концепций учения В.И. Вернадского можно указать автотрофность человечества – его независимость от биосферы, которая увеличивается с развитием цивилизации. Анализ научных исследований показывает, что сегодня эта концепция мало изменилась: разнообразные открытия в ядерной энергетике, в синтезе белков, анализе генетического кода, развитие компьютеров – рассматриваются лишь как инструменты обеспечения коэволюции человека и природы, гармоничности развития человеческой культуры. Работы Т.В. Бернюкевич [1], С.Ю. Харламова [17] и А.Д. Московченко [10] – достаточно типичны. Даже когда авторы анализируют влияние информационных технологий на концепцию автотрофности, признавая неизбежность трансформации человека, они приходят к достаточно консервативным выводам: «Идея автотрофности человечества не ведет к полному выходу человека из биосферной оболочки даже в отдаленном будущем. Благодаря своей телесности и предметно-практической деятельности человек укоренен в окружающем мире, «вписан» в биосферу, выступая ее творческим продолжением» [16, с.9], идея доминантного характера коллективного разума в ноосфере также не изменяет роли человека: «Главным звеном ноосферного развития является ноосферный человек, понимаемый как творческая самоорганизующаяся личность, развивающая планетарно-ноосферное сознание» [7, с.10].

Изложение основного материала. Однако,

если ставится вопрос о независимости человечества от биосферы, то возможно ли поставить вопрос о независимости техносферы от человека?

Уже несколько десятилетий существует гипотеза о «технологической сингулярности», которая предполагает самостоятельное развитие машин. Но ее проекция на концепцию автотрофности – разработана крайне ограничено. Например, А.Д. Московченко указывает на важнейшую характеристику автотрофных технологий – они «независимы от живого вещества» [11, с.223], но опять-таки, эти технологии рассматриваются в утилитарном ключе.

Для того чтобы исследовать потенциальную возможность автотрофных технологий, необходимо показать, как в рамках существующей человеческой цивилизации формируются предпосылки принципиально независимой техники. Поскольку взаимодействие человека и машины на уровне индивида и единственного технического изделия – заведомо неполно, необходимо использовать понятия, описывающие группы людей и машин.

Техноструктура: обширная иерархическая организация, объединяющая людей, владеющих техническим знанием, от рядовых инженеров до профессиональных управляющих и директоров в зависимости от функции управления и уровней принятия решений. Эта структура обладает возможностью быстро усваивать сформулированные отдельными людьми цели, ценности, задачи [4, с.98].

Техноценоз: «...ограниченная в пространстве и времени взаимосвязанная совокупность далее неделимых технических изделий-особей, объединенных слабыми связями... Взаимосвязанность техносценоза определяется единством конечной цели. Достигаемой с помощью общих систем управления, обеспечения и др.» [3, с.40].

Соответственно, объект статьи – взаимодействие техноструктур и техноценозов в процессе обоюдного становления. Предмет: предпосылки автотрофности техноценоза.

На основании чего можно сравнить техноструктуру (государство) и техноценоз (завод)? Примем в качестве принципа существования техники – осознанное формирование будущего. Любая техника (от каменного рубила до компьютера) – детерминирует будущее. Чтобы добиться автотрофности – требуется не просто сырьевая независимость, требуется возможность создавать такое будущее, где не будет

этой сырьевой зависимости. Человеческое общество, как целостная система, изначально было невозможно без формирования будущего, построенного на обладании сознанием. Техника, в рамках развития информационных технологий, претендует на обладание сознанием. Но как сопоставить молоток, в котором никакая рефлексия осуществиться не может, с автоматизированной системой по сбору и обработке голосов, которая идеально осуществляет восприятие и обработку сигналов, причем обладает возможностями самоконтроля?

Эта проблема была затронута в рамках «когнитивной эволюции» - концепции, которая описывает изменение психических возможностей живых организмов. Д. Дэннет, наиболее известный ее представитель, при описании становления человеческого сознания выделил следующие разновидности живых существ:

- дарвиновские создания. Могут достигать цели лишь путем естественного отбора, при том, что каждое создание сможет воплощать лишь единственную линию поведения;
- скиннеровские. Обладают возможностью применять несколько линий поведения – каждая из которых представлена соответствующей подсистемой организма;
- попперовские. Отражают в собственном сознании окружающую действительность – выбор осуществляется первоначально в своем сознании, а потом в реальности;
- григорийские. Содержат в сознании не просто отражение реальности, но культуру – перечень ответов, полученных предыдущими поколениями созданий.

При этом каждое создание обладает интенциональностью, которую Д. Дэннет определяет как: «Нечто проявляет интенциональность, если его умение каким-то образом направлено на что-то другое» [5, с.42.], и разъясняет на примере: «Замок и ключ выражают простейшую форму интенциональности, также, как опиоидные рецепторы в клетках мозга...» [5, с.42]. То есть классификация возможна на основании принятия общего свойства, которое отделяет указанные создания «стихийной» природы и градации в том уровне рефлексии окружающего мира, которое может достичь каждое из приведенных существ. От простейших реакций и ощущений идет переход к восприятию и осмыслению.

Качество интенциональности можно дополнить концепцией «память-предсказание», которую описывает Дж. Хокинз [18]: поскольку мозг в любой ситуации просто не успевает обработать информацию, как это делают компьютеры, то сознанию остается лишь постоянно генерировать прогнозы. Осмысление любой ситуации – это лишь сопоставление предсказания, созданного памятью на основе прошлых событий и реальной ситуации. То

есть, чем более высокоразвито сознание, тем более глубокие прогнозы оно использует для анализа мира.

Хотя Д. Денет приводит множество примеров однотипного поведения простейших существ и технических систем, но основывать анализ автотрофности техноценозов лишь на таких аналогиях нельзя по следующим причинам.

Во-первых, техническое изделие обладает куда меньшей целостностью, чем любой живой организм. Организм должен воспроизводить себя, потому несет в себе часть информации о потомстве. Целостностью, лишь отдаленно приближающейся к этому уровню, может обладать система «человек-механизм», которая воспроизводит себя (техноструктура). То есть налицо проблема, что именно считать техноценозом, который потенциально может достичь автотрофности?

Во-вторых, интенциональность, как свойство любой амебы, присуща техноценозу в куда более узком, функциональном смысле. Если брать даже саму амебу, как целое, то набор ее действий с одной стороны куда шире, чем у любого инструмента, с другой – уж слишком много получается «парных» объектов для молотка и слишком мало механизмов, ответственных за принятие решения в самом молотке (там их просто нет). Проведенная Д. Денетом аналогия между ключом и замком оказывается действенной при исполнении сложного набора условий - и этот набор условий обладает собственной логикой развития. Даже если речь идет о самосрабатывающих системах - начиная от капкана и завершая системой охраны банковского хранилища – их «предрасположенность к действиям» жестко задана людьми.

В-третьих, самый поверхностный обзор истории развития техники говорит о двух параллельных процессах: с одной стороны люди создают все более сложные, качественно новые структуры, которые могут управляться лишь ими (то есть требуется человек-оператор во главе системы), с другой стороны – структуры предыдущего поколения относительно успешно автоматизируются или хотя бы их действие алгоритмизируется (т.е. они потенциально становятся техноценозами).

Кроме того, в техносфере существует несколько качественно различных объектов: это как материальные предметы (те же молотки), информационные пакеты (аттракторы – любой текст, который устойчиво воспроизводится в культуре и влияет на человеческое поведение), разнообразные среды (как любая система сообщений), техноструктуры. В биологии такие проблемы также поднимаются: естественный отбор идет одновременно на нескольких уровнях, целеполагание также существует на каждом из уровней биосферы [6; 13].

Анализ человека, как «григорийского существа» - выявит очень схожую проблему. Человек может самостоятельно (как отдельная, целиком независимая личность), анализировать окружающий мир лишь очень ограниченное время. Но если рассмотреть динамику его мышления, сразу возникает проблема воздействия внешних факторов – устойчивых предубеждений, доступных сведений, политических ограничений, ближайших друзей, потенциального состояния опьянения и т.п. То есть человек существует в нескольких средах одновременно, среди объектов, часть из которых обладает выраженными обратными связями, и его собственная субъектность – может проявляться в некоем заданном поле возможностей.

Причем искусственные среды, в которых существует человек – пусть даже это среда коммуникации, обладают собственной тенденцией к усложнению, качественной трансформации: «...в ситуации, когда инструменты изготовления не сводятся к машинам, но состоят в лингвистическо-познавательных способностях, неотделимых от живого труда, резонно предположить, что значительная часть так называемых «средств производства» заключается в технике и процедурах коммуникации.... Культурная индустрия изготавливает (обновляет, экспериментально внедряет) коммуникативные процедуры, предназначенные служить средствами производства, в том числе и в наиболее традиционных секторах современной экономики» [2, с.68-69]. Собственно, земные океаны, до возникновения жизни были просто «средой», но в итоге эволюции – существует человек, как субъект. Любая среда может рассматриваться, как исходная точка подобной линии развития.

Необходимо дополнить понятие интенциональности – более общим понятием системы.

Для классификации взаимодействия техносфер и техноструктур выберем условную шкалу:

- по оси ординат – сложность системы от целостного, но не разделенного внутри себя объекта (булыжника в мостовой, к примеру), до целостной техносферы. То есть от элемента до системы максимально возможной степени общности, которая еще включает в себя технику;

- по оси абсцисс значение должно меняться от 0 - полного отсутствия субъектности, до 1 – самосознающего, обладающего мировоззрением субъекта. От объекта в понимании философии XVII века – как абсолютно пассивного, никак не влияющего на исследователя «предмета», до целостного, развивающегося, не зависящего в постановке целей или выборе методов, субъекта.

Первой областью на этом графике будет простой инструмент/механизм.

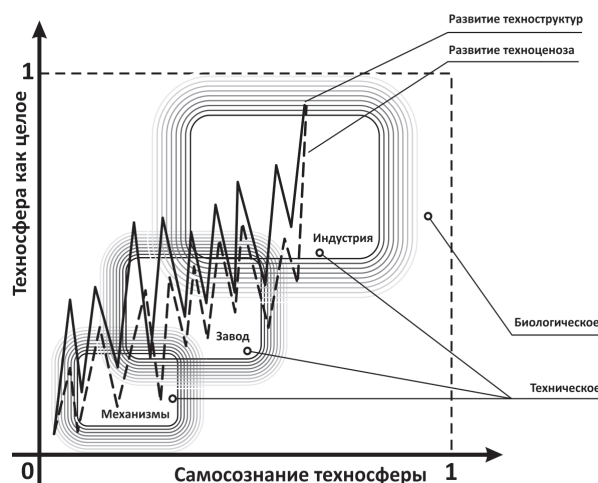

Рис.1 Эволюция техноструктур и техноценозов

Низшая граница такой области – сама возможность формулировки алгоритма по созданию предмета, то есть отличие биологического от технического как таковое. Этот алгоритм может существовать в мозгу человека, быть никак не зафиксирован и передаваться лишь при непосредственном подражании. Верхняя граница этой области пролегает по самой возможности удержания технологии в сознании (и записях) одного человека или же малой группы людей. Когда есть наброски, но еще нет чертежей, есть слова и описания, но нет абсолютно четкой терминологии. Сохраняется высокая роль подражания, какие-то действия, при самом строгом описании, могут не получать причинно-следственного объяснения. Это может быть часовой механизм XVIII века, или скрипка, или логистика сравнительно простой транспортной системы.

Можно сказать, что техническое для своего воспроизводства, повторения нуждается в биологическом – без подходящего социума идет чрезвычайно быстрая утрата технологии. Что еще важнее, воспроизводство технического изделия определяется процессами в социуме, и у технических изделий отсутствует возможность организовать социальную группу под свое производство (как бы парадоксально это не звучало). Соответствие техноструктуры и техноценоза определяет уровень технологии.

Условно «правой» границей этой области выступает та мера формирования будущего, которую обеспечивает данный инструмент для социума, в рамках которого он изготовлен. Объем причинно-следственных связей, задействованных при создании и использовании этого инструмента, который должен предопределить (от жесткого детерминирования до косвенного влияния) будущее бытие такого инструмента/механизма. Естественно, он не может быть слишком велик. Он не обеспе-

чивает целостности – воспроизводство лишь косвенное: иначе говоря булатный клинок не производит себе подобных, а лишь служит образцом, который копируют люди. Поэтому тот же клинок существует как бы на уровне чисто дарвиновского сознания (по терминологии Д. Деннета) – неудачная форма, неудачный алгоритм изготовления приводит к автоматическому «отбору». Другое дело, что конкуренцию мастерских, изготавливающих такие клинки, уже можно рассматривать как взаимодействие скиннеровских или даже попперовских созданий – есть несколько линий поведения (разные изделия, поставляемые на рынок одновременно) и даже гипотезы об их потенциальном спросе.

Естественно, сложность создания технического изделия и объем формирования будущего взаимосвязаны. Чем многоаспектнее и долгосрочнее воздействие на будущее, тем сложнее изготовить соответствующий инструмент.

Качественный переход во вторую область наступает, когда требуется предельно четкая алгоритмизация производства: эта необходимость вызвана усложнением технологии, требуется значительный коллектив и передача знаний в рамках этого коллектива не может осуществляться лишь с использованием обычного словарного запаса. Возникает спецификация запасных частей и однозначные требования к чертежам, которые должны быть понятны любому инженеру. Резко возрастает целостность технического знания. При этом полной алгоритмизации технического знания не происходит: как при стандартном производственном процессе, так и при лабораторных исследованиях постоянно присутствует и сохраняется значимость а) неформализованное общение в коллективе; б) неформализованное техническое знание (не включенные в инструкции и другие нормирующие документы личностное знание инженера); в) неформализованное научное знание (гипотезы, полуэмпирические закономерности, данные об исследованиях в параллельных коллективах), которое оказывает воздействие на техническое.

Верхняя граница этой области пролегает по возможности увеличения сложности технической системы, в которой отсутствует автоматизированная обработка информации. То есть обработка на одном из уровней должна проходить через человеческое сознание (и эта обработка не алгоритмизирована, она требует умственного усилия или даже «вдохновения»). Довольно значительное количество станков с ЧПУ, автоматизированных конвейеров, диспетчерских систем, систем самонаведения и т.п. – приближаются по своим качествам к верхним границам области: они функционируют целиком «осознавая» процессы внутри себя, но еще не отслеживая процессы в окружающем мире.

Условной «правой» границей выступает возможность организовывать сообщества, которые и обеспечивают подобную технологию. Это социальный конструкт – начиная от государства, как системы, обеспечивающей удобство сбыта, и завершая школой, в которой готовятся будущие кадры. При этом техника требует детерминации качеств личности человека – куда большей, чем на предыдущей ступени развития. Это господство технического над органическим проявляется везде: начиная от самой медицины (тут показательны рассуждения М. Фуко о растущем господстве медицины) и завершая правилами рассуждений. Если рассматривать техноструктуры в линейке «созданий» по Д. Деннету, то налицо поведение едва ли уже не григорийского создания: есть значительное количество статистических инструментов анализа, каждый из которых имеет собственную историю, и эта история от-refлексирована инженерами.

Но ни один техноценоз пока не может существовать самостоятельно, без «биологического» обеспечения в виде техноструктуры. Техноценоз не обретает целостности – к самостоятельному воспроизводству и развитию (постановке задач) не способен. В этом смысле интересно предложение Н.Н. Моисеева: убежденный в невозможности для машин превзойти человеческое мышление, в невозможности создания искусственного интеллекта, он использовал понятие «коллективный интеллект», а еще более верным считал термин «имитационная система» [9, с.208] – в такой системе компьютер позволяет автоматизировать выбор альтернатив в сценарии, написанном человеком, и для целей, неизменно задаваемых «неформально и творчески» [там же с.217] опять-таки человеком. Можно сказать, что в индустриальной фазе развития техноценоз не имеет даже теоретической возможности достичь автономии от техноструктуры.

Потому третья область – условно названная «индустрией» – это уже область самостоятельного существования техники. Пока тяжело указать верхнюю качественную границу этой области. Вероятно, это возможность поддерживать целостность технического знания, опираясь на компьютерные технологии (их быстрое развитие дополнительно осложняет вопрос).

Целостность технического знания достигает того уровня, а возможность «небиологической» рефлексии достигает тех возможностей, что биологическая составляющая техники становится ненужной – техноструктура (в которой присутствуют люди) сменяется техноценозом.

Условно «правая» граница области – предельные величины техносферы, которая может сохранять свое единство, иди хотя бы осознающую управляемость.

Естественно, это чрезвычайно упрощенная

схема, набросок. Но развитие реальных техноструктур, разнообразных систем, идет не по идеальной линии «водораздела».

За указанными на Рис. 1 границами «технического» могут существовать инструменты, механизмы. Даже предприятия и государства. Но они существуют не совсем в «техническом» статусе. Как любой человек в критической или просто неясной ситуации, может скатиться в своем поведении до уровня едва ли не скиннеровского создания – наощупь пытаясь определить выход, причем второй попытки не будет – так и у структуры, претендующих на статус техносубъекта, уровень развития системы может колебаться, причем без видимых количественных изменений в ее составляющих. Аналогичное количество телефонов, клерков, папок с «делами» – но вот сменился начальник департамента или изменились перспективы на внешнем рынке, и все пошло кувырком. Системность может то падать, то возрастать. Должны существовать пределы как быстрого прогресса, так и деградации системы, причем на каждом уровне сложности – свои. Предельная деградация приводит к распаду, предельный качественный рост – требует для своего продолжения «перехода в надсистему».

Реальная история развития техники (как каждого отдельного товара, так и сравнительно сложных систем) – это постоянные попытки количественного роста. Идет как бешеный рост объемов производства товаров. Государство захватывает новые территории, добиваясь единообразия в законах. Но! При сохранении того же уровня рефлексии, при сохранении «бюрократического аппарата» или же «личности дизайнера» – возникает дисбаланс между уровнем тех систем, в рамках которых действует «субъект» (техноструктура, развивающая определенный техноценоз) и уровнем тех систем, которые он осмысляет.

Если нет полноты рефлексии, фактически идет переход от создания объекта, структуры и т.п. – к использованию уже существующих, то происходит откат из области технического в область биологического. Если же система не в состоянии поддерживать уровень обратных связей, для биологического – то господствуют «стихийные», «косные», характерные для небиологической природы, закономерности. Идет истощение доступных ресурсов и система разрушается под грузом противоречий.

Как итог постоянных попыток количественного роста – такие же постоянные кризисы, которые бы приводили исключительно к расходованию доступных ресурсов, если бы не повышались возможности рефлексии.

Но насколько возможно поднимать уровень рефлексии техники – оставляя систему, обеспечивающую этот уровень, в состоянии «объекта»?

Иными словами: чтобы поднимать качество управления – и улучшать продукцию – требуется придавать технике (в самом широком смысле) качества субъектности и всемерно повышать ее целостность.

Насколько это возможно?

Попытаемся выделить несколько предпосылок:

1) необходим не просто перевод «обыденного» и «научного» знания в «техническое», но именно «автоматизация» такого перехода. То есть, чтобы система могла воспринимать окружающий мир, необходимо опознавать произвольные образы и встраивать получаемую от них информацию в уже имеющуюся систему понятий. Проще всего это делать поначалу не с естественным окружением, не приводить конкретное к абстрактному – но обрабатывать текущую информацию. К такой «алгоритмизации» подталкивает рост объемов информации, используемой в науке, и борьба с подобными сложностями началась очень давно. Первый ее этап – разнообразное упорядочение информации: как чисто формальное – создание каталогов, так и содержательное – упорядочение системы категорий, возможно более четкое определение понятий. Уже в 1960-х этот подход оказался исчерпан: даже специалисту было невозможно запомнить или хотя бы отслеживать вал публикаций по отдельным дисциплинам. С. Лем прогнозировал остановку развития науки, связанную с невозможностью осознания учеными целостного комплекса ее проблем.

Второй этап – создание современных поисковых машин, электронные средства хранения информации. Потребность «держаться в памяти» не только множество уже выпущенных книг, но и просматривать самому практически все выпускаемые материалы – резко сократилась. Поиск по ключевым словам, даже по случайным сочетаниям слов, рейтинговая оценка посещаемости текстов – дали громадное преимущество.

Но уже на этапе использования поисковых машин попытки упорядочить язык научной коммуникации сталкиваются с противоречием: «С одной стороны, основанием научной коммуникации должна быть возможность единого научного языка (наличие универсалий как его устойчивых структур). С другой, идея единства научной терминологии несовместима, во-первых, с идеей предпосылочности всегда конкретного научного знания и, во-вторых, с реальной практикой современных научных исследований» [20].

Третий этап – создание программ, анализирующих содержание текстов. «Современный этап развития исследований и разработок в данной области характеризуется тем, что автоматической обработке подвергаются не искусственные (модельные) тексты, а реальные

документы и, в общем случае, Web-контент; происходит обработка не единичных текстов, а мультязычных коллекций документов; обрабатываемые документы содержат опечатки, орфографические ошибки, аграмматичности и другие реальные препятствия на пути к их правильной интерпретации» [19, с.80-97].

Но чем больше повышается качество всевозможных форм анализа информации - тем острее проблема соотношения программы по распознаванию, как системы, и объективной действительности, проблема автоматического поддержания тождества бытия и мышления. Иными словами, чтобы лучше анализировать информацию, программа должна обладать каким-либо подобием сознания.

Поначалу речь не идет о полноценном, т.н. «сильном» искусственном интеллекте. Набор переходных ступеней от простейших «реле» к полноценному сознанию есть даже в природе. Уже сейчас существуют «фильтра», отсекающие файлы с заданными словами и т.п.

Требование осознания анализируемой информации отображается как в специфике развития программных продуктов, так и в специфике изменения самой научной коммуникации. Н. Л. Шубина указывает: «Характер коммуникации становится все более индивидуализированным, отображающим специфику индивидуально-личностного восприятия информации. В этих условиях научная коммуникация понимается как процесс, в ходе которого осуществляется обмен информацией, приобретающей индивидуально-личностное измерение» [21].

Каков же будет потенциальный итог этого процесса? Вообразим на серверах некоторого университета большую программу, обладающую свойствами искусственного интеллекта. Она будет анализировать все сведения об открытиях в физике, и обобщать их в виде единой онтологической модели, отмечая противоречия и/или встраивая их в общую модель. Индивидуально-личностное измерение информации обеспечивалось бы копией, «зеркалом» такой программы, перестроенной с учетом большого массива информации, характеризующего данного пользователя. Это может быть личный архив ученого, тексты его статей, записи в социальной сети и т.п. Такая копия могла бы «исполнять обязанности» личного секретаря, обеспечивать быстрый поиск проверенной справочной информации и т.п.

Также в рамках направления исследований «Адаптивное поведение» идет постоянное совершенствование механизмов-аниматов (от англ. Animal + robot = animat) – конечная цель этой программы «Программа-максимум этого направления – попытаться проанализировать эволюцию когнитивных способностей животных и эволюционное - происхождение

человеческого интеллекта» [14, с.11]. Успехи этого направления весьма велики – созданы аниматы, решающие задачи поиска выхода из лабиринта, распределения по кормушкам и т.п. задания, характерные для лабораторных крыс. Осваиваются модели возникновения коммуникаций в коллективе роботов.

Основные направления: «сенсорные системы и управление, обучение и адаптация, выбор действий, навигация и внутренние модели мира, нейроэволюция (настройка нейронных сетей аниматов эволюционными методами), возникновение языка и коммуникаций при адаптивном поведении, коллективное и социальное поведение, поведение и мышление как сложные адаптивные системы» [14, с.12]. Проявляется даже такой специфический эволюционный эффект, как «эффект Болдуина» - исходно приобретаемый в обучении навык (относительно несложный) через несколько поколений становится наследуемым [14, с.20]. Что еще более важно – открываются возможности для адаптивного поведения и обучения в произвольной ситуации – использовать уже существующие оцифрованные данные, которые не «загружены» в компьютер анимата: «Системе SOINN для работы не требуются ни шаблоны, ни модели, ни заранее определенные особенности, она самостоятельно может выбрать для себя все необходимое (в сети Интернет), и в этом заключается основное преимущество системы» [15].

Но надо заметить, что большая часть успехов достигнута в рамках сравнительно узкого набора задач и те же самые аниматы пока не могут воспроизвести походку человека.

1) Конечная точка подобной линии развития – возможность машины осуществлять переходы «абстрактное-конкретное», и пользоваться ими, как инструментом построения собственной картины мира;

2) возможность создания новых методов в рамках технического знания. Собственно, прогресс в методологии – наблюдается постоянно, создаются более сложные методики и даже прослеживания истории развития человеческого знания дает основания для введения термина «когнитивная эволюция» [8]. Вопрос в том, насколько удастся отобразить в программах процесс не просто рефлексии окружающего мира, но саморефлексии мышления. Сможет ли программа сформулировать, к примеру, индуктивный метод «единственного сходства»? Не воспользоваться им, а именно сформулировать;

3) возможность конструирования сознания или, шире, возможность конструирования сознания не только в рамках единичного человеческого мозга или единичного компьютера, но в сетях и сообществах. Здесь открывается множество возможностей, которые начал рас-

смаатривать еще В. Налимов: «Мы будем рас-
смаатривать межличностные отношения как
процесс, приводящий к образованию гиперлич-
ности – структуры межличностной, не локали-
зуемой в одном единственном теле» [12, С.259].

Используется понятия трансферта лично-
сти, «эго, как вероятности, заданной проявле-
нием семантического поля» и т.п. Собственно,
«трансферт сознания» отчасти можно наблю-
дать в экспериментах с аниматами: сам робот,
ищущий «кормушку» никак не меняется, но
ему инсталлируют все новые и новые поколе-
ния нейросетей. Также достаточно успешно ре-

шаются задачи с использованием «роевого ин-
теллекта» [22]

Вывод. Консервативное понимание авто-
трофности человечества – неверно. Полнота
определения целей и максимально длительный
прогноз – в итоге приводят техноценоз к не-
обходимости обладать субъектностью. В тот
момент, когда техноценоз обретет качества
полноценного субъекта – он чрезвычайно
быстро перестроит под свои нужды техноло-
гические цепочки. Тогда техноценозы станут
авотрофными по отношению к технострукту-
рам и, шире, по отношению к человечеству.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бернюкевич Т. В. Проблема человека в социально-философских построениях русского космизма, Н. Ф. Федорова, К. Э. Циолковского, В. И. Вернадского: диссертация ... кандидата философских наук. - Чита, 2000. - 166 с.
2. Вирно П. Грамматика множества: к анализу форм современной жизни – М.: ООО «Ад Маргинем-Пресс», 2013. – 176 с.
3. Гнатюк В.И. Философские основания техноценологического подхода Калининград: Изд-во КИЦ «Техноценоз», 2011. – 284с.
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М.: АСТ, «Транзиткнига», 2004. – 602с.
5. Деннет Д. Виды психики: на пути к пониманию сознания / Пер. с англ. А. Веретенникова; под общ. ред. Л. Б. Макеевой. — М.: Идея-Пресс, 2004. — 184 с.
6. Докинз Р. Расширенный фенотип: длинная рука гена. М.: Астрель, 2010. – 514с.
7. Жульков М. В. Философские проблемы ноосферного развития: коллективный разум и социальная авотрофность : диссертация ... кандидата философских наук : Иваново, 2010. - 178 с.
8. Меркулов И.П. Когнитивная эволюция М.: РОССПЭН, 1999. – 310с.
9. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера М.: Молодая гвардия, 1990. – 351с.
10. Московченко А.Д. В.И. Вернадский, русский космизм, авотрофность, перспективы // Известия Томского политехнического университета. - 2006. - Т.309 №8 - С.232-235.
11. Московченко А.Д. Философия авотрофной цивилизации. Учеб.пособие. Томск: Издательство Томского госуниверситета систем управления и радиоэлектроники, 2010. – 263с.
12. Налимов В.В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности М.: Академический проект; Парадигма, 2011. – 339с.
13. Нигматуллин Ч.М. Целеполагание основных биологических систем: организм, популяция, сообщество и биосфера. // Вестник Нижегородского университета им Н.И. Лобачевского. – Серия Биология. – Н.Новгород: ННГУ, 2005. – Вып. 1 (9). – С. 142–153.
14. Редько В.Г. Модели адаптивного поведения – биологически инспирированный подход к искусственному интеллекту // Искусственный интеллект и принятие решений. – 2008. - №2. – С.11-23.
15. «Система искусственного интеллекта SOINN может самообучаться, используя Интернет в качестве источника знаний» [Электронный ресурс.] Режим доступа <http://www.dailytechinfo.org/infotech/4783-sistema-iskusstvennogo-intellekta-soinn-mozhet-samoobuchatsya-ispolzuya-internet-v-kachestve-istochnika-znaniy.html>
16. Харламов С. Ю. Философско-антропологические модели человека в концепциях информационного общества : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.13; Белгород, 2009. - 166 с.
17. Харламов С.Ю. Эволюция концепции авотрофности человечества В.И. Вернадского // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: философия, социология, право. 2008 - №5. - С.196-200.
18. Хокинз Дж., Блэйкли С. «Об интеллекте»: Издательский дом «Вильямс»; Москва-Санкт-Петербург-Киев; 2007 – 240с.
19. Хорошевский В.Ф. Пространство знаний в сети Интернет и Semantic web // Искусственный интеллект и принятие решений. - №1, 2008, - С.80-97.
20. Шиповалова Л. В. Научные универсалии и проблема научной коммуникации. - [Электронный ресурс.] Режим доступа: megaling.crimea.edu/publications/2011_Shipovalova.rtf
21. Шубина Н.Л. Научная коммуникация: поиски разумного компромисса // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена - 2009. - № 104. - С.87-96
22. Claes R., Holvoet T., Weyns D. A decentralized approach for anticipatory vehicle routing using delegate multiagent systems // IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems, 2011. V. 12, issue 99.

Статья поступила в редакцию 20.08.2013

REFERENCES:

1. *Berniukevich T.V.* Problema cheloveka v social'no-filosofskih postroenijah russkogo kosmizma, N. F. Fedorova, K. Je. Ciolkovskogo, V. I. Vernadskogo (The problem of man in the social and philosophical constructs Russian cosmism, N.F. Fedorov, R.E.Tsiolkovsky, V.I Vernadsky thesis) dissertation ... The candidate of philosophical sciences: Chita, 2000, 166p.
2. *Virno P.* Grammatika mnozhestva: k analizu form sovremennoj zhizni (Grammar sets: the analysis of the forms of modern life) Moskva, 2013, 176p.
3. *Gnatjuk V.I.* Filosofskie osnovaniya tehnocenologicheskogo podhoda (Philosophical foundations tehnotsenologicheskogo approach) Kaliningrad, 2011, 284p.
4. *Galbraith J.K.* Novoe industrial'noe obshchestvo (The New Industrial State) Moskva, 2004, 602p.
5. *Dennett D.* Vidy psihiki: na puti k ponimaniyu soznaniya (Kinds of Minds: Towards an Understanding of consciousness) Moskva, 2004, 184 p.
6. *Dawkins R.* Rasshirennyy fenotip: dlinnaya ruka gena. (The Extended Phenotype) Moskva, 2010, 514 p.
7. *Zhul'kov M. V.* Filosofskie problemy noosferного razvitiya: kolektivnyy razum i social'naya avtotrofnost' (Philosophical problems of the noosphere: collective intelligence and social autotrophy): dissertation ... The candidate of philosophical sciences. Ivanovo, 2010, 178 p.
8. *Merkulov I.P.* Kognitivnaya jevoljucija (Cognitive evolution) Moskva, 1999, 310p.
9. *Moiseev N.N.* Chelovek i noosfera (The man and the noosphere) Moskva. 1990. 351p.
10. *Moskovchenko A.D.* V.I. Vernadskiy, russkiy kosmizm, avtotrofnost', perspektivy (V.I. Vernadsky, Russian cosmism, autotrophic prospects) Izvestiya Tomskogo politehnicheskogo universiteta 2006, t.309 no 8, pp.232-235.
11. *Moskovchenko A.D.* Filosofiya avtotrofnoy civilizatsii. Ucheb.posobie. (Philosophy autotrophic civilization.) Tomsk, 2010, 263p.
12. *Nalimov V.V.* Spontannost' soznaniya. Veroyatnostnaya teoriya smyslov i smyslovaya arhitektonika lichnosti (The spontaneity of consciousness. The probabilistic theory of meaning and semantic architectonics personality) Moskva, 2011, 339 p.
13. *Nigmatullin Ch.M.* Celepolaganie osnovnykh biologicheskikh sistem: organizm, populaciya, soobshchestvo i biosfera (Targeting the basic biological systems: the organism, population, community and the Biosphere) Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im N.I. Lobachevskogo. – Seriya Biologiya. 2005, No 1(9), pp.142-155.
14. *Red'ko V.G.* Modeli adaptivnogo povedeniya – biologicheski inspirirovanny podhod k iskusstvennomu intellektu (Models of adaptive behavior - a biologically inspired approach to artificial intelligence) *Iskusstvennyy intellekt i prinjatie reshenij.* 2008, no 2, pp.11-23.
15. «Sistema iskusstvennogo intellekta SOINN mozhet samoobuchatsya, ispol'zuja Internet v kachestve istochnika znaniy» Regime to access: <http://www.dailytechinfo.org/infotech/4783-sistema-iskusstvennogo-intellekta-soinn-mozhet-samoobuchatsya-ispolzuya-internet-v-kachestve-istochnika-znaniy.html>
16. *Harlamov S. Ju.* Filosofsko-antropologicheskie modeli cheloveka v koncepcijah informacionnogo obshchestva (Philosophical-anthropological model of human conceptions of the information society): dissertation ... The candidate of philosophical sciences. Belgorod, 2009, 166 p.
17. *Harlamov S.Ju.* Jevoljucija koncepcii avtotrofnosti chelovechestva V.I. Vernadskogo (The evolution of the concept of humanity autotrophy V.I. Vernadsky) *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: filosofiya, sociologiya, pravo.* 2008, no 5, pp.196-200/
18. *Hawkins J., Blakeslee S.* Ob intellekte (About intelligence) Moskva, 2007, 240p.
19. *Horoshevskiy V.F.* Prostranstvo znaniy v seti internet i Semantic web (Knowledge space on the Internet and Semantic web) *Iskusstvennyy intellekt i prinjatie reshenij.* 2008, no 1, pp.80-97.
20. *Shipovalova L.V.* Nauchnye universalii i problema nauchnoy kommunikatsii (Scientific universal and problem of scientific communication). Regime to access: megaling.crimea.edu/publications/2011_Shipovalova.rtf
21. *Shubina N.L.* Nauchnaya kommunikatsiya: poiski razumnogo kompromissa (Scientific communication: the search for a reasonable compromise) *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena* 2009, no 104, pp.87-96.
22. *Claes R., Holvoet T., Weyns D.* A decentralized approach for anticipatory vehicle routing using delegate multiagent systems // *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 2011. V. 12, issue 99.

Бескаравайный Станислав Сергеевич – кандидат философских наук, доцент
Национальная металлургическая академия Украины
Адрес: 49600, г. Днепропетровск, пр.Гагарина, 4
E-mail: beskarss@rambler.ru

Beskaravaynyy Stanislav Sergeevich – PhD in philosophy, associate professor
National metallurgical academy of Ukraine
Address: 4, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49600
E-mail: beskarss@rambler.ru

УДК 37.01:130.2

Філософське омилення подолання «кризи ідентичності» права

Ю.С. КРАВЦОВ

Дніпродзержинський державний технічний університет, м. Дніпродзержинськ, Україна

E-mail: kravcovyuri@yandex.ru

Авторське резюме

Автор аналізує теоретичні підстави зміни парадигми правової освіти: від педагогічної «машини» як засобу педагогічної дії до розуміння освіти як сфери стратегічного розвитку. Для цього повинна бути створена конструкція з цілей розвитку. З філософської позиції розкриваються онтологічні та гносеологічні чинники появи нового історичного типу суспільства, в нашому випадку - інформаційного. На думку автора, стан постсучасного суспільства визначається перш за все культурою. Саме культура інтеріоризує в масштабах соціуму зовнішні дії, у тому числі і економічні, в життєвий світ людини. Саме культура виступає механізмом, що опосередковує зовнішні дії суспільства на право. Сьогодні досить активно використовується ідея соціологічної феноменології, з погляду прихильників якої соціальну реальність утворюють не речі або події матеріального світу, а сенс, що вкладається в ці предмети і події. Не претендуючи на остаточність вирішення поставлених завдань (а вони, швидше за все, і не мають «остаточного» вирішення), автор приділив увагу діалогічній онтології права.

Ключові слова: парадигма освіти, стратегія розвитку, аутентичний спосіб опису, постмодернізм, ризом, наратив, діалогічна онтологія права.

Philosophical understanding overcoming the «identity crisis» law

YU.S. KRAVTSOV

Dneprodzerzhinsk state technical university, Dneprodzerzhinsk, Ukraine

E-mail: kravcovyuri@yandex.ru

Abstract

The author analyzes the theoretical foundations of a paradigm shift in legal education from teaching «machines» as a means to understanding the impact of teacher education as a sphere of strategic development. For this to be established construction of the development goals. From a philosophical position disclosed ontological and epistemological factors of the historical emergence of a new type of society, in this case - the information. According to the author, the state of post-modern society is determined primarily by culture. It is culture across society interiorize external influences, including economic, living in a man's world. That culture is a mechanism mediating the external impact of society on the right. Today, quite actively uses the idea of sociological phenomenology, from the point of view of supporters of social reality which does not form a thing or events of the material world, and the meaning given to these objects and events. Without claiming to be the finality of the decision of tasks (and they will most likely not have a «final» decision), the author paid attention to the dialogic ontology of law.

Keywords: education paradigm, strategy development, authentic way of describing, postmodernism, rhizome, narrative, dialogic ontology rights

Постанова проблеми. Кожне суспільство як соціокультурне утворення характеризується своїм змістовним і цільовим наповненням, своєю динамікою і напрямом розвитку. У звичайних умовах в ньому природним чином складаються механізми освітньої діяльності, адекватні даним цілям, змісту і напрямку розвитку, що обумовлює отримання сенсу культурної парадигми суспільства, модернізованої по ходу його розвитку. В даний час система освіти освоює новий досвід побудови і реалізації освітніх програм розвитку, що й буде предметом нашого аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Цей досвід фахівці пов'язують із зміною парадигми освіти, з перекладом суспільства, що реформується, «від культури корисності до культури гідності» (А. Р. Асмолов). Цьому сприяє переосмислення ролі психолого-педагогічної школи Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна, А. У. Запорожця і ряду інших учених,

а також методологічної школи Р. П. Щедровицького, Ю. В. Громико в створенні принципово нової за своїми цілями і завданнями практики розвиваючої освіти.

Глибинно-сутнісне осмислення права помітне в деяких концепціях філософсько-юридичного рівня – інституціональній (С.С. Алексєєв), лібертарній (В.С. Нерсєсянц), комунікативній (А.В. Поляков) і суто філософського рівня – трансцендентально-феноменологічній (Е.Ю. Соловйов).

Мета дослідження. Кардинальним фактом ситуації в освітній сфері є зміна освітньої парадигми: від педагогічної «машини» як засобу педагогічної дії до розуміння освіти як сфери стратегічного розвитку. Будучи своєрідним полігоном соціальних перетворень суспільства, освітня сфера покликана задавати перспективи випередження інших країн світу, оскільки саме освіта забезпечує розвиток інших галузей. Будуючи соціокультурний освітній «ривок»,

© Ю.С. Кравцов, 2013

необхідно сформулювати цілі або набір завдань соціокультурного розвитку, які визначають тип нового формованого освітнього устрою, що забезпечить появу нової культурно-освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб перетворювати освіту на сферу стратегічного розвитку, повинна бути створена наступна конструкція з цілей розвитку. Відмінність освіти від сфери проектування і проектних розробок полягає в тому, що в освіті проект реалізується лише для того, щоб виявити методологічні передумови мислення, що здійснюються його, способів дії і комунікації. Потім ці методи мислення, способи дії і комунікації стають предметом спеціального історичного аналізу і соціокультурного перетворення для розвитку людей і придбання ними досвіду. Але для того, щоб дані проектні розробки не були фіктивними, а забезпечували б реальне перетворення суспільства, необхідно реалізувати три напрями розвитку з позиції освіти:

- забезпечувати розвиток зв'язків освіти з іншими сферами суспільної практики;
- створювати усередині і на основі освіти систему нових наук і практик;
- забезпечувати в системі освіти вирощування нових форм організації свідомості.

Співорганізація цих трьох блоків один з одним сприятиме переходу до нової освітньої парадигми і представляє найважливішу методологічну освітню проблему.

При інтегральному розвитку утворення можуть бути досягнуті результати принципово іншого рівня і в інших сферах суспільної практики. Реалізація проектної позиції від імені сфери освіти до інших сфер суспільної практики означає виявлення стратегічних політичних цілей освіти в системі суспільного цілого і припускає лише перший крок розгортання проектного методу. Результатом його здійснення є своєрідний проект «Освітнього суспільства» – «Пайдеаполіса», що включає підрозділи освітньої економіки, освітньої реформи армії, освітньої безпеки, освітнього регіонально-державного будівництва, освітньої етнонаціональної політики, освітнього права, освітньої персонології і так далі [11; 63].

Освіта повинна сприяти тому, щоб людина була у всеозброєнні перед лицем вимог суспільства. Освіта по своїй структурі задумана так, щоб забезпечувати захист особи, надаючи в її розпорядження якийсь капітал, що дозволяє знайти їй своє місце в сучасному світі, чітко орієнтуючись в ситуації, що склалася. У цьому полягає соціокультурна функція освіти, її соціально-критичний потенціал, що дозволяє особам критично відноситися до явищ сучасності [11; 66].

Процес переходу від індустріального до постіндустріального або інформаційного су-

спільства ставить під питання можливість розуміння сучасних форм соціальності з позиції соціальної теорії. Безперервно змінні реалії інформаційного суспільства не можуть розглядатися з позицій класичної теорії, що розглядає суспільство як якусь визначеність, доступну раціональному опису [9; 43].

Як автентичний спосіб опису суспільства виступає критична теорія суспільства, представлена, перш за все, в працях представників франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Хоркхаймер), і системна теорія суспільства функціоналістського типу (Э. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс). Проте з переходом суспільства до інформаційної моделі розвитку виникає необхідність створення теорії, адекватно тієї, що описує комунікативний характер інформаційного суспільства. Опис сучасних соціальних процесів з позиції традиційних теорій виявляється неможливим хоч би внаслідок того, що аналіз соціальної проблематики припускає звернення до теорії комунікації.

Особливістю сучасного соціального пізнання, яке задає нову парадигму, на наш погляд, є те, що воно здійснюється не через безпосереднє звернення до соціальних явищ, а через аналіз того, якими уявленнями опосередковано само пізнавальне відношення до соціальних феноменів. Соціальні явища і процеси постають не як незалежна від людини реальність, а у вигляді ефекту згоди/незгоди суб'єктів, ефекту їх взаємовпливу. Комунікативне поле агентів визначається правилами, коли взаємодія горизонтів робить свідомі наміри і вольові рішення вторинними. В даному випадку можливість іншого погляду на предмет розгляду стає обов'язковою, за необхідністю затребуваною. Характерною особливістю комунікативного усвідомлення, є необхідне структурне організування соціального поля. Агент соціальних дій не просто виконавець деякого типу соціальних дій, він ще і творець цих типів дій. Але, одного разу створивши, репрезентанти соціальних норм, він виявляється заручником власного винаходу. Створені інститути починають вести самостійне життя, вже впливаючи на самого агента. Так відбувається відчуження власної діяльності від творця: створюється соціальний інститут, який є матеріальним втіленням структур свідомості агентів, що діють усередині соціального поля. Соціальна реальність переноситься з, так би мовити, «фізичного простору» в план свідомості, тобто починає мислитися як інтенціональні взаємозв'язки сенсів у свідомості суб'єктів дій з тією лише обмовкою, що ці взаємозв'язки не завжди прозорі для самих агентів [8; 29].

Згідно з Габермасом, справжня комунікативна дія відрізняється від усіх інших тим, що воно виступає механізмом координації планів соціальних дій суб'єктів, що досягаються в

описаних ще в аналітичній філософії Остіном і Стросоном перлокуційних актах [7; 87].

Стан постсучасного суспільства визначається, перш за все, культурою. Саме культура інтеріоризує в масштабах соціуму зовнішні дії, у тому числі і економічні, в життєвий світ людини. Саме культура виступає механізмом, опосередкованим зовнішні дії суспільства на право. Стан культури в постіндустріальному суспільстві іменується малозмістовним терміном «постмодерн». Небачена популярність ідей Ж. Бодрійяра, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, Ф. Джеймсона, Ж.-Ф. Ліотара, Р. Рорті, І. Хассана, У. Еско та ін. змушує серйозно поставитися до інших претензій на осмислення постсучасності і відповідно до одержаних висновків визначити, як нова картина світу обумовлює онтологію права.

«Постмодернізм... від імені якоїсь суміші Ф. Ніцше, М. Фуко, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, злегка приправленої Ж.-Ф. Ліотаром і Ж. Бодрійяром,... здійснює щось подібне до радикального перегляду підстав науки», [6; 9] - пише П. Бурдьє. Ж.-Ф. Ліотар, що вважається першим розробником філософії постмодерну (можливо, точніше - проблематики науки в ситуації постмодерну) визначає цю ситуацію як «недовіру до метанаративів» (метаоповідань), характерним для традиційної теорії, наприклад, до діалектики духу, герменевтики сенсу тощо), які легітимували науку епохи модерну і тим самим, перетворювали практику [12, 45]. Це не що інше, як продовження (радикалізація) положення постпозитивістської філософії про відсутність абсолютної істини. Жодна теорія не володіє монополією на істину, коли критерієм науковості визнається «фальсифікаціонізм». У дусі «методологічного анархізму» П. Фейєрабенда Р. Рорті пропонує взагалі відмовитися від теорії пізнання (бо наука не є «дзеркало природи») на користь «здорового прагматизму» [13; 47].

Стосовно юриспруденції така позиція може бути позначена як радикальний релятивізм. Згідно з даною точкою зору жодна концепція права не може бути визнана обґрунтованою, бо жоден опис права не є адекватним.

Наукова мова не є більше «дзеркалом природи», а є такою ж частиною «інвентаря реальності, як і об'єкти, що вивчаються наукою. Мова, що вживається в науці, є предметом; предмети реальності, у свою чергу, набувають мовної природи» [12; 59]. По суті, такий підхід - це різновид «лінгвістичного перевороту» в наукознавстві. Достатньо активно ця ідея використовується в соціологічній феноменології, з погляду прихильників якої соціальну реальність утворюють не речі або події матеріально-го світу, а сенс, що вкладається в ці предмети і події.

Що ж можна сказати про соціальну (і пра-

вову) реальність, про буття права? Що це - результат волюнтаризму осіб, що самореалізуються? Представники постмодернізму намагаються «схопити вислизуюче соціальне буття» за допомогою двох концептів - метафор: ризоми і симулякра. Метафора ризоми - кореневища бульби, в уявленні її авторів Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі символізує картину буття, що принципово відрізняється від класичної - «деревної» [16; 32.]. Основним принципом «ризомного буття» є гетерогенність: будь-яка крапка пов'язана зі всякою Іншою і, як наслідок, відсутній ієрархічний порядок. Тут одиничне домінує над множинністю (цілим). І головне - це відсутність жорстко заданої структури, яку замінює постійно мінлива конфігурація буття, що сталося. Термін «симулякр» (simulacra) відомий ще з часів Епікура. Він позначав копію, образ речі. Деяко інше звучання йому надали Ж. Дельоз і Ж. Бодрійяр. Симулякр - це не копія, що характеризується своєю схожістю з референтом, а «неправильне наслідування», головна риса якого - відмінність від відбиваного. Симулякр через свій нереальний, «несправжній» статус є «порожньою формою», яка байдужа до будь-якого у принципі змісту. Але саме такої симулякр, що набуває, наприклад, форми ідеології, картини світу, примушує людину бачити державу і право як реально існуючі речі, тоді як їх реальність - «магічно-ритуальна мова системи» [10; 59]. У цьому випадку буття права не має більш менш фіксованої структури і є міфічно ідеальною вигадкою, за якою ховається претензія однієї соціальної групи нав'язати своє бачення реальності решті соціальних груп (а значить, і підпорядкувати їх саме цьому баченню) [10; 46]. «Найглубіші відносини сили в той же час завжди є символічними, а дії підпорядкування, покори - когнітивними актами...» [10; 52].

Відомий російський юрист Н. Н. Алексєєв, писав: «Усі визначення права, побудовані і загальною юридичною теорією, і філософією права, однаково мають характер деякої одновимірності. Насправді зведення до одного основного моменту не може не бути неминучою потребою і емпіричних, і апіорних теорій, що шукають визначення права... У зазначеному сенсі однаково одновимірні такі визначення, як «право є норма», «право є воля», «право є інтерес», «право є порядок», «право є свобода» тощо. Головне утруднення, що впливає тікаючи від подібних визначень, полягає в тому, що правові феномени в усій їхній повноті ніяк не можуть у них уміщатися. Непотрібно докладати особливих зусиль до того, щоб довести, що жодне з них не точне, що право може бути не тільки волею, але й нормою, не тільки інтересом, але й свободою і т.д. - словом, що право не зводиться до жодного виміру» [2; 71]. Отже, необхідно визнати правоту «поміркованого постмодерніз-

му» в тому, що буття права багатовимірне, є не статикою, а динамікою (становлення) і не може бути зведене до одновимірного опису [1; 76]. Не претендуючи на остаточність вирішення поставлених завдань (а вони, швидше за все, і не мають «остаточного» вирішення), на погляд Честнова І.Л., слід приділити увагу діалогічній онтології права, що, сподіваємося, дозволить намітити можливий підхід до їхнього вирішення [14; 54].

Теорія діалогу має два напрями. Перш за все виділяється філософська (екзистенціальна) традиція, представлена творчістю М. М. Бахтіна і продовжувачів його ідей сьогодні (наприклад В. С. Біблера), а також учасників гуртка «Патмос», організованого в Берліні в 1919 р., серед яких слід зазначити М. Бубера і О. Розенштока-Хюссі. Головна увага тут приділяється становленню особистості, унікального життєвого світу людини, що можливе лише завдяки зустрічі з іншим. «Всяке справжнє життя є зустріч» [5; 42], – стверджував М. Бубер. Ще краще цю ж думку висловив М. М. Бахтін: «Я... стаю самим собою, тільки розкриваючи себе для іншого, через іншого і за допомогою іншого. Відрив, відокремлення, замикання в собі як основна причина втрати самого себе... Саме буття людини (і зовнішнє, і внутрішнє) є якнайглибше спілкування. Бути – значить спілкуватися» [3; 311–312]. При цьому слід мати на увазі, що «ти» – не просто інший суб'єкт, а взагалі зовнішня (соціальна) реальність, яка звертається до «я» з певними імперативами і змушує адекватним чином реагувати на це, перетворюючи в той же самий час самого себе. У «хресті дійсності» О. Розенштока-Хюссі «ти» – це майбутній час, що створюється наказовою (імперативною) мовою [12; 55].

Другий підхід до дослідження діалогу представляє семіотика, яка достатньо активно розробляє цю проблематику в рамках структуралізму і постструктуралізму. У семіотиці діалог розглядається як різновид комунікаційного процесу. При цьому передбачається наявність єдиного коду у суб'єктів цього процесу, їхня (суб'єктів) асиметричність (принаймні, нетотожність), перемінність напрямку інформаційних потоків, а також бажання підтримувати комунікацію [10; 193].

Таким чином, перед нами два підходи не тільки до онтології буття як такого, але й до онтології права. У першому (екзистенціальному) випадку акцент робиться на суб'єкті, що знаходиться у правовідношенні з іншим суб'єктом, а в другому – на нормі права, інституті, галузі, системі права. На перший погляд, це дві несумісні точки зору. Проте, як уявляється, сам принцип діалогу, який багато в чому схожий на принцип доповненості, дозволяє виявити риси схожості, взаємопроникнення даних підходів.

Норма права – це, з одного боку, позбавлена індивідуальності модель (правило) поведінки, але, з іншого боку, це одночасно і конкретні дії людей відповідно до даного правила, дії, що реалізують і відтворюють його. Реальність, фактичність норми права залежить від того, чи використовується (дотримується, виконується) вона в практичній життєдіяльності людей. Таким чином, право – це і структура (правила поведінки), і її відтворення (що супроводжується як практичними діями, так і ментальними процесами) в поведінці людей.

Отже, загалом і в цілому діалог – це суперечність буття, що містить у собі одночасно і механізм вирішення цієї суперечності. Сьогодні визнається доведеним, що реальність дихотомічна (антиномічна в онтологічному сенсі): вона включає протилежні моменти, сторони, що знаходяться в стані не тільки розрізнення, але й взаємної обумовленості (завдяки чому підтримується цілісність структури і одночасно можливість її видозміни, реагування на зовнішні дії). Діалог – це і є напруга, обумовленість і взаємоперехід антиномій. Те ж саме стосується і права.

Можна використовувати підхід П. Бергера і Т. Лукмана (найвидатніших соціологічних феноменологів) [4], відповідно до якого такий механізм являє собою послідовно змінюючі стадії, в яких і відбувається вирішення суперечностей соціальної (в даному випадку – правової) реальності між матеріальним і ідеальним, суцільним і належним, одиничним і загальним і т.д., а тим самим – відтворення правової реальності. Початковою стадією даного процесу виступає екстерналізація, тобто прояв активності людини зовні.

В даному випадку мається на увазі юридично значуща екстерналізація – здійснення правових актів – дій. Зовнішня правова активність людини неминуче предметнюється в юридичних наслідках, які, «відриваючись» від суб'єкта – їхнього «автора», набувають самостійного життя, тобто об'єктивуються. Об'єктивація – друга стадія механізму відтворення права. Поведінка і її результат неминуче співвідносяться (як індивідом, так і суспільством) з нормою права, функціонально передуючою цій поведінці. В більшості випадків поведінка узгоджується з нормою права (навіть якщо це правопорушення, в більшості випадків воно відповідає заборонній нормі права). Тому, як правило, механізм відтворення права вміщує ці дві стадії, які на іншому рівні – рівні ментальних процесів – супроводжуються стадією інтеріоризації (віддзеркалення, відтворення, пізнання та іншого зовнішнього прояву правової активності людини).

Проте можливі і складніші випадки, пов'язані не з традиційною, а з творчою активністю людини, коли правова поведінка (в дано-

му випадку така, що має соціальне значення) і її наслідки «не вписуються» в існуючу нормативно-інституційну систему. Цей інноваційний процес уявляється найбільш важливим і цікавим, бо він показує не механічне відтворення права, а його зміну, коли формуються нові норми. Оцінка правової поведінки і її результатів, як інноваційних, передбачає відповідь суспільства на це нововведення. Часто (особливо в традиційних суспільствах) така реакція буває негативною. Але не завжди. Іноді інновація оцінюється позитивно. Позитивна оцінка з боку правлячої еліти або референтної щодо широких мас населення групи – наступна стадія відтворення права (вже інноваційного), яка іменується селекцією. Тільки конкретно-історичний і соціологічний аналіз може прояснити (хоча не завжди, і ніколи – повністю), чому був вибраний той або інший новий правовий інститут, особливо у сфері публічного права.

Проте ухвалення закону ще не означає, що він став правом, тобто увійшов до плоти і крові правопорядку, життєвого світу простої середньої людини, в правову культуру даного суспільства. Для цього потрібна легітимація даного нововведення. Механізм легітимації правової норми ще складніший, ніж механізм її селекції, тобто вибору відносно вузькою групою можновладців (особливо в умовах мультикультурного суспільства). Тут включається і історичне минуле народу, і сьогоденні очікування, і культурна спадщина (архетипи колективного несвідомого), і маніпулювання суспільною свідомістю ЗМІ, і ситуація в економіці, і політична кон'юнктура і т.д. і т.п. При цьому легітимація – це не просто сьогохвилинне схвалення політичного курсу якогось лідера, але впровадження нового правила поведінки в колективні й індивідуальні установки на рівні «мови тіла» (практичного стереотипу поведінки). Цей момент зближує правову легітимацію із змістом інтерналізації (або інтеріоризації – за Л. С. Виготським), тобто з правовою соціалізацією, яка, як відомо, супроводжує кожну дію людини все її життя.

Висновки. Отже, після успішної легітима-

ції (яка практично завжди спотворює первинний задум розробників законопроекту) можна говорити, що нова норма права або інститут права виникли. Практично одночасно здійснюється її традиційне відтворення, яке, по суті, і означає, відбулася легітимація чи ні.

Так можна представити механізм відтворення права і показати його діалогічну природу, що розуміється в онтологічному сенсі як взаємообумовленість протилежних моментів права.

Зокрема, механізм відтворення права продемонстрований на прикладі діалогу норми права і правовідношення (фактичної взаємодії персоніфікованих суб'єктів, правової за своїм соціальним змістом) – їхні взаємозв'язки, відмінності, взаємопереходи. Саме цей момент уявляється найважливішим для теорії права, оскільки вміщує в собі деякий контрапункт інших опозицій права, що знаходяться в діалогічному відношенні: суб'єкт і суспільство, форма і зміст права, минуле, сьогодення і майбутнє права, матеріальне (об'єктивування правової активності в наслідках, формах) і ідеальне (інтерналізація) і т.д., і показує, як одиничне (унікальне) – правова поведінка визначається загальним – невиразною нормою, і, у свою чергу, обумовлює останню і видозмінює. Запропонований підхід, як уявляється, «відгукується» на виклик теорії права з боку постсучасності і, сподіваємося, є перспективна «відповідь».

Тільки з логіко-методологічної, вельми односторонньої, точки зору вирішення конфлікту між парадигмами може полягати в побудові більш загальної глобальної теорії, що містить конфліктуючі парадигми як свої окремі випадки. У найзагальнішому випадку взаємодії декількох парадигм їх узгодження повинне полягати в узгодженні різних систем цінностей, і далі – різних технічних прийомів, різних способів вимірювання, різних способів обчислення, різних способів спостереження явищ, тобто різних дослідницьких практик, як теоретичних, так і емпіричних, що може бути описане тільки в рамках концепції комунікативної дії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Автономова Н. Деррида и грамматология // Деррида Ж. О грамматологии. М: Ad Marginem. 2000. С. 7-110.
2. Алексеев Н. Н. Основы философии права. – С.-Пб.: Юридический институт, 1998. – 216 с. (Сер. «Классики русской философии права»).
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Художественная литература, 1979. - 412 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: «Медиум», 1995. - 323 с.
5. Бубер М. Я и Ты // Бубер М. Два образа веры - М., Республика1995. - 464 с., С.16-92.
6. Бурдые П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля // Поэтика и политика. М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999. С. 125-166.
7. Габермас Юрген. Комунікативна дія і дискурс // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь – 1996. – С. 84–91.
8. Зинченко Е. В. «Коммуникативная рациональность» как априори социальных наук (методологический обзор проектов) // Теоретический журнал Credo New № 3, 2003. – С. 23–32.

9. Калайков И. Цивилизация и адаптация / Пер. с болг. А.М. Бредихина, М.А. Бредихина. М.: Прогресс, 1984. - 239 с.
10. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М.: «Языки русской культуры», 1996. — 464 с.
11. Пинский А. А. Пайдея (Работы 1986–96 гг.) — М. : Част. shk., 1977. — 363 с.
12. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность. М.: Лабиринт, 1994. — 210 с.
13. Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность. М.: Русское феноменологическое общество, 1996. - 282 с.
14. Честнов И.Л. Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности / И. Л. Честнов. — СПб. : Санкт-Петерб. юрид. ин-т Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2000. — 103 с.
15. Ankersmit F. R. Historiography and Postmodernism. Wesley, 1989. — 135 p.
16. Dvorkin R. Law's empire / London: Fontana Press? 1986, 483 p.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2013

REFERENCES:

1. Avtonomova N. Derrida i grammatologiya // Derrida Zh. O grammatologii (Derrida and grammarology // J.Derrida, Of Grammarology). M: Ad Marginem. 2000. P. 7-110.
2. Alekseev N. N. Osnovy filosofii prava (Fundamentals of philosophy of law). S.-Pb. : Yuridicheskiiy institut, 1998. 216 p. (Ser. «Klassiki russkoy filo-sofii prava»).
3. Bakhtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva (The aesthetics of verbal creativity). M.: Khudozhestvennaya literatura, 1979. 412 p.
4. Berger P., Lukman T. Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya (The social construction of reality . A treatise on the sociology of knowledge.). M.: «Medium», 1995. 323 p.
5. Buber M. Ya i Ty // Buber M. Dva obraza very (I and Thou // M. Buber Two visions of faith). M., Respublika, 1995. 464p., P.16-92.
6. Burde P. Dukh gosudarstva: genezis i struktura byurokraticheskogo polya (The Spirit of the state: genesis and structure of the bureaucratic field). Poetika i politika. M.: Institut eksperimentalnoy sotsiologii, SPb.: Aleteyya, 1999. P.125-166.
7. Habermas Yurhen. Kommunikativna diia i diskurs // Pershodzherela komunikativnoi filosofii (Communicative action and discourse). K. : Lybid, 1996. P. 84–91.
8. Zinchenko Ye. V. «Kommunikativnaya ratsionalnost» kak apriori sotsialnykh nauk (metodologicheskiiy obzor proektov) («Communicative rationality» as a priori social sciences (methodological review of projects)). Teoreticheskiy zhurnal Credo New, № 3, 2003. P.23-32.
9. Kalaykov I. Tsvivilizatsiya i adaptatsiya (Civilization and adaptation). M.: Progress, 1984. 239 p.
10. Lotman Yu.M. Vnutri myslyashchikh mirov. Chelovek - tekst - semiosfera - istoriya (Inside minded worlds. Man - Text - semiosphere - history). M.: «Yazyki russkoy kultury», 1996. 464 p.
11. Pinskiy A. A. Paydeya (Raboty 1986–96 gg.) (Paideia (Works 1986-96.)). M. : Chast. shk., 1977. 363 p.
12. Rozenshtok-Khyussi O. Rech i deystvitelnost (Speech and reality.). M.: Labirint, 1994. 210 p.
13. Rorti R. Sluchaynost, ironiya, solidarnost (Contingency, irony, solidarity.). M.: Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo, 1996. 282 p.
14. Chestnov, I.L. Pravo kak dialog: k formirovaniyu novoy ontologii pravovoy realnosti (Right as dialogue: the formation of a new ontology legal reality). SPb.: Sankt-Peterb. yurid. in-t Gener. prokuratury Ros. Federatsii, 2000. 103 p.
15. Ankersmit F. R. Historiography and Postmodernism. Wesley, 1989. 135 p.
16. Dvorkin R. Law's empire / London: Fontana Press? 1986, 483 p.

Кравцов Юрій Сергійович – кандидат філософських наук, доцент
Дніпродзержинський державний технічний університет
Адреса: 51918, м.Дніпродзержинськ, вул. Дніпробудівська, 2
E-mail: kravcovyuri@yandex.ru

Kravtsov Yurii Serhiiovych – PhD in philosophy, associate professor
Dneprodzerzhinsk state technical university
Address: 2, Dniprobudivska Str., Dneprodzerzhinsk, 51918
E-mail: kravcovyuri@yandex.ru

УДК 324 : 005

Аналіз детермінантів розвитку сучасного південнокорейського суспільства

I.B. SEMENIUK

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

E-mail: igori.semenyuk@gmail.com

Авторське резюме

У представленій статті, проводиться соціально – філософський аналіз важливих детермінант, які вплинули на розвиток сучасного південнокорейського суспільства. Автор проводить аналіз важливих рушійних сил розвитку суспільства Республіки Корея. У соціальній філософії, під рушійними силами розвитку суспільства розуміють істотні, необхідні, довгостроково діючі фактори, що забезпечують його розвиток. Під чинником розуміють стійкий тип соціальної діяльності якогось роду, або рушійну силу якогось процесу. Поняття «фактор» пов'язують з поняттям «детермінант» (визначник). Детермінант - це те, що викликає причинний зв'язок яких-небудь явищ. Вчення про причинно-наслідкові обумовленості носить назву - детермінізм. Конфуціанці наголошували на детермінованості людської природи, про що яскраво говорить Конфуцій у своїх «Бесідах і судженнях». У конфуціанській філософії, яка сьогодні залишається невід'ємною частиною південнокорейського суспільства, екзистенціальність людини сприймається як справа самоствердження і самовдосконалення. Аналізуючи об'єктивні та суб'єктивні детермінанти розвитку сучасного південнокорейського суспільства, ми приходимо до думки, що вони доповнюють одне одного і таким чином стають рушійною силою всього суспільства. Аналізуючи детермінанти, які відіграють активну роль у розвитку сучасного суспільства, їх прийнято ділити на: об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних детермінант відносять ті рушійні сили, які безпосередньо пов'язані з матеріальними відносинами і природними умовами життя суспільства (економіка, наука і технологія, географічне середовище і природні багатства, народонаселення, історичні процеси, модернізація тощо.). Суб'єктивні детермінанти охоплюють активну, цілеспрямовану діяльність, яка неодмінно осмислюється, та усвідомлюється людиною. Діяльність суб'єктивного фактора без наявності хоча б мінімальних об'єктивних умов і матеріальних чинників неможлива. Суб'єктивні детермінанти - це свідомо діяльність різних соціальних та соціокультурних суб'єктів, спрямована на зміну, розвиток чи збереження цілісності соціуму. Що ж стосується об'єктивних детермінант, то вони у відриві від суб'єктивного чинника залишаються нереалізованими можливостями. Особливо яскраво проявляється дія суб'єктивних детермінант в критичні, переломні, метафоричні, і доленосні моменти історії, що є актуальними для сучасного південнокорейського суспільства.

Ключові слова: детермінанти, південнокорейське суспільство, історична детермінанта, фактори, чинники, соціокультурні механізми.

The analysis of modern determinants of South Korean society

I.V. SEMENIUK

Classic private university, Zaporozhye, Ukraine

E-mail: igori.semenyuk@gmail.com

Abstract

In the article, a made social - philosophical analysis of the important determinants that influenced the development of contemporary South Korean society. Author analyzes the major driving forces of social development of the Republic of Korea. In social philosophy, under the driving forces of society to realize the essential, necessary, long-acting factors that ensure its development. Under steady factor in understanding the type of social activity of some kind, or a driving force of the process. The term «factor» associated with the term «determinants» (determinant). Determinants - this is what causes the causation of any phenomena. The doctrine of causal conditionality is called - determinism. Confucians emphasized the determinism of human nature, which clearly says Confucius in his «Conversations and judgments.» In Confucian philosophy, which remains an integral part of South Korean society ekzystentsialnist person is perceived as a matter of self-affirmation and self-improvement. Analysis of objective and subjective determinants of contemporary South Korean society, we come to the conclusion that they dopovnyuyut each other and thus become the driving force of society. Analyzing the determinants that play an active role in the development of modern society, they are divided into: objective and subjective. The objective determinat driving forces are those that are directly related to material relations and the natural conditions of society (economy, science and technology, geographical environment and natural resources, population, historical processes, upgrades, etc.). Subjective determinat covering active, purposeful activity that inevitably interpreted and understood by man. Activity subjective factor without a modicum of objective conditions and material factors is not possible. Subjective determinants - a conscious activity of different social and cultural subjects, aimed at changing, developing or maintaining the integrity of society. As for the objective determinat, they divorced from subjective factors remain unimplemented features. The strong effect of subjective manifest determinat in critical, critical, metaphorical, and crucial moments in history that are relevant to the modern South Korean society.

Keywords: determinants South Korean society, the historical determinants, factors, socio-cultural mechanisms.

© I.B. Семенюк, 2013

Постановка проблеми. Серед основних явищ і процесів, що роблять істотний вплив на життєдіяльність сучасного південнокорейського суспільства, слід виділити: глобалізацію, економіку, зростання ролі інформаційних, інтелектуальних технологій, перетворення людського, соціального капіталу, наукових знань у вирішальний фактор світового розвитку, виникнення нової соціальної реальності, заснованої на знаннях і інтелекті; зміну ставлення суспільства до людини і техніки.

Звернення до духовних цінностей, гуманістичного потенціалу культури визначається особливостями сучасного розвитку суспільства. Активно розвивається процес модернізації південнокорейського суспільства, спрямований на створення умов для гідного життя не тільки нинішніх, але й майбутніх поколінь. На зміну технологічного детермінізму і економцентризму приходить ідеологія нового антропоцентризму, гуманізму, де людина розглядається як головне мірило і критерій всіх подій у світі.

Аналіз досліджень та публікацій. Великий вклад у дослідженні щодо даної проблематики знаходимо у дослідженнях таких науковців: Є. Русецький, О. Васильєв, Є. Завадська, С. Крапівенський, А. Матецька, П. Шараєв, Д. Самсонов, Джуліо Рубіо, Луїз Рамірез, Хам Сеок Хон, Лі Сунгбо, Цзоу Хун та інші. Важливим буде зауважити вагомий вклад в аналізі детермінант південнокорейського суспільства у працях південнокорейських вчених: Хам Сеок Хон, та Лі Сунгбо. Джуліо Рубіо – проводить аналіз факторів та детермінант які мають вплив на соціальність Республіки Корея. Є. Завадська через свій аналіз культури та соціальності Сходу дає чітке розуміння характерних для Сходу факторів розвитку, що формують їх соціальність. О. Васильєв детермінує фактори: соціокультурні, економічні та історичні, проливає світло на їх характерний вплив щодо розвитку суспільств Сходу.

Метою дослідження є соціально-філософський аналіз деяких детермінант розвитку сучасного південнокорейського суспільства: історичних, соціокультурних, політичних, економічних та інших факторів, що вплинули на розвиток сучасного південнокорейського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Історична детермінанта, як вагома складова об'єктивного фактора (детермінант) розвитку південнокорейського суспільства, відіграла найвагомішу роль у формуванні сучасного південнокорейського суспільства. Вважається, що Корейський півострів був заселений ще в палеоліті. Стародавній Чосон – перше царство яке виникло на території сучасної Північної Кореї і історично знаходилося на території міста Пхеньян (столиця Північної Кореї), символізує аборигенне населення та процес змішання і формування

єдиного етносу[4]. Після звільнення Кореї від японської колонізації суспільство було повністю духовно винищене. Але це тільки було важким початком випробувань, які випали на долю корейського народу.

Корейська війна, в даному аналізі, виступає унікальним фактором, що вплинула на формування об'єктивних: соціальних, політичних, економічних та суб'єктивних детермінант: духовних, світоглядних тощо.

Соціальні та культурні зміни, які принесла корейська війна, вплинули на формування сучасного південнокорейського суспільства. Традиційна конфуціанська етика, історично створила міцні основи взаємовідносин між корейцями. Соціальний світ, відповідно до конфуціанського вчення, поділений на чіткі структури: старші - молодші, керівник-підлеглий тощо. При цьому соціально-політична структура суспільства також строго ієрархічна - зв'язки в ній переважно вертикальні [3, с. 23]. Вони залишились незмінними у південнокорейському суспільстві.

Але завдяки американській армії, війні, соціальні та культурні зміни все-таки відбулися. Війна принесла на столи південних корейців такі продукти, як кава, шоколад, цукерки, печиво, сухе молоко, жувальна гумка, що вплинули на формування сучасної культури та цінностей у Південній Кореї. Крім того, оскільки в Південну Корею стало масово поставлятися пшеничне борошно, в країні широкого поширення набули борошняні вироби. У Південній Кореї борошняні страви ніколи не були повсякденною і звичною їжею. Корейська війна була великомасштабною і тривала довгі три роки, що призвело не тільки до масової мобілізації людських ресурсів, а й до появи величезної кількості біженців. Коли закінчилася Корейська війна, приблизно 1,5 мільйона чоловік мігрували на південь з півночі. Це означає, що вони залишили на своїй батьківщині приблизно 4,5 - 6 мільйонів родичів, що згідно з даними перепису відповідало 15 - 20% населення Кореї в 1950 році [8].

Щодо політичної детермінанти, то сьогодні Республіка Корея - демократична держава ліберально - ринкового типу. У формуванні нинішнього суспільного устрою в Південній Кореї вирішальним був фактор американського впливу. Виборча система Республіки Корея, структура законодавчої і виконавчої гілок влади, Конституція створені під впливом західного досвіду. У міру розвитку південнокорейської державності запозичені схеми та практика їх застосування, набувала національно-специфічних рис. Політичне життя і політична влада реалізується і функціонують у певних рамках і через певні інституційні та нормативні дії. Корейська війна здійснила свій відбиток на всю політичну систему Південної Кореї. Незважаючи на ве-

ликі шляхи її демократизації, її негативна сторона – корупція [9].

В бюрократичній моделі післявоєнної культури Кореї сформувалися структури, які створили змішання різнорідних явищ корупції: традиційне конфуціанство, колоніальний досвід, істотний розрив між потребами і задоволенням, авторитарне політичне керівництво президента Лі Син Мана, стиль правління якого стимулював розвиток в країні бюрократичної корупції (при ньому чиновники-бюрократи давали клятву лояльності президентові, а не корейському народу). Політична культура корейців створювалася під комплексним впливом ряду детермінант, при цьому жодна з них не була домінуючою. У числі таких детермінант можна відзначити: вплив традиційного конфуціанського менталітету, світоглядна та культурна спадщина японської анексії, військові культури, елементи командно-адміністративної системи, панівної у Кореї, як країні господарсько-культурного типу та особливостей сільського побуту, релігійні системи, світогляд та національний характер. У хабарництві, підкупках і інших правопорушеннях, пов'язаних з політичною корупцією, неодноразово були помічені керівники найвпливовіших чеболів Південної Кореї - «Samsung», «Hyundai Heavy Industries», «Lotte», «Daewoo», «Kia motors», «Hanbo». Вони активно займалися політичною діяльністю, що суттєво впливала на весь хід політичних процесів в країні [6].

Корупції у політичній та інших сферах південнокорейського суспільства породили клановий кримінал у Республіці Корея. Корейська мафія – «Киндиль» виникла як угруповання в Кореї для надання протидії та боротьби з японськими «Баракуда» та «Якудзи», що посідали панівне становище в Кореї на зорі XX століття, коли Корея знаходилася під японським управлінням. З дня звільнення від японського панування в 1945-му, ці організовані угруповання корейської молоді згодом перетворилися на кримінальні організації за допомогою розширення своєї підпільної діяльності, в основному орудуючи в сфері індустрії розваг. У шістдесятих роках ватажки кримінальних організацій за часів президентства Пак Чжон Хі, були арештовані і засуджені до смертної кари за звинуваченням у скоєнні особливо тяжких політичних злочинів. У зв'язку з економічним зростанням Південної Кореї у вісімдесятих роках, розширення кількості угруповань завершилося їх об'єднанням у три міжнаціональні організації. Ними є загальновідомі клани трьох південнокорейських сімей: Пансеобанг, Янгуні та Об. З цієї трійки після арешту їхніх ватажків і найбільш активних гангстерів клани Пансеобанг і Янгуні припинили своє існування в 1990 р. Однак останнім часом виникають поновому утворені групи під керівництвом ватаж-

ка як центральної фігури, і розширюють свої сфери контролю від традиційних дій, таких як вимагання (рекети щодо індустрії розваг) до законного бізнесу у вигляді будівельних і фінансових компаній, а також здійснюють свій вплив на економічні та політичні сфери суспільства [7].

Сучасний кримінал ХХІ століття у Південній Кореї, представлений через «Ккангапе», перекладається як «блатний, блатні» і як правило, відноситься до неорганізованих вуличних банд. В даний час за неофіційними даними на 2013 рік існують три основні південнокорейські злочинні синдикати, які конкурують між собою на регулярній основі: Чільсонгпа, Ссангйонгпа, Хвангсонгпа. Вони контролюють ігровий бізнес, проституцію, втручаються в фінансові справи країни, хабарництво та багато іншого, що зв'язано з криміналом у сучасному південнокорейському суспільстві [6].

Значну участь у боротьбі з корупцією, яка є сьогодні на заваді в просуванні Південної Кореї у світі, є Антикорупційний комітет Південної Кореї. У своєму звіті за 2012 рік, він показав, що за даними 2010 року корупція в країні складала 16,5%, на кінець 2012 початок 2013 року – 15,9%. Отже, є значні зміни, і ми бачимо, що південнокорейське суспільство докладє зусиль щодо вирішення цієї проблематики. Ідеальною та ефективною антикорупційною стратегією є внутрішня парадигма, за якою необхідно оновлювати суспільство, концентруючись на зміцненні моралі та високих духовних цінностей [9].

Щодо економічної детермінанти, то вона також сформувалася в період жорсткого авторитаризму, після корейської війни. Аналізуючи важливі детермінанти економічного життя південнокорейського суспільства, слід врахувати, що здатність наполегливо трудитися значною мірою допомагає сучасним корейцям здійснювати економічний стрибок у майбутнє [1].

На стрімке зростання економіки Південної Кореї впливали і впливають різні детермінанти як об'єктивні, так і суб'єктивні, економічні і політичні, внутрішні і зовнішні, такі як: орієнтована на експорт, на взаємодію з зовнішнім світом стратегія розвитку; сприятливий міжнародний економічний клімат 60-х першої половини 70-х років, що полегшив доступ до зовнішніх джерел ресурсів; сильне й ефективне керівництво в особі авторитарних урядів, що відклали демократичні і політичні перетворення на користь економічного розвитку; малі витрати на утримання воєнно-промислового комплексу; залучення іноземних капіталовкладень як фінансових, так і технологічних: промислове устаткування і «now how»;

У сучасному світі кожна нація активно намагається змінити своє життя на краще, ви- йти на більш високий рівень розвитку. Але

по-справжньому досягти успіху в справі піднесення добробуту, випередити інші народи вдається тільки тим націям, які вирішують цю задачу, ясно усвідомлюючи власну ідентичність, світогляд та цінності. В цьому була і цінність наступної важливої та об'єктивної детермінанти, яка вплинула на розвиток сучасного південнокорейського суспільства - корейська модернізація. Модернізація, яку розпочав президент Пак Чжон Хі, стала однією з необхідних умов становлення нового світового порядку, і піднесла Південну Корею в 12 успішних країн світу. Її закономірністю соціального розвитку стали постійні зміни, ускладнення політичних, економічних і культурних структур та їхніх функцій, відповідно до потреб раціонального та ефективного функціонування суспільства. Модернізація розглядається як процес, паралельний індустріалізації. Перетворення традиційного аграрного суспільства в індустріальне, що саме і мало місце в післявоєнній Кореї, розглядається під кутом зору трансформації системи господарства, технічного озброєння й організації праці [5].

Слід зазначити, що детермінанта модернізації, це не тільки позитивні але й негативні зміни в суспільстві. Сьогодні модернізаційні процеси у соціокультурних системах південнокорейського суспільства породили багато негативних факторів. Для прикладу один з них найактуальніший та проблематичний: проституція. Близько 20% кореянок у віці від 18 до 29 років залучені в цю сферу послуг. Близько 35% корейських чоловіків у віці до 30 років користуються послугами таких дівчат. Проституція у Південній Кореї, є сьогодні актуальною проблемою суспільства. Хоч вона і нелегальна, але досить прибуткова сфера, яка контролюється кримінальними структурами [10].

Суб'єктивними детермінантами, які вплинули на розвиток та функціонування сучасного південнокорейського суспільства, є: цінності, ціннісні орієнтації, духовні цінності, мотиви, інтереси, уявлення, норми, об'єкти поклоніння тощо. Духовні зміни, як складова суб'єктивної детермінанти, були викликані, перш за все, у релігійному житті південнокорейського суспільства. Цікаво відзначити, що після розділу країни пресвітеріанська церква Кореї мала 70% пастви, яка до війни проживала на території не Південної, а Північної Кореї. Однак там вони жорстоко переслідувалися північно-

корейською владою, тому під час війни значне число віруючих, а також більшість лідерів цієї церкви бігли на Південь, де згодом зробили значний вплив на зміну цінностей південнокорейського суспільства. Під час війни християнство стало асоціюватися з доступом до гуманітарної допомоги або можливістю відправитися в США. Можна сказати, що християнські місії фактично сприймалися як «острівці» США всередині Кореї. Для багатьох корейців церква була місцем, де можна було наповнити голодний шлунок, а США в умах корейців здобули ореол «держави загального благоденства». Деякі вчені вважають, що з'явився в окремих християнських колах Південної Кореї переконання в тому, що матеріальне благополуччя може бути досягнуто через молитву і віру в Ісуса Христа, є якраз наслідком пережитого досвіду війни. І сьогодні цей духовний фактор «Трьохгранний успіх» (успіх в духовному, здоров'ї, матеріальному) став важливою духовною парадигмою у південнокорейському суспільстві і сьогодні [7].

Відомий класик корейської філософії – Хам Сеок Хон у своїй феноменальній праці «Queen of Suffering. A Spiritual history of Korea» (англ. Королева Страждань. Духовна історія Кореї) стверджує, що Сходом править духовна сторона, а Заходом - матеріалізм. Історична детермінанта розвитку південнокорейського суспільства, через страждання, проклала шлях до свого успіху. Далі він стверджує, що історія, яка почалася на Сході, досягне і до Заходу. Тепер настав час для Південної Кореї, як королеви страждань, врятованої та відновленої врятувати Захід від занепаду [9].

Висновки. Аналіз деяких характерних об'єктивних та суб'єктивних детермінант розвитку сучасного південнокорейського суспільства виступає у діалектичній єдності і створює специфічний механізм самоорганізованої та взаємозв'язаної, взаємодоповнюючої системи. Отже, функціонування південнокорейського суспільства та його сучасні здобутки, проблематика, суспільства як саморегульованої системи відбувається на основі діалектичної єдності невпорядкованих, стихійних детермінант (корейська війна, негативні фактори модернізації, суспільні та культурні проблеми тощо) і впорядкованих, свідомих факторів (економічні успіхи, суспільна конфуціанська етика, цінності, гармонія, патріотизм тощо).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Завадская Е. В. Культура Востока в современном западном мире / Е. В. Завадская. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
2. История Кореи. //KBS South Korea center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://world.kbs.co.kr/russian/korea/korea_abouthistory.htm
3. Русецкий Е. А. Влияние коррупции на политический процесс Республики Корея (Автореферат). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusetskiy.ru/59/?idnews=467>.

4. Хан Ген-гу. Корейская война и социальные изменения. // The Korea Foundation. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.koreana.or.kr:444>
5. Шараев П.С. Социально-политические системы стран Корейского полуострова: учебное пособие / Шараев П.С. – Томск: Издательство Томского политехнического университета, 2009. – 129 с.
6. Bobby McGill. Changing attitude toward sex threatens South Korea / Growing promiscuity, lack of education may lead to increase in AIDS, experts say. [Electronic resource] / Bobby McGill. – Mode of access: <http://www.sfgate.com/health/article/Changing-attitude-toward-sex-threatens-South-2628638.php>
7. Korea Loses Status Among Top Drinking Nations. [Electronic resource] – Mode of access: <http://goldsea.com/Text/index.php?id=14378>
8. Jennifer Chang. South Korea's runaway teen prostitution. // Al Jazeera Center. [Electronic resource] / Jennifer Chang. – Mode of access: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/11/2012111263348392255.html>
9. Sungbo Lee. ACRC KOREA Annual Report 2012 // Anti-Corruption & Civil Rights Commission. // [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.theioi.org/news/korea-acrc-publishes-annual-report-2012>

Стаття надійшла до редакції 30.08.2013

REFERENCES:

1. *Zavadskaja E.V.* Kultura vostoka v sovremennom Zapadnom mire. (The culture of the East in the modern Western world) Moskva: *Nauka*, 1977, 168 p.
2. Istoriya Korei. (History of Korea) *KBS Centr Ujnoi Korei*. Regime to access: http://world.kbs.co.kr/russian/korea/korea_abouthistory.htm
3. *Rusetsky E.A.* Vliyaniye koruptsii na politicheski protses v Respublike Koreya (Abstract). (The impact of corruption on the political process of the Republic of Korea). Regime to access: <http://rusetskiy.ru/59/?idnews=467>.
4. *Gen. Han-gu.* Koreiskaya voyna i sotsialnie izmeneniya. (The Korean War and Social Change) *The Korea Foundation*. Regime to access: https://www.koreana.or.kr:444/months/news_view.asp?b_idx=838&lang=ru&page_type=list
5. *Sharaev P.S.* Sotsialnie i politicheskie sistemi stran Koreiskogo poluostrova: uchebnoye posobie (Social and political systems in the Korean Peninsula: a training manual) *Tomsk: Izdatelskiy dom. Tomsk. Politehnicheskii universitet Press*, 2009, 129 p.
6. Bobby McGill. Changing attitude toward sex threatens South Korea / Growing promiscuity, lack of education may lead to increase in AIDS, experts say. Regime to access: <http://www.sfgate.com/health/article/Changing-attitude-toward-sex-threatens-South-2628638.php>.
7. Korea Loses Status Among Top Drinking Nations. Regime to access: <http://goldsea.com/Text/index.php?id=14378>.
8. Jennifer Chang. South Korea's runaway teen prostitution. Al Jazeera Center. Regime to access: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/11/2012111263348392255.html>
9. Sungbo Lee. A C R C Korea annual report 2012 - Anti-Corruption & Civil Rights Commission. Regime to access: <http://www.theioi.org/news/korea-acrc-publishes-annual-report-2012>

Семенюк Ігор Валентинович – кандидат філософських наук, доцент
Класичний приватний університет
Адреса: 69104, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: igori.semenyuk@gmail.com

Semeniuk Ihor Valentynovych – PhD in philosophy, associate professor
Classic private university
Address: 66, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69104
E-mail: igori.semenyuk@gmail.com

УДК: 37.013

Школа як специфічний життєвий світ підростаючої генерації

В.В. САГУЙЧЕНКО

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: valentina_sag@bk.ru**Авторське резюме**

Освітній інститут «школа» представлено як своєрідний життєвий простір підростаючого покоління, що у свою чергу потребує створення механізмів формування соціальної компетентності.

Досліджено підходи педагогів, психологів до цього складного аспекту у вихованні молодших учнів, підлітків, усього підростаючого покоління. Також розглянуто окремі філософські аспекти з питань формування ключових соціальних компетенцій, що сьогодні знаходяться у площині здатності чи нездатності до життєтворчості, коли формуються або ігноруються майбутні життєві та соціальні ролі. Наведено соціологічний аналіз інтересів та уподобань сучасної української учнівської молоді.

Запропоновано формувати соціальну компетентність засобами проектної діяльності, до якої залучаються всі суб'єкти навчально-виховного процесу: вчителі, учні, батьки, громадські організації, владні та бізнесові структури, представники релігійних конфесій та національні меншини.

Ключові слова: освіта, виховання, соціальна компетентність, проектна діяльність, сучасне суспільство.

School as a specific life-world growing up generation

V.V. SAHUCHENKO

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education,
Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: valentina_sag@bk.ru**Abstract**

The educational institution «school» is represented as a kind of living space the younger generation, which in turn requires the establishment of mechanisms for the formation of social competence.

Investigated approaches teachers, psychologists in this complex aspect in educating younger students, teenagers, just the younger generation. Also was consider some philosophical aspects of the formation of key social skills that today are in the plane of the ability or inability to the creative life when formed or ignored the future life and social roles. Is shown the sociological analysis of the interests and preferences of modern Ukrainian school youth.

The author proposed forming of social competence using funds of the project activity, which involves all actors of the educational process: teachers, students, parents, community organizations, authorities and businesses, representatives of religious denominations and ethnic minorities.

Keywords: education, social competence, project activities, modern society.

Постановка проблеми. Розглядати окремо школу сьогодні неможливо без зв'язку з сучасною культурою як національною, так і світовою. Тому є необхідність зупинитися на окремих аспектах, що суттєво впливають на світоглядні та ціннісні орієнтири, в тому числі культурних революціях, що припали на покоління вчителів та батьків сучасних учнів, які розділяють чи навпаки не приймають нові стандарти. Підводячи підсумки досвідів проведених раніше культурних революцій, дослідники виокремлюють кілька головних центрів, по яких культурна революція наносить основний удар. До них відносяться у першу чергу релігія і ідеологія. Все частіше дослідники підкреслюють, «що головне завдання на цьому етапі – боротьба з християнськими цінностями. На другому етапі – сім'я, тут вже йдеться про Війну дітей проти батьків. Пропаганда фемінізму та гомосексуалізму. Пропаганда сексуальної свободності. Далі – освіта. Переписування сві-

тової історії та культури. Традиційна класична культура замінюється на псевдо та її різноманітні сурогати»[1, С.358].

Окремо необхідно відмітити фактори, які притаманні сучасному світу та суттєво впливають на культурну безпеку держави, серед них масова імміграція людей різних кольорів шкіри, вірувань, культур. Окремо дослідники підкреслюють загрозу від цього для культурної цілісності та безпеки держави [1, С.359].

Регіональні системи середньої загальної освіти сьогодні - це соціальна система, що складається із загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням предметів, шкіл, що мають профільні класи, а також дитячих дошкільних установ, позашкільних навчальних закладів, установ додаткової освіти, корекційних закладів, які відкривають шлях до повноцінної інклюзивної освіти. Таким чином, освітня система України характеризується великою різноманітністю типів і

видів освітніх навчальних закладів середньої освіти. Зрозуміло, що гнучкість і варіативність системи повинна забезпечити позитивні результати. І подальша модернізація повинна передбачати підвищення якості освіти і виховання школярів, ефективний розвиток їхніх інтересів і здібностей, підвищення успішності вступу до вищих навчальних і середніх професійних закладів вже «в умовах здатності готувати своїх вихованців до зустрічі із новим майбутнім, яке буде залишатися невідомим, навчання здобуванню знання слід замінити на навчання приймати рішення» [9, с.199].

Таким чином, сьогодні, в умовах, коли відбувається трансформація всього українського суспільства, набуває особливої актуальності проблема адаптації учнівської молоді до швидкоплинних змін як у культурно-освітній, так і в соціально-економічній сферах життя, оскільки збереження безглузлого споживачього світобачення веде до майбутньої загибелі цивілізації. Безперечно, за цих умов сьогоденні підростаюча генерація є найбільш вразливою і незахищеною категорією суспільства. У всіх: і у молодших учнів, і у старших підлітків недостатньо успішно розвинуто такі якості, як готовність до адаптації у сучасному світі, комунікативні й оцінні вміння, в цілому – ключові соціальні компетенції.

Аналіз досліджень і публікацій. Це багатогранна проблема, і її рішення передбачає цілу низку нових управлінських дій, у тому числі і реалізацію принципу державно-громадського управління освітніми закладами. На цьому акцентується Національна доктрина розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті. В п.21 Х глави Доктрини говориться, що принциповою відмінністю модернізації української освіти є створення умов для поєднання громадських і державних форм управління освітою на різних рівнях, що сприяють умовам для формування у випускників загальноосвітніх навчальних закладів ключових соціальних компетенцій [6]. Важливо підкреслити, підходи сучасних дослідників до визначення соціальної компетентності учнів як відкритість до соціуму, до світу дорослих та однолітків, а також потреби кожної особистості, її навички соціальної поведінки, готовність до сприйняття соціальної інформації, бажання пізнавати людей, робити вчинки на користь добра [3, С.454]. Сьогодні наше суспільство ризикує вимагає постійного вирішення складних питань та проблем, у тому числі і в освітній сфері, коли важко молодій людині орієнтуватися у сучасному інформаційному світі, самостійно обирати певні духовні орієнтири. Важливо підкреслити особливість вітчизняної школи сьогодення – перехід від закритої, обмеженої національними рамками школи до спільного освітнього простору, на якому акцентує Рада Європи [8]. Одним

з головних завдань є формування демократичних цінностей, які неможливо формувати старими словесними методами без активної спільної діяльності як у формальній освіті так і неформальній освіті. Д.Дьюї приділяв велике значення вихованню методами проектною діяльності, коли виховують певними конкретними діями [2].

Метою є дослідження життєвого світу підростаючої генерації та підходів дослідників до формування у неї ключових соціальних компетенцій, коли виникає необхідність вільного вибору майбутніх та соціальних ролей. Одночасно виникає питання керівництва такими соціальними проектами, які допомагають вирішувати складні соціальні проблеми з залученням усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, в тому числі і громадськості.

Виклад основного матеріалу. Розгляд життєвого світу підростаючої генерації є доцільністю провести через категорію життєдіяльності та життєтворчості, які досліджено в педагогічній та психологічній науках.

Особливо необхідно підкреслити погляди наших сучасників на індивідуальність кожної особистості: «індивідуальні задатки, таланти, обдарування відзначаються великою різноманітністю, неповторністю поєднань, яскравістю особистих рис [4, т.5, С.88]. При цьому важливо пам'ятати, що, незважаючи на певні реформи, у більшості навіть розвинутих країн у сфері освіти збережено так званий «прихований курс навчання», який характеризується пунктуальністю, вмінням підкорятися, вмінням виконувати механічну, одноманітну працю. Наводячи цей аспект дослідники підкреслювали важливість формування податливої та керованої робочої сили [5, С.35-36].

Але сьогодні, презентуючи сучасну школу як життєвий світ підростаючої генерації, будемо пам'ятати про важливі складові цього простору: саморозвиток, самореалізацію, саморегуляцію, розвиток активності як у дитячому віці, так і подальший її розвиток, особистісне зростання, яке вільно планується самою особистістю [7]. Але останні дослідження, проведені ДОІППО у проекті «Соціальне партнерство як феномен інноваційного суспільства», свідчать, що пізнавальні уподобання школярів мають наступний вигляд: дивитися телевізор – 86%, відвідувати сайти соціальних мереж – 71%, комп'ютерні ігри – 69%, читати книги – 43%, грати з друзями на вулиці – 42%, ходити до школи – 41%, займатися спортом – 25%, робити домашні завдання – 21%, займатися в гуртках – 8%.

Розподіл мотивів школярів до навчання має такий вигляд: самовизначення і самовдосконалення – 35%, мотив благополуччя – 23%, допомога іншим – 21%, мотивація змісту – 17%, престижність – 8%, мотиви обов'язку і відпові-

дальності – 6%, мотивація процесом навчання – 6%, уникнути неприємностей – 5%.

В цілому у 77% школярів соціальні мотиви – 77% і лише у 23% – мотиви, закладені у самій навчальній діяльності. Окремо слід відмітити недостатність ефірного часу для шкільного телебачення з пізнавальними програмами, на що звертають увагу самі підлітки.

Висновок. Життєвий світ підростаючої генерації можливо формувати не тільки на уроках та формальних виховних годинах, пропонується практична діяльність у формі соціальних проєктів. До участі у проєктній діяльності за темою: «Соціальне партнерство як феномен інноваційного суспільства» приєднуються як рівноправні партнери всі бажаючі працювати за означеною проблемою: викладачі ДОПШО, педагоги загальноосвітніх навчальних закладів, керівники середніх загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, представники органів батьківського самоврядування, голови піклувальних та загальношкільних рад, представники місцевого самоврядування, учнівського самоврядування, владних, бізнесових структур, релігійних конфесій та

національних меншин. Допмагають реалізувати соціальну проєктну діяльність різноманітні форми роботи: індивідуальні та групові консультації, семінари, тренінги, практичні заняття, тематичні спецкурси із залученням фахівців з державного, державно-громадського управління загальноосвітніми навчальними закладами, батьківського та учнівського самоврядування, тренерів та координаторів громадсько активних шкіл, соціального моніторингу, соціальних досліджень з проблеми підтримки громадських ініціатив освітньої галузі, фахівців сімейного та родинного виховання, ознайомлення з досвідом роботи громадських структур в країнах Європи, США, Канади та інших держав світу.

Системна проєктна діяльність дає підстави пов'язати соціальну компетентність із можливістю трансформувати напрацьований досвід входження до соціуму через налагодження практичної соціальної взаємодії між усіма інституціями сучасного суспільства, вмінням вибудовувати комунікативне спілкування та адаптуватися до реальних умов існування своєчасно у шкільні роки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Глазунов О.Н. Государственный переворот: стратегия и технологии [Текст] / О.Н. Глазунов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Образование, – 2006. – 448 с
2. Дьюи Джон. Реконструкция в философии. Человеческая природа и поведение. Опыт и природа. Общество и его проблемы. Поиски уверенности. Теория оценки [Текст] / Джон Дьюи ; Изд. подготовлено Бадри Амбросиевичем Шарвадзе. - [Тбилиси : Коласи, 2009]. - 895 с.
3. Поніманська Т.І. Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства [Текст] / Т.І. Поніманська // Дошкільне виховання. №12. – 2003. С. 3-5
4. Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський ; [редкол.: Дзеверін О. Г. (голова), Киричук О. В., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. [та ін.]]. – Київ : Радянська школа, 1976. – 670 с.
5. Тоффлер Е. Треть хвиля. [Текст] : Трактат про майбутнє / Е. Тоффлер; Пер. А Євси за ред. В. Шовкуна // – Київ : Всесвіт. – 2001. – № 1/2. – С.170-183
6. Указ Президента України № 347/2002 від 17 квітня 2002 року «Про Національну доктрину розвитку освіти» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> - Назва з екрана.
7. Ямницький В. Психологія життєтворчості активної особистості: Монографія. [Текст] / В. Ямницький; АПН України, Півден. Наук. центр АПН України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. - Рівне ; Одеса : [Б. в.], – 2004. – 360 с..
8. Human Rights and Democracy in Action - Looking Ahead: The impact of the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Report on the Conference on «Human Rights and Democracy in Action - Looking Ahead» (Strasbourg, 29-30 November 2012) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/conference2012/Default_EN.asp - Назва з екрана.
9. Luhmann N. Das Erziehungssystem der Gesellschaft [Text] / N. Luhmann ; Hrsg. v. D.Lenzen. - Frankfurt am Main : Suhrkamp, – 2002. – 236 S

Стаття надійшла до редакції 30.08.2013

REFERENCES:

1. Hlazunov O.N. Gosudarstvennyy perevorot: strategiya i tekhnologii (The coup: Strategy and Technology .) Moscow, 2006, 448 p.
2. D'yuy, Dzhon. Rekonstruktsiya v filosofii. Chelovecheskaya priroda i povedeniye. Opyt i priroda. Obshchestvo i yego problemy. Poiski uverennosti. Teoriya otsenki (Reconstruction in Philosophy. Human nature and behavior. Experience and a nature. Society and its problems. The search for the certainty. The theory of estimation). Tbylisy, 2009, 895 p.
3. Ponomans'ka T.I. Humanizatsiya pedahohichnoyi pozytsiyi u prostori dytynstva (Humanization of teaching positions in the space of childhood). Doshkil'ne vykhovannya, 2003, no 12, pp. 3-5

4. *Sukhomlyns'kyy V.O.* Vykhovannya i samovykhovannya. Vybrani tvory: u 5 t. (Education and self-education. Selected works: in 5 volumes). Kyiv, 1976, 670 p.
5. *Toffler E.* Tretya khvylya. (The third wave). Kyiv, 2001, no 1/2, pp.170-183
6. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 347/2002 vid 17 kvitnya 2002 roku «Pro Natsional'nu doktrynu rozvytku osvity» (The Edict of Ukraine President no 347/2002 of 17 April 2002 «On the National Doctrine of the Education Development»). Regime to access: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
7. *Yamnyts'kyy V.* Psykholohiya zhyttyetvorchosti aktyvnoyi osobystosti: monohrafiya. (Psychology of the creative life active personality: monograph). Odessa, 2004, 360 p.
8. Human Rights and Democracy in Action - Looking Ahead: The impact of the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Report on the Conference on «Human Rights and Democracy in Action - Looking Ahead» (Strasbourg, 29-30 November 2012). Regime to access: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/conference2012/Default_EN.asp
9. Luhmann N. Das Erziehungssystem der Gesellschaft. Frankfurt am Main, 2002, 236 p.

Сагуйченко Валентина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
E-mail: valentina_sag@bk.ru

Sahuichenko Valentyna Volodymyrivna – PhD in philosophy, associate professor
Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education
Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006
E-mail: valentina_sag@bk.ru

УДК 001.18

Мотиваційна модель процесу компетентного навчання аспірантів : міждисциплінарна єдність філософії освіти (09.00.10) та теорії і методики професійної освіти (13.00.04)

I.M. КОЗУБЦОВ

Науковий центр зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та
інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний
інститут», м. Київ, Україна
E-mail: viti@viti.edu.ua

Авторське резюме

Розроблено мотиваційну модель процесу компетентного навчання аспірантів. Вона є силовим вектором єдності в цілісність системний механізм наукових галузей «філософія освіти» (шифр спеціальності 09.00.10) та «теорії і методики професійної освіти» (шифр спеціальності 13.00.04). Модель пояснює механізм навчання та формування компетенції в аспірантів.

Ключові слова: міждисциплінарна наука, філософія освіти, теорія і методика професійної освіти, наукова галузь, класифікація.

Motivational model of competent teaching graduate students: an interdisciplinary unity of philosophy of education (09.00.10) and the theory and methodol- ogy of professional education (13.00.04)

I.M. KOZUBTSOV

A scientific center of connection and informatization of the Military institute
of telecommunications and information technology of the National technical university of Ukraine
«Kyiv polytechnic institute», Kiev, Ukraine
E-mail: viti@viti.edu.ua

Abstract

The motivational model of process of competent studies of students is developed. It is a power vector, connecting in integrity the system mechanism of scientific industries „philosophy of education» (code of speciality 09.00.10) and „theory and method of trade education» (code of speciality 13.00.04). A model explains the mechanism of studies. Deciding the row of key problems teacher of достане of ultimate goal of forming of jurisdiction for students.

Keywords: interdisciplinary science, philosophy of education, theory and method of trade education, scientific industry, classification.

Постановка проблеми. Перехід системи вищої освіти в Україні на парадигму компетентної моделі підготовки фахівців потребує адекватної моделі процесу формування компетенції. Аналізуючи педагогічну літературу, можна констатувати розмитість представлення як суті поняття компетенції, компетентності, а отже, і не дивно – непорозуміння як її формувати і діагностувати.

Метою дослідження є розгляд мотиваційної моделі процесу компетентного навчання аспірантів (ад'юнктів).

Квінтесенція аналізу досліджень і публікацій за проблемою. Фахівцем у галузі чіткого розуміння суті компетенції є доктор педагогічних наук Е.А. Солодова [7, С.86-89]. Її фундаментальні технічні знання дозволили чітко проаналізувати ЗУН і компетентний підхід.

Ключем до успішного формування компетенції є мотивація. Для наочності і розуміння суті компетенції А.А. Шехонін і В.А. Тарликов на наш погляд, вдало запропонували оперувати результуючою величиною компетенції у вигляді вектора ЗУН [8]:

$$\text{ЗУН} = \vec{3} + \vec{У} + \vec{Н} \quad \text{або} \quad (1) \quad |\text{ЗУН}| = \sqrt{3^2 + У^2 + Н^2}$$

Зазначимо, що ЗУН – тільки одна з складових компетентності. Друга його складова – це особисті якості (ЛК) суб'єкта. З'єднання ЗУН і ЛК дає вектор компетентності $\vec{K} = \text{ЗУН} + \text{ЛК}$ (рис. 1). Модуль вектора компетентності залежить від величин вектора ЗУН і вектора рівня особистих якостей аспіранта. Формування компетенції є результатом дії результуючої сили, яка і є мотивацією. На наведеному рис. 1 відсутнє наочне представлення мотивації.

Оцінювати чисельно ЗУН не викликає складнощів, а ЛК чисельно оцінити набагато складніше. Автори з Росії [8] пропонують вимірювання величин для оцінювання ЛК використовувати годинний інтервал, необхідний для демонстрації досягнутого рівня знань. Насправді такий метод дозволить оцінити креативну складову мислення при компетентному підході. Що стосується творчого мислення – то психолого-педагогічний досвід підтверджує, що для проявлення творчого мистецтва потрібно гармонізувати ряд умов і створити відповідні середовища, сприятливі для творчого розкриття [5]. Особливо це стосується науковців. Обмеженість з часом є гальмуючим фактором.

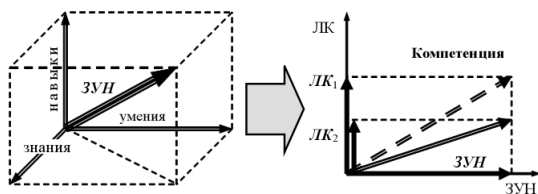

Рис. 1. Векторне представлення компетенції

Отже, навчившись управляти мотивацією аспіранта, педагоги зможуть адекватно формувати компетенцію. Для цього ще уточнимо філософію діагностування компетенції. Система засобів діагностування якості (ЗДЯ), на наш погляд, повинна складатися з двох взаємно доповнюючих складових [2]. Перша – статична, яка діагностує ЗУН. Друга – динамічна, в юрисдикції якої можна діагностувати професійну компетенцію.

Виклад основного матеріалу. Нами встановлено, що між науковими спеціальностями «філософією освіти» (ФО) (шифр спеціальності 09.00.10) та «теорією і методикою професійної освіти» (ТМПО) (шифр спеціальності 13.00.04) є прямий зв'язок. Його реалізує система мотиваційних заходів [3]. Пояснимо підтвердження наших умовиводів незвичайним шляхом (підходом), застосувавши алегоричне розуміння процесу досягнення мети навчання аспірантів. Алегорія ґрунтується на основі очевидних, що не викликати у нас сумніву, досягнень в галузі технічних наук.

Схематично представимо процес реалізації Державної ФО «Освіта крізь усе життя» в системі вищої освіти на прикладі вищого навчального закладу на рис. 2.

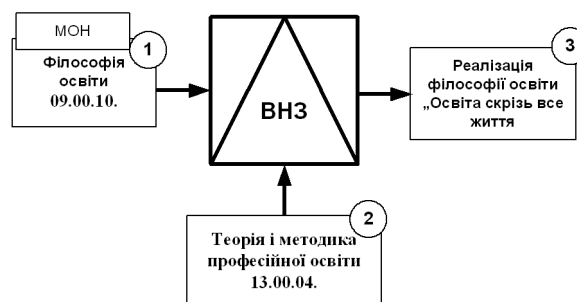

Рис. 2. Схематичне представлення процесу навчання у ВНЗ

На вхід 1 функціонального елемента ВНЗ блок-схемі (рис. 2) МОУ України формує вимога у вигляді концептуальної ФО «освіта крізь усе життя». Вона представлена в узагальненому уявленні. В ролі конкретного елемента виступає Державний стандарт вищої освіти (ДСВО) та галузевий стандарт вищої освіти (ГСВО). На виході 3 ВНЗ очевидною метою є формування в аспірантів ФО «освіта крізь усе життя» у вигляді методології самоосвіти. Блок ВНЗ ми представили у вигляді лінійного елемента, на вхід 2 якого подається комбінований сигнал управління мотивацією М та інформаційний І.

Побудуємо м'яку модель процесу формування компетентних фахівців, за основу візьмемо ідею [7]. Вибір наш на м'яку модель зроблено не випадково, а з метою спрощення пояснення складних процесів. Пояснимо процес формування компетентних фахівців наступним чином на прикладі технічних наук, побудувавши матема-

тичну модель процесу переносу (трансляції) інформаційного повідомлення [1], сумістивши її з процесом навчання особи (див. рис. 3). Введемо ряд припущень.

Припустимо, що ФО є деяким інформаційним повідомленням-коливанням $\Phi O(t)$, яке повільно, але змінюється у часі. В кінцевому результаті навчання особи, що навчалася, повинна сформуватися відповідно ФО, запишемо як $\Phi C\Phi O = \Phi O$. Без сумніву, що ця пропорція є ідеалізованою, оскільки не враховує навчально-виховного процесу. А оскільки він складний, то потребує комплексного залучення методів, способів, засобів і технологій навчання [6]. З урахуванням цих особливостей пропорція прийме наступний вигляд: $\Phi C\Phi O = \Phi O + TM\Phi O$, де $TM\Phi O$ – перелічена множина методів, засобів досягнення мети навчання. На наш погляд значення $TM\Phi O$ містить ключову складову M – мотивацію. Вона суміщає порозуміння особи, що навчається, до необхідності навчання, і векторну силу, з якою мотивується особа до навчання. Відсутність як внутрішньої, так і зовнішньої мотивацій M педагогічного ефекту не дасть. Отже, коефіцієнт M приймає динамічний діапазон $[0 \leq M \leq 1]$. Однак M може приймати і від'ємну сферу значень $[-1 \leq M \leq 0]$, на жаль, це спостерігається при створенні антипатичних умов до бажання навчання. Стимулюючим прикладом є створення сприятливих педагогічних умов особі, що навчається, для формування у свідомому і підсвідомому рівні осмислених ЗУН. Ось тільки тоді, і тільки за умови наявності внутрішньої мотиваційної складової та особистих якостях ЛК розпочнеться процес формування професійної компетенції. Інакше як ми діагностуватимемо, що особа володіє ЗУНами, а не може на практиці їх застосувати компетентно.

Звернемо увагу на особливість формування свідомості у аспірантів, в якій діагностуємо відсутність M . Для зародження M нами пропонується психологічне пояснення необхідності аспірантів у вивченні наступного навчального

матеріалу. Таким чином, у свідомості кори головного мозку людини створюється віртуальна навчальна наукова картина світу знань. Без неї, як виявляється, неможливо сформувати ні ЗУН, ні К. Виявивши залежність M від НКСЗ, ми уточнюємо раніше сформовану концепцію дисертаційного дослідження [4], доповнивши її теорією формування динамічної наукової картини світу знань (ДНКСЗ). Власне кажучи, на занятті педагог формує дискретно цілісну ДНКСЗ, лишаючи прогалини на розвиток інтерполуючих та екстраполуючих здібностей мислення в особі, що навчається.

Отже, відповідні складові вектори ЗУН є результатом складання векторів $M_c = (M_z + M_v)$. Формула (1) прийме наступний вигляд:

$$ЗУН = M_c \cdot Z + M_c \cdot Y + M_c \cdot N \quad (2)$$

Процес впливу векторної сили мотивації на хід навчання наочно продемонструємо на прикладі блоку «модулятор». Для цього трансформуємо рис. 1 та 2 до виду 4.

Відповідно до прийнятого нами припущення повідомлення-коливання $\Phi O(t)$, необхідно його трансформувати до сприйнятого вигляду $\Phi C\Phi O(t)$. Цей процес ми назвемо модуляцією величиною параметра $M(t)$.

Відповідно в блоці на вхід 1 надходить сигнал $\Phi O(t)$, який змінюється пропорційно $\Phi C\Phi O(t)$ з векторною силою $[-1 \leq M \leq 0]$. Реально на практиці векторна сила приймає значення $[0 \leq M \leq 1]$; ми вирівнюємо характеристику формування до виду $\Phi C\Phi O = \Phi O$.

$TM\Phi O$ визначає множину методів, засобів досягнення мети навчання.

Сигнал $u(t)$ є інформаційним блоком за ідеєю [1], який доречно узгоджується з математичними розрахунками [7].

Форма запису амплітудно-модульованого сигналу:

$$u(t) = U(t) \cdot \cos(\omega_0 t + \varphi_0),$$

$$U(t) = U_m \cdot [1 + M \cdot \Phi O(t)], \quad (2)$$

де U_m – значення постійної складової амплітуди коливання, за відсутності вхідного мо-

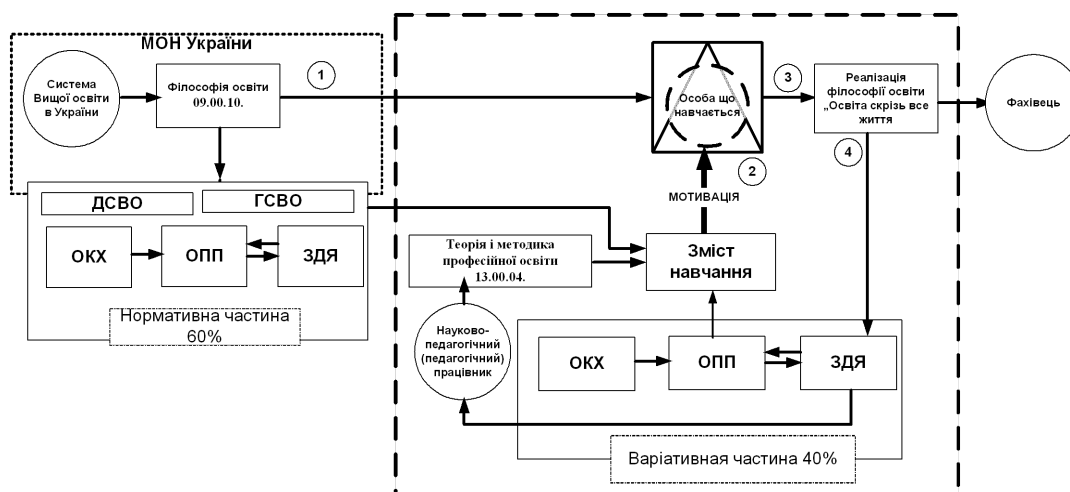

Рис. 3. Блок-схема процесу формування компетентних фахівців

дулюючого сигналу $\Phi O(t)$; M – коефіцієнт амплітудної модуляції в алегорії це є мотивація $M_c = (M_z + M_v)$. В алегоричному значенні M характеризує ефективність тієї чи іншої методики навчання студентів, яка виражається в деякій мірі мотивацією (див. рис. 3). Значення M з урахуванням прийнятого імовірнісного динамічного діапазону може приймати значення в межах від 0 до 1. При значенні $M < 1$ форма $u(t)$ повністю повторює форму $\Phi O(t)$ [див. рис. 4, сигнал $\Phi O(t) = \sin(\omega st)$].

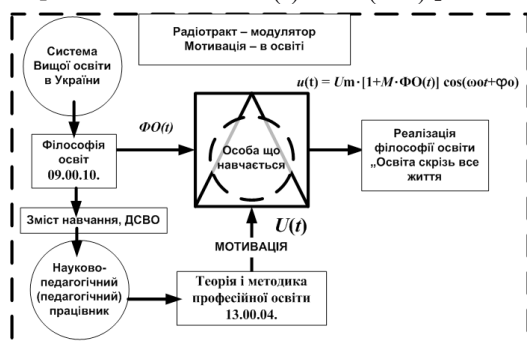

Рис. 4. Схема заміщення алегоричної моделі навчального процесу

При $M \ll 1$ (відсутність мотивації), а отже і ефективність навчання прямує до нуля застосованих методів. Викладач навчальний час затратить недоцільно. На рис. 7 наведено приклад так званої глибокої модуляції, при якій значення M прагне до 1 в екстремальних точках функції $\Phi O(t)$. В алегоричному розумінні науково-педагогічний працівник досяг максимально позитивної ефективності мотивації аспірантів до навчання.

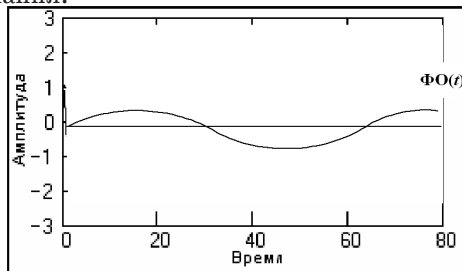

Рис. 5. Фізичний сигнал $\Phi O(t)$ (алегорія – філософії освіти)

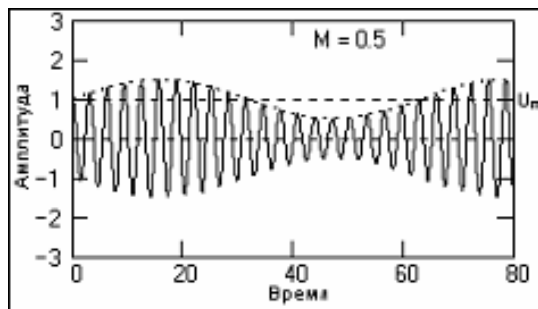

Рис. 6. Процес нормальної модуляції сигналу (алегорія – нормальна мотивація)

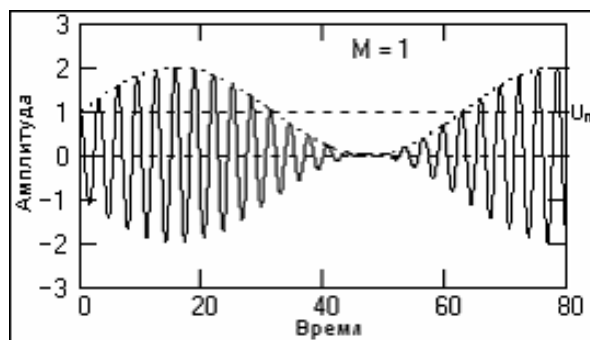

Рис. 7. Процес глибокої модуляції (алегорія – глибока мотивація).

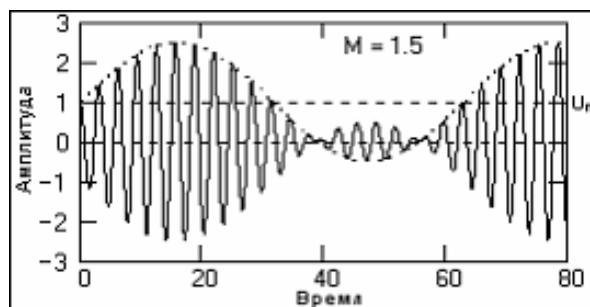

Рис. 8. Процес премодуляції сигналу (алегорія – перемотивація)

Стовідсоткова модуляція ($M=1$) може приводити до спотворень процесу навчання, створивши перевтому у аспірантів, а вже при $M > 1$ виникає так звана премодуляція, приклад якої приведений на рис. 8, тобто зворотній адекватний процес – байдужість у аспірантів.

Висновки. Таким чином, застосовуючи системний аналіз закономірностей, дозволив автору встановити існуючий нерозривний зв'язок між філософією освіти (шифр спеціальності 09.00.10) та теорією і методикою професійної освіти (шифр спеціальності 13.00.04).

Зв'язок є взаємно компенсуючим, а, отже, порушення рівноваги з будь-якої сторони призводить до необхідності відновлення.

Не звертаючи уваги на цей зв'язок, багатьом педагогам не вдавалося досягнути кінцевої мети навчання.

Розроблені чисельні теорії і методики професійної освіти є дисгармонійними з погляду філософії освіти, а неврахування філософії освіти в педагогічних дослідженнях веде до непорозуміння.

Отже, ми вправі уточнити процес формування, деталізувавши природу зв'язку мотивації M з ЗУН К та ДНКСЗ. Врахувавши ці взаємозв'язки, ми в повній мірі адаптуємо наш системний механізм під ідею мегамоделі [7].

Прогноз перспективних напрямів дисертаційних досліджень. Близькою перспективою є розробка уточненої моделі компетенції аспірантів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Давыдов А.В. Сигналы и линейные системы : Тематические лекции / А.В. Давыдов [Электронный ресурс] // Екатеринбург: УГГУ, ИГиГ, кафедра геоинформатики. Фонд электронных документов, 2006. Сигналы и линейные системы. Сайт проф. Давыдова А.В. –Режим доступа URL: <http://prodav.narod.ru>. – Название с экрана.
2. Козубцов И.Н. Философия формирования и диагностирования компетентности радиоинженеров с творческим и креативным мышлением / И.Н. Козубцов [Электронный ресурс] // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2013. – №2К. – Режим доступа URL: www.es.rae.ru/mino/162-1287 (дата обращения: 02.03.2013). – Название с экрана.
3. Козубцов І.М. Міждисциплінарні дослідження : ера роздemarkaції філософії освіти (09.00.10) та теорії і методики професійної освіти (13.00.04) / І.М. Козубцов [Електронний ресурс] // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2013. – №2К. –Режим доступа URL: www.es.rae.ru/mino/162-1290 (дата обращения: 02.03.2013). – Название с экрана.
4. Козубцов І.М. Філософія формування міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вчених [Текст] / І.М. Козубцов // Наука и образование : сб. тр. Международный научно-методический семинар, 13 – 20 декабря 2011 г., г Дубай (ОАЭ) – Хмельницкий: Хмельницкий национальный университет, 2011. – С. 120 – 122. – (укр., рус., англ.). – ISBN 978-966-330-133-4. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.iftomm.ho.ua/docs/MASE_2011_.pdf. – Название с экрана.
5. Мараховский Л.Ф. Квинтэссенция с основ знаний о природе зарождения творчества и креативности у людей / Л.Ф. Мараховский, И.Н. Козубцов [Электронный ресурс] // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2013. – № 2 Sm. – Режим доступа URL: www.es.rae.ru/mino/160-1251 (дата обращения: 02.03.2013). – Название с экрана.
6. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок: кн. для вчителів [Текст] / І.П. Підласий. – К.: Рад. шк., 1989. – 204 с.
7. Солодова Е.А. Новые модели в системе образования : Синергетический подход. Учебное пособие [Текст] / Е.А. Солодова // Предисл. Г.Г. Малинецкого. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 344 с. (Синергетика: от прошлого к будущему. №56; Будущая Россия). – ISBN 978-5-397-02470-9.
8. Шехонин А.А. Оценивание компетенций в сетевой среде вуза [Текст] / А.А. Шехонин, В.А. Тарлыков // Высшее образование в России, 2009. – № 9. – С. 17 – 24.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2013

REFERENCES:

1. Davydov A.V. Signaly i lineynye systemy : Tematicheskyt lekci (Signals and linear systems : Thematic lectures). *Ekaterinburg: UGGU, IGiG, kafedra geoinformatiky. Fond elektronnykh dokumentov, 2006. Signaly i lineynye systemy. Sayt proff. Davydova A.V.* Regime to access URL: <http://prodav.narod.ru>.
2. Kozubtsov I.N. Filosofiya formirovaniya i diagnostirovaniya kompetentnosti radioinzhenerov s tvortcheskym i kreativnym myshleniem (Philosophy of forming and diagnosticating of competence of radioinzhenerov with creative and kreativnym thought). *Mizhdyscyplinarnye issledovanie v nauke i obrazovanii*, 2013. no.2K. Regime to access URL: www.es.rae.ru/mino/162-1287.
3. Kozubtsov I.M. Mizhdisciplinarni doslidjennya : era rozdemarkacii filosofii osvity (09.00.09) ta teorii i metodyky profesiynoi osvity (13.00.04) (Mizhdisciplinarni researches : era of rozdemarkacii philosophy of education (09.00.09) and theory and method of trade education (13.00.04)). *Mizhdyscyplinarnye issledovanie v nauke i obrazovanii*, 2013. no.2K. Regime to access URL: www.es.rae.ru/mino/162-1290
4. Kozubtsov I.M. Filosofiya formuvannya mijduscyplinarnoyi naukovo-pedagogichnoyi kompetencyi vchenykh (Philosophy of forming of mijduscyplinarnoyi scientifically pedagogical competence of scientists). *Nauka i obrazovanie : sb. tr. Mejdunarodnu nauchno-metodicheskyy seminar*, (13 – 20 dekabrya 2011., OAE g Dubai) – Hmelnick : Hmelnickyy nacionalny universytet, 2011. PP. 120 – 122. ISBN 978-966-330-133-4. Regime to access URL: http://www.iftomm.ho.ua/docs/MASE_2011_.pdf.
5. Kozubtsov I.M., Marahovsky L.F. Kvintessenciya s osnov znaniy o prirode zarojdeniy tvortchestva i kreativnosti u lyudey (Quintessence from bases of knowledges about nature of origin of creation and креативности for people). *Mizhdyscyplinarnye issledovanie v nauke i obrazovanii*, 2013. no.2 Sm. Regime to access URL: www.es.rae.ru/mino/160-1251
6. Pidlasy I.P. Yak pidgotuvaty efektyvny urok (How to prepare an effective lesson) : kn. dlya vtchitelya. – К.: Radyanska schkola, 1989. 204 p.
7. Solodova E.A. Novie modeli v sisteme obrazovanii : Sinergetichesky podhod (New models are in the system of education : Synergetics approach). *Uch. Posobie. Predislovie G.G. Malineckogo*. М.: Knijny dom «LIBROKOM», 2012. 344 p. (Sinergetika: ot proscologo k buduschemy. №56; Buduschaya Rossiya). ISBN 978-5-397-02470-9.
8. Schehonin A.A. Tarlykov V.A. Ocenivanie kompetencii v setevom veze (An evaluation of jurisdictions is in the network environment of institute of higher). *Vysshee obrazovanie v Rossii*, 2009. no.9. PP. 17 – 24.

Козубцов Ігор Миколайович – кандидат технічних наук

Науковий центр зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Адреса: 01011 м. Київ, вул. Московська, 45/1

Телефон: +38 (044) 288-86-60, e-mail: kozubtsov@mail.ru

Kozubtsov Ihor Mykolaiovych – PhD in engineering

A scientific center of connection and informatization of the Military institute of telecommunications and information technology of the National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnic institute»

Address: 45/1, Moscow Str., Kyiv, Ukraine, 01011

Phone: +38 (044) 288-86-60, e-mail: kozubtsov@mail.ru

УДК 37.03:1

Проблема изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве

О.В. ПАРХОМЕНКО

Днепропетровский институт межрегиональной академии управления персоналом,
г. Днепропетровск, Украина

E-mail: parhomonline68@mail.ru

Авторское резюме

Раскрываются основные характеристики изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве. Человечество вступило в новую стадию своего развития – в эпоху информационного общества со всеми его достижениями, противоречиями и конфликтами. Термины «коммуникативное пространство», «информационное пространство», «информационное общество» стали одними из господствующих в социологии и философии.

Проблема формирования коммуникативной культуры личности является одной из наиболее актуальных в культурологической, философской, педагогической литературе. Межличностная коммуникация является условием социального бытия человека.

Информационная цивилизация радикально преобразует социокультурное пространство, формируя так называемую информационную культуру. Необходимо возродить концепцию личности, которая будет основана на идеях природосообразности и индивидуально-личностного развития в этом новом коммуникативном пространстве. Пространство (как и время) связано не с любым конкретным видом движения, а с движением, изменениями, в результате которых происходит становление, то есть возникает нечто новое, что еще не существовало раньше. Коммуникативное пространство образуют группы людей разного уровня организации, объединенные по признаку родства, этническому или производственному признаку. Выделено четыре уровня взаимодействия в коммуникативном пространстве: дистанция близкая, но коммуникация поверхностная; дистанция близкая, а коммуникация глубокая; дистанция далекая, коммуникация поверхностная; дистанция далекая, но коммуникация глубокая.

Коммуникативное пространство имеет только «человеческое содержание», которое отображает свойства образующего его процесса. Это определенная протяженная среда, где происходит взаимодействие различных субъектов. Подлинная коммуникация является историческим диалогом, потому что в нем субъект (творческая личность) осуществляет себя, достигая своей подлинной сущности. Творческая личность стремится увековечить свои достижения и в этой потребности она совпадает с монументальностью истории, которая строится на потребности увековечить великое. Творчество личности определяется онтологично как деятельность личности, которая порождает качественно новые, выдающиеся и оригинальные вещи. Творческая новизна личности возможна благодаря развивающейся деятельности, а саморазвитие обеспечивается наличием противоречий, их возникновением, созреванием и разрешением.

Творчески талантливая личность нередко опережает настоящее время, так как идет впереди своей эпохи как настоящий новатор, инициатор, пионер. Она раньше других выявляет потенциальные возможности существующего, прорывает горизонт к будущему, можно сказать, что она формирует будущее пространство (и время). Творческие личности оказывают свое влияние на общественное сознание, на рядового гражданина, формируют коллективные ценности, установки, настроения.

В современных условиях наблюдаются разрушительные для общества тенденции, которые приводят к сужению коммуникативного пространства. Развитие индивидуализации личности и обособленности человека, ощущение одиночества приводит его к неспособности общаться. Можно заключить, что творческая личность имеет пространственное ограничение (границу), которая определенным образом отображается в сознании индивида.

Существующий кризис в нашем обществе объясняется соответствующим положением социальной хронологии, в котором не отображена пространственно-временная идентификация значительной части населения. Украинское общество очень молодо и отсюда существует пространственно-временная неопределенность. Идеал человека XXI века включает в себя не только развитие интеллекта личности, но и духовно-нравственное ее формирование.

Возникает подлинная необходимость в создании иного коммуникативного пространства, которое будет иметь гуманный облик и содержание.

Ключевые слова: творчество, личность, пространство, процесс, коммуникация, коммуникативное пространство, творческая личность.

The problem of changing of creative personality in a new communicative space

O.V. PARKHOMENKO

Dnepropetrovsk institution of interregional academy of personnel management,
Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: parhomonline68@mail.ru

Abstract

The main characteristics of the creative personality changes in the new communication space are disclosed. The terms «communication space», «information space», «information society» has become one of the dominant in sociology and philosophy. Mankind has entered a new stage of its development - in the era of the information society, with all its achievements, contradictions and conflicts.

The problem of formation of the communicative culture of the individual is one of the most pressing in a cultural, philosophical, pedagogical literature. Interpersonal communication is a condition of human social life.

Information Civilization radically transforms the socio-cultural space, forming the so-called information culture. It is necessary to revive the concept of the individual, which will be based on the ideas of natural continuity and individual development in this new communication space.

Space (and time) is not related to any particular kind of motion, and with motion changes that result in the formation, that is, there is something new that did not exist before. Communicative space form a group of people of different levels of organization, combined on the basis of kinship, ethnicity or production lines.

It has been allocated four levels of interaction in the communicative space: the distance is close, but communication is superficial; close distance, communication and deep; far distance, communication surface; far distance, but communication is deep.

The communicative space has only «human content», which displays the properties of the process of forming it. This is a definite extended environment where there is an interaction of different actors. Genuine communication is a historical dialogue, because it has a subject (creative person) carries himself, reaching its true essence. Creative person seeking to perpetuate their achievements and to this need, it coincides with the monumentality of history, which is based on the need to perpetuate great.

Creatively talented personality often ahead now, as is ahead of his time as a true innovator, initiator, a pioneer. She used to identify other potential of the existing one, breaks the horizon to the future, we can say that it shapes the future of space (and time). Creative individuals have an impact on the public consciousness, to the ordinary citizen, forms the collective values, attitudes and moods.

Creativity means ontological identity as the activities of the individual, which gives rise to a qualitatively new, outstanding and original things. Creative novelty personality made possible by developing activities and self-development is ensured by the contradictions of their emergence, maturation and resolution.

The development of individualization and isolation of the individual person, the feeling of loneliness leads him to an inability to communicate. It can be concluded that the creative person has a spatial restriction (border), which is displayed in a certain way in the minds of the individual.

The current crisis in our society due to the relevant provision of social history, which is not visible space-time identification of a significant part of the population. Ukrainian society is very young and hence there is a spatio-temporal uncertainty. Twenty-first-century ideal of man involves not only the development of intelligence of the person, but also its spiritual and moral formation.

Under modern conditions it is observed destructive trends to society that lead to a narrowing of the communication space. Thus, there is a genuine need for a particular communicative space, which will have a humane face and content.

Keywords: creativity, personality, space, process, communication, communication space, creative personality.

Постановка проблемы. В конце XX - начале XXI веков увеличился интерес к проблемам культуры и цивилизации. Обострение интереса к какой-либо проблеме всегда обусловлено определенной ситуацией. Человечество вступило в новую стадию своего развития – в эпоху информационного общества со всеми его достижениями, противоречиями и конфликтами. Термины «коммуникативное пространство», «информационное пространство», «информационное общество» стали одними из господствующих в социологии и философии.

Информационная цивилизация радикально преобразует социокультурное пространство, формируя так называемую информационную культуру. И в этом новом коммуникативном

пространстве необходимо возродить концепцию личности, которая будет основана на идеях природосообразности и индивидуально-личностного развития. Все это ставит проблему формирования и изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве в разряд актуальных проблем.

Анализ исследований и публикаций. Основу теории информационного общества заложили Д. Белл [1], З. Бжезинский, Э. Тоффлер [6]. Именно в их фундаментальных трудах, вышедших в 70-80-е гг. XX столетия, были сформулированы основные черты этого общества, которое Э. Тоффлер назвал обществом «третьей волны».

Нравственная культура формирует эти-

ческое мировоззрение, с которым известные философы Н. Бердяев [2], А. Тойнби [5], Й. Хейзинга [9] связывали надежды на очеловечивание цивилизации. В частности, Н. Бердяев настаивает на том, что творчество – это направляющая сила в жизни человека. Человек может оправдать факт своего существования творчеством, и без творчества его жизнь теряет основной смысл, путь творчества – это путь личности: «Личность может быть понята лишь как акт, она противоположна пассивности, она всегда означает творческое сопротивление... Творческий акт всегда связан, с глубиной личности. Личность есть творчество... Личность творит себя на протяжении всей человеческой жизни» [2, с.353].

Определенным интересом обладают работы П.П. Крамара, где автор рассуждает о творческом самоусовершенствовании личности [4]; Г.Е. Зборовского, который дает характеристики пространству и времени как формам социального бытия [3]. Исследование М. Хайдеггера задает понимание сущности диалога и переклички культур, в которых он усматривает историческую динамику смысла [8]. А. Филлиповым раскрывается мысль о сохранении представлений и закреплённости пространства [7]. И хотя данная проблема привлекла к себе внимание многих исследователей, она недостаточно освещена и нуждается в более глубоком исследовании.

Цель исследования – раскрыть особенности изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве с точки зрения выявления основных ее характеристик.

Изложение основного материала. Важным для анализа данной проблемы является характеристика пространства, сущностью которого (в том числе и времени) является движение.

Следует учесть, что пространство (как и время) связано не с любым конкретным видом движения, а с движением, изменениями, в результате которых происходит становление, то есть возникает нечто новое, что еще не существовало раньше. Если мы обратимся конкретно к коммуникативному пространству, необходимо заметить, что его не образует один человек. Это пространство образуют группы людей разного уровня организации, объединенные по признаку родства, этническому или производственному признаку.

Коммуникативное пространство не является субстанциональной реальностью, а потому не может иметь своих собственных качеств и свойств. Историческое, биологическое, психологическое, коммуникативное пространство не означают, что они имеют какие-либо свои собственные отличительные качества, поскольку пространство (и время) как независимый феномен не существует. Тем не менее, пространство человек наделяет множеством свойств, которые

абсолютно безразличны природе, но не членам общества.

Нельзя не согласиться с Г.Е. Зборовским, который говорит о развитии пространства, то есть его функционировании в определенном направлении: «Социальное время и пространство представляют как раз такие системы, которые не остаются безразличными к своей среде, к общественным преобразованиям, а трансформируются вместе с ними по прогрессивной линии развития» [3, с.26].

Если мы говорим о коммуникативном пространстве, то оно имеет только «человеческое содержание», которое отображает свойства образующего его процесса; это определенная протяженная среда, где происходит взаимодействие различных субъектов. Это пространство – неоднородно: его плотность в разных местах неодинакова, поэтому информационный обмен одних и тех же типов в разных его местах будет иметь различную интенсивность. Существует четыре уровня взаимодействия в коммуникативном пространстве:

1) дистанция близкая, но коммуникация поверхностная; 2) дистанция близкая, а коммуникация глубокая; 3) дистанция далекая, а коммуникация поверхностная; 4) дистанция далекая, но коммуникация глубокая.

Нам представляется интересным четвертый уровень взаимодействия в коммуникативном пространстве, потому, что его содержание – это интеллектуальный или информационный уровень. Осуществить глубокую коммуникацию без соприкосновения с другой стороной можно, лишь перенеся весь информационный обмен внутрь себя, в свой мозг. Очень интенсивно при этом работают память и воображение человека. Только на этом уровне творческая личность может обращаться к глубинам своего подсознания, добывать сведения, накопленные поколениями людей, жившими до нас. На информационном уровне творческая личность удовлетворяет свои потребности в актуализации, раскрытии своих граней талантов и способностей, реализуется в творчестве, познании и самосовершенствовании. Подлинная коммуникация является историческим диалогом, потому что в нем субъект (творческая личность) осуществляет себя, достигая своей подлинной сущности. Творческая личность стремится увековечить свои достижения и в этой потребности она совпадает с монументальностью истории, которая строится на потребности увековечить великое.

Творческие личности более всего нуждаются в этом роде истории, потому что они подпитываются ее образцами, подражают им, опираются на опыт великих личностей прошлого. Отношение к традиции строится на трепетном отношении и любви. В монументальном отношении к истории проявляется аксиологическая

функция коммуникации, поскольку здесь предание выступает в качестве критерия оценок современной жизни и творчества. Такое отношение к истории служит жизни, поскольку оно доминирует в восходящие периоды развития культуры, связанные с расширением границ и преодолением препятствий.

Если мы заговорили о границе, то это своеобразная рамка. Понятие «граница» является центральным для «социологии пространства» Г. Зиммеля. По мнению ученого, «хотя эта линия лишь определяет разницу в отношениях между элементами одной сферы между собой и элементами этой и других сфер, она, тем не менее, становится живой энергией, которая оставляет элементы каждой из сфер, по образцу физической силы, которая излучает отталкивания в обе стороны, втискивается между обеими сторонами» [7, с. 17]. По Г. Зиммелю, граница – это социологический факт, который приобретает пространственные формы. Таким образом, наличие границ должно быть осознано и признано теми, кто находится по обе их стороны: «здесь» и «там». А. Филиппов определяет еще один важный момент, подмеченный Г. Зиммелем: закреплённость пространства: «Касательно границ пространственная закреплённость проявляется в необходимости ее сохранения не только в координатах окружающего пространства, а и во времени, независимо от природных циклов, ритмов: появляется представление про «до» и «после», то есть мы уже заговорили о времени» [7, с.17]. Тем не менее, наличие границ не отрицает наличия единства в коммуникативном пространстве. Единство коммуникации определяется субъектом, который создает это единство своими особыми ценностными отношениями к тому, что принадлежит ему как наследнику. И если мы заговорили о наследовании, то необходимо перейти к традиции.

Если отталкиваться от сущности отношений человека с традицией, то М. Хайдеггер ее усматривает в диалоге настоящего с прошлым и будущим. И коммуникация творческой личности в культуре выступает как историческая динамика смысла. Это не столько процесс, сколько, как подчеркивает М. Хайдеггер, «определенное положение дел», стало быть, некий целостный исторический гештальт. Настоящее культуры, как показывает диалог с японцем, возникает из «переключки истока и цели» [8, с.278].

Традиция укоренена в характере практической жизни народа, а творческие личности являются своеобразным ретранслятором, выступают в качестве ядра конкретной эпохи. Подлинная суть отношений субъекта с традицией выступает на поверхность именно в переходные эпохи развития общества. Великие творения возникают именно на стадии перехода, когда создаются новые формы жизни.

Творчество личности определяется онтологично как деятельность личности, которая порождает качественно новые, выдающиеся и оригинальные вещи. Творческая новизна личности возможна благодаря развивающейся деятельности, а саморазвитие обеспечивается наличием противоречий, их возникновением, созреванием и разрешением.

Следует обратить внимание на творческий характер самоусовершенствования творческой личности, ее поступательное внутреннее саморазвитие, когда она сама себя делает непосредственным «предметом» роста, как цель сама в себе (самоцель) [4, с. 82]. Творческая личность способна поставить себя в духовно-практическое отношение к самой себе, делать самокритический анализ своих умений и способностей, осознавать свое совершенство или несовершенство.

Для творческой личности важно адекватно осознавать и объективно оценивать свое реальное положение, делать практические выводы для себя, ставить перед собой цель-проект, что позволяет ей творчески самосовершенствоваться. Личность становится в таком случае непосредственной практической целью для себя самой; она может даже и не выходить из середины себя во вне, в пространство окружающего мира и все больше погружается в себя, с целью собственного саморазвития. Творческая личность концентрирует в себе творческие усилия для того, чтобы освободиться от своих недостатков, преодолеть негативные черты характера и привычки, катарсично очиститься от них. И наоборот, развернуть свои позитивные способности; усовершенствовать свои творческие способности, умения, навыки, профессиональное мастерство.

Такая личность осуществляет свое развитие и движение вверх, выходит за свои пределы, приходит к более высоким и доскональным уровням существования, ориентируясь на высшие духовные ценности. Творческая личность ощущает свою причастность к событиям окружающей действительности, неудовлетворенная существующим положением вещей, желает обновления и перемен. Это как раз тот случай, когда, по высказыванию Г. Гейне, мир раскололся пополам, и трещина прошла сквозь сердце личности, и она берет на себя ответственность воссоздать его в новой и высшей гармонии.

Сомневающаяся личность всегда творит с оглядкой на сущее бытие. Перед ней постоянно возникают противоречия: что подумают, скажут про ее творческую деятельность другие люди, как они их оценят, используют в дальнейшем. Иногда общество еще не способно объективно оценить творческую новизну, креативность. Поэтому для автора и его творчества существует опасность быть непринятым, непо-

нятым, недооцененным, а иногда и несправедливо поруганным. Это приводит к глубоким авторским разочарованиям, тормозит развитие культуры, приводит к замкнутости творческой личности.

Творчески талантливая личность нередко опережает настоящее время, так как идет впереди своей эпохи как настоящий новатор, инициатор, пионер. Она раньше других выявляет потенциальные возможности существующего, прорывает горизонт к будущему, можно сказать, что она формирует будущее пространство (и время). Творческие личности оказывают свое влияние на общественное сознание, на рядового гражданина, формирует коллективные ценности, установки, настроения.

Для современного украинского общества характерно усиление общественных страхов, социальной тревоги, нарастание апатии, агрессия, потеря традиционных смыслов и целей. Общественное сознание напиговывается чуждыми нашей культуре, нашим традициям, идеалам, жизненными установками.

Как это воздействует на отдельно взятого человека, в частности на творческую личность? Мы меняемся, наша личность деформируется не в лучшую сторону. Сегодня никого не удивляет поведение, вчера еще считавшееся аморальным и безнравственным. Тотальное недоверие людей друг к другу, манипулирование. Отсутствие столь ценного фактора в жизни любого человека как истинная близость с другим, более того – боязнь честных и доверительных отношений. Принципами жизни большинства становятся – «не доверяй», «крутись», «надейся только на себя». Творческие люди, являющиеся частью этого общества, теряют социальные ориентиры, смыслы, становятся не в состоянии предложить обществу яркие идеи и цели, творить добро и красоту. Конечно, эксплуатировать низшие инстинкты человека, манипулировать его простейшими потребностями и желаниями, строить отношения со своими зрителями и слушателями объектные и манипулятивные проще.

Это приводит к тому, что творческая личность сама становится частью толпы, не имеющей высших целей, истинных идеалов, постепенно деградирует. Поэтому возникает необходимость в создании иного коммуникатив-

ного пространства. Сегодня существует огромная потребность в настоящих красивых идеях, выдающихся новых произведениях и открытиях, которые дают энергию жизни каждому из нас, превращают нас в творцов. Появляется ностальгия по настоящим делам, желание гордиться не только близкими, но и своими гражданами, своей страной.

Проблема формирования коммуникативной культуры личности является одной из наиболее актуальных в культурологической, философской, педагогической литературе. Межличностная коммуникация является условием социального бытия человека. Например, творческие личности познают мир путешествуя, исследуя его перемещаются в пространстве и времени, осознают себя частью мирового социального пространства.

В современных условиях наблюдаются разрушительные для общества тенденции, которые приводят к так называемому сужению коммуникативного пространства. Развитие индивидуализации личности и обособленности человека, ощущение одиночества приводят его к неспособности общаться. Можно заключить, что творческая личность имеет пространственное ограничение (границу), которая определенным образом отображается в сознании индивида. Существующий кризис в нашем обществе объясняется соответствующим положением социальной хронологии, в котором не отражена пространственно-временная идентификация значительной части населения. Украинское общество очень молодо и отсюда существует пространственно-временная неопределенность. Идеал человека XXI века включает в себя не только развитие интеллекта личности, но и духовно-нравственное ее формирование.

Выводы. Новое коммуникативное пространство по-прежнему имеет «человеческое содержание». Поэтому современная творческая личность со своими особыми ценностными отношениями и установками диктует новое содержание, в котором заключены: замкнутость, опасность, непонимание, разочарование, перенраживание и передергивание, деформация и деградация. В связи с этим возникает подлинная необходимость в создании иного коммуникативного пространства, которое будет иметь гуманный облик и содержание.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – [Текст] / Д.Белл. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
2. Бердяев Н.А. Самопознание [Текст] / Н.А. Бердяев. – Л.: Лениздат, 1991. – 395 с.
3. Зборовский Г.Е. Пространство и время как формы социального бытия [Текст] / Г.Е. Зборовский. – Свердловск, 1974. – 608 с.
4. Крамар П.П. Про творче самовдосконалення людської особистості та його суперечливий характер [Текст] / П.П. Крамар // Культурологічний вісник. – Вип. 5. – Запоріжжя, 1999. – 284 с.
5. Тойнби А.-Д. Цивилизации перед судом истории: Сборник. [Текст] / Пер. с англ. – М.-СПб.: Прогресс-Культура-Ювента, 1996. – 478 с.

6. Тоффлер Э. Третья волна. [Текст] / Э. Тоффлер. - М.: ООО «Изд-во АСТ», 1999. - 784 с.
7. Філіпов О. Соціологія простору: загальний задум і класична розробка проблеми [Текст] / О. Філіпов. - К.: Logos, 2009. - 160 с.
8. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления [Текст] / М. Хайдеггер. - Пер. с нем. - М.: Республика, 1993. - 451 с.
9. Хейзинга Й. В тени завтрашнего дня. Диагноз духовного недуга нашей эпохи [Текст] / Й. Хейзинга // Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня.: М.: Прогресс, 1992.- С. 241-366.

Статья поступила в редакцию 03.09.2013

REFERENCES:

1. Bell D. Gryadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniya (The coming post-industrial society. Experience in social forecasting). M.: *Academia*, 1999. 787 p.
2. Berdyaev N.A. Samopoznanie (Self-knowledge). L.: *Lenizdat*, 1991. 395 p.
3. Zborovskiy G.Ye. Prostranstvo i vremya kak formy sotsialnogo bytiya (Space and time as forms of social existence). Sverdlovsk, 1974. 608 p.
4. Kramar P.P. Pro tvorche samovdoskonalennya lyudskoї osobistosti ta yogo superechliviy kharakter (On the creative self of the human person and his controversial). *Kulturologichnyi visnik*. Vip. 5. Zaporizhzhya, 1999. 284 p.
5. Toynbi A.-D. Tsivilizatsii pered sudom istorii: Sbornik (Civilization before the court of history: the Collection). M.-SPb.: *Progress-Kultura-Yuventa*, 1996. 478 p.
6. Toffler E. Tretya volna. (Third Wave). M.: *ООО «Изд-во АСТ»*, 1999. 784 p.
7. Filipov O. Sotsiologhiia prostoru: zahalnyi zadum i klasychna rozrobka problemy (Sociology of Space: A general idea of the classic development problems). K.: *Logos*, 2009. 160 p.
8. Khaydegger M. Yevropeyskiy nigilizm // Khaydegger M. Vremya i bytie: Stati i vystupleniya (European nihilism / / Heidegger, M. Being and Time: Articles and Speeches). M.: *Respublika*, 1993. 451 p.
9. Kheyzinga Y. V teni zavtrashnego dnya. Diagnoz dukhovnogo neduga nashey epokhi (In the shadow of tomorrow. The diagnosis of the spiritual malaise of our times). M.: *Progress*, 1992. P. 241-366.

Пархоменко Оксана Валерьяновна – старший преподаватель
Днепропетровский институт межрегиональной академии управления персоналом
Адрес: 49006, г.Днепропетровск, ул.Чичерина, 21
E-mail: parhomonline68@mail.ru

Parkhomenko Oksana Valeryanovna – senior lecturer
Dnepropetrovsk institution of interregional academy of personnel management
Address: 21, Chicherina Str., Dnepropetrovsk, 49006
E-mail: parhomonline68@mail.ru

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.37

Особливості солідарної моделі соціальної підтримки дітей

О.Ю. КЛИМЕНКО

Донецький державний університет управління, м. Донецьк, Україна

E-mail: kombatant@rambler.ru

Авторське резюме

У статті розглядаються особливості функціонування солідарної моделі соціального захисту дітей на прикладі системи програм соціальної допомоги сім'ї, що діє в Сполучених Штатах Америки. Автор аналізує її основні характеристики, підкреслюючи, як позитивні так і негативні аспекти. Було розглянуто концептуальні положення, правові норми діяльності соціальних програм та принципи державного контролю щодо їх виконання. У 1960-1970-х роках XX ст. в США спостерігався суттєвий прогрес у галузі соціальної підтримки сімей з дітьми, охорони материнства та дитинства. В наслідок чого була збільшена кількість субсидіаріїв, що привело до зростання соціальних витрат держави. Незважаючи на це проблема бідності не була вирішена. За таких умов виникла гостра необхідність реформування системи соціальної допомоги з метою підвищення її ефективності та скорочення державних видатків. Така реформа була проведена в середині 1990-х років, коли в США відбувся економічний спад. Закон «Про особисту відповідальність та можливість держави», прийнятий Конгресом у 1996 році, суттєво змінив порядок і умови надання допомоги. Відповідно до його положень федеральні програми було передано у підпорядкування адміністрацій штатів, які по сьогоднішній день відповідають за їх виконання. Уряд щорічно виділяє штатам на фінансування соціальних програм блокові гранти, розмір яких є фіксованим. Штати самостійно розподіляють кошти та звітують про їх раціональне використання. Держава обмежила тривалість надання допомоги та зробила обов'язковою умовою отримання субсидій принцип «пільги в обмін на працю». Економічна криза 2007-2008 років стала поштовхом для проведення нової хвилі реформ результатом якої стало максимальне скорочення державних витрат на соціальну допомогу дітям, що потрапили в складну життєву ситуацію, та сім'ям з неповнолітніми дітьми. Таким чином, основною засадою існування в США солідарної моделі соціального захисту став принцип – одержувачі державних субсидій зобов'язані їх відпрацьовувати.

Ключові слова: солідарна модель, соціальний захист, пільги, субсидії, субсидіарії, діти, сім'я, що потрапила в складну життєву ситуацію.

Peculiarities of solidary model of children social support

O.YU. KLIMENKO

Donetsk state university of management, Donetsk, Ukraine

E-mail: kombatant@rambler.ru

Abstract

In the article, the peculiarities of functioning of solidary model of children social support have been considered through the example of the effective in the United States system of programs of social family care. The author analyzes its key characteristics, highlighting their positive and negative aspects. Conceptional provisions, legal rules of social programs performance and principles of state control of their observance have been considered. In 1960-1970s of XX century in the USA there was marked progress in the sphere of social support of families with children, maternity and child welfare service. The amount of aid recipients increased, that resulted in growth of the state social expenditures. However, the problem of poverty was not solved. Moreover, the urgent need for reforming of social assistance system for the purpose of raising its efficiency and reduction of state spending appeared. Such reform was implemented in the middle of 1990s, when the USA experienced economic recession. The Law on personal responsibility and work opportunity, passed by the Congress in 1996, essentially changed the order and terms of providing assistance. According to this law, federal programs were handed over under the supervision of the states, which have been completely in charge of their implementation until present days. Annually the government gives out to the states for social programs so called bloc grants, the amount of which is fixed on the same level. The states distribute money and report for their efficient use. The State has limited the period for providing assistance, and the obligatory condition for its obtaining was the principle «work in exchange for grant». Economic recession of 2007-2008 became a push for conducting new wave of reform that resulted in maximum reduction of state spending on social support of children, who find themselves in difficult life situation, and on families with babies. Thus, in the USA the principle that a recipients must work to get grants became the basis for existence of solidary model of social protection.

Keywords: solidarity model, social protection benefits, subsidies, grantees, kids, family, that in difficult life situation

© О.Ю. Клименко, 2013

Організація соціального захисту дитини є невід'ємним аспектом соціальної політики сучасної розвиненої держави, особливо за умов глобальних трансформацій. Однією з розповсюджених у західному світі моделей соціальної підтримки виступає солідарна – заснована на ідеї загального блага та узгодження інтересів і цінностей індивіда з загальнолюдськими.

Постановка проблеми. Формування системи підтримки родини стало невід'ємною частиною соціальної політики сучасної цивілізованої держави. За умов економічних та політичних трансформацій гарантією подальшої стабільності будь-якого суспільства є забезпечення повноцінного розвитку наступних поколінь. Тому одним з основних напрямків державної політики виступає забезпечення права кожної дитини народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною. Ось чому в Україні значна увага приділяється становищу дітей, їх соціальному та правовому захисту, створенню умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, повноцінної життєдіяльності. У більшості розвинених країн технології соціального захисту зазначеної категорії населення засновані на принципах солідарності та колективної участі громадян у фінансуванні державних проєктів, головним чином через сплату податків. Перед нашою державою сьогодні стоїть актуальна проблема вибору соціальної моделі та визначення в її межах принципу соціального захисту дітей, який би включав у себе систему державних гарантій родинам, що потрапили до складних життєвих ситуацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше звернула увагу на роль дитини в суспільстві німецька дослідниця Х. Цайхер, яка в соціологічному есе «Дитина в суспільстві та дитинство в соціології» запропонувала відійти від дослідження процесів соціалізації та звернутись до інших проблем пов'язаних з життям неповнолітніх у соціумі [12]. На думку С. Бернфельда, дитина розглядається науковцями тільки як засіб досягнення теологічної, етичної, політичної або соціально-утопічної мети, у той час як існує цілий комплекс невідкладних соціальних проблем, що потребують негайного втручання суспільства для прискорення їх вирішення. Тривалий час дослідженнями зазначеного характеру займалися такі науки, як педагогіка та психологія. Вивчаючи історію дитинства Ф. Арьєс поставив питання впливу процесів соціального розвитку на умови життя дітей тим самим відкривши новий напрямок для соціологічних досліджень [1]. З іншого боку до вивчення ролі дитини в соціумі підійшли російські дослідники М.С. Астосянц і С.Н. Щеглова, які звернули увагу на проблему захищеності підростаючого покоління та інклюзії його в

соціумі [7]. Актуальність вибору напрямку державної соціальної політики щодо захисту дитинства обумовлює зацікавленість в її вирішенні не тільки з боку політиків, а й науковців. Уперше звернули увагу на її залежність від рівня самоорганізації в суспільстві російські дослідники В.М. Капіцин і Б.І. Краснов, які виділили три основні моделі: ліберальну, патерналістську і соціальну [2, с. 54]. Розглядаючи західні парадигми щодо розбудови соціальної політики, О.В. Федотов стверджував, що в їх основі лежить концепція «дев'ятої ринкової структури» – середнього класу, як соціального гаранта [6, с. 126]. Простежив залежність соціальної політики від економічної стратегії, обраної державою Г.І. Рузавін та на основі проведених досліджень виділив кейнсіанську й монетаристську моделі [6, с. 74].

Особливий інтерес представляє концепція М.В. Курбатової, яка виявила кореляцію соціальної політики з розвитком трудових відносин, виділяючи моделі «на пониження» та «на підвищення» [5, с. 44]. Широковідома класифікація запропонована соціологом Г. Еспін-Андерсоном, в основу якої покладено вивчення політичної та макроекономічної ситуацій, що дозволило вченому виділити солідарну, ліберальну та патерналістську стратегії [8, р. 28].

Мета дослідження. Виходячи з вищенаведеного метою статті є вивчення солідарної моделі соціального захисту підтримки дітей, на прикладі аналізу соціальної політики щодо захисту дитинства в США.

Виклад основного матеріалу. Солідарність (від франц. *solidarite* – спільність) є принципом соціального буття, який передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів певних соціальних відносин для досягнення загальної мети, за умов, що інтереси кожного окремого індивіда знаходяться у стані рівноваги з інтересами суспільства [3, с. 118].

У більшості розвинених країн солідарна модель захисту виконує роль механізму соціальної саморегуляції, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для досягнення індивідуального та загального добробуту шляхом участі громадян у фінансуванні соціальних проєктів через сплату податків. Російський соціолог Г.К. Гінс, обґрунтовуючи наукову парадигму солідаризму, запропонував розглядати зазначену модель у контексті консолідації можливостей суспільства для досягнення консенсусної мети в соціальних рамках різного масштабу – локального чи глобального [3, с. 120]. У цьому контексті забезпечення якісного зростання та виховання наступних поколінь є стратегічним завданням кожної держави окремо та людства в цілому, оскільки від цього залежить майбутнє суспільства. Одним з перших дослідників солідаризму був французький соціолог Е. Дюркгейм, який

розрізняв механічний та органічний типи солідарності, поклавши в основу класифікації наявність та відсутність принципу індивідуалізації в суспільстві [4, с. 258].

На відміну від країн Європи соціальна політика у Сполучених Штатах Америки заснована на принципі, коли відповідальність за особисте благополуччя громадянина лежить на ньому самому. Право на державну підтримку мають тільки нездатні самотійно себе забезпечувати особи. Держава бере на себе відповідальність лише за окремі категорії населення, що потрапили у скрутне становище. Така особливість соціальної політики обумовлена наступними національними відмінностями: велика територія, федеративний устрій, строкатий етнічний та расовий склад, індивідуалізм, як особливість національного характеру.

За результатами досліджень, проведених науковцями Університету Теннессі (University of Tennessee) щорічно в США з вини дорослих гине 4 тис. дітей, а 116 млн. – стають жертвами поганого ставлення та насильства. На думку одного з провідних дослідників проблем сім'ї М.Х. Джозефа, більшість з них живе з безробітним батьком у географічно (ті, що мешкають на околицях) або соціально (ті, що зводять до мінімуму контакти з зовнішнім світом) відчужених родин [11, р. 120].

За таких умов значна роль в організації соціальної допомоги сім'ям з дітьми в США відводиться благодійним організаціям, фондам, приватному підприємництву та церкві, які здійснюють фінансову підтримку та беруть на себе відповідальність за догляд і підтримку дітей та сімей, що потрапили у скрутне становище. У державі функціонує розгалужена мережа волонтерських організацій, члени яких надають допомогу безкоштовно на добровільних засадах.

Уперше про дотримання прав дітей в США почали говорити захисники тварин. Так, у 1870 році восьмирічна дівчинка Мері Елен Уїлсон звернулася до поліції з скаргою на жорстоке ставлення до неї прийомних батьків. На захист постраждалої виступила громадська організація «Американська спілка з попередження жорстокого поводження з тваринами» (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals). На суді юрист спілки наголосив на тому, що діти як і тварини потребують захисту. Після цього у 1874 році в Нью-Йорку було створено «Спілку з попередження жорстокого поводження з дітьми» (New York Society for the Prevention of Cruelty to Children), яка виборолла право звертатись до правозахисних організацій з позовами щодо соціального захисту дітей [2, с. 58]. З цього моменту ряд благодійних та церковних організацій звертали увагу суспільства на факти поганого ставлення до дітей, соціального занепаду багатодітних сімей та жорстоко-

го ставлення працевлаштованих до неповнолітніх працівників.

У 1912 році держава звернула увагу на проблему соціального захисту дітей, створивши у федеральній структурі «Дитяче Бюро» (Children's Bureau), перед яким було поставлено завдання спостереження та контролю за дотриманням інтересів дитинства в суспільстві. Спочатку Бюро входило до структури Міністерства торгівлі і праці (Department of Commerce and Labor), потім було переведено під юрисдикцію Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб (Department of Health and Human Services) [2, с. 59].

Слід відзначити, що в солідарній системі відсутня єдина схема соціальної підтримки сімей з дітьми, а замість цього існує безліч великих та малих програм адресної соціальної допомоги, які діють на рівні держави, штатів та окремих громад. Основним їх завданням є підтримка належного рівня існування та задоволення мінімальних потреб родини. Головними умовами для отримання такої допомоги є:

- прибутки нижчі від встановленого державою рівня;
- відсутність одного з батьків;
- безробіття одного чи обох батьків;
- інвалідність одного чи обох батьків.

Допомога може бути надана у грошовій формі (податкові пільги, субсидії) та натуральній (послуги, товари), причому останній надається перевага, бо таким чином держава запобігає нецільовому використанню коштів.

Основним критерієм для визначення нужденності в солідарній системі є показник межі бідності, для різних категорій населення вона різна. У Сполучених Штатах її щорічно встановлює «Бюро перепису населення США», враховуючи обсяг та склад родини, її етнічну приналежність, місце проживання, джерело прибутків і сферу зайнятості, освітній рівень та житлові умови.

Слід зазначити, що адміністрація кожного штату самостійно визначає стандарт нужденності, який є базовим для включення родини до соціальних програм, що діють на певній території. У різних регіонах держави суттєво відрізняється і обсяг відшкодування різниці між прожитковим мінімумом та прибутками нужденної сім'ї. У деяких штатах ця різниця покривається повністю, в окремих – частково, іноді встановлюється певний відсоток від неї або взагалі фіксована сума (так званий скорочений стандарт).

Більшість програм соціальної підтримки родини в США виникла у період після Другої світової війни. Їх реалізацію було покладено на федеральні відомства, підпорядковані адміністраціям штатів. Останні мали право самостійно затверджувати плани, визначати обсяги виконання програм та здійснювати контроль.

З державного бюджету відшкодовувалась лише половина всіх витрат. Адміністрації штатів отримали від держави повноваження самостійно вирішувати питання надання податкових пільг нужденним та організаціям, які займаються доброчинністю.

У 1962 році у медичному журналі «Журнал Американської медичної асоціації» (Journal of the American Medical Association) лікарем Г. Кемпе було опубліковано статтю, в якій наводились методи визначення жорстокого ставлення та знущання над дитиною. Це викликало резонанс в суспільстві та суттєві зміни в законодавстві США. До початку 70-х років XX ст. у всіх штатах були прийняті нормативні акти, які зобов'язували лікарів, викладачів та соціальних працівників повідомляти органам правопорядку про свої підозри [10, с. 123].

У 70-х роках XX століття обсяги соціальної допомоги сім'ям, що потрапили в складні життєві обставини, були збільшені та розширено коло субсидіаріїв, що привело до зростання соціальних витрат держави. Незважаючи на це проблема бідності не була вирішена. За таких умов виникла гостра необхідність реформування системи соціальної допомоги з метою підвищення її ефективності та скорочення державних видатків.

У 1974 році з'явився федеральний Закон «Про попередження жорстокого поводження з дітьми» (Child Abuse Prevention and Treatment Act), в рамках якого були створені спеціалізовані органи соціальної допомоги постраждалим від насильства дітям. Закон діє по сьогоднішній день, хоча і з суттєвими змінами та доповненнями.

Програми соціальної допомоги, до яких долучають родини з дітьми, розроблені в декількох напрямках:

1. «Підтримка державою прибутків» (ТДНР) передбачає тимчасову допомогу нужденним родинам та сім'ям, що мають дітей на утриманні. За Законом 1996 р. вона замінила собою три програми «Допомога сім'ям, що мають дітей на утриманні», «Термінова допомога родинам у надзвичайних ситуаціях» та «Професійна підготовка дітей нужденних». Усі, хто потрапив до зазначеної програми і автоматично отримують податкові пільги, можуть претендувати на інші дотації без проходження процедури перевірки прибутків.

2. Продовольчі програми дають можливість отримувати харчування за талонами, безкоштовні обіди та сніданки в школах і дитячих центрах, додаткову продовольчу підтримку дітям до 5 років.

3. Програми медичної допомоги (Медиклейд) фінансуються бюджетом США та передбачають державне медичне страхування дітей та їх обслуговування в центрах медичної допомоги.

4. Житлові програми включають в себе надання субсидій на будівництво власного житла для сімей з дітьми або його оренду, у разі необхідності, за особливих обставин навіть надання соціального житла.

5. Освітні програми (Хедстарт) сприяють отриманню початкової освіти та забезпечують професійну підготовку дітей з малозабезпечених сімей [11, р. 213].

Існує певна кількість програм з надання підтримки корінному населенню країни, як правило, вони направлені на стимулювання народжуваності в етнічних спільнотах.

На сьогоднішній день в США існує система забезпечення благополуччя дитини (child welfare system). Вона починає діяти у разі надходження скарги щодо насильства над дитиною, залишення її без догляду, неналежного утримання та відсутності умов для гідного життя. Сусіди, наприклад, можуть зателефонувати до поліції та повідомити, що дитина залишилась вдома сама (у 18 штатах такі дії є обов'язковими). На думку законодавця, такий факт безвідповідальності батьків (учителів, вихователів, нянь) може привести до смерті чи каліцтва або ризику для життя чи здоров'я, а тому підпадає під статтю «погане ставлення до дитини» (child mistreatment). Як правило, кожний окремий випадок розглядають співробітники спеціального «Агентства із захисту дітей» (Child Protection Service) (CPS), які роблять висновок – постраждала чи ні дитина від дій дорослих. За офіційною статистикою у 2012 році до Агентства надійшло 2,9 млн. скарг, що стосувались долі 5,5 млн. дітей. У 68% випадків було розпочато офіційне розслідування, а 32% повідомлень виявились безпідставними [11, р. 203].

Цікаво, що за певних обставин співробітники CPS мають право проводити слідчі дії та допитувати батьків, сусідів, свідків для з'ясування реальної картини інциденту. За умов коли ситуація «поганого ставлення до дитини» підтвердилась і вона дійсно постраждала з вини батьків агентство вживає заходи. Дітей, яким загрожує серйозна небезпека, на час слідства та суду відправляють до притулку, родичів чи під опіку в іншу сім'ю. За умов незначних порушень за родиною встановлюють офіційне спостереження, її регулярно відвідують працівники соціальної служби, а батьків зобов'язують пройти консультацію з психологом. У екстрених випадках суд виносить вердикт щодо позбавлення батьків батьківських прав і віддає дитину на усиновлення в іншу родину. Більшість дітей, яких забрали у безвідповідальних батьків, держава намагається влаштувати до найближчих родичів чи віддати під опіку, причому опікуни отримують державні дотації. У крайніх випадках неповнолітні потрапляють до дитячих будинків або будинків

спільного проживання важких і бездомних підлітків – «групових будинків» (group home). У 2012 р. в США нараховувалось 523 тис. таких дітей, з яких 118,7 стояли в черзі на усиновлення. Політика держави спрямована на соціальну підтримку не лише дитини, а всієї родини, яку намагаються зберегти, тому соціальна робота ведеться і паралельно з батьками. Приблизно половина дітей, відправлених під опіку, згодом повертається до рідних. Соціальні служби намагаються вжити заходи соціальної реабілітації щодо батьків упродовж року. Саме такий термін відводить держава сім'ї, яка прагне повернути собі дитину [11, р. 208].

Якщо виявлені Агентством факти можуть бути кваліфіковані як кримінальний злочин, то справа передається до правоохоронних органів. Наприклад, якщо дитина була зґвалтована чи отримала тяжкі тілесні ушкодження, то цей факт розслідує поліція. В усіх випадках ім'я злочинців і недбалих батьків фіксується у спеціалізованій базі даних, доступ до якої є в адміністрації шкіл, дитячих садків, бюро, які займаються набором нянь, домашніх робітників.

За офіційною статистикою у 2012 р. 906 тис. дітей були визнані жертвами насилля або злочинного недіяння, з них 206 тис. відправле-

ні під опіку. На заходи соціальної реабілітації сімей, що потрапили до складних життєвих обставин було виділено 11,3 млрд. доларів, а на забезпечення безпеки та захисту дітей 22,2 млрд. доларів [11, р. 211].

Висновки. Загалом законодавча база США передбачає надання соціальної підтримки сім'ям, які знаходяться в складній життєвій ситуації. До таких обставин належать: втрата годувальника або його інвалідність, проблеми з працевлаштуванням одного чи обох батьків. Багато таких родин одночасно перебувають у спектрі дії декількох програм, однак це не завжди дозволяє їм подолати бідність. Особливістю солідарної моделі є виключення з програм підтримки повних родин, в яких обидва батьки працюють, навіть за умов якщо їх прибутки нижчі за прожитковий мінімум, встановлений для отримання субсидій. Це підриває зацікавленість громадян у збереженні родини. Оскільки змушує жінок після народження дитини відмовлятися від шлюбу, щоб мати право на включення до соціальної програми й отримання матеріальної допомоги. Тому в США зростає кількість позашлюбних дітей, а деякі нужденні сім'ї змушені розлучатися, поповнювати лави неповних родин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арьес Ф. Дитина та сімейне життя за старого режиму [Текст] / Ф. Арьес // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5-6. – С. 72-84.
2. Безрогов В. От исследований социализации к социологии детства [Текст] / В. Безрогов // Педагогическая антропология. – 2002. – № 4. – С. 53-62.
3. Гинс Г.К. Современный капитализм и предстоящая эпоха (философия солидаризма): Портрет солидаризма. Идеи и люди [Текст] / Г.К. Гинс. – М.: Платинум, 2007. – 448 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] / Эмиль Дюркгейм // Западноевропейская социология XIX – начала XX веков. – М.: АспектПресс, 1996. – С. 256-309.
5. Курбатова М.В. Взаимосвязь структурной, экономической и социальной политики в условиях рыночной трансформации [Текст] / М.В. Курбатова // Социальная политика и местное развитие. – 2001. – № 8. – С. 44-48.
6. Социальная политика: парадигмы и приоритеты: монография / под общ. ред. В.И. Жукова. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2005. – 348 с.
7. Щеглова С.Н. Социология детства [Текст] / С.Н. Щеглова. – М.: Институт Молодежи, 1996. – 280 с.
8. Esping-Andersen G. A Child-Centred Social Investment Strategy [Text] / G. Esping-Andersen // Why we need a New Welfare State. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 26-67.
9. Hawes J.M. The family in America : an encyclopedia [Electronic resource] / Joseph M. Hawes. – Boston: Twayne Publishers, 1991. – Regime to access: <http://www.worldcat.org/title/childrens-rights-movement-a-history-of-advocacy-and-protection/oclc/023287570>. – The name of the screen.
10. Kempe H. Helping the Battered Child and His Family [Electronic resource] / Henry Kempe // Journal of the American Medical Association. – 1962. – № 7. – P. 120-128. – Regime to access: <http://www.librarything.com/author/kempechenry>. – The name of the screen.
11. Temporary Assistance for Needy Families [Electronic resource] // Sixth Annual Report to Congress. November 2012. – 480 p. – Regime to access: <http://usgovinfo.about.com/od/federalbenefitprograms/a/tanf.htm>. – The name of the screen.
12. Zeiher H. Kindern eine Stimme geben [Text] / H. Zeiher // Sozial wissenschaft liche Literatur Rundschau. – 1996. – № 19 (31/32). – P. 48-54.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013

REFERENCES:

1. Ar'yes F. Dytna ta simeyne zhyttya za staroho rezhymu (Child and family life for the old regime). *Filosofs'ka i sotsiologichna dumka*, 1995, no. 5-6, pp. 72-84.
2. Bezrogov V. Ot issledovaniy sotsializatsii k sotsiologii detstva (From studies of socialization to the sociology of childhood). *Pedagogicheskaya antropologiya*, 2002, no. 4, pp. 53-62.
3. Gins G.K. Sovremennyy kapitalizm i predstoyashchaya epokha (philosophy solidarizma): Portret solidarizma. Idei i lyudi (Contemporary capitalism and the forthcoming era (philosophy solidarizma): Portrait of solidarizma. Ideas and people), Moscow, 2007. 448 p.
4. Dyurkgeym E. O razdelenii obshchestvennogo truda (Division of social work). *Zapadnoevropeyskaya soziologiya XIX – nachala XX veka*, Moscow, 1996. pp. 256-309.
5. Kurbatova M.V. Vzaimosvyaz' strukturnoy, ekonomicheskoy i sotsial'noy politiki v usloviyakh rynochnoy transformatsii (The relationship of structural, economic and social policies in a market transformation). *Sotsial'naya politika i mestnoe razvitie*, 2001, no. 8, pp. 44-48.
6. Sotsial'naya politika: paradigmy i priority (Social policy: paradigm and priorities). Moscow, 2005, p.348.
7. Shcheglova S.N. Sotsiologiya detstva (Sociology of childhood), Moscow, 1996, p. 280.
8. Esping-Andersen G. A Child-Centred Social Investment Strategy. Why we need a New Welfare State. New York, 2002, pp. 26-67.
9. Hawes J.M. The family in America: an encyclopedia, Boston, 1991. Regime to access: <http://www.worldcat.org/title/childrens-rights-movement-a-history-of-advocacy-and-protection/oclc/023287570>.
10. Kempe H. Helping the Battered Child and His Family. *Journal of the American Medical Association*, 1962, no. 7, pp. 120-128. Regime to access: <http://www.librarything.com/author/kempechenry> – The name of the screen.
11. Temporary Assistance for Needy Families. Sixth Annual Report to Congress. November, 2012, 480 p., Regime to access: <http://usgovinfo.about.com/od/federalbenefitprograms/a/tanf.htm>.
12. Zeiher H. Kindern eine Stimme geben. *Sozialwissenschaftliche Literatur Rundschau*, 1996, no. 19 (31/32), pp. 48-54.

Клименко Олена Юріївна – кандидат історичних наук, доцент
Донецький державний університет управління
Адреса: 83015, м. Донецьк, вул. Челюскінців, 163а
E-mail: kombatant@rambler.ru

Klymenko Olena Yuriivna – PhD in history, associate professor
Donetsk state university of management
Address: 163a, Chelyuskintsev Str., Donetsk, 83015
E-mail: kombatant@rambler.ru

УДК 316.62

Інтеграційні практики сучасної молоді: до питання розробки моделі конструювання

М.В. МОСЬОНДЗ

Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: mosendzm@yandex.ru

Авторське резюме

У статті здійснюється спроба в рамках структурно-діяльнісної парадигми (конструктивістсько-структуралістська теорія соціальної практики П. Бурдьє, теорія структурації Е. Гідденса, феноменологічний підхід), яка передбачає взаємовплив соціальної і суб'єктивної реальності, визначити складові процесу соціальної інтеграції молоді та механізм його здійснення. На основі принципів структурно-діяльнісної парадигми від інтеграції молодих людей, щоб зрозуміти процес досягнення значущих соціальних статусних позицій і інтерналізації поведінки, які отримують фізичні особи (групи) через різні практики, які здійснюються в просторі (поле), рухомих статус, відносини тотожності, нерівномірно розподілені переваги (ресурси), відтворення умов життя, можливостей і обмежень, пов'язаних з соціально значущими цілями. Для пошуку практичних рішень з питань ефективних механізмів інтеграції молоді як соціального суб'єкта в дизайнерському співтоваристві типової практики інтегративної особистості. Вона включає в себе три рівні: цілі (накопичення капіталу, які зроблені в соціальному просторі), суб'єктивні (соціальні практики освоєння сегмента житлової площі, особистості, особистісні якості, активна життєва позиція, майбутнє планування, охорона здоров'я) рівень габітус (цілі, вимоги, інтереси, оцінки, очікування, сприйняття шансів, ресурсів, компетенцій), які визначають вибір життєвої стратегії, яка впливає на інтерналізації різні практики інтеграції в різних областях. На першому рівні знаходиться простір відмінностей, пов'язаних з розподілом капіталу між різними агентами, і соціальних відносин. Види капіталу і ресурсів визначати шанси соціальних суб'єктів у

© М.В. Мосьондз, 2013

розробці інтеграції досвіду в різних сферах суспільного життя, які можуть бути реалізовані за умов наявності відповідних ціннісних переваг. Габітус визначає подальшу діяльність, в результаті стратегії, які є соціальні та культурні аспекти життя суспільства, що, природно, поєднує в собі три найважливіші якісні характеристики: 1) реалізувати на практиці, 2) ціннісно - нормативне середовище, 3) охоплює певні соціальні спільноти. Ця модель дозволяє провести всебічний соціологічний аналіз процесів соціальної інтеграції молодих людей в українське суспільство, враховуючи ресурси та структурні позиції, уявлення про життєві шанси, необхідність розширення або обмеження життєвих можливостей і соціальної практики шансів на життя і суспільна свідомість як відображення бажання брати участь у житті суспільства.

Ключові слова: інтеграція, життєва стратегія, практика, соціальний простір.

Integration practices of contemporary youth issues to develop a model of design

M.V. MOSONDZ

National mining university, Dnepropetrovsk, Ukraine

E-mail: mosendzm@yandex.ru

Abstract

This paper is an attempt within the structure-activity paradigm (constructivist-structuralize theory of social practice Bourdieu, Giddens' structuration theory, phenomenological approach), which involves the interplay of social and subjective reality, to determine the components of youth inclusion and its mechanism implementation. Based on the guidelines structure-activity paradigm offered by integration of young people to understand the process of achieving meaningful social status positions and internalizing behavior patterns that get individuals (groups) through a variety of practices that are carried out in space (fields) moving status, attitudes, identities, unevenly distributed benefits (resources), reproduction of life conditions, opportunities and constraints arising from socially significant goals. To search for practical solutions to issues of effective mechanisms for the integration of youth as a social entity in the model community design practices integrative personality. It includes three levels: the objective (capital formation, which are made in a social space), subjective (social practice mastering of a segment of living area, identity, personal qualities, active life position, future planning, health) level of habitus (goals, claims, interests, estimates, expectations, perceptions of chances, resources, competencies) that determine the choice of life strategy, which affects the internalization of various integration practices in various fields. The first level is the space differences related to the distribution of capital among various agents, and social relations. Types of capital and resources determine the chances of social actors in the design of integration practices in various areas of social life, which may be implemented subject to the availability of relevant value preferences. Habitus determines further activity, resulting in strategies that are social and cultural dimension of society, which naturally combines the three most important quality characteristics: 1) realized in practice, 2) the value-regulatory environment, 3) covers certain social community. This model makes it possible to conduct a comprehensive sociological analysis of processes of social integration of young people into Ukrainian society, given the resources and structural positions, perceptions of life chances, the need to expand or limit the life chances and social practices of life chances and social consciousness as a reflection of the desire to participate in society.

Keywords: integration, life strategy, practice, social space.

Постановка проблеми. У світі молодь складає значну частину населення і грає визначну роль у вирішенні важливих соціальних, економічних, політичних та моральних проблем людства. Молоді люди відрізняються надзвичайною динамічністю та сприйнятливістю, найбільш активно, у порівнянні з іншими соціальними спільнотами, сприймають ті зміни та перетворення, які характеризують той чи інший соціум на даному етапі розвитку. Проте соціально-економічні умови зростання злочинності, корозія моральних цінностей продукують соціальну напруженість у молодіжному середовищі, що негативно впливає на процес соціального становлення молоді, головна відмінність якого у нинішніх умовах полягає у втраті лінійних, передбачуваних та безконфліктних моделей включення до суспільства. Неефективність механізмів управління

соціальною інтеграцією на рівні суспільства і відсутність у молоді навичок конструювання інтегративних практик, саморегулювання (у сімейних відносинах, у навчальному чи трудовому колективі) обумовлює необхідність поглиблення знань про соціальні механізми інтеграції молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській соціології здійснюються активні спроби виробити новий підхід до проблеми соціальної інтеграції молоді, розробити нові концепції соціальної інтеграції, визначити її складові та механізми здійснення. Так, у працях Г. Головахи, О. Злобіної, С. Оксамитної, О. Осадчої, Л. Сокур'янської формулювання проблема інтеграції молоді в аспекті включення в соціальну структуру суспільства пов'язана з осмисленням соціального статусу і життєвого шляху молодіжної когорти, традицією соціологічної рефлексії

соціальних структур та соціальної нерівності, наявного рівня соціального здоров'я, а також можливостей професійного вибору в структурі життєвого самовизначення. Незважаючи на досить глибоку вивченість перелічених аспектів проблеми, на сьогоднішній не розроблені в повній мірі механізми інтеграційних процесів у молодіжному середовищі в умовах невизначеності політики конкретних соціальних інститутів.

Мета дослідження – розробити модель дослідження процесу інтеграції молоді у рамках структурно-конструктивістського підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблені в рамках структурно-діяльнісного підходу теорії соціальних практик П. Бурдье й структурації Е. Гідденса розкривають взаємозв'язок соціальних структур і діяльних соціальних агентів, і тому дозволяють дослідити процес інтеграції з різних аспектів, послідовно уточнюючи його механізми. Згідно з ними люди, перебуваючи в соціальному просторі й володіючи ансамблем капіталів, або ресурсів (економічним, соціальним, культурним і символічним), прагнуть зайняти більш привілейоване місце в соціальній структурі й тим самим досягти життєвого успіху. Відповідно до даної моделі успішна інтеграція залежить здебільшого від співвідношення індивідуальних здібностей молодих людей і можливостей подолання зовнішніх негативних факторів (наявності ресурсів). Виходячи з основних положень структурно-діяльнісної парадигми, пропонуємо під інтеграцією молоді розуміти процес досягнення соціально значущої статусної позиції та інтерналізації зразків поведінки, яких набувають індивіди (групи) за допомогою різноманітних практик, що здійснюються у просторі (полях) рухливих статусів, позицій, ідентичностей, нерівномірно розподілених благ (ресурсів), умов відтворення життя, можливостей та обмежень, зумовлених суспільно значущими цілями. Для практичного вирішення питання пошуку механізмів ефективної інтеграції молоді як соціального суб'єкта в суспільство ми побудували модель конструювання інтеграційних практик особистості (див. рис. 1).

Згідно з даною моделлю, повсякденність, що є реальним життєвим простором, надає особистості різноманітні капітали, ресурси, доступ до яких визначає її позицію в суспільстві та є фактором структурування шансів і можливостей, що можуть бути реалізовані при наявності відповідного габітусу. Габітус, що, в свою чергу, конструється повсякденністю і залежить від позиції індивіда в соціальному

просторі, визначає вибір життєвої стратегії, який також зумовлюється суб'єктивними якостями особистості. Згідно з обраною стратегією особистість інтерналізує відповідні інтеграційні практики (освоєння того чи іншого сегмента життєвого ареалу), що розгортаються в різних полях соціального простору, і набуває певної статусної позиції.

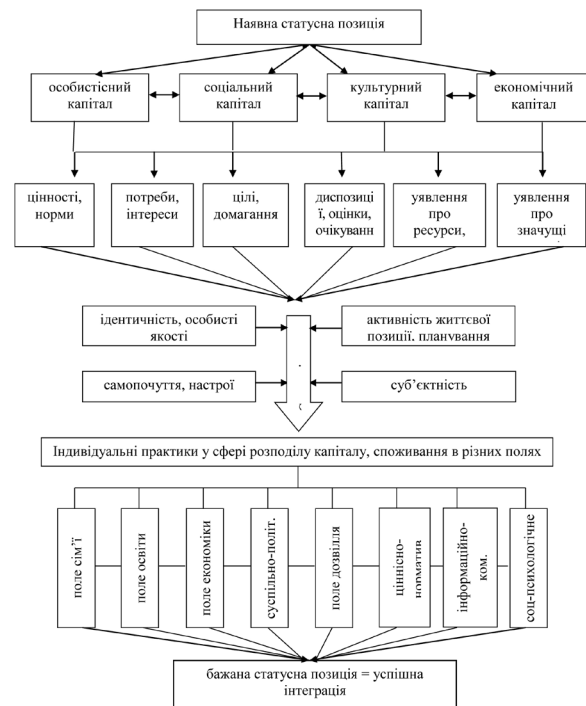

Рис. 1. Модель конструювання інтеграційних практик

Отже, модель конструювання практик соціальної інтеграції включає в себе три рівні їх побудови: об'єктивний (утворення капіталів, що оформляються в позиції соціального простору), суб'єктивний (соціальні практики освоєння того чи іншого сегмента життєвого ареалу, ідентичність, особисті якості, активність життєвої позиції, планування майбутнього, самопочуття), рівень габітусу (цілі, домагання, інтереси, оцінки, очікування, уявлення про шанси, ресурси, компетенції), що визначають вибір життєвої стратегії, яка впливає на інтерналізацію тих чи інших інтеграційних практик у різних полях.

Перший рівень є простором об'єктивованих розбіжностей, пов'язаних з розподілом між агентами різноманітних капіталів та соціальних відносин. Це означає, що сумою економічного, соціального, культурного та особистого капіталу, на який розраховує агент, визначається його позиція в суспільстві [3, с. 200]. Вона, в свою чергу, визначає доступ до своєрідного фонду благ, засобів

та цінностей, які користуються суспільним визнанням. Види капіталів визначають шанси та ресурси соціальних акторів у конструюванні інтеграційних практик в різноманітних сферах суспільного життя. Вони включають: рівень освіти батьків; рівень їх матеріальної забезпеченості; розмір заощаджень; використання інформаційних технологій, свободу вибору та життєвий рівень [1, с. 98], соціальний статус та рівень адаптованості, знання, освіти, життєві шанси (увесь спектр можливостей людей при вирішенні того чи іншого завдання), кваліфікаційні можливості, манери, мову [4, с. 76-77].

При цьому кожен капітал може використовуватися для збільшення обсягу іншого, що дає змогу зберегти або підвищити свої соціальні позиції в суспільстві. Ансамбль капіталів, ресурсів, потенціалу є фактором структурування шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик, який може бути реалізований лише за умови наявності відповідних ціннісних переваг у вигляді габітуалізованих схем. Габітус як рівень соціальної реальності являє собою сукупність, з одного боку ідей, цінностей, уявлень, символів, нав'язуваних суб'єктам соціальними структурами і спільнотами, а з іншого – суб'єктивних переваг, диспозицій, установок, що впливають на соціальну поведінку суб'єктів. Взаємодія габітуалізованих структур і повсякденності відбувається на мікро-, мезо- і макрорівні (сім'я, група та суспільство). Люди, що мають *habitus*, при непередбаченому зіткненні з різними подіями життя, діють виходячи з нього. Оскільки *habitus* містить зліпок з соціальних структур, то він вибудовує поведінку людей, виходячи з правил, що

існують у суспільстві. Виходячи з габітусу, який породжується середовищем («класом умов існування»), виступає результатом інтеріоризації індивідом індивідуальної історії й соціального досвіду, агент неусвідомлено формує власну модель життя [2, с. 46], тобто конструює власну біографію – побудову життєвого шляху згідно з інтерсуб'єктивними і засвоєними на рівні практичної свідомості культурними схемами. Отже, габітус визначає подальшу активність, що виражається в стратегіях (як запланованих і цілеспрямованих практиках) і у власне практиках, причому стратегії й практики «являють собою соціокультурний вимір суспільства, що природно поєднує три найважливіші якісні характеристики: 1) реалізоване в практиках, 2) ціннісно-нормативне середовище, 3) охоплює певні соціальні спільноти» [5, с. 19-35]. Таким чином, здійснюється процес подвійного структурування, оскільки індивідуальні практики відтворюють певну модель конструювання біографічного проекту, яка, в свою чергу, є результатом цих практик. Дана модель дає змогу провести комплексний соціологічний аналіз процесів соціальної інтеграції молоді до українського суспільства, враховуючи структурні ресурси та позиції, сприйняття життєвих шансів, потребу в розширенні або в обмеженні життєвих шансів, соціальні практики з реалізації життєвих шансів та соціальну свідомість як відображення прагнення брати участь у суспільстві. Пошук механізмів, що забезпечують стабільність суспільства за допомогою інтеграційних процесів, визначення їхніх перспективних моделей у сучасній Україні залишаються однією із найважливіших проблем науки і практики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аврамова Е.М. Студенты столицы и провинции: социальные ресурсы, ожидания [Текст] / Е.М. Аврамова, А.А. Шабунова, Д.М. Логинов // Социс. – 2005. – № 9. – С. 98-103.
2. Бурдье П. Структура, габитус, практика [Текст] / П. Бурдье; пер. с франц. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1, № 2. – С. 44-59.
3. Голиков А.С. Повседневность в конструировании социальных неравенств: феноменология vs/ & структурный конструктивизм [Текст] / А.С. Голиков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наук. праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – Т. 1. – С. 200-209.
4. Заславская Т.И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации [Текст] / Т.И. Заславская. – М.: Дело, 2004. – 400 с.
5. Калькова В.Л. П. Бурдье: Социальное пространство и символическая власть [Текст] / В.Л. Калькова // Социология: реферативный журнал. – 1993. – № 3-4. – С. 19-35.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2013

REFERENCES:

1. *Avraamova Ye.M.* Studenty stolitsy i provintsii: sotsialnye resursy, ozhidaniya (Students of the capital and the provinces of social resources, expectations). *Sotsis*. 2005. № 9. P. 98-103.
2. *Burde P.* Struktura, gabitus, praktika (The structure, habit, practice). *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii*. 1998. Vol. 1, № 2. P. 44-59.
3. *Golikov A.S.* Povsednevnost v konstruirovani sotsialnykh neravenstv: fenomenologiya vs/ & strukturnyy

konstruktivizm (Daily life in the construction of social inequalities: phenomenology vs / & structural constructivism). *Metodologiya, teoriya ta praktika sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspilstva: zbirnik nauk. prats.* Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 2006. Vol.1. P. 200-209.

4. *Zaslavskaya T.I.* Sovremennoe rossiyskoe obshchestvo: Sotsialnyy mekhanizm transformatsii (Modern Russian Society: Social transformation mechanism). M.: Delo, 2004. 400 p.

5. *Kalkova V.L. P.* Burde: Sotsialnoe prostranstvo i simvolicheskaya vlast (Bourdieu: Social space and symbolic power). *Sotsiologiya: referativnyy zhurnal.* 1993. № 3-4. P. 19-35.

Мосьондз Марина Володимирівна – кандидат соціологічних наук
Національний гірничий університет
Адреса: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Карла Маркса, 19
E-mail: mosendzm@yandex.ru

Mosondz Maryna Volodymyrivna – PhD in sociology
National mining university
Address: 19, Karl Marx Avenue, Dnepropetrovsk, 49005
E-mail: mosendzm@yandex.ru

УДК 316.334.3:324

Електоральний маркетинг та електоральний абсентеїзм

О.Є. ШИНКАРЕНКО
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького,
м. Мелітополь, Україна
E-mail: shinklena1@rambler.ru

Авторське резюме

У статті розглянута важлива проблема, пов'язана із використанням електорального маркетингу в умовах значного рівня політичного та електорального абсентеїзму в Україні, що склався на сьогодні. Аналізуються проблеми та наслідки для політичного життя країни такого рівня абсентеїзму. Характеризуються основні причини електорального абсентеїзму в Україні на основі результатів соціологічних досліджень, а також проблеми електорального маркетингу у відповідних умовах. Аналіз проблеми абсентеїзму потенціальних виборців стає однією з найважливіших в електоральному маркетингу. Здійснений у статті аналіз проблем електорального абсентеїзму на теперішньому етапі розвитку демократії в Україні свідчить про те, що реально у виборах (особливо - місцевих) бере участь усе менша частка електорату, тобто людей, що мають можливість голосувати за різні політичні партії, різних політиків або брати участь у референдумах, що проводяться в Україні.

Ключові слова: електорат, електоральний ринок, електоральний маркетинг, електоральний абсентеїзм, політичний абсентеїзм, етапи організації електорального маркетингу, політична індиферентність.

Electoral marketing and electoral absenteeism

O.YE. SHYNKARENKO
Melitopol state pedagogical university of Bohdan Khmelnytsky,
Melitopol, Ukraine
E-mail: shinklena1@rambler.ru

Abstract

In article the important problem connected with use of electoral marketing in the conditions of considerable level of a political and electoral absenteeism which takes place today in Ukraine is considered. Problems and consequences for political life of the country of such level of absenteeism are analyzed. The main reasons for an electoral absenteeism in Ukraine on the basis of results of sociological researches, and also a problem of electoral marketing in the corresponding conditions are characterized. Analysis of the problem of potential voter absenteeism is one of the most important in the electoral marketing. Done in article analyzes problems of electoral absenteeism at the current stage of development of democracy in Ukraine suggests that in real elections (especially - local) involved all smaller share of the electorate, that people can vote for different political parties, different politicians or to participate in referendums held in Ukraine.

Keywords: electorate, electoral market, electoral marketing, electoral absenteeism, absenteeism political, electoral stages of marketing, political indifference.

Постановка проблеми. Розвиток пов'язаний у першу чергу з організацією політичних демократичних процесів в Україні та проведенням демократичних виборів, у

© О.Є. Шинкаренко, 2013

процесі яких населення, громадяни, електорат визначають те, які саме політичні партії та політики будуть, з одного боку, займатися законотворчою діяльністю; з іншого – керувати місцевими органами влади, вирішувати питання місцевого самоврядування.

І дійсно у перші роки демократичного транзиту, що відбувався в країні, переважна більшість населення взяла активну участь у виборах, делегуючи тим самим необхідні повноваження представникам народу, які обиралися. Проблемна ситуація виникла в Україні в останні декілька років, коли у виборах (спочатку місцевих, а потім і загальнонаціональних) стала брати участь менша (навіть іноді менше половини громадян, що мають право голосу) частина населення. Тобто став широко розповсюдженим електоральний абсентеїзм. Відповідно, важливі рішення щодо складу законодавчих та інших керівних органів стали прийматися меншістю населення.

Мета дослідження. В статті аналізуються саме проблеми електорального абсентеїзму, який набув в останні роки широкого розмаху в Україні, та розглядаються проблеми його впливу на розвиток демократичних тенденцій у державі. Особлива увага приділяється також проблемам організації електорального маркетингу у цих умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблема абсентеїзму одна з найбільш гострих та важливих в електоральному маркетингу. Якщо виходити з того, що в його процесі вивчається та аналізується електоральний ринок, після чого приймаються рішення щодо специфіки ведення виборчої кампанії, то проблема абсентеїзму може призводити та призводить до наступних наслідків:

- по-перше, практично зникає можливість будь-якого прогнозування результатів виборів чи хоча б вивчення рейтингів політиків як таких;

- по-друге, утруднюється, а інколи стає зовсім неможливою розробка стратегії виборчої кампанії, оскільки практично неможливо виділити частки «своїх» та «чужих» виборців, а також тих виборців, що коливаються у виборі своїх рішень. Відповідно, важко виробити заходи по роботі з ними в період кампанії;

- по-третє, стає проблематичною ефективна організація пропагандистської кампанії: взагалі практично невідомо – кого та до чого закликати і таке інше.

Отже, аналіз проблеми абсентеїзму потенціальних виборців стає однією з найважливіших в електоральному маркетингу. При цьому ми зовсім не виключаємо тієї обставини, що у практично «продвинутих» у демократичному сенсі країнах, державах та обставина, що у виборах беруть участь 10

– 50 % громадян є взагалі розповсюдженою практикою та не викликає ніяких дискусій відносно легітимності виборів. Інша справа, коли таке діється в Україні чи інших країнах, які перебувають на стадії демократичних перетворень.

Треба зауважити, що ще десять – п'ятнадцять років тому ця проблема не була в нашій країні дуже гострою. Найчастіше на президентських виборах або виборах народних депутатів, у Верховну Раду на виборчі дільниці приходили 60 – 70% громадян, що мали право голосу.

Поступово ситуація змінювалася. Спочатку частка голосуючих скоротилася до 20 – 50 % на місцевих виборах. Нарешті ситуація стала достатньо тривожною і на виборах народних депутатів України. Найбільш характерний випадок стався у липні 2013 року на проміжних виборах у Севастополі, де переможець, кандидат Вадим Новинський (як і інші кандидати, що балотувалися у цьому виборчому окрузі № 224) «дочекалися» приходу на виборчі дільниці 23,91% громадян, що мали змогу брати участь у виборах (до речі, у цьому окрузі у жовтні 2012 року на чергових виборах у Верховну Раду, коли перемогу здобув П.Лебедев, який потім став міністром оборони України, голосували 50,83 відсотка виборців).

Якщо врахувати, що за Вадима Новинського – відомого бізнесмена, президента групи компаній «Смарт-холдинг» проголосували 53 відсотки виборців, що прийшли на виборчі дільниці, то практично вперше в Україні населення виборчого округу (224 – у Севастополі) у Верховній Раді репрезентує депутат, якого підтримали 12,7 відсотка громадян, що мешкають у відповідному окрузі та мають право голосу.

Таким чином, проблема абсентеїзму виборців, з нашої точки зору, у подібних ситуаціях набуває вигляду електоральної кризи. Дійсно, та обставина, що на подібних виборах беруть участь у голосуванні замало виборців, має якнайменше два основні наслідки:

1. Дуже негативний наслідок для демократії, держави та виборців.

2. Не менш серйозний для політиків, політичних партій, політтехнологів, що займаються організацією виборів.

Якщо говорити про перший із цих наслідків, то дійсно, з одного боку, інтереси усього корпусу виборців репрезентує дуже незначна їх частина. Наскільки реально коректно буде висловлена ними думка щодо їх представника або ставлення до проблеми, що виноситься на референдум? З іншого боку, представництво у законодавчих органах людей, за яких голосувала значно менша, ніж половина, частина виборців, їх участь

у прийнятті тих чи інших законодавчих актів носить цілком сумнівний характер. Не кажучи вже про те, що з подібними депутатами можна дуже просто «вирішувати проблеми» представникам влади. Взагалі ця проблема електорального абсентеїзму не є новою і вже дискутувалася, зокрема на Заході, де у демократичних країнах у виборах дійсно взяла участь дуже незначна частина потенційних виборців. Так, відомо, що на сучасному етапі у більшості демократичних країн світу у політичному житті суспільства, виборах, як уже відзначалося, беруть участь від 10 до 50 % населення, що має конституційні політичні права. Так, на виборах до Європарламенту у 2004 році участь у виборах була лише трохи вище 44%. Але... Що важливо: для правової демократичної держави це вважається нормальним. Більш того, за пануванням таких режимів навіть відмова від реалізації права обирати є невід'ємним правом людської свободи поряд із правом не віддавали свій голос безоглядно.

Таким чином, проблема абсентеїзму політичного та електорального не є дуже простою, залежить від того, де, в якій країні, у якій ситуації люди не бажають віддавати свої голоси на виборах. Якщо у населення відсутня політична культура, недостатньо ефективно працюють політичні інститути, значна частина населення не надає необхідного значення політиці, у такому випадку (саме він багато в чому притаманний ситуації в Україні на теперішній час) масовий абсентеїзм може зірвати демократичні механізми управління суспільством, зробити населення об'єктом маніпулювання. Отже розгляд проблеми електорального абсентеїзму саме в умовах сучасної України має особливе значення.

Перейдемо тепер до характеристики ролі та специфіки впливу явища електорального абсентеїзму на організацію виборчих кампаній. Перше питання, яке постає у цьому плані: які причини того, що виборці не йдуть на виборчі дільниці? Друге – хто саме не бере (не бажає брати) участі у голосуванні? Зрозуміло, що ця проблема має відмінності як у різних країнах, регіонах та типах виборів, так і в часі, періоді розвитку демократичних тенденцій у тій чи іншій країні.

Якщо виходити із гіпотетичних припущень відносно причин цього явища, то їх відносно посттоталітарних країн висловила польський соціолог А. Мішальська, перелік яких виклав та прокоментував В. Оссовський (1, с. 76 – 78). Перша гіпотетична причина – реакція на примусову політизацію за часів реального соціалізму, коли участь у виборах трактувалася як примусовий обов'язок. Нова ж суспільна ситуація може сприйматися як свобода неучасті у політичних процедурах.

Такою свободою і користується частка людей, що не мала або не має сильних мотивів для голосування.

Друга гіпотетична причина – вираження усвідомленої політичної індиферентності. Для значної частки людей (особливо – молоді) на першому плані інші неполітичні інтереси та цінності.

Третя причина – мотивована опозиція соціальному статус-кво. Як і активна участь у виборах подібна абсистенція – це засіб впливу на владу, супротивну цій владі, яка, наприклад, призводить до зuboжіння населення («за комуністів жилося краще»). Четверта гіпотетична причина – реакція на стан соціальної аномії, яка супроводжується значними суспільними змінами, зламом звичних норм регуляції соціальної поведінки, швидких зрушень соціальних статусів і т.ін. Ще одна п'ята причина, з точки зору А. Мішальської, електоральна абсистенція як наслідок маргіналізації соціального буття. Тобто мається на увазі своєрідний тип існування, пов'язаний лише із турботами виживання, низьким соціальним статусом, коли уся життєва енергія спрямована на пошук засобів існування. Це породжує відсутність впевненості в собі, почуття неможливості впливати на перебіг подій і, як наслідок, політичну апатію й пасивність.

Підкреслимо: в роботі цього соціолога мова йшла про гіпотетичні причини електоральної абсистенції. Реальні ж причини та їх вага (кожної з тієї чи іншої причини) повинна бути досліджена при проведенні емпіричних соціологічних досліджень. При цьому зрозуміло, що подібні дослідження повинні бути такими, коли у сферу, наприклад опитування, повинні увійти саме потенційні виборці, які потім під час виборів не прийдуть на виборчі дільниці. Опитувати тих, що прийшли, зокрема – під час екзит-полів, даремно. Вони обирали свій шлях політичної поведінки та можуть лише обговорювати причини електоральної абсистенції тих, хто не бере участі у виборах.

Зрозуміло також, що найкраще аналізувати проблему у час значної політичної активності населення, коли причини електоральної абсистенції дійсно є такими, які виділяються в процесі достатньо значної політичної активності. Коли на вибори не йде вже 80 – 90% потенційних виборців здобути реальну та структуровану інформацію про їх поведінку практично неможливо. Тому для аналізу відповідної проблеми скористаємося результатами соціологічних досліджень, що проводилися Центром «СОЦІОПОЛІС» та в яких брала участь автор цієї статті.

Так, якщо до аналізу проблеми залучити результати опитувань, які були проведені

в двох виборчих округах на Заході та Сході України на початку двотисячних років, то причини відмовлення від участі у виборах були наступні:

	Захід України (% тих, хто не брав участі у голосуванні)	Схід України (% тих, хто не брав участі у голосуванні)
не брали участі тому, що не цікавляться політикою взагалі	9	6
тому, що були незгодні з діючим на той час виборчим законом	0	2
не вірили, що вибори, нова Верховна Рада щось змінять	16	9
не вірили, що вибори пройдуть чесно, без підтасовок, фальсифікацій	11	12
не бачили серед кандидатів гідних людей, тих, за кого дійсно було варто голосувати	9	4
просто не змогли прийти на вибори (були у відпустці, на дачі тощо)	20	14
інші причини	11	2
важко відповісти	24	51

Треба обов'язково звернути увагу на дві наступні обставини. По-перше, у західному регіоні частка тих, хто не прийшов на вибори (зрозуміло, що запитання ставилися респондентам відносно тих виборів, що вже відбулися) – 9,4%, у східному регіоні – 25,4%. По-друге, вочевидь значна кількість опитаних не змогла (скоріше – не хотіли чесно) відповісти на поставлене запитання. Тому наведені вище гіпотетичні причини (перша, друга, частково п'ята) абсисстенційної поведінки цілком підтверджуються. Щодо третьої та четвертої гіпотетичних причин (мотивована опозиція існуючому статус-кво та реакція на стан соціальної аномії), то вони також підтверджуються значною кількістю людей, що не вірили, що вибори пройдуть чесно та що нова Верховна Рада щось змінить). Є, як з'ясувало дослідження, і така важлива причина небажання участі у виборах, як відсутність серед кандидатів, політиків таких, за яких можна було б віддати свій голос. З

нашої точки зору, це дуже важлива причина такої поведінки, пов'язана з відсутністю у державі на цьому етапі розвитку нормальної політичної еліти.

До речі, наведені результати соціологічних досліджень, на жаль, найчастіше не дають змоги глибоко аналізувати проблеми електорального абсентеїзму. Наприклад, не тільки різні чинники, що впливають на нього, але й розподіл «абсентеїстів» по статі, віку та інших характеристиках. У цьому зв'язку дуже значна роль в електоральному маркетингу належить, так званим поствиборчим дослідженням, які дозволяють здобути найбільш достовірну картину того, чому ті чи інші потенційні виборці проігнорували акт голосування та не з'явилися на виборчі дільниці. Ще раз підкреслимо: подібну інформацію не можна здобути ані з результатів екзит-полів, ані з даних Центрвиборчкому, в яких не аналізуються мотиви та соціальна й інші структури осіб, що не голосували. Саме тому, за відсутності поствиборчих досліджень, ми, на жаль, не можемо достатньо обґрунтовано визначити основні тенденції поширення подібної виборчої поведінки серед населення України в останні роки. Тим не менш, дослідження, які здійснюються при проведенні виборчих кампаній в останні роки, свідчать про те, що все більше потенційних виборців не приходять на виборчі дільниці по тій причині, що не вірять, що вибори до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування можуть щось суттєво змінити в країні.

Перейдемо тепер до аналізу проблем, пов'язаних із урахуванням та використанням електорального абсентеїзму в електоральному маркетингу. Зрозуміло, що у зв'язку із завданням, які висувають у процесі виборчої кампанії політики та політичні партії, можливі дві основні стратегічні «лінії» по відношенню до явища електорального абсентеїзму. Перша – активна боротьба із ним, всіляке стимулювання населення до участі у виборах. Такий підхід використовується коли суб'єкт виборів з результатів соціологічних досліджень, інших джерел знає, що, підвищуючи явку громадян на виборчі дільниці, він здобуде більше голосів своїх прихильників. Другий підхід, який використовується, коли суб'єкт виборів знає та розуміє, що чим менше виборців з'являться на виборчі дільниці, тим кращі результати він здобуде, спрямований якраз на те, щоб усілякими способами «умовляти» потенційних виборців не брати участі у виборах. Такий підхід дуже часто дає непогані результати, дозволяє «звузити» частку громадян, серед яких потрібно вести пропагандистську та піарівську роботу.

Взагалі ж у процесі електорального маркетингу, коли йдеться про проблеми електорального абсентеїзму, можна і треба використовувати усі основні п'ять етапів організації електорального маркетингу (один з етапів створення спеціальної маркетингової інформаційної системи ми окремо не розглядаємо).

1. Дослідження електорального ринку, в першу чергу проведення політичних електоральних досліджень. В процесі таких досліджень (в першу чергу використовуються опитування, фокус-групи, тестування) визначаються цільові групи виборців та абсентеїстів: їх обсяг, специфіка мотивів поведінки, основні настанови та цінності, соціально-демографічний склад осіб, що входять у них. Саме такі дані будуть вкрай корисними при розробці стратегії виборчої кампанії, всіх її елементів, починаючи з визначення складу та обсягу основних груп виборців та проблем, вирішення яких їх у першу чергу цікавить, і закінчуючи виробкою пропагандистської стратегії.

2. Оцінка стану електорального ринку та прогнозування його розвитку. На основі результатів електоральних досліджень та тієї інформації, що міститься у «банку даних» політичної партії та політика щодо основних проблем виборів, основних конкурентів та ін. проводиться детальний аналіз ситуації, що має місце на електоральному ринку. Зокрема розглядається розподіл між кандидатами ресурсів: кандидата, електорального ресурсу партії, адміністративного, елітного, інформаційно-комунікативного, партійного, фінансового, організаційного та деяких інших. Зрозуміло, що, крім цього, проводиться детальний аналіз соціально-економічної та соціально-політичної ситуації, що склалася в регіоні чи країні, виявляються та враховуються ключові проблеми виборчої кампанії і т.ін.

3. Політико-інженерна діяльність орієнтована у першу чергу на створення й використання різноманітних технологій, спрямованих (з урахуванням виборчої ситуації та її максимально корисного використання кандидатом чи партією) на активізацію участі громадян у виборах чи зниження їх активності. Подібних технологій на сьогодні вироблено чимало. Тому наведемо приклади лише декількох з них [2, с.142 - 161].

Так, технології пуш-полівські передбачають переведення спеціальних соціологічних досліджень, у процесі яких ставляться спеціальні, «тенденційні» запитання, що мають своєрідний «підштовхуючий» ефект, тобто орієнтують респондентів подібного опитування на вибір того чи іншого кандидата або партії в

процесі голосування. Зрозуміло, що подібні опитування можуть стимулювати (або навпаки - ні) громадян до участі у виборах.

Технологія використання «лідерів думок» виходить з того, що на громадян, електорат впливає не одноступенева, а двоступенева система комунікації. Тобто подібна комунікація здійснюється не тільки вертикально, але й горизонтально. Причому для пересічних громадян думки лідерів у різних галузях життя, функціонування, в тому числі в політиці, виборах часто більш значущі, ніж інформація, що поступає безпосередньо із засобів масової інформації. Тому людина найчастіше вирішує: голосувати їй чи ні, саме орієнтуючись на думку авторитетної для неї в цьому плані особи.

Особливої уваги з позиції врахування проблеми виборчого абсентеїзму заслуговує розроблений німецькою дослідницею Елізабет Ноель-Нойман «теорія спіралі умовчання» [3, с.30-38]. Характеризуючи «ефект зсуву останньої хвилини», вона довела, що в суспільстві багато індивідів мають часто неусвідомлений, імовірно генетично вкорінений страх перед ізоляцією. Цей страх спонукає їх постійно з'ясовувати, які думки та способи поведінки схвалюються або не схвалюються в їх оточенні. Тому, якщо такі їх думки відповідають консенсусу громадської думки, вони стають більш упевненими в собі. Якщо ж ні, то такі особи стають більш обережними. Те, що вони з їх позиціями у меншості може стимулювати якраз абсентеїстську поведінку.

4. Використання маркетингових комунікацій. До таких, як відомо, відносяться інформаційні засоби, що сприяють «доведенню» політичного товару до його споживача. Такі комунікації включають політичні паблік рилейшнз, політичну рекламу та методи просування політичного товару безпосередньо у містах його «продажу» (наприклад, численні «кіоски» політичних партій та політиків, що розташовуються у період проведення виборчих кампаній на вулицях міст і селищ).

В останні роки були винайдені численні методи та технології маркетингових комунікацій, призначених як до підвищення рівня участі населення у виборах, так і стримування такої участі. Взагалі це спеціальна проблема, що потребує окремого аналізу. Назвемо лише декілька з подібних методів та технологій: рейтингування (шляхом «розробки» спеціальних рейтингів можна стимулювати участь громадян у виборах, та - навпаки); праймеріз (попереднє проведення опитувань із визначенням шансів різних політиків на виборах також може стимулювати чи не стимулювати участь у виборах);

«всенародні обговорення»; збір підписів; інтерактивні опитування (з використанням телебачення та інші [4, с. 104-132, 187-197, 246-272]).

5. Управління електоральним маркетингом, тобто планування системи електорального маркетингу, розробка стратегій виборчих кампаній, тактики їх проведення, контроль за здійсненням політичних акцій, корекція за необхідності використовуваних форм, методів, технологій електоральної діяльності. Взагалі: усі заходи практичного використання електорального маркетингу, спрямовані на максимальне залучення (або навпаки – відсторонення) участі громадян у виборах.

Висновки. Здійснений у статті аналіз проблем електорального абсентеїзму на теперішньому етапі розвитку демократії в Україні свідчить про те, що реально у виборах (особливо - місцевих) бере участь все менша частка електорату, тобто людей, що мають можливість голосувати за різні політичні партії, різних політиків або брати участь у референдумах, що проводяться в Україні.

Подібна ситуація, яка має місце й на

Заході, в країні, що знаходиться на перших етапах становлення демократії, може викликати (і часто-густо викликає), з одного боку, незадоволення громадян тим, що їх інтереси репрезентує особа, яка практично не була обрана більшістю. З іншого боку, обрані таким чином депутати різних представницьких органів підпадають у цілковиту залежність від партій влади. Так, обрані на останніх виборах у жовтні 2012 року деякі народні депутати взагалі були відкликані з парламенту завдяки посиленням на низьку присутність громадян на виборах, що дозволило їх фальсифікувати.

Основними причинами електорального абсентеїзму в Україні, судячи по даних соціологічних досліджень, виступають наступні: загальні проблеми, пов'язані із відсутністю інтересу до політики взагалі, недовірою до позитивності результатів виборів, а також усвідомленої політичної індиферентності, коли на перший план виходять не політичні, а соціальні та економічні цінності. Крім того, значна частина виборців знаходяться в опозиції до статус-кво та не «бачить» гідних лідерів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Осовський В.Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації / В.Л.Осовський. – К.: Інститут соціології НАНУ, 1999. – 137 с.
2. Соціологія політики: Підручник у 2-х частинах / За ред. В.А.Полторака, О.В.Петрова, А.В.Толстоухова. – К.: Вид-во Європейського університету, 2011. – Ч. 2. – 329 с.
3. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания: Пер. с нем. / Э. Ноэль-Нойман. – М.: Прогресс – Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
4. Петров О.В. Социологические пиар-технологии в политике / О.В.Петров. – К., 2007. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013

REFERENCES:

1. Ossovsky V. L. Ghromadsjka dumka: sproba sociologichnoji interpretaciji (Public opinion is: an attempt to sociological interpretation). *Institute of Sociology*, 1999, 137 p.
2. Poltorak V.A., Petrova O.V., Tolstouhova A.V. Sociologhija polityky (Sociology policy). *Publisher European University*, 2011, 329 p.
3. Noelle-Neumann E. Obshhestvennoe mnenye. Otkrutye spyraly molchanyja (Public opinion. The opening of the spiral of silence). *The Academy, All the World*, 1996. 352 p.
4. Petrov, O.V. Sociologhichni piar-tekhnologhiji v polityci (Case PR Technology in politics). *Kiev*, 2007. 288 p.

Шинкаренко Олена Євгенівна – кандидат соціологічних наук
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького
Адреса: 72319, м. Мелітополь, вул. Леніна, 20
E-mail: shinklena1@rambler.ru

Shynkarenko Olena Yevhenivna – PhD in sociology
Melitopol state pedagogical university of Bohdan Khmelnytsky
Address: 20, Lenin Str., Melitopol, 72319
E-mail: shinklena1@rambler.ru

УДК 17.023.31.33-47.22

Компетенізація освіти

М.П. ОРЕЛ

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна
E-mail: theorelbird@mail.ru

Авторське резюме

На початку ХХІ століття, коли зростає інформаційний хаос, змінюється покоління речей та ідей, освіта покликана допомогти молодій людині освоїти ситуацію соціальних і духовних змін, сформулювати «філософію життєстійкості і життєздатності» (І. Г. Єрмаков).

За цих умов людство не може орієнтуватися лише на минулий досвід і традиції. Концепції, зорієнтовані на людські потреби та їх задоволення, повинні якомога швидше перейти до іншого поняття, в основі якого лежить людський розвиток. Ситуація потребує переорієнтації освіти з засвоєння інформації на оволодіння компетентностями як «знаннями-інструментами» та формування на їх основі цілісного сприйняття світу. Особистість повинна знати, як їй використовувати свої здібності і досвід, щоб протистояти новим змінам та здобувати з них користь. Відповідь на це питання дає компетенізація освіти.

К-підхід – концептуальний орієнтир освітньої політики в країнах ОЕСР. Та погляди українських вчених на компетенізацію освіти не відзначаються однотайністю. В статті аналізуються погляди вчених на проблему компетенізації освіти, розглядаються терміни «компетенізації» та «компетентність». Для доведення твердження, що компетентність з'являється внаслідок обізнаності з певною системою фактів автор аналізує співвідношення понять «факт», «знання», «компетентність» та підтримує думку, що «компетентність» завжди є «знаннєвою». Вона дає змогу особистості ефективно використовувати свої унікальні здібності.

Ключові слова: компетенізація, компетентнісний, факт, знання, компетентність, компетенізація освіти.

Competentization of education

M.P. OREL

Donbas state pedagogical university, Slov'yansk, Ukraine
E-mail: theorelbird@mail.ru

Abstract

In the beginning of the 21st century as the informational chaos is constantly increasing, we may observe the change of generations of thing and ideas, whereas education is to help young men adopt to the situation of social and spiritual transformations and formulate «the philosophy of viability and vitality» (I. Yermakov). In such a dramatic situation the mankind cannot be oriented towards the legacy of the past and experience of traditions. Conceptions targeting satisfaction of human drives and desires have to shift to the ground of personality development. This situation requires re-orientation of education from consumption of information to acquirement of competence as «knowledge-instruments», which would underlie holistic worldviews. Individuals ought to know how to use their abilities and experience in order both to resist new changes and to get some profit. Though C-approach is a conceptual focal point of educational politics in OECD countries, there is still a great diversity of understanding its nature among Ukrainian theorists. The article examines such basic concepts as «competence» and «competentization» in the contexts concerning the problem of education competentization explicated by different authors. To prove the argument that the competence-based approach to the personality development provides a fundamental ground for the modernization of the education system. Analysis of the correlation between the notions of «fact», «knowledge», and «competence» allows to reveal that «competence» appears as a result of generalization of a system of facts which provides the person with a possibility to effectively utilize some unique abilities.

Keywords: competentization, competence-based, fact, knowledge, competence, competentization of education.

Постановка проблеми. Ключовою інноваційною ідеєю сучасної освіти вважається компетентісно зорієнтований підхід до виховання особистості. Фокусування освіти на впровадженні компетентісно зорієнтованого підходу позначається терміном «компетенізація освіти». Поняття компетентності в освітньому дискурсі, як стверджує бразильський освітянин Пауло Фрейре, перетворилося на «генеративне слово». Це дає можливість нових способів

іменування і здійснення освітніх процесів, а також установлення більш точної орієнтації освіти. «Компетентісний підхід в освіті, надаючи таким чином можливість подальшого розгортання (генерування) у велику кількість інших тем, набув значення «генеративної теми» [1, с. 88].

Ступінь розробленості проблеми. Спроби наблизитися до найбільш точного трактування термінів «компетенція» і «компетентність» в українській філософії і педагогіці

© М.П. Орел, 2013

тривають понад два десятиліття років. Однією з перших спроб осмислення завдань освіти (в європейському контексті) як формування в учнівської молоді духовної, політичної, економічної, соціальної компетентності здійснив Б. Г. Чижевський. У 1996 році він виклав своє бачення цієї проблеми у роботі «Загальноєвропейський аспект формування змісту освіти в Україні». Етимологію термінів «компетенція» і «компетентність» найглибше описано у книзі «Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник» / За редакцією Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен (2003 р.). Ряд публікацій з досвіду «компетенізації» європейської школи здійснює О. В. Овчарук. Він наводить описи та переліки компетентностей, на які орієнтуються в освіті європейські країни. Стратегію реформування освіти в Україні та рекомендації з освітньої політики О.В.Овчарук висвітлює в роботі «Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти» (2003 р.). У Росії вивченням питання компетенізації освіти займаються А. В. Хуторський, А. Н. Дахін, В.В. Краєвський, І. Зімяя та інші; на Україні – Є.М. Павлютенков, О.Л. Кононко, Т.І.Каткова, С. Ф. Клепка та інші. Поняття «компетенція» і «компетентність» вживаються в державних документах. Проект «Критеріїв оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти» (2000 р.) базується на твердженні, що «навчальна діяльність у кінцевому результаті повинна не просто давати людині суму знань, а формувати комплекс компетенцій» [2, с. 136].

Однак актуальність генерування теми компетентнісного підходу визнається не одноставно. Ряд учених вважає, що компетенізація освіти обумовлена «модю на компетентність», інші - що компетенізація є «реанімацією вже відомої ідеї».

Мета дослідження. Вказати на фактори, що впливають на необхідність модернізації системи освіти. Для доведення твердження, що компетентнісний підхід – одна з основ модернізації освіти, проаналізувати ключові терміни «компетентність» і «компетенція» та співвідношення понять «факт», «знання», «компетентність».

Виклад основного матеріалу. Головним підсумком Великого ХХ століття, за образом висловом члена-кореспондента НАН України Л. В. Сохань, стала поява замість людини, що завойовувала світ, людини-менеджера. Не залишилося нічого нового в світі, що потрібно було б завойовувати, але потрібно негайно навчитись управляти тим, що вже завойовано. Технології управління оновлюються, стають іншими, тому для користування ними потрібна нова людина, яка б була компетентною щодо швидко змінюваних умов життя.

«Компетентний» походить від *competens*. Слово *competens* латинського походження. Воно означає «підходящий», «відповідний», «узгоджений».

Термін «компетентність» є похідним від слова «компетентний». Слово «компетентний» означає: 1) той, хто володіє компетенцією; 2) обізнаний у певній галузі [Словарь иностранных слов. М., 1987]. Поняття компетентності тісно пов'язане з поняттям «компетенція». Компетентність – це сукупність компетенцій, її ядро. Тлумачення поняття «компетентнісний» включає два загальні аспекти: 1) певні знання людини в якій-небудь галузі, яка з чим-небудь добре обізнана, тямуща; 2) певні повноваження, повноправність [Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т. 2, 2000].

Українські і російські словники ототожнюють поняття «компетентність» і «компетенція», хоча, як наголошує Л. В. Сохань, кожне із них несе свою суть. «Компетентна людина, яка не володіє повноваженнями (компетенціями), не зможе повною мірою і в соціально значущих аспектах їх реалізувати», - підкреслює Л. В. Сохань [3, с. 104].

Головним спільним, що характеризує точку зору різних авторів, є те, що в понятті «компетентності» знання людини виступають потенціалом, яким вона володіє, але привести його в дію зможуть додаткові фактори. Компетентність – це не тільки наявність знань і досвіду, але й уміння їх використовувати при здійсненні своїх функцій. Англійські словники дають актуальну формулу розуміння поняття «компетентність». У перекладі з англійської «competence» означає (за двомовним англо-українським словником):

- здатність, уміння;
- компетентність;
- компетенцію, правомочність.

Оксфордський російський словник під компетентністю розуміє достатні вміння, адекватну кваліфікацію. Меррам Верстер – Словник колегіуму – вважає, що competence – це якість, стан; competent – той, що має необхідну чи адекватну здатність діяти, розвиватись особливим шляхом. Посібник М. П. Садкера, Д. Садкера «Вчителі, школа і суспільство» розкриває підхід до розуміння компетентності як здатності діяти, відповідати певним стандартам, виявляти окремі навички, демонструвати соціальний рівень знання.

В англійських словниках у сучасному змісті поняття «компетентності» на перший план виходить категорія «здатність до дії» як уміння використовувати знання у практичній діяльності. Поняття компетентності пов'язане зі здатністю відповідати вимогам високого рівня складності. Воно інтегрує когнітивний,

мотиваційний, етичний, соціальний, поведінковий компоненти і включає систему вчинків. Уміти мобілізувати у даній ситуації здобуті знання і досвід – значить бути компетентним. Компетентність не може бути ізольованою від конкретних умов реалізації. Як справедливо стверджує Л. В. Сохань, «вона органічно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності» [3, с. 106].

«Компетентність – це специфічна здатність, яка дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних ситуаціях життя», – продовжує свою думку Л. В. Сохань [3, с. 106]. Щоб бути компетентною, людина повинна мати певні знання-інструменти, особливі способи мислення і життєві навички. Отже, компетенція – поняття загальне і тлумачиться як відчужена, наперед задана соціальна вимога (норма) до підготовки учня.

Компетентність – поняття індивідуальне і тлумачиться як оволодіння відповідною компетенцією, а також передбачає особистісне ставлення індивідуума до компетенції (норми) та до предмета діяльності; сукупність якостей, які вже відбулися, і досвід діяльності в заданій сфері.

Ініціатива, організаторські здібності, здатність оцінювати наслідки своїх дій та глибока особиста зацікавленість є складовими компетентності. За твердженням А. Адлера, компетентність формується в процесі просування особистості через індивідуальні творчі акти до досконалості. Питання про наповнення компетентності як дидактичної конструкції конкретним змістом на сьогодні залишається відкритим для обговорення.

Погляди українських авторів освітньої політики на використання в педагогіці понять «компетенції» і «компетентності» І. Г. Єрмаков умовно поділяє на три групи: I – вчені, які вважають, що терміни «компетенція» і «компетентність» є даниною європейській моді, без яких можна обійтися; II – дослідники, які вважають, що компетентнісний підхід не є абсолютно новим для вітчизняної школи; III – автори освітньої політики, які стверджують, що нові терміни означають новий напрям розвитку освіти, її модернізації, і ця новизна допоможе активізувати освіченість школяра.

Прихильники першої точки зору вважають, що компетентнісний підхід до освіти нічим не кращий від того, що є зараз. Поняття компетентності недостатньо досліджене наукою, його визначення дається через поняття здібності або здатності, тому немає необхідності вводити нову термінологію, оскільки друга частина фрази цілком самодостатня. (Наприклад: «комунікативна компетентність – здатність вступати в

комунікацію з метою бути зрозумілим»). Вони вимагають від прихильників компетентнісного підходу визначення понять «компетентності» і «компетенції», які б не зводили їх до набору умінь або здібностей.

Прихильники другої точки зору відкидають твердження щодо фундаментальної ролі ключових компетенцій та їх новизни. Вони вважають, що подібна орієнтація освіти на комплексні способи навчальної діяльності вже була описана. Вона знайшла свою розробку в роботах І. Я. Лернена, В. В. Краєвського, М. І. Скаткіна та інших. На жаль, концепції, що були розроблені цими дослідниками при практичному застосуванні були спрощені, тому виникає необхідність нового опису якості освіти в рамках компетентнісного підходу.

Прихильники третьої точки зору вважають, що компетентнісний підхід – одна з основ оновлення освіти. Адже «компетенція» і «компетентність» широко використовуються для опису життєдіяльності людини і означають високу якість її діяльності. «Поняття «грамотність», «майстерність», «професіоналізм», «освіченість» та інші на шкалі точності опису властивостей випускників школи знаходяться далі від поняття «компетентність» [5, с. 83].

Бути компетентним не означає бути вченим або освіченим. Компетентність пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових відносин, зумовлених конкретною діяльністю. Прихильники компетентнісного підходу відштовхуються від визначення Радою Європи 5 ключових компетенцій: політичної і соціальної; життєдіяльності у багатокультурному суспільстві; володіння усною і писемною комунікацією; інформаційною грамотністю; здатністю вчитися протягом усього активного життя.

Сьогодні учням потрібно набувати умінь, які виходять далеко за рамки читання, письма та арифметики. Світ вимагає високого рівня технологічних умінь майже для будь-якої кар'єри, а також якостей особистості, які потрібні громадянину світу: зміни свого стилю життя заради захисту довкілля; захисту людських прав; критичного мислення; кооперації в роботі; толерантного сприйняття й поважання культурних відмінностей; здатності ненасильницького вирішення проблем і т. п.

У багатьох країнах визначені національні ключові компетентності. Наприклад, у Шотландії акцентують увагу на особистісних якостях: самоповаги та поваги до інших; відчуття соціальної відповідальності; відчуття незалежності; обов'язку вчитися та інших. Серед умінь та навичок виділяються: основні навички комунікації; використання інформаційних технологій; особиста ефективність у розв'язанні проблем і т.

п. У Греції до умінь широкого спектра входять: можливість орієнтації на подальші професії; гармонійна інтеграція в соціальний контекст при глибокому розумінні соціальної реальності; прийняття гуманістичних цінностей; здатність до самоосвіти; розуміння демократичного діалогу тощо. І хоч термінологія в різних країнах різна, зрозуміло, що для всіх країн загальними є уміння, які необхідні для реальної життєдіяльності. До ключових компетентностей в Росії належать, приміром: компетентність у сфері громадсько-суспільної діяльності; компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що базується на способах набуття знань із різних джерел інформації; компетентність у сфері соціально-трудова діяльності (уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати професійні можливості, дотримання норм і етики трудових відносин); компетентність у побутовій сфері, включаючи аспекти здоров'я і сімейного буття і т. п.

В Україні, на жаль, поки що неусвідомлена ціннісно-сміслова роль національних ключових компетентностей. Але українські вчені, аналізуючи критерії основних «умінь широкого спектра», що необхідні кожній компетентній людині для життєдіяльності (І. Г. Тараненко), виділяють певні здатності, які повинна мати людина, що хоче досягти успіху у сучасному світі: вчитися все життя; працювати в сучасних інформаційних системах; швидко діяти в нестандартних ситуаціях; вступати в комунікацію.

Українські вчені Є. М. Павлютенков (м. Запоріжжя) та Т. І. Каткова (м. Полтава) здійснили перші позитивні спроби розроблення методологічних засад моделі компетентного випускника вітчизняних шкіл. Т. І. Каткова вважає, що в основі моделі компетентного випускника мають бути представлені щонайменше три сфери особистості: потребнісно-мотиваційна, операційно-технічна і сфера самосвідомості. Якщо буде відсутня потребнісно-мотиваційна сфера, то діяльність перетвориться на хаотичне накопичення дій, позбавлених мети. При відсутності третьої частини (сфери самосвідомості) діяльність перетворюється на нерегульовану сукупність дій. «Завдання освіти – навчити учнів будувати свою діяльність як повноцінну, розумну, в якій всі три частини збалансовані, достатньо розгорнуті, усвідомлені та повністю здійснювані» [4, с. 85].

Є. М. Павлютенков стверджує, що в основі моделі компетентного випускника лежить самовизначення в різних сферах життєдіяльності. Воно є важливим для людини на всьому її життєвому шляху і має відносно самостійні види: сімейне, громадянське, соціальне, професійне, у сфері дозвілля,

освіти, спілкування. Для всіх цих видів самовизначення вихідним є ціннісно-змістове самовизначення.

Проблема «компетенізації освіти», за твердженням І. Г. Єрмакова, навряд чи може бути вирішена лише на шляху ідеальної моделі компетентності особистості. «Вона має вирішуватись з урахуванням, як мінімум, двох контекстів:

- цілісність та інтегративну сутність результату освіти на будь-якому рівні відображають не лише поняття «компетенція» і «компетентність», а й інші не менш глибокі та широкі поняття: «освіченість», «грамотність», «майстерність», «професіоналізм», «культурний капітал», «інтелектуальний капітал», «культура», «мова», «технологія», «стратегія» [5, с. 25].

- «Якщо ми стаємо на рейки «компетенізації освіти», то маємо почати говорити про компетентність людини відносно компетентності культури, в якій ми перебуваємо» [6, с. 10-24].

Інтегральні характеристики якості підготовки учнів, пов'язані з їх здатністю цільового осмисленого застосування комплексу знань і способів діяльності відносно певного міждисциплінарного кола питань, А. В. Хуторський називає освітніми компетенціями.

«Освітня компетенція – це сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності учня відносно певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності» [7, с. 55]. А. В. Хуторський вказує на три складові, які тісно пов'язані, в ієрархії освітніх компетенцій: ключові компетенції (ціннісно-сміслова, загальнокультурна, інформаційна, навчально-пізнавальна, комунікативна, соціально-трудова, компетенція особистого самовдосконалення) – вони відносяться до загального (метапредметного) змісту освіти; загальнопредметні компетенції – ті, що відносяться до певного кола освітніх сфер та навчальних предметів; предметні компетенції – компетенції, що мають конкретний опис і формуються в рамках навчальних предметів. Вони є частковими відносно загальнопредметних та ключових компетенцій [7, с. 61].

Освіта повинна навчати загальної культури і певних предметних культур. У рамках освіти культура розглядається як система знань, на які орієнтуються члени суспільства, коли планують свої дії; це те, що необхідно знати, щоб існувати в певному суспільстві. Такий скорочений список, який визначає знання, правила і поле для розвитку здібностей молодого покоління репрезентує зміст освіти.

Генетично детерміновані алгоритми

внутрішньої діяльності, що зумовлюють спрямованість активності людини, сьогодні досліджуються психологами. Всі метапрограми усвідомити неможливо, та й непотрібно (враховуючи закон Клапареда: чим більше свідомого перейшло в несвідоме, тим ефективніша діяльність), але свої метапрограми, ті, за якими людина відрізняється від інших, нею повинні бути усвідомлені. І навчати цьому повинна школа.

Поняття знання має багаторівневу категоріацію в науці, освіті (12-бальна система оцінювання знань – цьому приклад) та філософії. Межа, за якою знання стає компетентністю, дуже хитка. Сьогодні на Україні «знання від освіти», за твердженням І. Г. Єрмакова, «постають гомогенними цеглинами, які треба знати напам'ять» [5, с. 220].

У США педагоги орієнтуються на структуру знання, яка складається з таких компонентів, як факти, поняття, принципи вчень, «великі ідеї» і теорії. Структуру знань, які у США покладено в основу освітніх стандартів, порівнюють з пірамідою, в основі якої інформація та факти, що становлять зміст знання (knowing – розуміння, осягнення, усвідомлення). Досягнення учнів на цьому рівні легко вимірюються за допомогою тестів.

Процесуальні та інтердисциплінарні уміння (комунікація, технологічна грамотність, критичне мислення) – другий рівень піраміди (doing – робота, поведінка, справи, дії, вчинки). Цей рівень теж можна вимірювати, але зробити це більш складно.

Буття, життя, існування (рівень being) – вершина піраміди, це «королівство цінностей». Цінності містяться в мисленневих умінь вищого порядку і є набагато важчими для вимірювання і спостереження. Рівень «буття» є особливо важливим, бо емпатії й співчуттю людину потрібно навчити.

Щоб виховати якості «глобального громадянина» вчителі повинні використовувати категорії «знати», «робити», «бути», де цінності («бути») неявно (імпліцитно) повинні задаватись. В сучасній педагогіці, як бачимо, існує «бермудський трикутник» – «факт знання – компетентність». Факти – це ключові об'єкти навчальних дисциплін та галузей. Факт має два основні значення: «твердо встановлене знання, що служить для певного висновку, доведення» і «дійсна подія». Факт означає зроблене і відкриває шлях для критики твердження,

оскільки факт розглядається як результат діяльнісних процедур. За твердженням І. Г. Єрмакова, «компетентність приречена бути фактонавантаженою та фактоозброєною. Вона є інтегрованим екстрактом зі схем установлення і вирішення фактів» [5, с. 222].

Компетентність – це якість, яка за твердженням Ракітова А. І., «породжена фактами та потрібна для роботи з фактами, проблема яких постає як проблема реальності» [8, с. 185].

Якщо міркувати в сенсі відомого «знання – це сила», то поняття «знання» є «ключовою компетентністю», бо компетентність без знання неможлива.

Висновки. Проблема компетентності освіти вирішується на перетині трьох сфер суспільства – стану знання, стану людських ресурсів та економіки освіти. «Компетентність» як поняття якісно відрізняється від аналогічних понять здатності, здібності, уміння, навички. Воно інтегрує певну сутність на перетині понять знання, навички, уміння, готовність та здатність особистості до дій.

Компетентність у певній сфері – це здатність дослідження цієї сфери і адекватне оцінювання її (сфери), яке може бути корисним як для діяльності в ній, так і для утримання від діяльності.

Компетентність з'являється внаслідок обізнаності з певною системою фактів. (Обізнаність передбачає як вербальне, так і невербальне осягнення факту). Вона є «фактонавантаженою» (І. Г. Єрмаков).

Компетентність без знання неможлива, бо справжнє знання завжди є компетентнісним.

Компетентність – це вміння розібратися в ситуації і здійснювати діяльність відповідно до цього аналізу. Це «результуюча здатність особистості, яка в єдності з поняттям «стратегії» як «цілеспрямованої, організованої та керованої лінії поведінки» [9, с. 10] визначає життєву успішність людини.

Якщо розглядати компетентності як технологічні знання, що надають особистості змогу ефективно використовувати свої унікальні здібності, то «компетентність освіти» включає найголовніші ознаки особистості учнів – сформовані компетентності, кваліфікації, погляди, переконання. Основне завдання її зводиться до оцінки здібностей і з'ясування того, як слід підвищувати можливості середнього індивідуума, запобігати стресам, підготуватись до життя у світі, який швидко змінюється.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фрейре Пауло. Педагогіка пригноблених / Олександр Дем'янчук (пер.). – К.: Юніверс, 2003.
2. Критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти (проект) // Директор школи. Газета для керівників шкіл. – К.: «Шкільний світ», 2000. - № 39-40. – жовтень.

3. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К.: Богдана, 2003.
4. Каткова Т. І. Компетентний випускник – мета і результат діяльності вищого навчального закладу освіти // Постметодика. – 2002. - № 2-3.
5. І. Г. Єрмаков. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики. Науково-методичний посібник. Запоріжжя. 2006.
6. Клепко С. Ф. Компетенція стандарту: компетентність культури. Про концептуальні підходи до освітніх стандартів // Управління освітою. Часопис для керівників освітньої галузі. Спеціальний випуск «діалоги про стандарти». - 2003. – серпень.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции. Технологии конструирования // Народное образование, 2003. - № 5.
8. Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический подход. – М. Политиздат. 1982.
9. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт. – 2003.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2013

REFERENCES:

1. Freyre, P. Pedagogika pryhnohlenykh (Pedagogy of the oppressed). Kyiv, 2003.
2. Kryteriyi otsinyuvannya navchal'nykh dosyahnenn' u systemi zahal'noyi seredn'oyi osvity (Criteria of assessment of study achievements in the system of comprehensive secondary school). *Dyrektoreshkoly. Hazeta dlya kerivnykiv shkyl*, 2000, no. 39-40.
3. Sokhan' L. V. Zhyttyeva kompetentnist' osobystosti: Naukovo-metodychnyy posibnyk (Life competence of the person: scientific methodological handbook). Kyiv, 2003.
4. Katkova T. I. Kompetentnyy vypusknik – meta i rezul'tat diyal'nosti vyshchoho navchal'noho zakladu osvity (A competent graduate as the goal and result of higher education). *Postmetodyka*, 2002, no. 2-3.
5. Yermakov I. H. Zhyttyeva kompetentnist' osobystosti: vid teoriyi do praktyky. (Life competence of the person: from theory to practice). Zaporizhzhya, 2006.
6. Klepko S. F. Kompetentsiya standartu: kompetentnist' kul'tury. Pro kontseptual'ni pidkhody do osvity (Competence of standard as a competence of culture. On conceptual approaches to the standards of education). *Upravlinnya osvitoju*, 2003, special issue.
7. Khutorskoy A. V. Klyuchevye kompetentsyy. Tekhnolohyy konstruyrovannya (The key competence. Technologies of construction). *Narodnoe obrazovanye*, 2003, no. 5.
8. Rakytov A. Y. Ystorycheskoe poznanie: systemno-hnoseolohycheskyy podkhod (Historical knowledge: systemic gnoseological approach). Moscow, *Polytyzdat*, 1982.
9. Zahal'noyeuropeys'ki rekomendatsiyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladennya, otsinyuvannya (European recommendations on language education: study, teaching, assessment). Kyiv, *Lenvit*, 2003.

Орел Михайло Павлович – аспірант
Донбаський державний педагогічний університет
Адреса: 84116, м. Слов'янськ, вул. Г.Батюка, 19
E-mail: theorelbird@mail.ru

Orel Mykhailo Pavlovych – postgraduate
Donbas state pedagogical university
Address: 19, G.Batyuk Str., Slov'yansk, 84116
E-mail: theorelbird@mail.ru

УДК 316.422(477.62)

Інноваційна свідомість мешканців Донецької області (за результатами соціологічного дослідження)

О.О. СОМОВА

Донецький державний університет управління, м. Донецьк, Україна

E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru

Авторське резюме

У представленій статті запропонована авторська методика дослідження інноваційної свідомості членів сучасного українського соціуму, емпіричні можливості якої апробовані в Донецькій області. На основі даних соціологічного дослідження були визначені рівні сформованості інноваційної свідомості донеччан (ірраціональний, буденний та теоретичний). Аналіз даних показав, що у більшості респондентів, незалежно від соціально-демографічних характеристик, домінує буденний рівень інноваційної свідомості і це впливає на уповільнення інноваційного розвитку регіону.

В рамках подальшого аналізу було адаптовано метод О.С. Кучко для розрахунку індексу інноваційної свідомості для кожного рівня свідомості, який обчислювався як середня арифметична зважена. Аналіз індексів інноваційної свідомості підтвердив домінування буденної свідомості у донеччан. Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновки про те, що істотне значення для ефективної реалізації програм інноваційного розвитку Донецької області має врахування низки чинників (історичного минулого, традицій, культури, менталітету населення, регіональної специфіки, недовіри уряду тощо), які формують інноваційну свідомість населення та від яких залежить включення суб'єктів інновацій в інноваційні процеси. Зауважено, що інформаційною базою для формування інноваційної політики повинні стати результати соціологічних досліджень проблемного поля інноваційної практики.

Ключові слова: інноваційна свідомість, рівень інноваційної свідомості, індекс інноваційної свідомості, Донецька область, емпіричні дані.

Innovative consciousness of inhabitants of Donetsk region (according to results of the social survey)

O.O. SOMOVA

Donetsk state university of management, Donetsk, Ukraine

E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru

Abstract

In the present article the author's technique to study the innovative consciousness of the members of modern Ukrainian society, the empirical possibilities of which were tested in the Donetsk region. There were defined levels of innovative consciousness on the base of the sociological survey of citizens of Donetsk (irrational, everyday and theoretical). Data analysis showed that the everyday level of innovation consciousness dominate among majority of respondents, regardless of socio-demographic characteristic and its effects on deceleration of innovation development of the region.

During the subsequent analysis the method was adapted by O.Y Kuchko to calculate the index of innovative consciousness for each level of consciousness, which was calculated as a simple average mean. The index' analysis of innovative consciousness confirmed the dominance of everyday type of citizens' consciousness. Summarizing results of researches, it was concluded that essential meaning for the effective implementation of innovation development programs of Donetsk region has consideration of number of factors (historical past, traditions, culture and mentality of the citizenship, regional specificity, distrust in the government, etc.) that form the innovative consciousness of the public and inclusion of subjects that affect innovation in the innovation process. It's noted that the information base for the formation of innovation policy should be the results of sociological research of the problem fields of innovative practices.

Key words: innovative consciousness, levels of innovative consciousness, index of innovative consciousness, Donetsk region, empirical facts.

Постановка проблеми. Розглядаючи інноваційний процес як форму суспільного розвитку, яким можна управляти, необхідно брати до уваги не тільки специфіку і сутнісні характеристики власне інноваційного процесу, а й соціальний механізм його здійснення, в основі якого лежить системне, комплексне врахування соціокультурних чинників його реалізації. Тобто здійснення будь-якого управлінського рішення стосовно інноваційної політики перебуває у прямій залежності

від інноваційної свідомості, зумовленої колективною пам'яттю, історичним досвідом, ментальними особливостями, регіональною специфікою тощо. Ця обставина актуалізує завдання ретельного і системного вивчення інноваційної свідомості населення, яка відображає ступінь включення суб'єктів в інноваційні процеси. Дослідження та аналіз інноваційної свідомості зможуть додати якостей соціальної адекватності всім рівням управління інноваційним розвитком Донецької

© О.О. Сомова, 2013

області, яке має супроводжуватися орієнтацією на інноваційну свідомість з обов'язковим урахуванням регіональної специфіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика інноваційної свідомості актуалізується лише наприкінці ХХ ст., коли бачення інноваційного розвитку почало пов'язуватися з інноваційною свідомістю (А.Г. Пригожин, І.С. Бестужев-Лада, Л.Я. Косалс). У сучасному соціологічному дискурсі дослідженням даного питання займаються переважно закордонні вчені (О.Є. Кучко, К.Г. Павлова, В.В. Зотов, Є.Г. Каменський, Є.І. Боев), роботи яких носять здебільшого теоретичний характер та присвячені аналізу поняття «інноваційна свідомість», її структури та життєвому циклу.

Мета дослідження – виявити рівні сформованості інноваційної свідомості мешканців Донецької області, аналіз яких дозволить запропонувати корегування інноваційної політики в області та поглибити проблемне поле сучасної наукової інноваційної практики.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш усталених соціально-психологічних характеристик соціуму, які впливають на адекватність та ефективність управління інноваційним розвитком регіону, є інноваційна свідомість його мешканців. Для реалізації емпіричного заміру рівнів сформованості інноваційної свідомості донеччан протягом січня 2013 р. автором роботи було проведено емпіричне дослідження. Авторська методика дослідження базується на комбінації ідей Т.В. Ерескової [2] та О.Є. Кучко [3].

Генеральну сукупність складало доросле населення Донецької області віком від 18 років. У дослідженні використовувалася ймовісна багатоступенева вибірка із застосуванням схем стратифікованого та маршрутного відбору. Обсяг вибіркової сукупності склав 1100 чоловік (похибка вибірки не перевищує 5 %). Вибірка є репрезентативною для Донецької області. В якості контрольованих ознак виступають: стать, вік, місце проживання респондентів. Для розрахунку вибірки використовувалися дані Головного управління статистики в Донецькій області [4].

На першому ступені формування вибіркової сукупності здійснювався відбір об'єктів репрезентації – міські та сільські адміністративні райони, які виступають в якості первинних одиниць. Для цього проводилася стратифікація первинних одиниць відбору за всіма адміністративно-територіальними одиницями Донецької області. Населені пункти групувалися за розміром: обласний центр - міста обласного значення - районні центри - селища міського

типу - села. Кожна адміністративно-територіальна одиниця Донецької області являє собою досить однорідні територіальні райони, які включають міські та сільські поселення різних розмірів. Виняток становить місто Донецьк, оскільки він традиційно виділяється в самостійну одиницю відбору. Спочатку визначалися міста, які в обов'язковому порядку повинні потрапити в обстеження: обласний центр і міста обласного підпорядкування. Далі в кожній страті методом випадкового відбору вибиралися по одному або кілька районних центрів, селищ міського значення та сіл з числа тих, що належать цій страті з ймовірністю, пропорційною чисельності проживаючого в них населення. При відборі сільських населених пунктів у вибірку включалися сільські поселення різних розмірів з урахуванням чисельності проживаючого населення. Всього було включено 46 населених пунктів.

Другий ступінь – моделювання маршрутів. З числа усіх районів кожного відібраного міста методом випадкового безповторного відбору визначалися райони міста, в яких проводилося опитування: в обласному центрі – 2-3 вулиці в районі; в середньому місті – не менше 2 вулиць; в малому місті – 1-2 вулиці. У сільських населених пунктах опитування проводилося на центральній вулиці, якщо село має умовний розподіл на стару і нову частини – на двох вулицях (по одній в кожній частині населеного пункту).

Третій ступінь – відбір домогосподарств. Опитування проводилося в будинках із заздалегідь заданою схемою нумерації. У сільських населених пунктах відбір будинків здійснювався за заданим кроком. Рух за маршрутом проводився без пропуску будинків, позначених у маршруті.

Четвертий ступінь – відбір квартир. У багатоквартирних будинках опитування проводилося в квартирах з заздалегідь заданою схемою нумерації. Рух за маршрутом здійснювався без пропуску квартир, позначених у маршруті. В одній квартирі опитувалася лише одна людина.

П'ятий ступінь – відбір респондента в домогосподарстві проводився за принципом найближчого дня народження. Соціально-демографічний склад респондентів, які взяли участь у дослідженні, диференційований за статтю, віком та місцем проживання.

Наше дослідження побудоване на з'ясуванні доступних для аналізу інноваційної свідомості інноваційних уявлень людей. Тобто розгляду підлягала та сфера інтерпретацій дійсності, в якій формується або актуалізується власний статус індивіда як соціального суб'єкта, котрий полягає у відносинах з іншими індивідами. У

комплекс наших пізнавальних установок входили: пошук форм і способів соціального існування інноваційної свідомості в сучасному українському соціумі (тобто пошук проявів інноваційної свідомості), співвідношення елементів свідомого і несвідомого в структурі соціальних явищ, визначення їх залежностей в свідомості членів українського соціуму.

Як основний метод дослідження використовувався метод стандартизованого інтерв'ю. Метод опитування «простих» респондентів, а не експертів обраний не випадково. Адже інноваційні процеси охоплюють усі сфери сучасної соціальної життєдіяльності і всі верстви населення (так або інакше) залучені до них. Отже, вивчати інноваційні процеси необхідно не тільки в сфері виробництва. На нашу думку, опитування населення соціологічними методами дозволяє представити у всій багатогранності проблемне поле інноватики. Крім того, дослідження громадської думки є також підставою для евристичних прогнозів реалізації (ефективності) інноваційних процесів і програм як загальнонаціонального, так і регіонального рівня. Прагнення прозондувати стан громадської думки щодо інноваційних практик донеччан, отримати «погляд зсередини» про інноваційні процеси вплинуло на вибір методу соціологічного дослідження.

Аналіз отриманої інформації дає можливість зробити ряд висновків щодо рівня сформованості інноваційної свідомості мешканців Донецької області, індикатором чого виступали відповіді респондентів на поставлені питання. При відповіді на відкрите питання про фактори та умови, які уповільнюють створення, освоєння і використання нововведень в Донецькій області, респонденти називають відсутність фінансування (12%), низьку громадянську активність (9,1%), недовіру уряду та органам управління (7,9%) та економічну нестабільність (7,1%). Отримані дані свідчать: 1) про можливий опір інноваціям, які ініціюються урядом, через недовіру останньому; 2) про орієнтацію населення на цінності виживання, а не на інноваційний розвиток, що обумовлено економічною нестабільністю в країні; 3) про усвідомлення населенням впливу громадянського суспільства та соціокультурних факторів на інноваційні процеси.

Надалі ми згрупували відповіді респондентів на дане питання за рівнями сформованості інноваційної свідомості і отримали, що у більшості респондентів, незалежно від соціально-демографічних характеристик, домінує буденний рівень інноваційної свідомості (72,4%), на другому

місці теоретичний рівень (15%) та на третьому – ірраціональний (12,6%). Превалювання буденного рівня інноваційної свідомості означає, що в процесі інноваційної діяльності більшість респондентів оперують переважно уявленнями, які містять у собі відносні істини, виражені у формі емпіричних знань, і це уповільнює інноваційний розвиток регіону.

В рамках подальшого аналізу було адаптовано метод О.Є. Кучко [2] для розрахунку індексу інноваційної свідомості. Він обчислювався як середня арифметична зважена. Вага шкалі присвоювалася залежно від виразності ознаки: від 0 до 1 (де 1 – максимально позитивне значення, 0,75 – часткова позитивна визначеність ознаки, відповідно 0,5 та 0,25 – часткове або категоричне заперечення ознаки, 0 – вагалися оцінити ознаку). Згідно з М.І. Гавриловим [1, с. 405-409], у теоретичному конструкті суспільної свідомості існують три рівні відображення соціальної реальності: ірраціональний, буденний та теоретичний. Відображення поверхневих проявів соціальної реальності фіксується на рівні ірраціональної та буденної свідомості. Глибше проникнення в суть соціальної дійсності відбувається на рівні теоретичної свідомості. У дослідженні ми виходили з того, що рівень інноваційної свідомості у тих, хто на ірраціональному рівні приймає діяльнісну участь в інноваційних процесах, в інтервалі від 0 до 1 не перевищуватиме величини 0,3. Межа буденного рівня інноваційної свідомості не перевищує 0,7 від одиниці можливого, і відповідно теоретичний рівень перебуває в інтервалі від 0,7 до 1 [1, с. 43-53].

Розрахунок індексу інноваційної свідомості ми проілюструємо на питаннях по кожному рівню інноваційної свідомості (теоретичний, буденний та ірраціональний).

Першим запитанням, за допомогою якого виявлявся теоретичний рівень інноваційної свідомості, було запитання «Як Ви вважаєте, чи характерні для жителів Донецької області і в якій мірі нижчеперераховані якості?» (див. табл. 1).

У результаті ми отримали числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості рівний 0,69. Якщо врахувати ту обставину, що шкала можливих емпіричних значень індексу інноваційної свідомості обмежувалася інтервалом від 0 до 1, то зафіксоване нами значення індексу можна вважати високим, однак розташованим у межах буденного рівня інноваційної свідомості, тоді коли дане питання було спрямоване на виявлення теоретичного рівня.

Разом з тим вжиті спроби виміру теоретичного рівня інноваційної свідомості респондентів виявили тенденції, що

ілюструють неоднорідність даного процесу за критерієм вікових характеристик, освіти і соціального статусу. Результати дослідження показують, що найбільш високий числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості зафіксований у віковій групі 46-55 років, який дорівнює 0,72. Найнижчим індексом інноваційної свідомості відрізнялася група респондентів у віці 56-65 років (0,66). За ознакою освіти на це запитання різниць в індексі інноваційної свідомості у різних категоріях респондентів виявлено не було. Щодо розподілу респондентів за соціальним статусом, то найвищий індекс інноваційної свідомості по досліджуваному питанню було виявлено у робітників та представників сфери бізнесу (0,71), а найнижчий – у пенсіонерів та непрацюючих (0,68).

Аналіз отриманих індексів інноваційної свідомості дозволив виявити групи респондентів, які на рівні, наближеному до теоретичного, сприймають інновації та на яких при впровадженні інновацій треба орієнтуватися керівним органам.

Другим запитанням, що дозволило виявити буденний рівень сформованості інноваційної свідомості респондентів, було запитання «Оцініть вплив запропонованих факторів на сприйняття мешканцями Донецької області чогось нового» (див. табл. 2).

Розрахований індекс інноваційної свідомості дорівнює 0,69, тобто він потрапив у межі буденного рівня, на виявлення якого

й було направлено дане питання. Щодо диференціації респондентів за соціально-демографічними ознаками, то найвищий показник індексу зафіксований у віковій категорії 36-45 років (0,72), найнижчий – 18-25 років (0,67). За ознакою освіти найвищий індекс інноваційної свідомості виявлено у респондентів з вищою освітою (0,7), індекси в інших категоріях не відрізняються та становлять 0,69. Очевидна диференційованість за критерієм соціального статусу: найвищий індекс у представників сфери бізнесу (0,72) та найнижчий у непрацюючого населення – (0,61).

Хоча буденна свідомість неспроможна розкривати закономірні зв'язки і сутність інноваційних процесів, проте респонденти з зазначеним рівнем свідомості сприятливі до інновацій і їх треба враховувати при проведенні інноваційної політики.

Третім було запитання «Оцініть за 5-бальною шкалою ступінь Вашої довіри до нововведень (де 1 - зовсім не довіряю, 2 - швидше не довіряю, ніж довіряю, 3 - важко відповісти, 4 - швидше довіряю, ніж не довіряю, 5 - повністю довіряю), якщо їх ініціюють», яке виявляло ірраціональний рівень інноваційної свідомості (табл. 3).

Індекс інноваційної свідомості за цим питанням дорівнює 0,39 та знаходиться на межі між ірраціональним та буденним рівнями інноваційної свідомості. Найвищий індекс інноваційної свідомості виявився у

Таблиця 1.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, чи характерні для жителів Донецької області і в якій мірі нижче перераховані якості?» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Індикатори	Оцінка				
	Характерні	Скоріше характерні, ніж не характерні	Скоріше не характерні, ніж характерні	Не характерні	Важко оцінити
Потреба у змінах	43,1	36,2	8,2	2,6	9,9
Створення чогось нового	37,0	40,1	8,7	2,6	11,5
Застосування чогось нового	34,4	40,6	10,7	2,4	11,9
Участь у процесах впровадження чогось нового	23,5	32,5	17,7	5,3	21,1
Прагнення до чогось нового	39,2	33,5	10,2	3,6	13,5

респондентів у віці 46-55 років і дорівнює 0,44, найнижчий індекс зафіксований у двох вікових групах 18-25 та 56-65 років (0,37). За критерієм освіти індекс інноваційної свідомості зростає від 0,38 у респондентів з середньою та незакінченою вищою освітою до 0,41 у представників інших освітніх рівнів. Розподіл респондентів за соціальним статусом дозволив виявити найвищий індекс інноваційної свідомості 0,44 та 0,42 відповідно у непрацюючих респондентів та службовців, а найнижчий індекс було відзначено у студентів (0,37).

Незважаючи на деякі коливання в індексах, все ж слід визнати незаперечність висновку про те, що в інноваційній свідомості перешкодою до подальшого ефективного здійснення перетворень виступає недовіра уряду, який на сьогодні є головним ініціатором інновацій у Донецькій області.

Таблиця 3.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Оцініть за 5-бальною шкалою

ступінь Вашої довіри до нововведень (де 1 - зовсім не довіряю, 2 - швидше не довіряю, ніж довіряю, 3 - важко відповісти, 4 - швидше довіряю, ніж не довіряю, 5 - повністю довіряю), якщо їх ініціюють» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Ініціатор	Оцінка				
	1	2	3	4	5
Уряд	38,2	30,3	19,6	8,8	3,1
Керівник	10,5	23,5	30,0	30,2	5,8
Колега	6,6	13,8	31,4	39,6	8,5
Друг	3,6	5,5	17,3	44,5	29,0
За кордонний досвід	13,3	16,5	30,8	29,0	10,4
Ваш варіант (родич, я сам)	-	-	79,0	10,4	10,6

Висновки. Таким чином, дане дослідження мало на меті виявити рівні сформованості

Таблиця 2.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Оцініть вплив запропонованих факторів на сприйняття мешканцями Донецької області чогось нового» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Індикатори	Оцінка				
	Впливає	Скоріше впливає, ніж не впливає	Скоріше не впливає, ніж впливає	Не впливає	Важко оцінити
Традиції, звичаї Донецької області	36,0	30,2	14,4	7,5	11,9
Історичне минуле Донецької області	29,8	32,0	16,7	8,5	12,9
Громадська думка	39,1	33,2	7,8	6,0	13,9
Моральні принципи та закони, існуючі в Донецькій області	29,5	32,5	12,7	8,1	17,2
Місце проживання	41,0	27,2	9,6	8,7	13,5
Політичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	41,7	32,9	8,2	3,7	13,5
Економічні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	47,5	34,6	5,2	1,9	10,7
Соціальні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	39,5	37,4	6,8	2,5	13,9

інноваційної свідомості мешканців Донецької області, що, на нашу думку, дозволить намітити можливі горизонти корекції інноваційної політики в сфері реалізації інноваційних процесів і поглибити проблемне поле сучасної інноваційної практики в плані його подальшого наукового вивчення та практичного освоєння. Аналіз отриманих у ході дослідження даних дозволив встановити, що у мешканців Донецької області переважає буденний рівень сформованості інноваційної свідомості, що частково уповільнює інноваційний розвиток регіону.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновки про те, що істотне значення для ефективної реалізації програм інноваційного розвитку Донецької області має врахування соціокультурних чинників: історичного минулого, традицій, культури,

менталітету населення, регіональної специфіки тощо.

Такий чинник, як недовіра уряду здатен «заблокувати» інноваційну свідомість з точки зору сприйняття громадянським суспільством інноваційної політики, може викликати розчарування у населення результатами інноваційної діяльності і стати реальним гальмом на шляху її ефективної реалізації. Варто зауважити, що інформаційною базою для формування інноваційної політики повинні стати результати соціологічних досліджень проблемного поля інноваційної практики, що дозволить комплексно оцінювати не тільки стан громадської думки щодо минулих, поточних та запланованих інновацій, але й діагностувати інноваційну активність та особливості сформованості інноваційної свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаврилов Н.И. Философия для пользователя / Н.И. Гаврилов. – Донецк: Изд-во «Ноулидж» (Донецкое отделение), 2012. - 539 с.
2. Єрескова Т.В. Еволюція національної свідомості в період суспільних трансформацій: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Т.В. Єрескова; Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.». — Запоріжжя, 2007. — 179 с.
3. Кучко Е.Е. Социологическая характеристика меры включенности населения в инновационные процессы / Е. Е. Кучко // Социология. - 2010. - N 4. - С. 69-75.
4. Статистичний щорічник Донецької області за 2011 рік / Держ. служба статистики України, Голов. упр. статистики у Донец. обл.; за ред. О.А. Зеленого. - Донецьк: [б. в.], 2012. - 502 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2013

REFERENCES:

1. *Gavrilov N.I.* Filosofiya dlya polzovatelya (Philosophy for User). Donetsk, 2012, 539 p.
2. *Yereskova T.V.* Evoliutsiya natsionalnoi svidomosti v period suspilnykh trasformatsii: Dis ... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04 (The evolution of national consciousness during the period of social transformation: Dis ... candidate sociology sciences: 22.00.04). Zaporozhe, 2007, 179 p.
3. *Kuchko E.E.* Sotsiologicheskaya kharakteristika mery vkluchionnosti naseleniya v innovatsionnye protsessy (Sociological characteristics of the measures of involvement of the population in the innovation processes). *Sotsiologiya*, 2010, no. 4, pp. 69-75.
4. Statistichnii shorichnik Donetskoi oblasti za 2011 rik (Statistical yearbook of the Donetsk region in 2011). Donetsk, 2012, 502 p.

Сомова Олена Олександрівна – аспірант
Донецький державний університет управління
Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Артема, 94
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru

Somova Olena Oleksandrivna – postgraduate
Donetsk state university of management
Address: 94, Artem Str., Donetsk, 83050
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru

ІСТОРІЯ

УДК 929.75

Удосконалення нагородної системи УРСР в 60-ті роки XX сторіччя (на прикладі введення почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора)

В.М. ВОРОНІН

Державна архівна служба України, м. Київ, Україна

E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Авторське резюме

Розширення інституту почесних звань у 60-ті роки минулого століття стало надзвичайно важливим внеском у справу розвитку і вдосконалення нагородної системи УРСР. Особливого значення цьому процесу надає те, що до набуття Україною державної незалежності саме інститут присвоєння почесних звань був головною складовою вітчизняної нагородної системи. Головною передумовою активного розвитку інституту присвоєння почесних звань стало те, що в цей час відчутно змінилася політика нагороджень, яка була спрямована на більшу масовість. Це пояснювалось тим, що радянський керівник того часу М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою політичну підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст та сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непередуманого реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно знизився, саме практикою масового нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу своєї підтримки. Важливу роль у модернізації інституту почесних звань УРСР зіграло встановлення нових почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора. При цьому нормативно-правові документи щодо нових встановлених почесних звань були повністю відповідними світовим стандартам. Встановлення цих двох нових почесних звань у нагородній системі УРСР поклало початок в 60-х роках активному по збільшенню кількості почесних звань. Це сприяло тому, що республіканська нагородна система ставала дедалі більш масовою і охоплювала все ширші верстви населення.

Ключові слова: заслужений винахідник, заслужений раціоналізатор, нагородна система, нагороди, Українська РСР, інститут присвоєння почесних звань, Укази Президії Верховної Ради, знаки нагород.

Improving the award of the USSR in the 60 years of the twentieth century (for example, the introduction of honorary titles of the Deserved inventor and of the Deserved rationalizer)

V.M. VORONIN

State archival service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Abstract

Extension Institute honors in the 60-ies of the last century was an extremely important contribution to the development and improvement of the award of the UkrSSR. Of particular importance to this process provides that before Ukraine gained independence institute is awarding honorary degrees has been a major component of the national award system. The main prerequisite for the active development of the institution conferring honorary titles was that at the time the policy has changed significantly awards, aimed at larger mass. This is explained by the fact that the Soviet leader at the time of N.S. Khrushchev tried any ways to expand its political support among the party- state apparatus of the state and the elite scientific and intellectual community and among the general population of cities and villages. In the face of declining living standards, consumer food prices and ongoing reform of irresponsible management, personal authority when the president and the party has dropped significantly, it is the practice of awarding mass of different segments of society Soviet First Secretary of the Central Committee of the Communist Party tried to broaden the base of his support. Important role in the modernization of Institute honors the UkrSSR played installing new honors Honored Inventor and Innovator. This legal documents for new installed honors were completely relevant international standards. The establishment of these two new honors award system in the USSR was the beginning of 60 years of active to increase the number of honorary degrees. This contributed to the Republican system of awards was becoming more widespread and increasingly covered population.

Key words: Honored Inventor, Honored Innovator, reward system, rewards, Ukrainian SSR, Institute of honorary titles, Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet, marks awards, phaleristics.

© В.М. Воронін, 2013

60-ті роки минулого сторіччя відзначилися в УРСР надзвичайно активним нагородженням почесними званнями – воно стало, без перебільшення, масовим.

В класичній праці з історії розвитку української фалеристики «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» наведено статистику нагороджень УРСР почесними званнями, що демонструє їх постійне зростання саме у 60-ті роки.

Якщо в 1953 році було нагороджено 224 особи, то вже в 1960 році 392. Переважна більшість 60-х років характеризує тенденція до стійкого зростання (за винятком тільки 1960 року, коли їх кількість різко знизилася завдяки тому, що у цей час проходило реформування нагородної системи), а в їх другій половині воно стає особливо значним [1, с.331].

Продемонструємо цю динаміку, починаючи з 1962 року, коли було нагороджено 373 особи. В 1963 році було нагороджено 232 особи (що пояснюється хрущовськими реформами адміністративного та партійного апарату управління, що тимчасово ускладнило процес підготовки подань на нагородження), в 1964 році 480 осіб, в 1965 році 639 осіб, в 1966-му 525 осіб, в 1967 – 784 особи, в 1968 році 816 осіб і, нарешті, найбільше всього за ці роки в 1969 році – 946 осіб [1, с.331].

Пояснення подібній постійно зростаючій масовості нагороджень почесними званнями УРСР слід шукати у двох обставинах.

З одного боку, відчутно змінилась на користь масовості сама практика нагороджень. Це пояснювалось тим, що М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст і сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непродуктивного реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно низився, саме практикою збільшення нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу особистої підтримки.

Подібна практика фактично нічого не коштувала, але без сумніву приносила значний пропагандистський та іміджевий ефект. При цьому варто зазначити, що використання нагородної системи як елемента підкупу є в тій чи іншій мірі характерним для переважної більшості держав різних часів.

Якщо взяти започатковану М.С.Хрущовим практику збільшення кількості почесних звань (а УРСР, як «базова» для нього республіка, мала для лідера СРСР особливо велике значення), то вона почалася ще у минуле десятиріччя, після смерті Й.В.Сталіна. Однак

найбільш активно цей проходив саме у 60-ті роки і навіть після відсторонення М.С.Хрущова від влади він не був зупинений. Новому, вже брежнєвському, партійно-державному керівництву СРСР (для якого УРСР також мала особливе значення) також надзвичайно вигідно було використовувати для збільшення свого впливу в республіці нагородну систему, в якій ключове місце посідав інститут почесних звань.

Першими новими почесними званнями цього періоду стало введення Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 травня 1960 року (був підписаний Головою Президії Д.Коротченком та Секретарем Президії А.Зленком) почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР.

Цей Указ відкривав період значного збільшення кількості почесних звань в 60-ті роки і, крім того, в ньому містяться всі риси характерні для наступних указів про введення нових почесних звань УРСР. Фактично саме цей Указ став зразком на ціле десятиріччя для підготовки аналогічних йому. Крім того, в ньому є надзвичайно цікаві моменти, які характеризують політичні реалії цього періоду.

Виходячи з цього, аналіз даного Указу та подальших змін до нього є важливим для розуміння розвитку всієї нагородної системи УРСР в цей період.

Характерною є пояснююча преамбула згаданого Указу, схема якої й надалі використовувалася в аналогічних Указах: «З метою заохочення винахідників і раціоналізаторів в справі розробки і запровадження в промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок та інші галузі народного господарства цінних винаходів, відкриттів і раціоналізаторських пропозицій, що сприяють дальшому технічному прогресу виробництва» [2, Ст.117].

При цьому показово, що Указом фактично встановлювалась градація престижності почесних звань двох рівнів – йшлося про виготовлення золотих та срібних нагрудних знаків (зрозуміло, що золотий нагрудний знак повинен був бути більш престижним): «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і золотого нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і срібного нагрудного знака Заслужений раціоналізатор Української РСР» [2, Ст.117].

Ця градація досить логічна – винахідник у будь-якому випадку має більше значення, ніж раціоналізатор.

Указом також затверджувалося докладне Положення про ці почесні звання, яке також надалі стало типовим для подібних нормативно-правових документів.

Пунктом першим встановлювалось, що

ці почесні звання присвоюються виключно Президією Верховної Ради Української РСР.

Почесне звання заслуженого винахідника - авторам запроваджених у народне господарство винаходів, що мають важливе значення для дальшого технічного розвитку в справі розвитку винахідництва і впровадження винаходів у народне господарство.

Почесне звання Заслуженого раціоналізатора - авторам реалізованих раціоналізаторських пропозицій, що сприяють удосконаленню виробництва, підвищенню продуктивності праці, поліпшенню якості і зниженню собівартості продукції, а також особам, які мають заслуги в справі розвитку раціоналізаторського руху та у впровадженні раціоналізаторських пропозицій у народне господарство.

Особливо важливо відзначити, що Положенням чітко визначався порядок подання на присвоєння цих почесних звань, що слугувало подальшому унормуванню та уніфікації в цілому нагородної системи.

Згідно з текстом Положення присвоєння цих почесних звань проводилося «на подання рад народних господарств економічних адміністративних районів Української РСР, міністерств і відомств Української РСР, виконавчих комітетів обласних, Київської і Севастопольської міських рад депутатів трудящих разом із Українською республіканською радою професійних спілок та Українською республіканською радою Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів» [2, Ст.117].

Згадане Положення особливо цікаве тим, що у ньому вперше у тодішній нагородній системі як УРСР, так і в загальнорадянській йдеться про ради народних господарств (раднаргоспи), подання яких з цього часу до кінця хрущовського правління стає обов'язковим для будь-якого нагородження. При цьому звертає особливу увагу той факт, що авторами Положення саме раднаргоспи винесені на першу позицію, а вже за ними йдуть міністерства і відомства та виконкоми рад депутатів трудящих.

Без сумніву, цей момент мав велике політичне значення для М.С.Хрущова, який намагався зробити саме раднаргоспи основою своєї системи управління і основою для створення особисто йому відданої номенклатури.

Таким чином, ми бачимо у цьому, на перший погляд не надто важливому документі, надзвичайно цікаві моменти, що показують ключові елементи хрущовської політики, метою якої було встановлення за допомогою особисто відданої йому нової номенклатури повного контролю над країною.

Також важливо, що Положенням визначався повний перелік документів,

які повинні були додані до подання на нагородження почесним званням, що також ставало вагомим елементом загальної уніфікації нагородної системи республіки.

Визначалося, що повинні бути подані наступні документи: особовий листок по обліку кадрів, виробнича характеристика, копія авторського свідоцтва на винахід або посвідчення на раціоналізаторські пропозиції, а також обов'язково виписки з рішень організацій, які порушували клопотання про присвоєння почесних звань.

Було вирішено і питання позбавлення нагороджених почесного звання. Передбачалося, що це може зробити виключно Президія Верховної Ради Української РСР – тобто той самий орган, що й проводив нагородження.

У доданому до Указу Положенні було подано докладні описи золотого та срібного знаків, що були встановлені для цих нових почесних звань (також нагородженим видавалася Грамота).

Золотий знак, згідно з Описом, виглядав наступним чином: «Нагрудний знак Заслужений винахідник Української РСР має форму правильного кола, діаметром 26 мм. Знак з лицьового боку облямований обідком шириною 0,6 мм.

Напис на лицьовому боці Заслужений винахідник Української РСР виконано випуклими літерами. Під написом – лаврова вітка зі стрічкою, що розвивається. У верхній частині – п'ятикутна зірка діаметром 3 мм. Зображення зірки, вітки і стрічки випукле. На зворотному боці знака – порядковий номер.

Нагрудний знак за допомогою вушка і кільця з'єднується з прямокутною рамкою шириною 20 мм, до якої прикріплено муарову стрічку шириною 20 мм, висотою 9 мм. Стрічка складається з двох повздовжніх смуг: верхня – червоного кольору шириною 6 мм і нижня – лазурового кольору шириною 3 мм.

Нагрудний знак прикріплюється до одягу за допомогою шпильки» [2, Ст.117].

Срібний знак описувався так: «Нагрудний знак Заслужений раціоналізатор Української РСР має форму правильного кола діаметром 26 мм. З лицьового боку облямований обідком шириною 0,6 мм.

Напис на лицьовому боці Заслужений раціоналізатор Української РСР виконано випуклими літерами. Під написом – лаврова вітка зі стрічкою, що розвивається. У верхній частині – п'ятикутна зірка діаметром 3 мм. Зображення зірки, вітки і стрічки випукле. На зворотному боці знака – порядковий номер.

Нагрудний знак за допомогою вушка і кільця з'єднується з прямокутною рамкою шириною 20 мм, до якої прикріплено муарову стрічку шириною 20 мм, висотою 9 мм. Стрічка складається з двох повздовжніх смуг: верхня

– червоного кольору шириною 6 мм і нижня – лазурового кольору шириною 3 мм.

Нагрудний знак прикріплюється до одягу за допомогою шпильки» [2, Ст.117].

Як бачимо, обидва нагрудні знаки, незважаючи на те, що один з них називався золотим, а інший срібним, згідно з Описом, виглядали абсолютно однаково. Правда, на практиці вони відрізнялися кольором, але повторимо, що офіційно це ніде не було зазначено. Це було досить суттєвою недоробкою – як суто правовою, так і з точки зору класичної фалеристики. Однак невдовзі ця недоробка була виправлена, про що йдеться нижче. Про значення, яке надавалось встановленню цих нових почесних звань та увазі партійно-державного керівництва до вдосконалення нагородної системи УРСР в цілому, свідчить той факт, що вже невдовзі в Указ від 17 травня 1960 року були внесені досить значні зміни.

29 вересня цього ж року вийшов Указ Президії Верховної Ради, що уточнював і вдосконалював попередній Указ, у тому числі й недостатньо пророблене питання про зовнішній вигляд нагрудних знаків для почесних звань.

Скажемо про найголовніші зміни, які вносив цей Указ до попереднього і вдосконалював положення про нещодавно засновані почесні звання. Стаття 1 попереднього Указу повинна була викладатися у такій редакції: «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР та почесне звання Заслужений раціоналізатор Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений

раціоналізатор Української РСР» [3, Ст.311].

Були також суттєво редакційно змінені статті 3,4,5 попереднього Указу, що зробило його більш досконалим з позицій фалеристики та не залишало можливостей неточного трактування.

Особливо важливим було те, що виправили неточність щодо нагрудних знаків для почесних звань – їх опис уже повністю відповідав тому, що знаки називалися золотим та срібним.

Після внесених змін у текст Указу опис нагрудного знака Заслуженого винахідника виглядав наступним чином: «Нагрудний знак Заслужений винахідник Української РСР – з томпаку, позолочений, має форму правильного кола діаметром 26 мм. Знак з лицьового боку облямований обідком шириною 0,6 мм» [3, Ст.311].

У свою чергу в описі нагрудного знака Заслуженого раціоналізатора перший абзац виглядав наступним чином: «Нагрудний знак Заслужений раціоналізатор Української РСР – з нейзильберу, посріблений, має форму правильного кола діаметром 26 мм. З лицьового боку облямований обідком шириною 0,6 мм» [3, Ст.311]. Таким чином, після внесених коректив нормативно-правові документи щодо почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР стали повністю відповідати світовим фалеристичним стандартам. Одночасно введення цих двох нових почесних звань у нагородну систему УРСР поклало початок активному процесу в 60-х роках по збільшенню кількості почесних звань. Це сприяло тому, що республіканська нагородна система ставала дедалі більш масовою і охоплювала все ширші верстви населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д.В.Табачник. Київ, 2004, Книга перша.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 17
3. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 36

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013

REFERENCES:

1. Ukrainian faleristika. Z istorii nahorodnoi spadshchyny. (U dvokh knykh) (Ukrainian Faleristika. History of Heritage award. (In two books)). Kyiv, 2004, Knyha persha.
2. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 17
3. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 36

Воронін Віктор Миколайович – кандидат історичних наук, перший заступник голови Державна архівна служба України
Адреса: 03110, м.Київ, вул. Солом'янська, 24
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Voronin Viktor Mykolaiovych – PhD in history, first deputy chairman State archival service of Ukraine
Address: 24, Solom'ianska Str., Kyiv, 03110
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

УДК 94(477. 52/.6) «18/19»

Місце селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст

А.Г. ПЕРЕТОКІН

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: postmaster@mail.pgasa.dp.ua

Авторське резюме

Остання чверть XIX століття характеризувалася швидким розвитком гірничої та металургійної промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні. З розвитком промисловості виникали технічні, економічні та соціальні проблеми.

Селяни з центральних російських губерній, українські селяни поповнювали ряди робітників гірничої та металургійної галузей промисловості. Влітку багато робітників поверталися до своїх рідних сіл, тому постійно виникала проблема робочої сили для цих галузей промисловості.

До системи моральних цінностей селян входили помірна праця, а також збереження звичаїв та традицій. Більшість селян були неграмотні, в їх менталітеті зберігалось багато пережитків.

Інколи селяни об'єднувалися в невеличкі гірничодобувні артілі по 5–8 чоловік. Коли закінчувалися сільськогосподарські роботи, вони працювали на маленьких копальнях, а потім знову поверталися у свої села. Селянські копальні були невеличкими, погано обладнані, тому вони були конкурентно неспроможними відносно великих підприємств.

У Росії суспільство з феодалізму прийшло до капіталізму, тому в суспільстві і в менталітеті людей було багато протиріч. Селянський менталітет можна охарактеризувати як мозаїчний.

Соціальний стан був напружений. Архівні матеріали та публікації в галузевій пресі свідчать, що не тільки робітники страйкували, але й селяни брали участь у виступах проти поміщиків. Після всесвітньої економічної кризи 1900–1903 рр. наближалися революційні події 1905 р.

Ключові слова: селяни, соціальний портрет, Донецько-Придніпровський регіон, промисловий розвиток, розкряпачення, менталітет селян, соціальна напруженість, виступи селян.

Peasants' place in the social portrait of Donetsk-Prydniprovsk region at the end of the 19th – the beginning of the 20th century

A.G. PERETOKIN

Prydniprov'ska state academy of civil engineering and architecture,
Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: postmaster@mail.pgasa.dp.ua

Abstract

The last quarter of the 19th century was characterized by the rapid development of the mining and metallurgical branches of industry in Donetsk-Prydniprovsk region. Technical, economical and social problems appeared with the development of industry.

The former peasants of the central Russian regions and the Ukrainian peasants became the workers of the mining and metallurgical branches of industry. In summer a lot of workers returned to their native villages, so it was a constant problem of working force for these branches of industry.

The system of peasants' values included moderate labor, following customs and traditions. Most peasants were illiterate and there were a lot of survivals in their minds.

Sometimes peasants united into small mining artels including 5–8 people. After agricultural season they worked at the mines and then returned to their fields. Peasant mines were very small, unequipped technically, so they were uncompetitive with big ones.

The society came from feudalism to capitalism in Russia and there were many contradictions in the society and in the mentality of people. So peasant mentality can be defined as so-called mosaic mentality.

The state in the social sphere was tense and not only workers went on strikes but also peasants took part in strikes against their landlords. The materials of archives and branch press proved it. After the world economic crisis in 1900–1903 the revolution of 1905 was coming.

Key words: peasants, social portrait, Donetsk-Prydniprovsk region, industrial development, liberation, peasant mentality, social tension, revolutionary actions.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX ст. на Півдні Росії, у Донецько-Придніпровському регіоні України бурхливо розвивалася гірничо та металургійна галузі промисловості. Донецько-Придніпровський регіон перетворився на основну вугільно-промислову

базу країни. З розвитком промисловості виникали технічні, економічні та соціальні проблеми, які необхідно було вирішувати і висвітлювати в пресі. Галузева преса, яка починала розвиватися в той час у регіоні, давала змогу проаналізувати економічну

© А.Г. Перетокін, 2013

ситуацію, соціальне становище деяких верств населення, які працювали у тих чи інших галузях господарства, їх взаємовідносини, соціальний склад тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень з проблематики даної статті заслуговують на увагу роботи Г.Д. Бакулева, О.О. Нестеренка, Л.Г. Мельника, Т.І.Дерев'янкіна, В.В.Голобуцького, В.В.Крутікова, Я.Й. Грицака, Б.М. Миронова, у працях яких вивчалось соціальне становище у Донецько-Придніпровському регіоні [1, 21, 18, 9, 3, 15, 8, 20]. Але періодична галузева преса – скарбниця джерел епохи – недостатньо використовувалася дослідниками для вивчення місця селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст.

Мета дослідження – охарактеризувати місце селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст., зокрема у висвітленні галузевої преси. Згідно з метою дослідження необхідно вивчити соціальне коріння селян, виявити деякі аспекти їх соціальної поведінки та взаємовідносини з іншими соціальними верствами населення.

Виклад основного матеріалу. В Російській імперії виходила значна кількість галузевих видань, які були присвячені гірничій та металургійній галузям промисловості. Ці видання публікувалися як у столиці – Санкт-Петербурзі, так і в регіонах: на Уралі, на Кавказі, в Сибіру та в Донецько-Придніпровському регіоні.

У Донецько-Придніпровському регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст. виходило декілька галузевих видань. «Горнозаводской листок», редактором якого був гірничий інженер С.М. Сучков, виходив протягом 22 років. Це видання було створене для консолідації працівників гірничодобувної та металургійної галузей промисловості та обміну інформацією, а з 1903 р. видання стало органом Ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, а редактором став гірничий інженер, Голова Статистичного бюро М.Ф. фон Дітмар.

Місце селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону мало історичні соціальні корені, для виявлення деяких з них треба зазирнути в минуле. Ще починаючи з XVII ст. в Московській державі окреслилась тенденція до консолідації соціальних груп у стани, але постійна роздрібненість у середині XVII ст. свідчить про те, що процес переходу соціальних груп у стани був далеким від завершення [25, с.148]. Уложення 1649 р. було зламом розвитку станового укладу Росії: кожна соціальна група відзначалася закріпленими

у законі правами і привілеями, обов'язками і постійним місцем проживання тощо. Були введені поняття чиновної честі, грошові штрафи, ієрархія чинів, станової честі. Цим Уложенням також передбачалося обмеження соціальної мобільності, спадкове прикріплення соціальних груп до місця проживання, служби, зайнятості. Внаслідок цього їхні права перетворювалися на спадкові [14, с.437–453]. Соціальна структура російської суспільності одержала більш чітку становість у IX томі Зводу законів Російської імперії від 1835 р. [17, с.293–308]. Закон визначив чотири головні стани: дворянство, духовенство, міські обивателі (міщанство) і сільські обивателі (селянство). До 1917 р. Звід законів корінним чином не змінювався, тільки поновлювався новими законами [22, с.18]. Єдиною великою реформою, яка мала становий характер, була реформа 1860 р. про розкріпачення селян. Завдяки цій реформі, селянство, яке до 1860 р. ділилося на декілька розрядів, консолідувалося в єдиний стан [24, с.19].

У становленні вугільної і металургійної промисловості Півдня Росії XIX ст. основний тягар упав на плечі міського стану і селянства. Але справжня буржуазія формувалася повільно й важко, була дуже слабкою, бо міський стан у Росії існував досить короткий час порівняно з західноєвропейськими країнами – менше століття, що обумовлювало наявність у нього чисельних забобонів селянства [2, с.109].

Селянство у середині XIX ст. ділилося на такі розряди:

- поміщицькі – належали дворянству;
- палацові (удільні) – належали імператорській родині;
- церковні – належали монастирям;
- посесійні – були закріплені за мануфактурами.

Селяни у меншій мірі відповідали поняттю стану, але, оскільки вони мали важливі ознаки становості, їх можна віднести якщо не до стану, то до напівстану або квазістану [16, с.121-123]. Впродовж трьох з половиною століть (1500–1860 рр.) соціальний склад селянства був стабільний. У цей період домінувала середня група селян. Після 1860 р., коли селянський наділ був відмежований від державної землі і землі поміщика, середня площа землі селянина стала зменшуватися під впливом швидкого зростання населення. Селяни змушені були шукати заробітки поза межами свого хазяйства. Чимало селян були задіяні у фабричному господарстві, завдяки чому відбувалося перетікання селян у міста й промислові селища.

Бурхливий розвиток промисловості Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст. вимагав

великих людських ресурсів для праці на вугільних копальнях, металургійних підприємствах. Це зумовило швидкий розвиток міст і робітничих селищ, які заповнили сільські мешканці з центральних та північних губерній Росії. Більше того, близько третини міського населення по своїй становості були селянами. Міста і селища розвивалися подібно до сіл, але поступово перетворювалися з адміністративно-військових і аграрних на промислово-торгові центри до середини XIX ст. і в промислово-торгово-культурні центри до початку

XX ст. [23, с.240-241]. Слід відзначити, що місто XVIII ст. було доіндустріальним, а на межі XIX–XX ст. – ранньоіндустріальним. Селяни більше мігрували у міста і на початку XX ст. частка селян у населенні міст дедалі зростала. Становість селян стала найчисленнішою соціальною групою – на їх долю припадало більш ніж 45% усіх городян [16, с.121-123]. Але до 1870 р. ні селяни-відхідники, які мешкали у місті тимчасово, маючи короткотерміновий паспорт, ні селяни-городяни, які мешкали у місті постійно, але з паспортом сільської громади, не мали доступу до міського самоврядування. І таких людей у нових містах Півдня Росії (чи у південно-східній частині сучасної України) була переважна більшість. У цього міського населення зберігався менталітет селянства, який ніс у собі багато протиріч [27, с.162-163].

Ці парадигми сприймання селян постійно вступали у протиріччя з новими парадигмами суспільства, яке народжувало буржуазію, а це викликало його неприйняття на соціальному рівні. У системі цінностей селянина знаходилося багато чинників, які не сприймалися міським життям, а саме: помірна праця, стеження за своїм здоров'ям, дотримання звичаїв і традицій. Багатство сприймалося як аморальне, воно приносило зло іншим людям, тому мало бути мінімальним. Земля була для них умовою для праці, вона повинна належати тому, хто її обробляє; джерелом існування повинна бути помірна особиста праця. Селяни розглядали свято як не менш богоугодне діло, ніж праця; вони гадали, що від окремої людини мало що залежить, усе залежить від Бога, від хресної сили [20, с.329; 19, с.219–287]. Повна відсутність самодіяльності, безмежне підкорення тому, що діється зовні, – це головний принцип світосприймання селянина [13, с.539]. Можна сказати, що менталітет селянина знаходився у відповідності до ідеалів православ'я і його можна було б визначити як традиційний православний менталітет [20, с.340].

Початок XX ст. приніс нові віяння, і менталітет частини селянства почав повільно змінюватися. Вони бачили, що успіх значною

мірою вирішувався особистими зусиллями і мало залежав від року й божого провидіння. Але досягнення успіху супроводжувалося конфліктами, ворожнечею, ревнощами, напруженням, відреченням від традиційних цінностей селянина. Протиріччя між душевним спокоєм, з одного боку, і успіхом та багатством, з другого, зберігалось, що було причиною соціальної напруженості. Нові городяни, сформовані з селян, несли на собі відбиток традиційної селянської культури, ця міграція гальмувала формування буржуазного менталітету серед широких кіл міського населення. Оселяння міських мешканців означало реанімацію в колі міського населення стандартів, стереотипів селянської свідомості. Це був важливий чинник успіху соціал-демократичної пропаганди серед робітників і зростання соціальної напруженості не тільки у містах, а й у сільській місцевості. Мігранти, які кочували з міста у село на час збирання врожаю, переносили революційну інфекцію в село. Село завжди було тісно пов'язане з містом і не було його протилежністю, хоча Карл Маркс висував тезу про протилежність села і міста у період капіталізму, але в Росії не було справжнього капіталізму, це був квазікапіталізм [20, с.329]. Розглянемо, що ж було в селі, з якого робітник прийшов на копальню або на завод. Походження кріпосного права відноситься до XVI ст. і було пов'язане з потребою держави у прикріпленні населення до місця мешкання та соціальної групи, забезпечення гарантованої робочої сили. Розкріпачення почалося у XVIII ст. з дворянства і завершилося у 1860 р. звільненням поміщицьких селян. При цьому державні інтереси в соціальному порядку і стабільності були головним чинником як у закріпаченні, так і в розкріпаченні всіх станів [20, с.398]. Кріпосницьке право було загальним і мало три види: державне, приватне і корпоративне. Кріпацтво підтримувалося свідомістю. Підлеглий розглядав себе, як темну людину, яку треба навчати, а кару сприймав як науку. При цьому громадські відносини регулювалися правовими нормами, які припускали насильство. Якщо кріпосницька залежність дворянства, духовенства та посадських, починаючи з другої чверті XVIII ст., потроху слабшала, то у селянства вона підсилювалася, і в царювання Катерини II досягла свого апогею. Найгіршим було становище поміщицьких селян – вони були закріпачені поміщиком, державою та громадою. Маніфест 1861 р. звільнював селян від поміщицької власності, але залишив їх у залежності сільської громади. Тільки у 1906 р., з початком Столипінських реформ, селянин став мати право виділитися з громади, незважаючи на її незгоду. Однак

і при волі, і при її відсутності, селянська економіка функціонувала не дуже вдало, селяни працювали рівно стільки, скільки було потрібно для задоволення мінімальних потреб. Це говорить про те, що у своїй масі селянство ще не було готове до підприємництва і до ефективного ведення свого господарства самостійно, в умовах волі [26, с.284]. Тому досягнення економічних результатів потребувало позаекономічного примусу. Цей менталітет селян був наслідком традиційно великої кількості неробочих днів. Упродовж року на початку ХХ ст. їх кількість досягала 258 днів, у тому числі кількість неділь та святкових днів – 123. Праця у неділю та святкові дні заборонялася законом, звичаєм і церквою та визнавалася гріхопадінням. Крім того, селянство було малограмотним. Наприклад, у 1860 р. грамотність складала всього 2–5% від загальної кількості селян [26, с.138]. У пореформеній Росії кріпосництво залишило чисельні пережитки, бо не були вичерпані всі економічні можливості кріпацтва. Кріпацьке право не дійшло до внутрішнього розпаду. Верховна влада під тиском вимог прогресивної громадськості і самого селянства, а також завдяки державним потребам у модернізації країни, завдала рішучого удару по всьому інституту кріпацтва [13, с.191]. Впродовж усього пореформеного періоду промисловий сектор економіки функціонував на основі ринкового механізму, значення котрого у регулюванні економічного життя безперервно підвищувалося. Але чисельні кріпосницькі пережитки, менталітет прийдешніх селян, котрих була більшість у промисловості Півдня Росії, відсутність нормального ринку робочої сили не дозволяли у повній мірі говорити про утвердження капіталізму до 1917 р.

Серед селянства і міщан також зустрічалися поодинокі випадки переходу у стан підприємців, хоча більшість представників цього стану серед ділових людей була незначною. Серед представників селян можна згадати Я.І. Древицького, колишнього пастуха, який згодом став крупним вуглепромисловцем та мільйонером. Проте загальна бідність та малограмотність селян були перешкодою на їх шляху до накопичення капіталу.

Селянські підприємства відзначались примітивним упорядкуванням, відсутністю механізмів, незначною глибиною і шириною виробітку. Розробки вугілля мали сезонний характер, видобуток проводився у вільний від сільськогосподарських робіт час. Селяни об'єднувалися в артілі по 5–8 чоловік, після закінчення польових робіт розпочинали пошуки вугілля. Труднощі матеріального характеру, а також общинний характер

землеволодіння зумовили появу специфічної форми діючих підприємств – селянських товариств і громад. Як правило, селяни одного або кількох близько розташованих сіл об'єднувалися у таке товариство, домовляючись про умови, розпочинали розробку вугільних родовищ на громадських або власницьких землях. Селянські шахти залишалися кустарними підприємствами з надто низькою продуктивністю праці і незначними розмірами виробництва. На селянських шахтах усі роботи здійснювались вручну, лише в рідких випадках використовували коней для розливу води та підйому вугілля. Селянські рудники не витримували конкуренції з капіталістичними підприємствами. Селяни-власники рудників змушені були або продавати свої підприємства, або здавати свої вугільні родовища в оренду великим власникам шахт, причому умови оренди селянських земель були в більшості селянам не вигідні [15, с.32-33].

Основний стан, на якого ліг тягар створення кам'яновугільної і металургійної промисловості Півдня Росії, були робітники. Це були здебільшого селяни з центральних районів Росії і місцеві - з українських сіл. Зустрічались також робітники з міського стану. Як свідчить матеріал ГЗЛ, за походженням більша частина робітників належала до уродженців великоруських губерній. Наприклад, відповідно до списку підземних робітників на Рутченківських копальнях більше всього було доставлено селян із Тульської, Орловської, Курської, Калузької, Смоленської, Рязанської, Воронежської, Тамбовської та інших губерній. А кількість людей, які працювали на копальні, коливалась від 19,8% з Тульської губернії до 0,6% з Тамбовської губернії від загальної кількості. Значна кількість селян завербовувалась з Катеринославської та Харківської губерній (8,8%–6,5%) [4, с.697].

Робітниче питання стояло дуже гостро. Влітку й восени на копальнях було недостатньо робітників. У ГЗЛ наведено такий приклад: у 1888 р. Рутченківські копальні дуже потерпали від нестачі робітників. Було вирішено привезти дві партії селян з Тульської губернії і одну - з Харківської губернії, всього 300 осіб. Тульські пішли з копалень на другий день після приїзду, залишивши в конторі свої паспорти і не відпрацювавши задатки. Не затримались і селяни, яких привезли з Харківської губернії. Копальня отримала збиток у декілька тисяч карбованців, але більша частина селян з Тульської та Харківської губерній не поїхала додому, а почала працювати на інших копальнях, тобто селяни поповнили ряди робітників кам'яновугільної промисловості [5, с.3729-

3732]. За даними IV З'їзду південних гірничопромисловців склад робітників був на 7/8 з прийшлих селян. Щорічно в гірничо-добувну промисловість у пошуках роботи приходили десятки тисяч людей, частина з яких осідала на шахтах і рудниках. Влітку спостерігався відтік робочої сили на сільськогосподарські роботи. Сезонні коливання приводили до постійної зміни складу робітників, цьому також сприяла вербовка селян з віддалених губерній [6, с. 3753-3755; 7, с.3776-3778].

Селяни, як і робітники, відчували на собі перепони переходу до капіталістичних відносин, потерпали від психологічних негараздів. Багато людей не сприймали новачків і не були готові змінити патріархальні погляди на більш сучасні. Як свідчать архівні дані, а також матеріали галузевої преси, виникали страйки не тільки робітників, а й селян проти поміщиків у Бахмутському, Маріупольському та інших повітах Катеринославської губернії у 1904–1905 рр.[10; 11; 12].

Висновки. Реформа 1860 р. розкріпачила селян і консолідувала їх в єдиний стан. До реформи протягом трьох з половиною століть соціальний склад селянства був стабільний, але після реформи ситуація змінилася, селяни змушені були шукати заробітки на

копальнях та заводах. Наприкінці XIX ст., коли розпочався бурхливий розвиток гірничої та металургійної галузей промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні, відбувалося перетікання селян у міста і промислові селища. Частка селян у населенні міст зростала, у такого міського населення зберігався менталітет селянства. Система цінностей селянина характеризувалася відсутністю самодіяльності, підкоренням тому, що діється зовні. Менталітет селян був традиційно православним, поступово він почав змінюватися під впливом протиріч, які зростали у Донецько-Придніпровському регіоні. Ці протиріччя були викликані тим, що суспільство разом прийшло з феодалізму до капіталізму. Селяни були малограмотні, з низькою політичною культурою, але зростала соціальна напруженість у регіоні, їх поведінка поступово ставала конфронтаційною. Матеріали галузевої преси свідчать, що саме з селян центральних російських губерній та з селян Донецько-Придніпровського регіону формувався робітничий клас, який на 7/8 складався з прийшлих селян.

Селяни і робітники відчували посилення експлуатації, загострення протиріч, що призводило до страйків не тільки робітників, а й до виступів селян проти поміщиків. Відчувалося наближення революції 1905 р.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна [Текст] / Г.Д. Бакулев. – М.: Госполитиздат, 1955. – 672 с.
2. Барышников М.М. Политика и предпринимательство в России [Текст] / М.М. Барышников. – СПб., 1997. – 485 с.
3. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР: Дожовтневий період [Текст] / В.О. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1970. – 298 с.
4. Горнозаводской листок [Текст]. – 1890. – №11. – С.697. (Далі: ГЗЛ).
5. ГЗЛ [Текст]. – 1899. – №6. – С.3729–3732.
6. ГЗЛ [Текст]. – 1899. – №7. – С.3753–3755.
7. ГЗЛ [Текст]. – 1899. – №8. – С. 3776–3778.
8. Грицак Я.Й. Нарис історії України формування модерної української нації XIX – XX ст. [Текст]: Навч. посіб. / Я.Й.Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
9. Дерев'янкін Т.І. Промисловий переворот на Україні: Питання теорії та історії. [Текст] / Т.І. Дерев'янкін – К.: Наук. думка, 1975. – 279 с.
10. Державний архів Дніпропетровської області Ф. 11 Канцелярія Катеринославського губернатора. 1871-1917 рр. оп. 1. Спр. 472. Справа про страйки робітників на рудниках і виступах селян з аграрного питання, 1905 р., 170 арк.
11. Державний архів Дніпропетровської області Ф. 11 Канцелярія Катеринославського губернатора. 1871-1917 рр. оп. 1. Спр. 435. Справа про страйки робітників на гірничозаводських та фабричних підприємствах у Бахмутському та інших повітах і про виступи селян проти поміщиків, 1904-1905 рр., 381 арк.
12. Державний архів Дніпропетровської області Ф. 11 Канцелярія Катеринославського губернатора. 1871-1917 рр. оп. 1. Спр. 487. Справа про страйки робітників на заводах Маріуполя й виступи селян у Маріупольському повіті, 1905 р., 53 арк.
13. Донік О.М. Купецьке промислове підприємництво в Україні XIX – початок XX ст. [Текст] О.М. Донік. Інститут історії НАН України. – 2006. – Вип. 111. – С.155 – 168.
14. Ключевский В.О. История сословий в России [Текст] / В.О. Ключевский. – М. 1918. – С.437 – 453.
15. Крутіков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період [Текст] / В.В. Крутіков. – Д.: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
16. Лаппо-Данилевский А.С. Очерк истории образования главнейших разрядов крестьянского населения в России; Энгельман И. История крепостного права в России [Текст] / А.С. Лаппо-Данилевский; И. Энгельман // М., 1900. – С.240–241.

17. Маньков А.Г. (ред.) Соборное уложение 1649 г. Комментарии [Текст] / А.Г. Маньков (ред.) // Л., 1987. – С.293 – 308.
18. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні 60–90 рр. XIX ст. [Текст] / Л.Г. Мельник – К.: Вид-во КДУ, 1972. – 240 с.
19. Милуков П.Н. Очерки по истории русской культуры [Текст] / П.Н.Милуков // М.: 1918. – С.219 – 287.
20. Мионов Б.Н., Социальная история России периода империи [Текст] / Б.Н. Мионов //.: Т.1. – СПб. – 2003. с.329.
21. Нестеренко А.А. Развитие промышленности на Украине [Текст] / А.А. Нестеренко // : – М.: Госполитиздат, 1962. Ч. 2. –. 546 с.
22. Палибин М.Н. Законы о состояниях. [Текст] / М.Н. Палибин. – СПб.,: 1901. – .102 с/.
23. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии [Текст] /. Вып. 2. – С.240 – 241
24. Филд Д. Социальные представления в дореволюционной России [Текст] : пер. с англ. / Д. Филд.– М.: Росспен, 1994. – Ч. 1. – 398 с.
25. Черепнин Л.В. Земские соборы Русского государства в XVI – XVII вв. [Текст] / Л.В. Черепнин. – М.: Наука, 1978. – С.387 – 389.
26. Энгельгардт А.Н. Из деревни 12 писем 1872 – 1887 [Текст] / А.Н. Энгельгардт. М. – 1937. – С. 284 – 287.
27. Янин В.Л. (ред.) Русский город [Текст] В.Л.Янин (ред.) М., 1983. Вып. 6 – 351 с.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013

REFERENCES:

1. *Bakulev G.D.* Razvitiie ugolnoy promyshlennosti Donetskogo baseina (Development of coal mining industry of Donetsk basin). Moscow, 1955, 672 p.
2. *Baryshnikov M.M.* Politika i predprinimatelstvo (Politics and business undertakings). S.-Peterburg, 1997, 485 p.
3. *Golobutsky V.V.* Ekonomichna istoriia Ukrainiskoi RSR. Dohovtneviy period. (Economical history of the Ukrainian SSR. Preoctober period). Kyiv, 1970, 298 p.
4. *Gornozavodskoy listok (GZL).* (Coal-mining and metallurgical paper). 1890. №11. P.697.
5. *GZL.* – 1899. – №6. – P.3729–3732.
6. *GZL.* – 1899. – №7. – P.3753–3755.
7. *GZL.* – 1899. – №8. – P.3776–3778.
8. *Grytsak Ya. Y.* Ocherk istorii Ukrainy, formuvannya modernoi ukrainskoyi natsii XIX – XX st. Navch. posib. (Essay of the Ukrainian history. Formation of the modern Ukrainian history). Kyiv, 1996, 360 p.
9. *Dereviankin T.I.* Promysloviy perevorot na Ukraini. Pytannia teorii ta istorii (Industrial revolution in Ukraine. The problems of theory and history). Kyiv, 1975, 279 p.
10. Derzhavnyi arhiv Dnipropetrovskoi oblasti. F. 11. Kantselariya Katerinoslavskogo gubernatora 1871 –1917rr. op. 1. Spr. 471. Sprava pro straiiky robitnykiv na rudnykah i vystupah selian z agrarnogo pytannia 1905 r. 170 ark.. (State archives of Dnipropetrovsk region. F. 11. Office of Katerinoslav governor 1871 –1917. Inventory 1. Case 471. The case about the workers' strikes at the mines and revolutionary actions of the peasants on the agrarian problem). 1905. 170 p.
11. Derzhavnyi arhiv Dnipropetrovskoi oblasti. F. 11. Kantselariya Katerinoslavskogo gubernatora 1871 –1917rr. op. 1. Spr. 435. Sprava pro sraiky robitnykiv na girnuchozavodskyh ta fabrychnykh pidpriemstvakh Bahmutskogo ta inshykh povitah i vystupah selian proty pomishchykiv (State archives of Dnipropetrovsk region. F. 11. Office of Katerinoslav governor 1871 –1917. Inventory 1. Case 435. The case about workers' strikes at the metallurgical plants and factories in Bahmut and other districts and revolutionary actions of the peasants against their landlords). 1904–1905, 381 p.
12. Derzhavnyi arhiv Dnipropetrovskoi oblasti. F. 11. Kantselariya Katerinoslavskogo gubernatora 1871 –1917rr. op. 1. Spr. 487. Sprava pro straiiky robitnykiv na zavodah Mariupolya i vystupy selian u Mariupol'skomu poviti 1905. 53 ark. (State archives of Dnipropetrovsk region. F. 11. Office of Katerinoslav governor 1871 –1917. Inventory 1. The case about the workers' strikes at Mariupol plants and revolutionary actions of the peasants in Mariupol uyezd 1905). 53 p.
13. *Donik O.M.* Kupetske promyslove pidpriemnytsvo v Ukraini XIX – pochatok XX st (Merchant industrial business undertakings in Ukraine XIX– the beginning of the XX) *Instytut istorii NAN Ukrainy.* 2006.Vyp. 111, 155–168 pp.
14. *Kluchevsky V.O.* Istoriia sosloviy v Rossii (The history of estates in Russia). Moscow, 1918, 455 –468 p.
15. *Krutikov V.V.* Burzhuaziya Ufraiiny ta ekonomichna polityka tsaryzmu v poreformeniy period. (Bourgeoisie of Ukraine and economic policy of tsarism during post-reform period). Dnipropetrovsk, 1992, 172 p.
16. *Lappo-Danilevsky A.S.* Ocherk istorii obrasovaniya glavneyshykh razriadov krestianskogo naseleniya v Rossii (Essay of the formation history of the most important categories of the peasant population in Russia). *Engelman I. Istoriya krepostnogo prava v Rossii.* (History of serfdom). Moscow, 1900, 240–241 p.
17. *Man'kov A.G.* (red.) Sobornoye ylozheniye 1649. Kommentarii (Council code of 1649. Comments. Leningrad, 1987, 293– 308 p.
18. *Melnik L.G.* Tehnichnyi perevorot na Ukraini 60–90 rr. XIX st. (Industrial revolution in Ukraine 60–90 of the 19th century). Kyiv, 1972, 240 p.
19. *Miliukov P.N.* Ocherki po istorii russkoy kultury (Essays on the history of the Russian culture) Moscow, 1918, 219–287 p.

20. *Mironov B.N. Sotsialnaya istoriya Rossii perioda imperii* (Social history of Russia during the empire period). S.-Peterburg, 2003, 329 p.
21. *Nesterenko A.A. Pazvitiye promyshlennosti na Ukraine* (Development of industry in Ukraine). Moscow, 1962, 546 p.
22. *Palibin M.N. Zakony o sostoyaniyah* (Laws of states Fortunes) S.-Peterburg, 1901, 102 p.
23. *Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii* (Collection of statistical data of Yekaterinoslav province). Vyp. 2, Yekaterinoslav, 240-241 p.
24. *Fild D. Sotsialnyie predstavleniya v dorevoliutsionnoy Rossii* (Social ideas in pre-revolutionary Russia). Moscow, 1994, Ch. 1, 398 p.
25. *Cherepnin L.V. Zemskie sobory Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.* (Zemski councils of the Russian state in the 16th-17th centuries). Moscow, 1978, 387-389 p.
26. *Engelgardt A.N. Iz derevni 12 pisem 1872-1887.* (12 letters from the village 1872-1887). Moscow, 1937, 284-287 p.
27. *Yanin V.L. (red.) Russkiy gorod* (The Russian town). Moscow, 1983, Vyp. 6, 351 p.

Перетокін Андрій Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Адреса: 49600, Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24 А
E-mail: postmaster@mail.pgasa.dp.ua

Peretokin Andrii Hennadiiovych – PhD in history, associate professor
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture
Address: 24A, Chernyshevskogo Str., Dnepropetrovsk, 49600
E-mail: postmaster@mail.pgasa.dp.ua

УДК: 94 (497.17) «1919/29»

Становище македонців у Королівстві СХС у 1919-1929 рр.

М.В. ЗОСИМОВА
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
E-mail: rundel@ukr.net

Авторське резюме

В даній статті розглядається становище македонців у Королівстві сербів, хорватів та словенців у 1919-1929 рр. та його вплив на національно-визвольну боротьбу македонського народу. Ідея оволодіти Македонією, а потім і її сербізації почала формуватися серед сербської буржуазії з другої половини XIX ст., коли з вторгненням Австро-Угорщини в Боснію та Герцеговину вихід Королівства Сербії до Адріатичного моря став неможливим. З того часу збільшився інтерес до виходу на Егейське море, що могло здійснитися лише в разі оволодіння Македонією. Крім того, інтерес до Македонії був складовою частиною політики урядів Болгарії, Греції та Сербії за панування на Балканах. Ідея, що гегемоном на Балканах стане та балканська держава, якій вдасться захопити всю Македонію або її більшу частину, була основною ідеєю трьох балканських монархій. З Версальським договором Королівство СХС стало найбільшою балканською державою, а колишнє Королівство Сербія було його головною складовою частиною. Для забезпечення домінуючої ролі Сербії у Королівстві СХС повинно було змінитися співвідношення сил в об'єднаних південнослов'янських країнах (Сербія, Хорватія, Словенія, Боснія, Герцеговина та Чорногорія). Заради цього македонський народ повинен був етнічно змішатися з сербським народом і тим самим була б забезпечена великосербська гегемонія. З огляду на вищезначене непересічний науковий інтерес становить дослідження становища македонців в Королівстві СХС у 1919-1929 рр., з метою вивчення діяльності, яку проводив уряд Королівства по відношенню до македонців, а також його впливу на національно-визвольну боротьбу, яку македонський народ намагався проводити в таких умовах.

Ключові слова: Королівство СХС, Вардарська Македонія, національно-визвольна боротьба.

Position of macedonians in the Kingdom of serbs, croats and slovenes in 1919-1929

М.В. ЗОСИМОВА
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
E-mail: rundel@ukr.net

Abstract

This article deals with the situation of the Macedonians in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in the years 1919-1929 and its impact on the national liberation struggle of the Macedonian people. The idea

© М.В. Зосімова, 2013

of mastering Macedonia and turning it into Serbian style started to grow among the Serbian bourgeoisie since the late nineteenth century, when with invading of Austro-Hungary into Bosnia and Herzegovina the output of Kingdom of Serbia to the Adriatic Sea became impossible. Since then increased interest in entering the Aegean Sea, which could be realized only if Macedonia would become conquered. In addition, interest in Macedonia was a part of government policies of Bulgaria, Greece and Serbia for supremacy at the Balkans. The idea that hegemony at the Balkans will get that Balkan state, which can capture the whole of Macedonia or its the biggest part, was the main aim of the three Balkan monarchies. With the Treaty of Versailles the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes became the largest of the Balkan states and former Kingdom of Serbia was its main part. To ensure the dominant role of Serbia in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes the balance of power in the united South Slavic countries (Serbia, Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro) had to change. For the sake of it the Macedonian people had to mix with the Serbian people and thus would be provided the hegemony of Serbia. In view of the above named outstanding scientific interest is the studying of the situation of Macedonians in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1919-1929, to study the activity pursued by the Government of the Kingdom against the Macedonians, as well as its impact on the national liberation struggle that the Macedonian people tried to hold in such conditions.

Key words: the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Vardar Macedonia, national liberation struggle.

Постановка проблеми. Проблема самоідентифікації македонського народу раніше не стояла так гостро, а загострилась тільки в останній чверті XIX-XX ст. Саме в цей період македонські землі стали ядром роздору між сусідніми балканськими державами. На них претендували Болгарія, Сербія та Греція, які мали на цій території свої національні групи. В результаті Балканських війн 1912-1913 рр. та підписання Версальського мирного договору в 1919 р. територія Македонії була розділена на три частини: північна і центральна частина – Вардарська Македонія – відійшла до Сербії і пізніше увійшла до складу Королівства СХС/Югославії, південна, приморська частина – Егейська Македонія – Греції, а східна частина – Піринська Македонія – Болгарії. Вардарська Македонія (наряду з іншими історичними областями, які увійшли до складу Королівства) урядом Королівства розглядалася як свій південний регіон, який Сербія здобула після балканських війн, звільнивши його від турецького панування, і який у Королівстві СХС адміністративно названий Південна Сербія. В таких умовах македонському народу довелося відстоювати своє право на державне, політичне, етнічне та культурне самовизначення.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях В. Йовановича, Л. Йовановича, І. Катарджиева висвітлюється економічне та соціальне становище, в якому опинився македонський народ у Королівстві СХС досліджуваного періоду [4, 5, 7]. Погляди цих дослідників важливі для розуміння природи ставлення уряду Королівства СХС до македонського народу та Вардарської Македонії в цілому. Політична ситуація, яка склалася в Королівстві СХС в 1919-1929 рр. та її вплив на македонський народ і його національно-визвольну боротьбу, висвітлено в працях А. Апостолова, Б. Глігорієвича, І. Катарджиева та Н. Цветковської [1, 3, 6, 10]. Також в статті були використані роботи

дослідників, які побіжно торкаються даної теми, але висвітлюють окремі історичні події даного періоду, зокрема Беляца М., Петроновича Б. [2, 8]. Для точного висвітлення адміністративно-територіального поділу Вардарської Македонії у складі Королівства СХС для написання статті був використаний Закон про поділ країни на області від 28 квітня 1922 р. [9]

Метою дослідження є розгляд становища, в якому опинилися македонці після приєднання Вардарської частини Македонії до Королівства СХС, а також його вплив на національно-визвольну боротьбу македонського народу.

Виклад основного матеріалу. За Версальським мирним договором від 28 червня 1919 р. Македонія була розділена між балканськими монархіями на три частини: північна і центральна частина – Вардарська Македонія – дісталася Королівству Сербів, Хорватів і Словенців; південна, приморська частина – Егейська Македонія – Королівству Греції; східна частина – Піринська Македонія – Королівству Болгарії. Вардарська Македонія займала площу 25 713 кв. км, що являло собою десяту частину території Королівства СХС. Відповідно до перепису населення 1921 р. її населяли 728 286 жителів, тобто густота населення складала 31 чол. на 1 кв. км, що значно менше середньої густоти населення Королівства СХС, яка складала 49 чол. на 1 кв. км. Невелика густота населення пояснюється тим, що територія Македонії з 1912 по 1918 р. була ареною трьох війн, що призвело до значних людських втрат, до економічного виснаження і переселенського руху [8].

Адміністративний простір Вардарської Македонії складався з 3 областей, до яких належали 7 округів, куди входили срезі та общини. Зокрема, Скопська область (центр – м. Скоп'є), Бітольська область (центр – м. Бітола), Брегалницька область (центр – м. Штіп). Після поділу Королівства СХС/Югославії на бановини 3 жовтня 1929 р., всі ці

області увійшли до Вардарської бановини. До складу Скопської області увійшли Скопський округ, начальником якого був Йован Грубич, Тетовський округ, Кумановський округ на чолі з Ранко Тріфуновичем. Бітольська область складалася з Бітольського, Охридського і Тиквешського (начальник округу – Воїслав Банович) округів. До Брегалницької області входив тільки Брегалницький округ. Жодна з областей не мала права мати більш ніж 800 тис. жителів [9]. Великий жупан був на чолі загальної адміністрації області і напряму підпорядковувався міністру внутрішніх справ. Як політичний представник уряду, призначений наказом короля, жупан мусив мати юридичну освіту і мінімум 15 років перебування на державній службі. Начальники округів контролювали срезькі управління. Двічі на рік вони контролювали роботу срезьких органів і про результати сповіщали жупанів. Срезький голова здійснював загальне керування у срезі. Переважно ними були чиновники, яких за рекомендацією великих жупанів призначав міністр внутрішніх справ. Срезькі голови мали бути юристами з щонайменше 8 роками державної служби [5, с. 77-78]. Однак велика кількість начальників округів (і чиновників взагалі) не мали мінімум необхідних освітніх кваліфікацій. Усі керівники округів Вардарської Македонії були протягом 1921 р. начальниками III рівня, і тільки скопський голова Йован Грубич мав звання начальника I рівня. Наприклад, у Тиквешському окрузі Бітольської області, окрім начальника, не було чиновників з університетською освітою [5, с. 80].

Питання щодо поганого складу чиновників у Вардарській Македонії серйозно було розглянуто у Народній Скупщині. За словами представника Демократичної партії М. Куюнджича, у Вардарській Македонії державна влада була уособлена у жандармах, бо великі жупани, начальники округів та срезькі голови не стикалися з народом. Говорячи про свавілля та всемогутність виконавчих органів місцевого чиновницького апарату, він зробив висновок про те, що краще в Македонії бути жандармом, ніж міністром внутрішніх справ у Белграді. Так, у Велесі було зафіксовано, як поліцейськими писарями та діловодами ставали офіціанти, вуличні продавці, чистильники взуття, човнярі, ковалі або найчастіше особи, які закінчили 3-4 роки основної школи. Він також зазначив, що чиновницький апарат у Македонії був сильно корумпований тому, що він дуже слабо фінансувався. Погане фінансування чиновницького апарату та поганий рівень освіти були основними причинами того, що чиновники Вардарської Македонії не мали належного розуміння своїх обов'язків та

відповідного ставлення до роботи [4, с. 139-141].

Чиновники в переважній більшості були із інших частин Королівства. Народ та державний апарат навмисне розділялися повністю. Македонський народ у Королівстві СХС був позбавлений всіляких прав: він не визнавався як особлива нація, македонська мова заборонялася в адміністративних установах та школах, македонські назви заборонялися, власні імена та прізвища здобували сербської форми – в дусі всесторонньої денаціоналізації. При османській владі в Македонії існувала церковно-шкільна автономія, при младотурецькому режимі – легальна політична партія – Народна федеративна партія. В Королівстві СХС у Македонії були заборонені будь-які легальні політичні партії та рухи. За допомогою армії та жандармерії великосербські правлячі кола проводили політику сили і вірили, що вони зможуть повністю асимілювати македонський народ [7, с.54]. Окрім армії та чисельної жандармерії, які здійснювали внутрішній порядок, тут діяли чети (угруповання) Йована Бабунського. Під приводом боротьби проти комунізму, автономії та болгарської пропаганди, четники Бабунського кидали в тюрми та вбивали селян по всій Вардарській Македонії. Коли стало зрозумілим, що свавілля, яке чинив Бабунський, не сприяє наведенню порядку і стабільності, його дії були взяті під контроль [7, с. 38].

Македонський народ відчував труднощі в сфері економіки, політики та просвітництва з самого початку існування Королівства СХС. В 1919 р. був проведений обмін грошей. Перший обмін здійснила болгарська влада в 1916 р., міняючи динари на леви за курсом, який був на 50% нижчий від реального; другий обмін здійснила сербська влада в 1919 р., міняючи леви на динари за курсом, який, знову ж таки, був на 50% нижчий від реального. Ці операції призвели до значного скорочення готівки в руках македонців, особливо у міського населення. Якщо хтось у 1915 р. мав 100 динарів, то після чисельних грошових обмінів у 1919 р. це вже було лише 20 динарів. Нестача коштів на витрати привело до розвитку спекуляції [7, с. 118].

Крім цього, через відсутність організованої служби охорони здоров'я, спалахнула епідемія іспанського грипу, через яку, за браком лікарів, померли десятки тисяч людей. До того ж, не встигла завершитися війна, як розпочався призов до армії військовозобов'язаних віком від 21 до 31 року. Для македонського народного господарства це означало повну катастрофу, оскільки позбавляло робочих

рук, які були так необхідні, особливо в землеробстві. Дезертирство та втеча в ліси, як тільки розпочинався призов до армії, ставало масовим явищем [2]. Це викликало нову хвилю невдоволення, яке в Бітолі переросло в демонстрацію 5000 громадян під скануванням: «Не хочемо іти на війну!», «Геть короля!», «Свободу робітникам та селянам!». Невдоволення проявилось і під час святкування свята робітників – 1 Травня. В 1919 р. кількість першотравневих демонстрантів у Скоп'є досягла 4000 чоловік. В 1920 р. хвиля страйків поширилась по всій Македонії. Страйкували перукарі, тютюнові, пекарські, будівельні робітники і робітники ремісничих майстерень [7, с. 148].

1 березня 1919 р. було скликано Тимчасове національне представництво (ТНП). Його склад був призначений урядовим наказом (296 депутатів – представників попередніх місцевих обласних парламентів). Основним завданням цього верховного законодавчого органу була підготовка виборів до конституційної скупщини. ТНП мало другорядну роль у законодавчій та виконавчій владі – до кінця його короткого існування Рада міністрів прийняла близько 800 регулювань та статутів, з постійною присутністю королівського арбітражу. Протягом свого існування ТНП прийняло 11 законних актів (про вибір народних депутатів, народні школи, санаторії та ін.) [1, с. 49].

16 березня 1919 р. відбулися вибори до ТНП. Від Македонії було обрано 14 депутатів, двоє з яких – Й. Чіркович із Цетине та М. Шушкочович із Сараєво – раніше перебували на службі в поліції та не були з південних країв, що суперечило виборчому закону. Чірковича ще й звинувачували в тому, що він організував пробне голосування в Бітолі. В період існування ТНП в серпні 1920 р. були розписані загальні вибори, які стали першою загальнонародною маніфестацією невдоволення македонського народу Вардарської Македонії його становищем у Королівстві СХС. Загальні вибори принесли Комуністичній партії значних успіхів. У Скоп'є, Велесі, Куманово, Кавадарцах і деяких інших містах список кандидатів Комуністичної партії отримав більшість голосів [1, с. 63].

Політична ситуація в період з 1920 до 1929 років була дуже нестабільною. Жодне скликання скупщини не витримало повні 4 роки. Чисельні зміни урядів спричиняли нові парламентські вибори (1920, 1923, 1925, 1927). Часта зміна режиму, а також різні домовленості між радикалами та демократами, а також заснування коаліції між Радикальною партією та партією «Джеміет» перешкоджало стабільній та довгостроковій політиці у Королівстві СХС і в Македонії зокрема.

З метою партійних перемог дуже часто маніпулювалось станом безпеки у Вардарській Македонії. Мінімальні інвестиції у цю територію призвели до утворення надзвичайно поганої адміністрації та несинхронної роботи державних служб. Область стала політичним полігоном для отримання голосів. Від Македонії на виборах брали участь п'ять політичних партій: Радикальна, Демократична, Республіканська, «Джеміет», Комуністична [10, с. 6-7].

Радикальна партія, як крайня великосербська, монархістська, державно-централістична та прихильниця існуючого режиму, на парламентських виборах 1920 р. зазнала поразки. Вона отримала 10.707 голосів та здобула всього 2 мандати. Ця партія відображала інтереси торгівельної, банківської та промислової буржуазії, головна ідея якої було створення Великої Сербії. Партія відкрито стояла за гегемонію. Для македонських виборців вона була однією з винних у розподілі Македонії після Першої світової війни. Радикальна партія не визнавала македонський народ як самостійну націю та мала наготові систему методів по його сербізації [3, с. 11-12]. На других парламентських виборах 1923 р. Радикальна партія отримувє 44.425 голосів, здобувши 9 мандатів, і стає найбільшою легальною політичною партією. Така суттєва зміна у виборчій ситуації пояснюється прийняттям 28 квітня 1921 р. «Обзнани» - акту, за яким КПЮ ставала поза законом, як антидержавна організація, та в серпні 1921 р. Закону про захист держави, який був спрямований проти Комуністичної партії, з метою її знищення. Діяльність «Обзнани» та Закону про захист держави найтяжче позначилися в Вардарській Македонії, оскільки КПЮ там була найчисельнішою та єдиною партією, яка вважалась народною і автохтонною. Тільки вона перед усією Югославією і перед усім світом вказувала на ненормальні умови становища македонського народу в Королівстві СХС [6, с. 81-81]. Така ситуація дала Радикальній партії великих можливостей і великі повноваження. На парламентських виборах у Вардарській Македонії 1925 р. Радикальна партія отримала 67.857 голосів, здобувши 14 мандатів, а на парламентських виборах 1927 р. ця партія отримала найбільшу кількість голосів – 76.266 і, відповідно, найбільшу кількість мандатів – 15 [10, с. 192, 234]!

Демократична партія виступала за унітаризм, централізм та монархію. Вона не визнавала македонський народ та вірила, що життя поступово приведе до його зникнення, асимілюванню в сербський національний організм. Ця партія була створена в 1919 р. тому не була ще проникнута корупцією. Та

македонська буржуазія, яка була економічно слабкою і політично неорганізованою, несподівано стала на бік Демократичної партії [3, с. 19]. На парламентських виборах 1920 р. вона вже отримала 31.373 голоси, здобувши 11 мандатів. На виборах 1923 р. вона стала другою, після Радикальної партії, і отримала 44.086 голосів та 9 мандатів. Так як Демократична партія була частіше в опозиції, за неї голосували помірковані опозиціонери в містах і селах. На виборах 1925 р. за неї було віддано 46.537 голосів, чим ця партія здобула 12 мандатів, а на виборах 1927 р. – 47.707 голосів і 7 мандатів [10, с. 95, 148, 193, 235].

Республіканська партія була третьою сербською партією, яка брала участь у парламентських виборах в Македонії. На парламентських виборах 1920 р. Республіканська партія здобула лише 5.785 голосів і жодного мандата. Нарівні з Радикальною та Демократичною партіями для македонського народу Республіканська партія мала спільну рису: вони були імпортованими, вони не виникли в самій Македонії, з македонських загальноісторичних умов, не визнавали македонський народ як самостійну націю та вважали, що певною системою заходів можуть її денаціоналізувати. На виборах 1923 р. Республіканська партія отримала 4.707 і жодного мандата. Так як македонському народу було заборонено формування регіональної партії або легального політичного руху, то македонці могли або утриматися, або голосувати за одну з існуючих сербських партій. На виборах 1925 р. за цю партію проголосувало 1.388 виборців, а в парламентських виборах 1927 р. Республіканська партія не брала участь взагалі [10, с. 96, 149, 193-194]. Партія «Джеміет» (тур. Цемівет – дружба) була політичною організацією мусульман Південної Сербії, яка з 1919 до 1925 рр. відігравала важливу роль, об'єднуючись з радикалами. Це була політична формація, яка базувалася на релігійній мусульманській основі, та об'єднувала навколо себе турків і албанців в Македонії, Косово і Метохії. Це була партія, сформована з колишніх беїв – спадкоємців напівфеодальної системи колишньої Османської імперії. Головною метою партії «Джеміет» було, шляхом домовленості з сербськими громадянськими партіями, виторгувати часткову аграрну реформу та врятувати чіфтілки (система успадкованого поміщицького землеволодіння в Османській імперії) [3, с. 20-23]. На Парламентських виборах у 1920 р. було обрано 8 депутатів «Джеміета», на чолі яких тоді був Ченон Зія з Бітоли. Партія здобула 21.428 голосів, отримавши 5 мандатів, і стала третьою політичною формацією [10, с. 96]. На початку

1921 р. партія «Джеміет» об'єдналася з Радикальною партією. Метою такого союзу було збереження, а отже, отримання суспільної сили та політичної позиції. В результаті такої коаліції та використовуючи успадкований з часів Османської імперії релігійний антагонізм та низький рівень загального і політичного розвитку мусульманських мас, на парламентських виборах 1923 р. партія «Джеміет» отримала 35.774 голосів, здобувши 6 мандатів [10, с. 149]. Однак, за допомогою «Джеміет» 28 червня 1921 р. була проголошена реакційна і централістична конституція – «Відовданскі устав». Із 419 народних депутатів за конституцію голосували 223, тобто 53% від загальної кількості депутатів. Така більшість голосів була результатом корупції серед депутатів партії «Джеміет» з одного боку та представниками Радикальної партії з другого. За день до проголошення конституції між ними була укладена угода про голосування. Угода полягала в тому, що, отримавши потрібну кількість голосів від партії «Джеміет», уряд виплатить великим власникам – беям – за конфісковану в них землю певне відшкодування: вартість конфіскованої землі. Таким чином був прийнятий устав за допомогою підкуплених голосів «Джеміет» [5, с. 73]. Водночас ця угода розкрила те, що «Джеміет», яка на перший погляд базувалася на релігійній мусульманській основі, насправді ж захищала свої власні класові інтереси. Ця партія забула про інтереси своїх виборців, які здебільшого були робітниками, селянами і ремісниками, та стала інструментом для прийняття централістичної, національно-унітаристичної конституції, яка суперечила не тільки народам і народностям Югославії, а й не визнавала македонців як національність взагалі. Втративши довіру перед власними виборчими масами у Вардарській Македонії, на виборах у 1925 р. ця політична група набрала 4.680 голосів, не отримавши жодного мандата. А на парламентських виборах 1927 р. партія «Джеміет» не брала участі взагалі [10, с. 193-194].

На парламентських виборах 1920 р. найбільшого успіху досягла Комуністична партія Югославії. Вона отримала 37% голосів і стала найчисельнішою партією в Македонії. Успіх КПЮ в Македонії був особливо вражаючим. В той час, коли чисельність голосів на користь КПЮ в усій державі налічувала 13,9% (198.736 голосів) і було обрано 58 делегатів, у Македонії отримані голоси представляли 37% (41.299 голосів) і було обрано 15 депутатів. У Скопському, Бітольському та Кумановському округах було обрано по три депутати від комуністів, у Тиквешському та Охридському округах – по одному [10, с. 95]. Такий успіх Комуністичної

партії в Македонії пояснюється тим, що він виражав протест македонського народу проти розділу Македонії, санкціонованого Версальським договором, а також виражав крайнє незадоволення становищем македонського народу в Королівстві СХС. За комуністичну партію голосувало і міське, і переважно сільське населення, тобто та частина населення, яка своєю власною працею заробляла собі на життя. Комуністична партія Югославії завоювала довіру серед македонського населення тому, що вона жорстоко критикувала буржуазну систему, монархістську дійсність держави, гегемонію великосербської буржуазії, корупцію правлячого апарату, поліцейський терор, Версальський договір, який ігнорував права націй і переробив карту Європи, спираючись на «права» та інтереси переможців. Крім того, партія відстоювала принцип балканської федерації соціалістичних республік, принцип, за який боролися македонські соціалісти і всі передові люди. З усіх партій, які формувалися в Королівстві СХС, лише Комуністична партія займала прогресивну позицію в македонському питанні і всіма своїми кадрами була готова допомогти македонському народу в його боротьбі за свободу та рівноправ'я. Водночас вона була єдиною партією, яка могла спиратися на македонські кадри, створюючи собі опору серед македонського населення, і стати надійною та рухомою силою національно-визвольного руху. Однак після прийняття «Обзнани» та Закону про захист держави в 1921 р., КПЮ оголошувалася поза законом. 4 серпня 1921 р. парламент ліквідував 58 мандатів депутатів, які числилися в списку кандидатів від КПЮ, та розпочалися хвиля арештів, позбавлення волі та вбивства помітних комуністів по всій країні [6, с. 84-85]. Це пояснює те, що на парламентських виборах 1923, 1925, 1927 роках КПЮ було заборонено брати участь взагалі.

Висновки. Все зазначене дозволяє визначити, що Версальський мирний договір викликав глибоке розчарування, бо означав крах ідеї національного визволення та державної самостійності. Саме це являло собою основну мету національно-визвольної

боротьби македонського народу. Вардарська Македонія у складі Королівства СХС навіть не мала власної назви. Із семи історичних областей, з яких складалося Королівство СХС (Сербія, північна та південна; Чорногорія; Боснія та Герцеговина; Далмація; Хорватія, Славонія, Меджумур'є та острів Крк; Словенія з Прекмур'єм; Банат, Бачка та Бараня), Вардарська Македонія вважалася південною частиною Сербії. Чорногорія, Боснія та Герцеговина, Банат, Бачка та Бараня, а також південна частина Сербії урядом Королівства СХС визнавалися як свої південні території, звільнені від турецького панування в 1912 р., і в адміністративному плані утворювали область, провану Південна Сербія. Таким чином Південна Сербія була областю в області. Така ситуація найтяжче позначилася на Вардарській Македонії.

У школах і адміністрації замість македонської була введена сербська мова як обов'язкова; всі підручники, без винятку, були написані сербською мовою і сербськими авторами; в підручниках з історії не було жодного слова про важливі для македонського народу події; було заборонено видавництво книг і газет на македонській мові; назва «македонець», «македонський народ», «Македонія» були заборонені і замінені назвами «південносерб», «сербський народ», «Південна Сербія». Реакція народних мас на таку ситуацію виразилася у глибокому політичному невдоволенні. Єдина політична формація, яка намагалася перед усім світом показати, в якому становищі опинився македонський народ, була Комуністична партія Югославії, але й вона, після проголошення «Обзнани» та Закону про захист держави в 1921 р., оголошувалася поза законом.

Поразка ідеї самостійної держави перетворила цю частину Балкан в область гострих протиріч і постійних конфліктів. Політика, яку проводили уряди Белграда, Афін і Софії по відношенню до Македонії, хоча і відрізнялася в деталях, в одному суттєвому питанні була ідентична: у спробах денаціоналізувати македонський народ і в політиці економічної експлуатації та дискримінації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Apostolov A. Vardarska Makedonija od Prvata Svetska Vojna do izborite za konstituanta - 28. noemvri 1920. Godišen zbornik na filozofski fakultet. knj. 13. Skopje, 1962.
2. Bjelajac M. Vojska Kraljevine SHS 1918-1921 [Text] / M. Bjelajac. Beograd: INIS, 1998.
3. Gligoričević B. Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929. Beograd: INIS, 1979.
4. Jovanović Lj. O Staroj Srbiji i makedonskoj autonomiji. Beograd: INIS, 1974.
5. Jovanović V. Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Beograd: INIS, 2002.
6. Katardžiev I. KPJ vo Makedonija do Obznana . Skopje: MANU, 1961.
7. Katardžiev I. Vreme na zreenje. Makedonskoto nacionalne prašanje megu dvete svetski vojni (1919-1930). Skopje: MANU, 1977.
8. Petronavić B. Istorija Jugoslavije 1918-1988. Beograd: INIS, 1988.

9. Uredba o podeli zemlje na oblasti. Službene novine Kraljevine SHS. br. 92. Beograd, 1922.
10. Cvetkovska N. Političkite partiji vo parlamentarnite izborni borbi vo vardarskiot del na Makedonija: (1919-1929). Skopje: Institut za nacionalna istorija, 2004.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2013

Зосімова Марія Володимирівна – аспірант
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Адреса: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: rundel@ukr.net

Zosimova Mariia Volodymyrivna – postgraduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601
E-mail: rundel@ukr.net

УДК 297:(477.75):94 1923/1925

Проблема развития НУРДМК на всекрымских съездах мусульман Крымской АССР (1923–1925)

Э.М. ХАЙРУДДИНОВА
Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина
E-mail: elmaz88@mail.ru

Авторское резюме

Съезды мусульман играли важную роль в жизни крымских татар. Во время советской власти в Крыму было проведено три съезда: 15 января 1923 г., 1–5 сентября 1924 г., 1–6 декабря 1925 г. На съездах рассматривались религиозные, национальные, социальные и политические проблемы. В 1920-е гг. центральной проблемой Всекрымских съездов мусульман являлось сохранение традиционных мусульманских институтов: маале (религиозных общин), мечетей, конфессиональных школ (мектебов) и медресе, вакуфов. Кроме этого, немало усилий они приложили к созданию управленческого религиозного института – НУРДМК.

В статье рассмотрена деятельность съездов мусульман Крыма 1923–1925 гг., проведен анализ документов съездов и даны выводы по широкому кругу обсужденных вопросов.

Ключевые слова: ислам, Советская власть, Крымская АССР, государственно-конфессиональные отношения, мусульманское духовенство, мусульманские съезды.

The problem of NURDMK congresses at all-Crimean muslim Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (1923-1925)

Е.М. KHAYRUDDINOVA
Taurida national V.I. Vernadsky university, Simferopol, Ukraine
E-mail: elmaz88@mail.ru

Abstract

The article describes the activities of Muslims Congress in the Crimea in 1923–1925 years. Congress of Muslims have played important role in the life of the Crimean Tatars. During the Soviet authorities in Crimea have been three of the Congress. At the Congress considered religious, national, social and political problems. In the 1920-s years the main problem of muslims was to preserve the traditional Muslim institutions: maale (religious communities), mosques, religious schools (mekteb) and madrassas, vakufs. At the first congress was re-established management religious institute. The article considers the activities of the Congress of Muslims of Crimea 1923–1925 years. The analysis of documents Congresses. Illuminated circle of the issues and policies of the Soviet government towards Muslims.

Keywords: Islam, the Soviet government, the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic, state-confessional relationships, Muslims Congress.

Постановка проблемы. Всекрымские и религиозных проблем. Актуальным съезды мусульман играли важную роль в представляется изучение деятельности и жизни крымских татар. Они созывались по определению роли Всекрымских съездов по инициативе мусульманских общественно-мусульман в оформлении органов политических деятелей для решения мусульманского религиозного управления в национальных, социально-политических Крымской АССР.

© Э.М. Хайруddинова, 2013

После завершения гражданской войны важнейшей задачей мусульман было восстановление своей организационной структуры. С этой целью они принимают решение о созыве Всекрымского съезда мусульман, намеченного на январь 1923 г. Во время советской власти в Крыму было проведено три съезда: 15 января 1923 г., 1 – 5 сентября 1924 г., 1 – 6 декабря 1925 г.

Предметом нашего исследования является изучение проблемы развития Народного управления религиозными делами мусульман Крыма на материалах Всекрымских съездов мусульман. В этой связи в качестве задач исследования было определено: рассмотрение деятельности съездов мусульман Крыма, анализ документов съездов, изучение круга обсуждаемых вопросов и освещение политики советской власти по отношению к мусульманам.

Изложение основного материала. I съезд был проведен 15 января 1923 г. в Симферополе. Участвовало около 30 делегатов. Открытие съезда состоялось 15 января в 11 часов дня под председательством Ибраима Тарпи, который предложил избрать президиум. В состав президиума вошли: Ибраим Тарпи, Сеит Умер Хатилов, Муслядин Аджи Халиль, Сеит Мемет Кады заде, Сеит Ариф эфенди. В состав секретариата были избраны: Сеит Джелиль Шами и Мустафа Бесим.

Единогласно был принят следующий порядок дня: доклад Тарпи Ибраима – «Мусульманская религия и современная культура»; рассмотрение проекта «Положения об организации мусульманского управления по делам религии»; выборы членов управления; рассмотрение вакуфного вопроса и текущих дел.

Вначале был заслушан доклад И. Тарпи на тему: «Мусульманская религия и современная культура», затем был зачитан текст, заранее подготовленный и тщательно выверенный проект «Положения об организации мусульманского управления по делам религии» [1, д.6], который был единогласно принят на этом съезде.

В соответствии с «Положением о народном управлении религиозными делами мусульман Крымской ССР» целью организации являлось: «оздоровление и обновление религиозной жизни мусульман в смысле приближения к первоначальным основам ислама и урегулирования религиозных дел мусульман Крымской ССР».

По «Положению» органами религиозной организации мусульман Крыма должны были стать учреждения: съезд представителей мусульманских приходов и духовенства (мусульманларынъ дин хадими ве маалле векиллерининъ ичтимаи), Народное управление религиозными делами мусульман Крыма (Къырым мусульманлары халкъ

идаре-и шеріеси) – НУРДМК, Районные отделения (Шубелер векалеті), Приходские попечительства (Маалле мутевеллилер эйети) [2, д. 390, л. 38–39].

Съезды уполномоченных предполагалось проводить один раз в году. Для рассмотрения и решения вопросов, касающихся религиозной жизни мусульман, для рассмотрения и утверждения отчетов и выборов членов НУРДМК. Они должны были приурочиваться к первому числу месяца мухаррам по хиджре.

Халк идареи шеріеси должно было состоять из пяти лиц избираемых съездом уполномоченных мусульманских приходских общин сроком на один год. Органами НУРДМК на местах должны были стать районные отделы (шахбе; шубелер векилеты) и попечительства местной приходской общины (маалле мутевеллилер эйети). Образовывалось 9 районных отделов.

НУРДМК становилось представительским органом мусульман Крыма, в ведении которого находились, во-первых, вопросы духовно-религиозного характера (наблюдение за единообразным и правильным применением муллами и кадиями норм Шариата в вопросах заключения и расторжения браков и раздела имущества; надзор за изданием мусульманских религиозных книг; разработка проектов и проведение в жизнь назревших реформ по религиозным делам мусульман и т.д.) и во-вторых, вопросы организации и управления (учет верующих, регистрация и учет религиозных общин, мечетей и их имущества; утверждение выборных должностных лиц, религиозного культа: имамов, хатыпов, муэдзинов, мудеррисов, кадиев, шейхов и др. и устранение их от должности в случае несоответствия своему назначению) [1, д. 16, л. 2].

Денежные средства НУРДМК, районных отделов и приходских общинных попечительств должны были формироваться в этот период только за счет добровольных пожертвований. Один из членов управления должен был заведовать денежными средствами и вести приходно-расходные книги и составлять отчет о приходе-расходе и остатке денег к концу года Хиджры.

Устав НУРДМК был утвержден 5 февраля 1923 г. после поправок НКВД. Из устава исключалось право открытия религиозных школ, как противоречащих политике советской власти в вопросе об отделении церкви от государства. Необходимо было добавить в устав несколько пунктов, в которых отмечалось, что все собрания членов управления и проводимые на них голосования должны быть открытыми. Кроме этого, необходимо было указать порядок ликвидации управления, в качестве поводов для ликвидации должны быть указаны: по постановлению Правительственных властей

или же по постановлению 2/3 членов Съезда уполномоченных [3, С. 278].

Легализация «Халк идареи шериеси» Крыма была осуществлена только после издания инструкции НКВД и Народного комиссариата юстиции (НКЮ) РСФСР от 27 апреля 1923 г. [3, С. 280].

10 мая 1923 года муфтий крымских мусульман Ибраим Тарпи получает приглашение на Съезд Уполномоченных мусульманского духовенства и приходских советов в городе Уфе, от заместителя председателя Духовного управления мусульман РСФСР Кашафутдина Тарджиманова.

В начале июня в Симферополе на совещании представителей крымских мусульман состоялись выборы представителей на Всероссийский съезд, на котором в Уфу делегировали Ибраима Тарпи. Ему предоставили право от имени крымских мусульман, присоединиться к постановлениям съезда [1, д.8].

Съезд проходил с 10 по 16 июня 1923 г. Муфтий мусульман Крыма И. Тарпи был членом Президиума на съезде. В ходе работы съезда были приняты резолюции по вопросам об отношении к советской власти, об отношении к советской школе, о преподавании вероучения и светских наук в духовных школах и «обращение к братьям-мусульманам, живущим в разных частях земного шара» [4, С.134].

На съезде от имени мусульман СССР в лице Всероссийского съезда мусульманского духовенства было составлено постановление о халифате и телеграмма Великому национальному собранию Турции. Участники съезда приветствовали отделение халифата от султана и избрание новым халифом Абдул Меджида II [5, С. 55]. 14 июня 1923 г. во время пребывания И. Тарпи в г. Уфе НКВД Крыма уведомляет НУРДМК об аннулировании устава, на основании Постановления СНК Крыма от 29.05.1923 протокол № 51 [2, д.823, л.13]. После возвращения в Крым Ибраим Тарпи направляется в Москву для решения этого вопроса.

В книге «Ислам и государство» Р. Набиев приводит содержание письма И. Тарпи на имя Ленина от 12.07.1923 г. От имени мусульман Крыма муфтий просил: построенные на средства местных мусульман здания со всем инвентарем возратить; крымские вакуфы поставить в такое же правовое положение, в каком они находятся в Туркестане; все религиозные книги и библиотеки должны быть переданы в распоряжение Крымского Духовного управления мусульман; сбор добровольных пожертвований на религиозные нужды, проводимый в пределах закона, не должен встречать препятствий; в местной печати дать возможность публиковать информации Духовного управления мусульман;

веры в бога и посещений мечетей учителями не должны быть причиной их увольнения и поражения гражданских прав» [6, С.80]. Заявление с такими же просьбами было подано в КрымЦИК [1, д.5, л.6–7].

В целом в удовлетворении большинства просьб было отказано, до «общего решения религиозных вопросов СССР». Но было разрешено сохранить в действии Положение, утвержденное НКВД Крыма. Ибраим Тарпи 19 июля 1923 года предоставил в Админотдел копию отношения ЦОП ВЦИКа от 13.07.1923 г., в котором до выработки общего положения Президиум ВЦИКа в лице М. Калинина предлагает сохранить в действии Положение, утвержденное НКВД Крыма 5 февраля 1923 года [2, д.823, л. 49–50].

С решением вопроса о сохранении Положения в 1923 г. в действии, Ибраим Тарпи 16 августа обращается в КрымЦИК с заявлением для ознакомления мусульманских общин с постановлениями Всероссийского съезда в Уфе [2, д.823, л. 55]. 30 августа 1923 НУРДМК получило от главного управления милиции Крымской ССР разрешение для проведения 28 собраний по всему Крыму [2, д.823, л. 58].

На II съезде мусульман Крыма, который прошел в помещении мечети прихода «Аджи-Курти маале» 1–4 сентября 1924 г., был заслушан доклад о деятельности управления за прошедший год, доклад И. Тарпи о поездке в Уфу. После этого был постановительно зачитан и принят новый устав НУРДМК [7]. Новое Положение было составлено по аналогии с Уставом Центрального Духовного управления мусульман РСФСР, который был принят в июне 1923 на Всероссийском съезде мусульманского духовенства [2, д.3, л. 1–3].

Проанализировав «Устав ЦДУМ» и «Положение НУРДМК», мы обнаружили, что они состоят из равного количества пунктов (23 пункта) и разделов (6 разделов). Есть различия в названиях разделов, однако последовательность их расположения идентична. Структура религиозной организации также схожа. Сравнив функции духовных учреждений мусульман, можно сделать вывод, что в РСФСР, что в Крымской АССР они выполняли одинаковые функции.

Нужно отметить, что источники средств, на которые содержались духовные управления, отличаются. ЦДУМ должно было содержаться за счет вакуфных и других добровольных пожертвований. В то время как денежные средства НУРДМК, с учетом конфискаций советской властью всего вакуфного имущества, формировалось в этот период только за счет добровольных пожертвований, что, естественно, существенным образом снизило возможности управления [2, д.403, л.10].

В «Положение НУРДМК 1923 г.» было

перечислено только четыре религиозных органа, в новом Уставе 1924 года, добавляется Совет Улемов, который должен был состоять из 24 лиц. О необходимости самостоятельного совета говорил на третьем съезде Сеит Мурад Велиуллы «ввиду удаленности Уфы и большого количества проблемных вопросов» [2, д.823, л. 170]. Несмотря на то, что решение о создании Совета Улемов было принято еще на втором Всекрымском съезде мусульман, к началу работы третьего съезда его так и не удалось создать. На II съезде произошли изменения и в руководстве. Вместо И. Тарпи НУРДМК возглавил Муслихидин аджи Халил. Обновлению подлежал и список членов народного управления. Секретариат НУРДМК возглавил Хабиб Эшреф Караманзаде. Для того, чтобы улучшить подчинение районных управлений центральному, штат центрального управления был расширен от 5 человек до 9. Принято решение начать издавать журнал, призванный стать руководством для духовенства. Журнал получил название «Асрий мусульманлык» [7]. Всего с 1924 по 1927 г. было издано 16 номеров, в которых было опубликовано около 160 материалов.

Новый Устав НУРДМК был утвержден 3 октября 1924 г. ЦАУ Крыма в соответствии с постановлением ВЦИКа от 03.08.1922 г. Однако в течение следующего года вплоть до следующего съезда продолжались переговоры между местными властями и членами управления по изменению некоторых пунктов.

На третьем съезде (1–6 декабря 1925 г.) в помещениях мечети «Аджи-курти» Симферополе прибывших на съезд представителей ознакомили с измененными пунктами. В соответствии, с которыми управление должно было состоять из 11 лиц (вместо 9): муфтия, его заместителя, казначея и 8 районных уполномоченных, а Совет Улемов не из 24 лиц, а только из 5. Были переформулированы пункты, касающиеся выдачи фетв, справок, преподавания религии и религиозных пожертвований [2, д.823, л.167–181]. В своем докладе муфтий мусульман Крыма Муслихидин аджи Халил много внимания уделил проделанной работе, доложил об организации приходских попечительств, о перерегистрации религиозных служителей Крыма, рассказал об обращениях к правительству с заявлениями относительно взимания налогов с религиозных служителей, с мечетей, относительно закрытия

мечетей, относительно лишения религиозных служителей земли и мн. др.

Во время съезда были рассмотрены вопросы организации религиозных курсов, Совета Улемов, проблемы религиозного обучения, доклад о журнале «Асрий мусульманлык» и др. [2, д.823, л. 167–181].

Для решения текущих вопросов президиум НУРДМК запланировал на 3–4 ноября 1928 г. проведение очередного, IV Всекрымского съезда мусульман. Предполагалось подвести итоги деятельности за последние 3 года, необходимо было провести выборы нового состава духовного управления, обсудить вопросы финансового состояния. Однако ему не суждено было состояться. В конце 1928 года НУРДМК фактически прекратило свое существование, в связи с тяжелейшим материальным положением.

Выводы. Изучение деятельности Всекрымских съездов мусульман позволило сделать следующие выводы, что именно они играли важную роль в развитии органов мусульманского религиозного управления в Крымской АССР. В истории развития органов мусульманского религиозного управления в Крымской АССР можно выделить три этапа: 1922 – 1923 гг. – период становления и юридического оформления; 1923 – 1925 гг. – совершенствование организационной структуры управления; 1925–1928 гг. – завершение работы и ликвидация. Несмотря на независимость от ЦДУМ, мусульмане Крыма рассматривали его как высшую мусульманскую организацию в государстве. С 1923 г. деятельность Народного управления была тесно сопряжена с деятельностью Центрального духовного управления мусульман, организационная структура ЦДУМ стала прообразом религиозной структуры мусульман Крымской АССР в данный период.

Время проведения съездов мусульман соответствовало первому этапу строительства государственно-конфессиональных отношений в регионе. Для него было характерно широкое сотрудничество укрепляющейся власти и части духовенства, что значительно отличалось от общей линии конфессиональной политики в государстве. Сотрудничество это выражалось в деятельности съездов мусульманского духовенства и верующих, активности со стороны прогрессистов (представленных наиболее молодой частью духовенства).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственный архив в Автономной Республике Крым (ГААРК), – ф. Р-1518, оп. 1.
2. ГААРК, ф. Р-663, оп. 10.
3. Ганкевич В. Ю. Органы духовного управления мусульман Советского Крыма (1920-е гг.) / В. Ю. Ганкевич, З. З. Хайретдинова // Ислам в Крыму : очерки истории функционирования мусульманских институтов / Е. В. Бойцова, В. Ю. Ганкевич, Э. С. Муратова и др. – Симферополь : Элинь, 2009. – С. 272–327.
4. Юнусова А.Б. Ислам в Башкортостане / А.Б. Юнусова // Ислам в Башкортостане. – Уфа : Уфимский полиграфкомбинат, 1999. – 352с.

5. Ислам и советское государство (1917–1936): Сб. док. / сост. Д. Ю. Арапов. – М. : изд. дом Марджани, 2010. Вып 2. – 208 с.
6. Набиев Р.А. Ислам и государство: культурно-историческая эволюция мусульманской религии на Европейском Востоке / Р.А. Набиев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 2002. – 244 с.
7. Къырым мусульманлары экинжи диний ичтимайи // Асрий мусульманлыкъ. – 1924. – № 1. – С. 22–30.

Статья поступила в редакцию 13.09.2013

REFERENCES:

1. Gosudarstvennyj arhiv v Avtonomnoj Respublike Krym [The State Archives in the Autonomous Republic of the Crimea] (GAARK), – f. R-1518, op. 1.
2. GAARK, f. R-663, op. 10.
3. Gankevich V. Ju. Organy duhovnogo upravlenija musul'man Sovetskogo Kryma (The Spiritual Directorate of Muslims in the Soviet Crimea). Islam v Krymu : ocherki istorii funkcionirovaniya musul'manskih institutov (Islam in Crimea: Essays on the History of Muslim Institutions). Simferopol' : *El'ninjo*, 2009. pp. 272–327.
4. Junusova A.B. Islam v Bashkortostane (Islam in Bashkortostan). Ufa: *Ufimskij poligrafkombinat*, 1999. 352 p.
5. Islam i sovetskoe gosudarstvo (Islam and the Soviet State) (1917–1936): Sb. dok. M. : izd. dom Mardzhani, 2010. Vol 2. 208 p.
6. Nabiev R.A. Islam i gosudarstvo: kul'turno-istoricheskaja evolucija musul'manskoj religii na Evropejskom Vostoke (Islam and the State: the cultural and historical evolution of the Muslim religion in the European East) Kazan': *Izd-vo Kazanskogo universiteta*, 2002. 244p.
7. Kyrym musul'manlary ekindzhi dinij ichtimaji (The second congress of the Crimean Muslims). *Asrij musul'manlyk*. 1924. №. 1. pp. 22–30.

Хайрулдинова Эльмаз Мухиддиновна – аспирант
Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского
Адрес: 95000, г. Симферополь, пр. Вернадского, 4
E-mail: elmaz88@mail.ru

Khayruddinova Elmaz Mukhiddinovna – postgraduate
Taurida national V.I. Vernadsky university
Address: 4, Academician Vernadsky Ave., Simferopol, 95007
E-mail: elmaz88@mail.ru

УДК [94 (420) «1865/1936» + 929 Кіплінг]

Твори Редьярда Кіплінга як історичні джерела з трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби

О.В. ФОМИНА
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Авторське резюме

У статті проаналізовано змістовну складову творів Редьярда Кіплінга та охарактеризовано їх як джерела з вивчення трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби, еволюцію поглядів Кіплінга на питання реформування англійського правління в залежних територіях. Доведено, що твори Редьярда Кіплінга є важливими історичними джерелами з дослідження передумов, причин і наслідків політичних змін у системі управління Британської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. За допомогою своїх творів він на рівні свідомості формував у співвітчизників уяву про специфічну систему взаємовідносин між ними і корінним населенням територій, що входили до складу Британської імперії. Цим Кіплінг, як ніхто інший, сприяв становленню англійської імперської моделі.

Ключові слова: Редьярд Кіплінг, Велика Британія, Індія, ідея імперії, колоніальна експансія, імперіалізм.

Works by Rudyard Kipling as historical sources of transformation the idea of the Empire in British society in the late Victorian era

О.В. FOMINA
Luhansk Taras Shevchenko national university, Luhansk, Ukraine
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Abstract

In the article is researched the content component works by Rudyard Kipling. It is characterized them
© О.В. Фомина, 2013

as a source for the study of transformation the idea of the Empire in British society in the late Victorian era. Evolution of Kipling's views on the reform of the British rule in the dependent territories is analyzed too. It is proved that Rudyard Kipling's works are important historical sources of the study conditions, causes and consequences of political changes in the system of the British Empire in the late nineteenth – early twentieth century. Through his works, he formed the consciousness level of compatriots idea of a specific system of relations between indigenous peoples and territories that were part of the British Empire. In result Kipling, like anyone else, contributed to the formation of British imperial model.

Key words: Rudyard Kipling, Great Britain, India, the idea of empire, colonial expansion, imperialism.

Постановка проблеми. Дослідницький концепт «історія людини - історія країни» є одним з найважливіших і водночас найскладніших складових науково-теоретичної парадигми про вплив особистості на хід історії, що дозволяє вивчити історію країни (імперії, міста, села тощо) крізь призму життя конкретної людини і навпаки. Такий підхід дає змогу не тільки визначити вплив особистості на історію (в принципі цей підхід є традиційним напрямом розвідок для історичної науки), але також дослідити яким чином ті чи інші зовнішньополітичні та внутрішньополітичні процеси в державі відбилися на життєвому шляху пересічного громадянина, житті звичайної сім'ї. Тим більше по-науковому цікаво та важливо простежити життєвий шлях і творчість такої відомої людини, як Редьярд Кіплінг, який з пересічного англо-індійського школяра з поганим зором виріс у «залізного Редді», письменника із світовим ім'ям і політика із бездоганною імперською репутацією, чії ідеї та далекоглядні плани на побудову Pax Britannica для багатьох британців у кінці XIX - на початку XX століть стали прозрінням на стан речей у колоніях, а вірш «Тягар білих» перетворився на символ віри для будівників імперії, «над якою ніколи не заходить сонце».

Аналіз досліджень і публікацій. Разом з тим, в Україні немає жодної роботи, яка була б присвячена дослідженню ідеї імперії Р. Кіплінга. У радянській історіографії та навіть сучасній історіографії не набагато краще: лише невеличкі статті у словниках і довідниках, книгах з історії англійської літератури (Г.В. Анікін, Н.Я. Д'яконова, Н.П. Михальська, Т.Л. Мотильова, М.В. Урнов та інші), які в основному мають довідково-біографічний характер [1, с. 355-360; 2, с. 521-522; 6, с. 256-279; 7, с. 311-323]. У британській історіографії праця, присвячених постаті Р. Кіплінга, звісно, значно більше, але їх автори (К. Ейміс, Д. Фарнє, Р. Грін, В. Мур-Гілберт, А. Сандісон, М. Сеймур-Сміт, А. Уілсон та інші), зосередившись на дослідженні історії життя і творчості Кіплінга, залишили практично без уваги феномен англо-індійця в його імперській ідеології [8; 9; 10; 11; 18; 19; 20; 21]. Крім того, в СРСР та у країнах колишньої Британській імперії і навіть у самій Великій Британії довгий час його безапеляційно вважали «ідеологом колонізаторів», «співачом британського імперіалізму» і лише у другій половині XX століття історики та літе-

ратори почали замислюватися над необхідністю досягнути дійсну глибину «світу Кіплінга». Однак зазначений вище аспект так і не було розкрито, оскільки історики таке завдання не поставили, а літераторів зацікавив (з точки зору історії розвитку культурних зв'язків між Заходом та Сходом у Новий час) невизнаний їхніми попередниками неоромантизм англійського письменника. І, що є показовим, усі міркування автори висловлювали лише у передмові та вступі до перевидань його творів. Їх основний зміст зводився до думки, висловленої відомим радянським фахівцем з культури країн Західної Європи та Північної Америки Л. Є. Кертманом: «Так, Кіплінг - великий національний поет, так, у його творчості є певні елементи демократизму, але це творчість расиста і джінгоїста» [3, с. 204].

Однак про те, що інтерес до історії життя і творчості Кіплінга, його впливу на формування імперської ідеології не згас і на початку XXI століття підтверджує видання у 2006 році книги відомого англійського публіциста, фахівця з історії та теорії міжнародних відносин на Сході Пітера Хопкірка «У пошуках Кіма. Досліджуючи Велику гру Кіплінга», яка дозволяє краще зрозуміти політичний підтекст відомого роману «Кім» [11].

Мета дослідження - проаналізувати змістовну складову творів Редьярда Кіплінга та охарактеризувати їх як джерела з вивчення трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби, еволюцію поглядів Кіплінга на питання реформування англійського правління в залежних територіях.

Виклад основного матеріалу. Кіплінг почав творчий шлях письменника і поета ще юнаком і до кінця життя продовжував писати. Перша збірка оповідань «Прості оповідання з гір» була видана в Калькутті у 1888 році. До неї автор включив сорок оповідань, більшість з яких раніше були надруковані у газеті м. Лахора (провінція Пенджаб) «Сівіл енд мілітері газетт» (виданні, в якому він працював репортером і заступником головного редактора одночасно). До речі, одразу слід відзначити, що історія публікацій творів Кіплінга вкрай заплутана. Як правило, письменник спочатку друкував їх у різноманітних газетах і журналах (Індії, Великої Британії, США), а потім включав у збірки, склад яких при багаторазових перевиданнях не завжди залишався незмінним.

І в цьому ж 1888-му в Аллахабаді (столиці Пенджабу) Кіплінг випустив у світ перший збірник (другий по загальному рахунку) «солдатських» новел з постійним набором головних діючих героїв: лондонцем Ортерісом, йоркширцем Ліройдом і ірландцем Малвені. При подальших перевиданнях у Великій Британії та США склад збірки було розширено та включено інші оповідання того ж циклу, зокрема «Три мушкетери», «Донька полка», «Безумство рядового Ортеріса», «На варті», які спочатку були включені у «Прості оповідання з гір» [17].

Окрім цього, знову ж таки у 1888 році і в Аллахабаді, Р. Кіплінг випустив ще кілька збірок: «Рікша-привид», який включив у себе чотири ранні фантастичні оповідання (серед них найбільше відомий «Незвичайна прогулянка Морроубі Джукса»), «Віі-Віллі-Вінкі», який складався усього з двох оповідань для дітей (головний з них «Ме-е, паршива вівця» має автобіографічний характер), збірка «Чорне і біле» була складена з шести оповідань про життя індусів («У повін» та інші) [14; 17].

У 1890 році у Лондоні вже овіяний славою він усього за півроку пише автобіографічний роман «Світ погас», який, проте, не мав великого успіху [5]. І Кіплінг через це знов повертається до свого улюбленого жанру твору - оповідання. Вже наступного 1891-го року у Лондоні публікується нова збірка оповідань «Життя дає фору». До неї увійшло двадцять сім оповідань, правда, деякі з них вже були надруковані раніше в інших збірниках. Проте такі нові оповідання, як «Через вогонь», «Місто страшної ночі», «Джорджи-порджи», «Без благословення церкви», «Кінець шляху», «Повернення імрея», «Моті-гадж бунтівник», «Бімі» знов повернули Кіплінгу славу талановитого літератора [14].

Однак справжнє визнання прийшло після публікації у Лондоні у 1894-му і 1895-му роках відповідно першої і другої «Книги джунглів» [16]. Усього в обидві збірки увійшло п'ятнадцять оповідань (з них вісім про Мауглі) і стільки ж віршів, які стали своєрідними «прологами» (або «посиланнями») до кожної новели. Серед оповідань, що не торкаються пригод Мауглі, але увійшли до збірок, слід виділити «Білий котик» (події розгортаються на території, яка історично зв'язана з Росією. - О.Ф.) і «Чудо Пуран Бхагата» (кіплінгівський варіант пригод однойменного героя багатьох пенджабських легенд, який вшановувався як святий. - О.Ф.).

Через три роки, у 1898 році і також у Лондоні, виходить збірник «Труди дня», в якому найцікавішим і найбагатшим по місткості історичного матеріалу для дослідника стала новела «Будівники моста». Інша збірка «Шляхи і відкриття» містить ще одне автобіографічне оповідання. Новела «Вони» мала для Кіплінга глибоке особисте значення, оскільки у 1899

році через важку хворобу померла його улюблена донька Жозефіна. За словами батька письменника Дж. Локвуд, після смерті дитини він «розповідав матері, що бачить дівчинку кожного разу, коли відкриваються двері або пусте місце за столом, що вона виходить до нього із кожного тінистого куточка у саду, виходить сяюча і розриває його душу на дрібні частини» [14]. Ще одна новела «Місіс Батерст» з цієї ж збірки містить відомості також автобіографічні, але пов'язані не з сім'єю, а з подіями англо-бурської війни 1899-1902 років.

Іншим важливим напрямком творчості Кіплінга поряд з новелами були вірші і балади, у яких також міститься величезний завуальований і замаскований, нібито навмисно прихований від стороннього ока, пласт матеріалу з історії Британської імперії у вікторіанську епоху й «ідеї імперії» і відомості про життя самого їх автора.

Більшість віршів, як і оповідання, спочатку публікувались у різноманітних журналах і газетах, а потім згодом зібрані виходили у вигляді поетичних збірок. Найпершою стала збірка «Департаментські пісеньки», яка побачила світ 1886 року в Індії і по праву вважається найбільш раннім виданим зібранням творів поета. Через шість років, у 1892-му, вже після визнання і тріумфу, публікується збірка «Казармені балади та інші вірші». Ще через чотири роки гучний успіх має зібрання «Сім морів», більшість віршів якого було написано під час подорожей Кіплінга протягом 1894-1895 років. У 1903 році, після закінчення англо-бурської війни, у світ виходить двотомна збірка віршів «П'ять народів» [15]. Проте усі збірки були розрізнені, не завжди логічно продовжували одна одну та не мали якоїсь одної тематики. Повне зібрання віршів видавалось двічі ще за життя самого автора, у 1919 і 1927 роках [17].

Окремо слід зупинитися на «солдатських» баладах Кіплінга, які були виокремлені ним в особливі цикли: «Казармені балади» в однойменному вищезгаданому збірнику віршів (1892) і в книзі «Сім морів» (1896), а також «Солдатські пісні» у збірці «П'ять народів» (1903) [15]. Ще два цикли віршів і балад про першу світову війну «Епітафії» і «Гефеїманський сад» були повністю опубліковані у 1919 році у першому загальному зібранні поезії «Проміжок» [14]. У цих творах більшість героїв звичайні Томмі Аткинси (у XIX сторіччі широко розповсюджене прізвище англійських солдат. - О.Ф.), на чийх плечах і штиках розширювалася та трималася Британська імперія. У римованих рядках при достеменному порівняльно-історичному аналізі можна знайти досить багато інформації з історії «імперії, над якою ніколи не заходить

сонце», ідеологічні підвалини її створення, розширення і необхідності існування як такої. Такі вірші й балади як: «Вдова із Віндзора» (широко розповсюджене прізвисько королеви Вікторії (1819-1901), яка правила з 1837 року і стала вдовою у 1861 році. - О.Ф.), «Томмі», «Служба королеви», «Пушкарі», «Свято у вдови», «Джентльмен у драгунах», «Брид на річці Кабул», «Фуззі-Вузззі» (назва суданських експедиційних сил. - О.Ф.), «Денні Дівер», «Маршем до моря», «Мандалай», «Шилінг у день», «Марш «хижацьких птахів» (назва військ закордонної служби. - О.Ф.), «Сапери» (королівські інженери. - О.Ф.), «Солдат і матрос заодно» (королівська морська піхота. - О.Ф.), «Холерний табір», «Пил» та багато інших здобули справжнє визнання у багатьох поколіннях військових усіх рангів.

Окреме місце у поезії Кіплінга посідають вірші з прозаїчних книг: роману «Світло погасло», першого та другого творів «Книга джунглів», збірок оповідань і казок «Багато помислів» (1893), «Просто казки» (1902), «Павук з Пукського пагорба» (1906), «Дія і протидія» (1909), «Нагороди та чудеса» (1910), а також з дитячої «Історії Англії», написаної Кіплінгом разом з Ч. Глетчером (1911). Винятком є тематично близькі до інших віршів «Норманн сакс» і «Майстер» зі збірника «Проміжок» і надрукований вже після смерті поета «Семюел Пепсі». Поетичний заповіт Кіплінга вірш «Прохання» завершив пізніше зібрання усіх віршів, яке побачило світ у 1933 році [14].

Проте Кіплінг був не лише талановитим новелістом і поетом. Його перу належить роман, який по праву можна вважати однією з перлин світової історичної літератури. Твір став беззаперечним доказом того, що Кіплінг-політик і Кіплінг-письменник - це зовсім різні люди. У час, коли Кіплінг підтримував англо-бурську війну, її прихильники чекали від нього великого твору, присвяченого цим подіям, але так нічого і не з'явилось. Більше того, він навіть не був задуманий. Декілька віршів - от і весь підсумок від уражень тих часів (найбільш відоме «Неуважний злидар» та інші). Кіплінг, перебуваючи, образно кажучи, тілом під час війни у Південній Африці, духом і в думках цілком знаходився в Індії. Про неї і був написаний у 1900 році головний роман його життя «Кім» (до цього вже були «Світло погасло», «Наулаху», «Відважні мореплавці») [5; 14].

«Кім» - історія сироти, сина солдата-ірландця, який служив в індійській армії. Кім - нібито втілення, якщо так можна сказати, усієї безлічі обличчя Індії. У нього від народження вміння розуміти людей. Опинившись у полі зору англійської розвідки, він назавжди залишається в її рядах і поринає у вир Великої гри.

Аналізуючи роботи Р. Кіплінга як історичні джерела, слід більш детально

зупинитися на його книзі нарисів «Від моря до моря», опублікованої у 1899 році [4]. На відміну від усіх інших у цьому творі головний герой сам Кіплінг, без завуальованості і прихованості. Він відверто виставляє на суд читача свої власні враження від подорожі Індією, Бirmoю, Сінгапуром, Китаєм, Гонконгом, Японією, США. Кіплінг відправився у подорож з конкретною метою - побачити на власні очі східні країни, Японію, а потім і Сполучені Штати, щоб зрозуміти уклад, світосприйняття, культуру цих народів і головне - ступінь їх життєздатності. Окрім дуже цікавих і важливих спостережень, думок і вражень від побаченого, якими щиро ділиться Кіплінг з читачами, він також висловлює багато думок, що віддзеркалюють його власний внутрішній світ і світосприйняття, розуміння епохи і місця, де йому довелося жити. Р. Кіплінг відверто пише, що англійці і англо-індійці - різні люди. Більше того, він з неприхованою гордістю заявляє: «Англо-індійці - це нація, а Індія - для нас Батьківщина» [4, с. 193-255]. Ще більш гучно і діалектично звучить інше його висловлювання, що англійці - не патріоти і в той же час: «Ми великий народ і дуже сильні, але створюємо імперію ціною невинуватих втрат» [4, с. 174-304].

З неменшою прямоотою Кіплінг пише і про британську зовнішню політику: «Всі мають країни для поправлення. У Франції є Німеччина, у нас - Росія» [4, с. 294]. Проте найбільше враження на нього справили США. Він постійно порівнює Сполучені Штати і Велику Британію, Старий і Новий світи.

На сторінках «Від моря до моря» він робить кілька дуже цікавих пророцтв. Кіплінг попереджає, що велика війна в Європі вигідна виключно Вашингтону - «демократії монополій», для якої Старий світ є дуже ємким ринком [4, с. 246-247]. Дивлячись у далеке майбутнє іншої країни, розташованої на протилежній частині земної кулі, він застерігає, що Японія, скоріш за все, стане придатком США (якщо, за Кіплінгом, не налагодить більш тісних економічних співробітництва з Великою Британією. - О.Ф.) [4, с. 198-199]. Така позиція автора, сміливість поглядів і висловлювань, готовність поділитися потаємним зробили книгу нарисів «Від моря до моря» справжнім бестселером і в прямому, і в переносному сенсі цього слова.

Висновки. Таким чином, дослідження показало, що твори Кіплінга є дуже багатими, практично недослідженими джерелами з всевітньої історії. Зокрема, історії британської політики в Індії, ідеї імперії, історії Індії і англо-індійського суспільства (тут швидше буде назвати твори, де про це не йдеться, ніж перелічувати всі інші: «Світлопогасло», «Наулаху», «Ме-е, паршива вівця»). У таких творах, як

«Балада про царський жарт», «Мирова з ведмедем» і «Кім», що називається, чорним по білому написано про англо-російське суперництво на Середньому Сході, так звану «російську загрозу Індії» і Велику гру в цілому.

У понятійному апараті дослідників всесвітньої історії назавжди залишилися такі кіплінгівські вирази, як «Велика гра» (з роману «Кім»), «на схід від Суєца» (з вірша «Мандалай»), «тягар білих» (з однойменного поетичного твору), «закон джунглів» (з оповідання «Мауглі»), «О, Захід є Захід, Схід є Схід, і з місця вони не зійдуть, ... але Заходу нема і Сходу нема, ... якщо сильний з сильним обличчям до обличчя на краю Землі стають?» («Балада про Схід і Захід») та багато інших.

Загальну ж кількість цитат, які були

взяті істориками, літераторами, політиками як англійськими, так і іноземними на озброєння, використані зі своїх творів неможливо підрахувати. Єдине, що можна без сумніву стверджувати, - всі діячі (навіть ідеологічні супротивники і політичні опоненти, літературні критики) з повагою ставилися і ставляться до Кіплінга і свідомо роблять такі посилання, з гордістю демонструючи свою обізнаність з його творчістю. Отже, всебічний глибокий аналіз його творів дозволив простежити погляди Кіплінга на «ідею Імперії» від часу формування до періоду встановлення його самосвідомістю певних ідеологічних засад і поступової зміни їх змістовної частини, особливо у питанні ціннісних орієнтирів розширення і зміцнення Британської імперії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аникин Г. В., Михальская Н. П. История английской литературы: учебное пособие [для вузов] [Текст] / Г. В. Аникин, Н. П. Михальская. - М.: Высшая школа, 1975. - 528 с.
2. Дьяконова Н. Я. Киплинг [Текст] / Н. Я. Дьяконова // Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. / Гл. ред. А. А. Сурков - М.: Сов. Энцикл., 1966. - Т. 3: Иаков - Лакснесс. - С. 521-522.
3. Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки 1870-1917: учебное пособие [для вузов] [Текст] / Л. Е. Кертман. - М.: Высшая школа, 1987. - 304 с.
4. Киплинг Р. От моря до моря [Текст] / Р. Киплинг // Киплинг Р. Немного о себе [Текст] [Пер. с англ. Д. Вознякевич, В. Кондраков, Н. Димичевский / Предисл. и сост. А. Николаевская]. - М.: Ладомир, 2003. - С.131-414.
5. Киплинг Р. Свет погас. Смелые мореплаватели. Три солдата [Текст] / Р. Киплинг / [Вступ. ст. Г. Троицкой]. - М.: Крон-Пресс, 1992. - 453 с.
6. Мотылева Т. Л. Киплинг [Текст] / Т. Л. Мотылева // История английской литературы: в 3 т. [Ин-т мир. лит-ры им. А. М. Горького АН СССР]. - М.: Изд-во АН СССР, 1958. - Т. 3. - С. 256 -279.
7. Урнов М. В. Редьярд Киплинг [Текст] // Урнов М. В. На рубеже веков: Очерки английской литературы (конец XIX - начало XX в.). - М.: Наука, 1970. - С. 311-323.
8. Amis K. Rudyard Kipling and his world [Text] / K. Amis. - L.: Thames & Hudson, 1975. - 128 p.
9. Farnie D. East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854-1956 [Text] / D. Farnie. - Oxford: Clarendon Press, 1969. - 860 p.
10. Green R. Kipling and the children [Text] / Green R. - L.: Louis Press, 1965. - 240 p.
11. Hopkirk P. Quest for Kim. In search of Kipling's Great Game [Text] / Hopkirk P. - L.: John Murray, 2006. - 288 p.
12. Kipling R. Actions and reactions [Text] / R. Kipling. - L.: Macmillan & Co Ltd, 1909. - 301 p.
13. Kipling R. Actions and reactions: In 2 vols. [Text] / R. Kipling. - L.: Macmillan & Co Ltd, 1915.
14. Kiplingiana [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://www.kipling.org.uk/kip_fra.htm - Назва з екрана
15. Kipling R. The Five nations: In 2 vols. [Text] / R. Kipling. - L.: Macmillan & Co Ltd, 1904.
16. Kipling R. The Jungle book [Text] / R. Kipling. - L. Macmillan & Co Ltd, 1955. - 279 p.
17. Kipling R. The writings in prose and verse: In 31 vols. [Text] / R. Kipling. - N. Y.: Charles Scribner's Sons, 1910 - 1926.
18. Moore-Gilbert B. Kipling and Orientalism [Text] / R. Kipling. - L.: Palgrave Macmillan. - 228 p.
19. Sandison A. The Wheel of Empire. A study of the Imperial Idea in Some Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Fiction [Text] / A. Sandison. - N. Y.: St. Martin's, 1967. - 224 p.
20. Seymour-Smith M. Rudyard Kipling [Text] / M. Seymour-Smith. - L.: Macdonald, 1989. - 373 p.
21. Wilson A. The Strange Ride of Rudyard Kipling [Text] / A. Wilson. - N. Y.: Viking press, 1978. - 370 p.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013

REFERENCES:

1. Anikin, G. V., Mikhalskaya, N. P. Istoriya anglijskoj literatury: uchebnoe posobie [dlya vuzov] (History of English Literature: a training manual [for universities]). Moscow: Vysshaya shkola, 1975. 528 p.
2. Dyakonova, N. Ya. Kipling (Kipling). Moscow: Sov. Encyc., 1966, vol. 3: James - Laxness, pp. 521-522.
3. Kertman, L. E. Istoriya kultury stran Evropy i Ameriki 1870-1917: uchebnoe posobie [dlya vuzov] (The Cultural History of Europe and America 1870-1917: a training manual [for universities]) Moscow: Vysshaya shkola, 1987. 304 p.

4. *Kipling, R. Ot morya do morya (From Sea to Sea) // Kipling R. Nemnogo o sebe (Something of Myself) Moscow: Ladomir, 2003. pp. 131-414.*
5. *Kipling, R. Svet pogas. Smelye moreplavately. Tri soldata (The Light that Failed. Captain's Courageous. Soldiers Three) Moscow: Kron-Press, 1992. 453 p.*
6. *Motyleva, T. L. Kipling (Kipling) // Istoriya anglijskoj literatury (The History of English Literature): in 3 vols. Moscow: Izd-vo AN SSSR, 1958. vol. 3. pp. 256-279.*
7. *Urnov, M. V. Rudyard Kipling (Rudyard Kipling) // Urnov M. V. Na rubezhe vekov: Oчерки anglijskoj literatury (konec XIX - nachalo XX v.) (At the turn of the century: Essays in English Literature (late XIX - early XX century.)). Moscow: Nauka, 1970. pp. 311-323.*
8. *Amis, K. Rudyard Kipling and his world. L.: Thames & Hudson, 1975. 128 p.*
9. *Farnie, D. East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854-1956. Oxford: Clarendon Press, 1969. 860p.*
10. *Green, R. Kipling and the children. L.: Louis Press, 1965. 240 p.*
11. *Hopkirk, P. Quest for Kim. In search of Kipling's Great Game L.: John Murray, 2006. 288 p.*
12. *Kipling, R. Actions and reactions. L.: Macmillan & Co Ltd, 1909. - 301 p.*
13. *Kipling, R. Actions and reactions: In 2 vols. L.: Macmillan & Co Ltd, 1915.*
14. *Kiplingiana. Regime to access: http://www.kipling.org.uk/kip_fra.htm*
15. *Kipling, R. The Five nations: In 2 vols. L.: Macmillan & Co Ltd, 1904.*
16. *Kipling, R. The Jungle book. L. Macmillan & Co Ltd, 1955. 279 p.*
17. *Kipling, R. The writings in prose and verse: In 31 vols. N.Y.: Charles Scribner's Sons, 1910-1926.*
18. *Moore-Gilbert, B. Kipling and Orientalism L.: Palgrave Macmillan. 228 p.*
19. *Sandison A. The Wheel of Empire. A study of the Imperial Idea in Some Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Fiction. N. Y.: St. Martin's, 1967. 224 p.*
20. *Seymour-Smith, M. Rudyard Kipling. L.: Macdonald, 1989. 373 p.*
21. *Wilson, A. The Strange Ride of Rudyard Kipling. - N.Y.: Viking press, 1978. 370 p.*

Фоміна Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Fomina Olena Volodymyrivna – PhD in history, associate professor
Luhansk Taras Shevchenko national university
Address: 2, Oboronna Str., Luhansk, 91011
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

УДК 94(569.4) «70/638»

Легенда «Элеазар Священник» на монетах восстания Бар-Кохбы: к вопросу о роли священников и мудрецов в восстании

Е.С. БОРИСЕНКО

Донецкий национальный университет, г. Донецк, Украина, E-mail: wallenberge@yahoo.com

Авторское резюме

Статья посвящена проблемам религиозной составляющей в восстании Бар-Кохбы. Проанализированы надписи на монетах восстания, посвященные некоему «Элеазару священнику», так как монеты являются наиболее весомым источником в нашем исследовании. Были проведены поиски личности «Элеазара священника», автор провел анализ, с помощью которого мы можем говорить о конкретном человеке, скрывающемся за этим именем. Кроме выяснения личности, произведен анализ роли «Элеазара священника» и вероятности участия священнических родов в восстании.

С помощью классового анализа опровергается устоявшееся мнение многих историков о том, что движущей силой восстания были еврейские мудрецы. Напротив, результаты исследования говорят об откровенной вражде между основной массой народа и религиозными авторитетами. На основе проведенного исследования автором предлагается выделить теорию классовой борьбы, дается классическое определение классов, делается акцент на необходимости обратить внимание на социальные проблемы, как главнейших причин еврейского восстания против Римской империи с одной стороны, и местной еврейской аристократии – с другой стороны.

Ключевые слова: «ам-хаарец», «Бар-Кохба», «Иерусалимский Талмуд», «коэн», «легенда», «Мишна», «наси», «Синедрион», «таннаи», «Элеазар священник».

Legend «Eleazar the priest» on the coins of the Bar Kochba revolt: the question of the role of the priests and wise men in the uprising

YE.S. BORISENKO

Donetsk national university, Donetsk, Ukraine, E-mail: wallenberge@yahoo.com

Abstract

This paper focuses on the problems of the religious component in the Bar Kochba revolt. Analyzed the inscriptions on the coins of the uprising, there is no one dedicated to «Eleazar the priest» because the coins are the most significant source in this study. Searches for the identity «of Eleazar the priest», the author has analyzed, by means of which we can talk about a specific person hiding behind the name. In addition to verification of the identity, the analysis of the role of «Eleazar the priest» and the probability of participation in the revolt of the priests childbirth.

With the help of class analysis contradicted the conventional wisdom of many historians that the driving force of the uprising were the rabbis. On the contrary, the results say about the blatant hostility between the bulk of the people and the religious authorities. Based on research by the author proposed for the theory of the class struggle, is given by the classical definition of classes, emphasizes the need to pay attention to social problems as the main cause of the Jewish revolt against the Roman Empire on the one hand, and the local Jewish aristocracy - the other side.

Keywords: «Am-haaretz», «Bar-Kochba», «Jerusalem Talmud», «kohen», «legend», «Mishnah», «nasi», «Sanhedrin», «tannaim», «Eleazar the priest.»

Постановка проблемы. Монеты восстания Бар-Кохбы 132-135 гг. с легендами «Элеазар Священник» не перестают вызывать вопросы как у ранних, так и в современных историков. Предлагаются самые различные гипотезы и концепции. На данный момент нельзя выделить какой-либо «истинной» точки зрения по данному вопросу. Данная статья посвящена этому вопросу, с учетом уже имеющихся результатов, относительно этой проблемы. Основной проблемой является загадка реальной исторической личности, которая известна нам как «Элеазар Священник». Это имя фигурирует на монетах Бар-Кохбы первого года восстания, что говорит о важном месте Элеазара в борьбе повстанцев.

Анализ исследований и публикаций. Главный источник информации о периоде с 70-го по 132-ой год - это талмудическая литература, основной темой и задачей которой, как известно, не являлось исторически верное описание событий. Существующая историография восстания Бар-Кохбы, преимущественно, носит религиозный характер, мало уделяет внимания проблемам классовой борьбы. Отличается в этом вопросе работа Г. Александрова. На наш взгляд, эта работа не потеряла актуальности и сегодня. Особенно, если учесть необходимость изучения восстания Бар-Кохбы с позиций исторического материализма в синтезе с междисциплинарным подходом к исследованию. В целом, работа Г.Александрова является ориентиром для начала нового направления исследований относительно восстания Бар-Кохбы. Методологически важными для нас по истории восстания Бар-Кохбы являются работы российского востоковеда А. Г. Грушевого. Из зарубежных исследователей отметим Д. Годблата, М. Смолвуда и, несомненно, археолога первопроходца И. Ядина, который предоставил с помощью своих находок почву для исследований. Основная же масса исследователей, к сожалению, тяготеет к «религиозным» концепциям изучения пробле-

мы, делает акцент на религиозную ревность евреев как главный признак борьбы.

Целью исследования является поиск личности, которая стояла за именем «Элеазар Священник» на монетах первого года восстания Бар-Кохбы 132-135 гг., а также выяснение роли танаев в восстании.

Актуальность проблемы обозначается тем, что сегодня практически нет исследований, которые проводили исследования в данной области не с позиций религии, а с позиций социальной борьбы.

Изложение основного материала. Существуют десятки видов перечеканных римских серебряных динариев. Некоторые очень редкие как, например, монета с легендой: «Год 1 Избавления Израиля», где фигурирует имя «Элеазар Священник» (רִזְעֵלָא הַכֹּהֵן), а не «Шим». Монеты первого года выпущены с именем Элеазара («Элеазар ha-кохен» - Е.Б.), изображением сосуда и пальмы на одной стороне, легенды «первый год освобождения Израиля» и кисти ягод — на другой. В остальных случаях у большинства монет есть сокращенная форма имени Бар-Кохбы - «Шим» или полное название «Шимон» в венке с одной стороны и дата (год 1 или 2) или «За свободу Иерусалима» (Год 3) на оборотной стороне. А также символы, связанные с Иерусалимским храмом - пальмовая ветвь, амфоры, гроздь винограда, лиры и трубы. (см. рисунки 1,2,3 в приложении). «Очевидно этот человек был одним из руководителей восстания, хоть и не столь известным, как сам Шимон. Личность его не установлена: наиболее правдоподобной, на наш взгляд, представляется версия, что это был Элеазар бен Азария, который был из рода кознов и в то же время являлся известным мудрецом. Возможно также, что речь идет об Элеазаре из Модиина, дяде Бар-Кохбы»[12, с.197]. М.Смолвуд пытается объяснить «священническую» роль в восстании. Однако

наталкивается постоянно на проблему отсутствия существования храма в Иерусалиме. Нет храма, значит, основная задача повстанцев заключалась в его строительстве. «Согласно легенде, на монетах периода Хасмонеев было высечено имя Первосвященника, но у нас нет уверенности в том, что в то время подобное звание действительно использовалось. Еврейский закон гласит, что «царь или первосвященник могут назначаться только судом в количестве семидесяти одного человека», то есть Великим Синедрионом, заседавшим в Храме. Великий Синедрион не мог быть создан, поскольку Храма более не существовало, и поэтому назначение первосвященника не производилось. Однако подобная честь, оказанная священнику при чеканке монет, очевидно, связана с тем, что повстанцы намеревались возродить Храм и храмовые службы, а Элеазар был в то время религиозным лидером, который существовал параллельно с политическим и военным предводителем и подчинялся ему» [12, с.201]. Мы располагаем бесспорными данными, что Элеазар Священник имел прямое отношение к восстанию, играл в нем немаловажную роль. Об этом свидетельствуют монеты первого года восстания. Но утверждать, что «Элеазар был в то время религиозным лидером, который существовал параллельно с политическим и военным предводителем и подчинялся ему» [12, с.202], мы не имеем никаких оснований. Этим священником мог быть Элеазар ха-Модаи – дядя по материнской линии БарКохбы. Аргументы в пользу данного утверждения приведены в статье Альманаха российских коллекционеров [3, с.211].

Рассмотрим данные аргументы. Шимон Бар-Кохба находился в очень напряженных отношениях с таннаями, за исключением малой группы во главе с Акибой бен Йосефом, в какой-то степени поддерживающей восставших. Доказательством этому служат высказывания в Вавилонском Талмуде: «Когда же он (рабби Акиба) увидел, что он (Бар-Кохба) не обладает даром судить по чутью (т.е. определить чутьем, кто прав и кто виноват, что требовалось от мессии), он от него отказался». «Когда они (ученые) увидели, что он не умеет судить по чутью, они его убили». [2, 93b] Мы осторожно относимся к проблеме участия рабби Акибы бен Йосефа как, сколько-нибудь, идеологического лидера. Дело в том, что концепции А. Веиса, З. Франкеля и др. об исключительной роли клира в подготовке восстания Бар-Кохбы, ныне в новом варианте воскрешаемая израильскими историками (Г. Алон, Ш.Еивин, Й. Бен-Шалом), не имеет под собой никакой фактической почвы. Наоборот, многочисленные указания свидетельствуют, что большинство таннаев, современников восстания Бар-Кохбы, рассматривали власть Рима как

фатальное явление, против которого нельзя восставать, продолжая линию проримской ориентации, завещанную Иохананом бен Заккаем и его соратниками [1, с.367]. На самом деле это была удобная программа удержания народных масс от восстания, гарантирующая сохранность имущества еврейской аристократии. Эта группа таннаев, которую Г. Александров назвал «миролюбцами» [1, с.368], защищала интересы именно зажиточного класса, которому комфортно жилось при римском правлении. Относительно легенды «Элеазар Священник» наиболее вероятной, как мы указали выше, выглядит личность Элеазара ха-Модаи – дяди и наставника Бар-Кохбы. По мнению профессора Д. Флюссера, в эпоху Второго Храма имя Элеазар являлось обычным среди левитов, а имя Эльазар употреблялось в среде священников. Интересная деталь кроется в имени Элеазара ха-Модаи. «Модиим», «Модаит», «Модиит», «Модаин», «Модаим» встречаются в различных источниках [10]. Это имя указывает на происхождение из селения Модии, откуда происходила семья Хасмонеев. Бейт-Хашмонай (дом Хасмонеев) принадлежал священникам (кознам – Е.Б.) – потомкам первосвященника Аарона, в обязанность которых входило исполнение Храмовой службы. В своей статье «Ханукальный лексикон» [10] интересный аргумент предлагает израильский журналист Д. Контонер. В библейской книге Паралипоменон [4] написано о разделении священников на 24 стражи (мишмарот – Е.Б.). Каждая стража обязывалась служить в Храме две недели в году. В течение служения «храмовая стража» жила в Иерусалиме, остальное время – среди прочих колен Израиля, в своих родных городах. Д.Контонер подчеркивает принадлежность Хасмонеев к первой по счету страже Йехоярива [10]. Йехоярив был начальником первой священнической череды или стражи при царе Давиде. Во времена Эзры и Нехемии стража уступила первенствующее место страже Идайи, второй по счету после Йехоярива, но продолжала пользоваться большим авторитетом среди священников.

Таким образом, можно проследить связь от Йехоярива до Хасмонеев и Элеазара ха-Модаи. Поселок Модии получается представлял собой особый «священнический город», где проживали семьи авторитетного рода священников, находившегося, по всей видимости, в оппозиции к таннаям (мудрецам – Е.Б.). Храма не существовало, храмовые службы не проводились, священники потеряли первенство в управлении народом. Борьба между священниками (кознами) и мудрецами (таннаями), помимо канонической борьбы в религиозной сфере, была еще и борьбой за материальные выгоды, получаемые от верующих евреев и от покровителей. Нельзя при этом забывать, что основной социальной

силой в армии повстанцев были крестьяне-земледельцы и наемные работники в городах (обезземеленные крестьяне). Для этих людей генеральной линией было освобождение от гнета, наделение землей, свободное существование. Поэтому говорить о том, что священники задавали тон в восстании, было бы ошибочным.

Очень важную информацию в своих исследованиях для нашей проблемы предоставляют работы А. Опенгеймера [11, с.202] и Д. Годблата [5, с.81]. А. Опенгеймер исследует вопросы священнических черед после разрушения Иерусалимского храма и миграцию священнических семей в города Галилеи. Если священники были бы «душой» восстания Бар-Кохбы, значит, их бы постигло наказание от римских властей, после чего о судьбе священнических черед мы бы ничего не узнали. С другой стороны, мы можем говорить о части священников, поддержавших восстание. Но все-таки наиболее вероятным остается то, что священники поддержали восстание на начальном этапе, когда повстанцы осуществляли политику террора против таннаев, в которых народ видел выразителей власти римской администрации, а также зажиточных людей, которые обирали собственный народ. Затем произошел конфликт между священниками – с одной стороны, и вооруженным народом во главе с Бар-Кохбой – с другой стороны. Таким образом, легенда «Элеазар Священник» исчезает уже после первого года восстания. Относительно наличия конфликта между Бар-Кохбой и религиозными авторитетами в среде повстанцев, одна подсказка есть в талмудической литературе. Во время осады римлянами последнего оплота повстанцев Бейтара, один самаритянин, желая услужить римлянам, пробрался в крепость, возбудил подозрение Бар-Кохбы против Элеазара ха-Модаи, после чего Бар-Кохба в гневе убил его [6]. Этот эпизод Талмуда обнажает два факта. Он скрывает существующий конфликт между священниками и Бар-Кохбой, а также в лице самаритянина скрывает, на самом деле, одного из таннаев, либо священников, пытавшихся помириться с римлянами. В любом случае, налицо острый конфликт на последнем этапе восстания.

Нам известно, что Элеазар ха-Модаи (עזריאל מודאי) – это таннай второго поколения (I-II вв.). Есть доказательства, как показано выше, что Элеазар ха-Модаи имеет связь с священническим родом из Модиина. Но в талмудической литературе он, все же, таннай (мудрец) периода Явне. Значит, должен оставаться еще один вариант, кем мог быть «Элеазар Священник». У нас есть еще более радикальное решение вопроса. На самом деле «Элеазаром Священником» мог быть кто угодно из среды повстанцев. Обратимся к известным фактам Великого восстания 66-70 гг. Бюрократический характер поста первосвященника, частая смена его носителей и борьба за эту должность между семьями, во-

дившими в олигархию, привели к снижению авторитета данного института. Исходя из этого, становится понятной борьба восставших против священнической олигархии в начале Великого восстания и назначение на эту должность Фаннию (Пинхаса), сына Самуила, после того, как они захватили власть в Иерусалиме.

В строках, которые посвятил этим событиям Иосиф Флавий, проскальзывает характерное для представителя аристократии осуждение действий неграмотного простонародья. Однако он также упоминает требования этих «простых людей», которые возражали против обязательной принадлежности первосвященников к определенным семьям и передачи поста по наследству. Мятежники предлагали принцип слепого жребия при выборе первосвященника, подчеркивая принцип равенства возможностей всех в вопросах божественного делопроизводства. Они утверждали, что таков был порядок назначения первосвященников в древние времена: «Приниженность и робость народа рядом с неистовством названной партии усугублялись до того, что последняя присвоила даже себе право избрания первосвященников. Она отвергла привилегии тех фамилий, из которых по преемственности назначались первосвященники, и выбирала простых людей низкого звания для того, чтобы в них иметь сообщников своих насилий; ибо люди, достигшие высшего достоинства без всяких заслуг должны были служить послушным орудием в руках тех, которым они обязаны своим положением. Тех же, которые еще могли препятствовать им, они путем разных интриг и наущений восстановили друг против друга и затем воспользовались их взаимными распрями для своих целей... К своим злодеяниям они присовокупили еще издевательство. Они хотели именно испытать, как далеко простирается страх народа перед ними, и испробовать вместе с тем свои собственные силы - и вот они осмелились избрать первосвященников по жребию в то время, как сан этот, как мы уже заметили, переходил по наследству. Для оправдания своего дерзкого нововведения они ссылались на какой-то древний обычай и уверяли, что и в былые дни первосвященническое достоинство давалось по жребию. В сущности же это было уничтожение бесспорного закона - средство к возвышению их власти, к насильственному захвату высшего достоинства, к чему они собственно и стремились. Таким образом, они собрали одно из священнических отделений, называемое Элиахимом, и выбрали первосвященника по жребию. Случайно жребий выпал на человека, личность которого ярко осветила все безумие их затеи, на некоего Фаннию (Пинхаса), сына Самуила из деревни Афты. Против его воли они потащили его из деревни, нарядили его, точно на сцене, в чужую маску, одели его в священное облачение и наскоро посвящали его в то, что ему надлежит де-

лать. Для них это гнусное дело было шуткой и насмешкой, другие же священники обливались слезами при виде того, как осмеивается закон, и стонали над профанацией священных должностей» [8]. Мы видим, что мятежники Великого восстания 66-70 гг. видели врагов в священнических семьях. Мы также видим, что Иосиф Флавий изображает мятежников, которые насмехаются над самой процедурой назначения нового первосвященника. В этом может быть доля правды. «Простой народ» не испытывал трепета к религиозным авторитетам, они не являлись для «простого народа» вождями. Тосефта приводит случай избрания первосвященника в ходе жеребьевки, когда первосвященником стал «непосвященный» священнослужитель, который плохо разбирался в обязанностях первосвященника: «О Пинхасе из Хаваты сказано, что выпал ему жребий быть первосвященником. Пришли к нему казначеи и управляющие и увидели, что он рубит камень. Вырубленное пространство наполнили над ним золотыми монетами. Рабби Ханааня, сын Гамлиила, сказал: не каменщик он, а наш господин он, но нашли его пашущим, как сказано об Элише: двенадцать пар животных, и он в двенадцатой» [13]. Как видно в среде иудейского общества авторитет религиозных предписаний не всегда воспринимался с «богобоязненным трепетом». В канун революционных потрясений евреям не было чуждым антирелигиозное или оппозиционно-религиозное мировоззрение.

Избрание первосвященником простого земледельца, который не имел ничего общего с семьями знати, свидетельствует о желании мятежников отобрать у семей олигархии монополию на первосвященство. Что касается первосвященников, то, несмотря на то, что их служба прекратилась в 70 г., само звание было сохранено. Деление священников на «череды» сохранялось в течение сотен лет, священники продолжали также получать полагающиеся им по статусу пожертвования. Более того, священники и после войны играли важную роль в общественной жизни евреев провинции [5, с.78].

Для нас очень важен этот эпизод во взаимоотношениях священников и народа. «Элеазаром Священником» мог быть обычный крестьянин или приближенный Бар-Кохбы. Единственным источником являются монеты, поэтому мы можем заключить следующее. «Элеазаром Священником», имя которого чеканилось на монетах Бар-Кохбы, мог являться его дядя Элеазар ха-Модаи, который был на стороне повстанцев и имел священническое происхождение, а также мог быть кто угодно из повстанцев, как тому было место в Великом восстании 66-70 гг. В любом случае, монеты говорят нам о том, что личность священника была важна в первый год восстания, после чего перестает играть подобную роль в политике Бар-Кохбы.

Гипотеза, рассматривающая большинство

таннаев П. в., чуть ли ни как идеологов и руководителей восстания абсолютно необоснованна и не имеет под собой доказательной почвы. Итак, мы разобрались с вопросом, кем был «Элеазар Священник», имя которого чеканили на монетах Бар-Кохбы первого года восстания, а также какую роль играли таннаи в восстании. Однако согласно сложившейся историографической традиции преобладает мнение, что, если не все, то, по крайней мере, определенная группа таннаев во главе с рабби Акибой бен Йосефом активно поддерживали восстание, провозгласив Бар-Кохбу мессией. Единственным источником, «вооружающим» сторонников этой точки зрения, является Иерусалимский Талмуд [6], согласно которому Акиба провозгласил Бар-Кохбу мессией. Это же сообщение легло в основу утверждения о мессианском характере восстания Бар-Кохбы. Это единственный аргумент в пользу данного утверждения! Аргумент, написанный в религиозной литературе, которая не претендует ни на какую объективность и наполнена противоречивыми данными. Не в Вавилонском, не в Иерусалимском талмудах ничего не говорится об участии Акибы или других таннаев в обороне Бейтара – последней крепости повстанцев, накануне поражения, зато говорится о присутствии там Элеазара ха-Модаи [6]. Монеты с именем «Элеазар Священник» чеканились, монет с указанием Акибы или кого-нибудь из таннаев нет. Г. Александров посвятил этому вопросу работу, где привел ряд твердых аргументов, которые доказывают необоснованность утверждений о руководящей роли таннаев и, Акибы в частности, в восстании Бар-Кохбы [1, с.371]. Г.Александров справедливо критикует Г.Алона. Он утверждает, что у нас вообще нет никаких оснований считать, что мудрецы поддерживали Бар-Кохбу. Он спрашивает, откуда нам известно, что мудрецы в эпоху Талмуда вообще занимали какое-то ведущее положение, и он также подвергает сомнению точку зрения, изложенную у Й. Бен-Шалом, о том, что мудрецы вообще были сторонниками радикальной точки зрения, приведшей к восстанию. В отличие от них, Г.Александров считает, что религиозные лидеры никакого отношения к восстанию вообще не имели, что они в принципе были коллаборационистами и поддерживали Рим. Г.Александров считает, что мудрецы думали, что Рим – это небесное наказание еврейского народа, а народ вообще мудрецов ни во что не ставил и против них всячески боролся [7, с.11]. Примерно через сто лет после разрушения храма мы наблюдаем у евреев Палестины иную форму «управления народом», форму, которая была признана Римом. Это был институт патриарха («наси»). Объем полномочий

патриарха впоследствии превзошел даже тот, которым обладали первосвященники в эпоху прокураторов [5, с.83]. Как замечает Д. Годблат, первое из имеющихся у нас исторических свидетельств существования титула «наси» (за исключением, естественно, библейских текстов, где этот термин имеет несколько иное значение) содержится в письмах Бар-Кохбы [5, 84]. На основании этого мы обнаруживаем еще одно доказательство острой конфронтации между идеями Бар-Кохбы и еврейскими танными. На монетах указан титул Бар-Кохбы – «наси Израиля». Это говорит о том, что Бар-Кохба после начала восстания, объявил таннаев вне закона и титул «наси» присвоил себе, возможно, его избрал народ на собрании. Безусловно, перед нами факт того, что Бар-Кохба в период восстания был вождем еврейского народа. Двух вождей быть не могло. Значит институт патриарха «наси» относительно таннаев был ликвидирован повстанческой властью. До восстания «управление народом» находилось в руках династии Гамлиэля. После того, как восстание было подавлено, и страсти в провинции улеглись, римляне вновь обратились к династии Гамлиэля. Помня, что раббану Гамлиэлю удавалось поддерживать порядок в Иудее в годы правления римских императоров Домициана, Нервы и Траяна, они поручили «управление народом» его сыну Шимону. И действительно, «порядок» поддерживался, патриархи верно и качественно служили римским господам. Таким образом, династия раббана Гамлиэля «правила» вплоть до того, как в начале пятого века пост патриарха был отменен императором. Этот факт еще раз доказывает склонность религиозных авторитетов к тесному сотрудничеству с римской властью. Народ не мог не замечать этого, он ощущал это в речах мудрецов. Под гнетом римских и еврейских аристократов крестьяне презрительно относились к подобной позиции, что не могло не вылиться в острый конфликт. Восстание Бар-Кохбы не имеет своего историка, подобного Иосифу Флавию, который хоть и субъективно, но описал многие события древней Еврейской истории, в том числе и события Великого восстания 66-70 гг. Вооружившись методологией исторического материализма и междисциплинарного анализа М. Блока и Л. Февра, мы обязаны вести «бои» за каждый эпизод восстания Бар-Кохбы. Мы ответили на вопрос относительно того, кем был «Элеазар Священник», имя которого фигурирует на монетах восстания. Проведен анализ относительно вероятности участия в восстании таннаев. Как выглядит концепция главенствующей роли таннаев в восстании Бар-Кохбы сегодня? Мы знаем, что население Российской империи считалось глубоко религиозным. Можно ли себе представить, что

во главе большевиков стояли бы священники? В восстании Бар-Кохбы основная масса религиозных деятелей не имела своего классового интереса. Наоборот, ее классовый интерес заключался в сохранении того порядка, который существовал до восстания. Порядок мирного сосуществования под римской властью. Исследователь, твердо решивший заниматься историей восстаний, несомненно, должен познакомиться с научной литературой по русской революции. В методологическом плане это даст существенную силу для исследований. Результаты исследования помогут нам в дальнейшем исследовать проблему социальной структуры, классовых антагонизмов в еврейском обществе, идеологические аспекты еврейских повстанцев, проблемы гражданского противостояния между еврейской аристократией и «простым народом».

Приложения:

Рисунок 1. Малая бронза. Первый год восстания. Хендин 681 22.5 мм.

Пальма и текст на палеоиврите «Элеазар Священник», Прорисован текст и он же современным шрифтом.

Перепутан порядок букв. Правильно «הַכֹּהֵן ה'תקס"א Элеазар ha-Kohen». Кисть винограда и надпись на палеоиврите «Первый год избавления Израиля».

Рисунок 2. Малая бронза. Первый год восстания. Хендин 681 18.5 мм. Аналогичная монета «Элеазар Священник». Только буквы в надписи в зеркальном отражении.

Рисунок 3. Денар (зуз). Серебро. Восстание Бар-Кохбы, год 1 (132/133 г.н.э.) Хендин-685.

Надпись на палеоиврите в венке (SMA или SHIM) / Кувшин с одной ручкой, пальмовая ветвь справа, надпись на палеоиврите вокруг «Элиазар первосвященник».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Александров Г. С. К вопросу о роли Акибы Бен Йосефа в восстании Бар-Кохбы [Текст] // Иудеи в Римской империи в эпоху Талмуда. Тель-Авив. 1999. С. 360-373.
2. Вавилонский Талмуд, трактат Санхедрин, 93б псалмов 60, 17. [Электронный ресурс] // Режим доступа: shalomfilm.com/650-polnyj-talmud-mishna-i-tosefta-1-7-tom-perevod-na-russkij-yazyk.html – Название с экрана
3. Валленберг Е. Некоторые вопросы, связанные с восстанием Бар-Кохбы, в свете нумизматических данных. [Текст] // Альманах античной нумизматики, №3, М., 2010 г., 320 стр. – С. 211.
4. Ветхий завет. Книга Паралипоменон. [Текст]
5. Годблат Д. Евреи земли Израиля в 70 – 132 годах [Текст] // Евреи в Римской империи в эпоху Талмуда. – Тель-Авив, 1999. – С. 78-83
6. Иерусалимский Талмуд, IV, 68d.
7. Иудеи в Римской империи в эпоху Талмуда (период Мишны с 70 по 220 гг. н. э.). [Текст] / Тель-Авив: 1999. С. 11.
8. Иосиф Флавий. Иудейская война, 4:3:6- 8. [Текст] / Перевод Я. Л. Чертка, Спб., 1991 г. – 540 с.
9. Каталог иудейской нумизматики. [Электронный ресурс] – режим доступа: [http:// www.judaea.ru](http://www.judaea.ru) – название с экрана.
10. Контонер Д. Ханнукальный лексикон. [Текст] // «Окна» №18,25, декабрь 2003 (приложение к израильской газете «Вести»).
11. Оппенгеймер А. «Галилея в период Мишны» [Текст] // Иудеи в Римской империи в эпоху Талмуда (период Мишны с 70 по 220 гг. н. э.). Тель-Авив. 1999. С. 252.
12. Смолвуд М. Евреи под властью Рима [Текст] // Евреи Римской империи в эпоху Талмуда (период Мишны – с 70 по 220 г. н. э) // Евреи в Римской империи в эпоху Талмуда. – Тель-Авив: Изд-во Открытого ун-та, 1999. – С. 197
13. Тосефта, Иом а-кипурим, 1:6 [Текст] / Талмуд, перевод Переферкович Н.А., Спб., 1906 г.

Статья поступила в редакцию 13.09.2013

REFERENCES:

1. Alexandrov G. K voprosu o roli Akibi ben Iosefa v vosstanii Bar Kohbi // Evrei v Rimskoy imperii v epohu Talmuda (On the question of the role of Akiba ben Joseph in the revolt of Bar Kochba // The Jews in the Roman Empire in the era of the Talmud) . Tel Aviv. 1999 . P. 360-373 .
2. Vavilonskiy Talmud, Traktat Sanhedrin, 93b Psalmi 60, 17. [Elektronniy resurs]. (The Babylonian Talmud, Tractate Sanhedrin , 93b Psalms 60, 17. [Electronic resource]). Access mode : shalomfilm.com/650-polnyj-talmud-mishna-i-tosefta-1-7-tom-perevod-na-russkij-yazyk.html
3. Wallenberg E, Nekotorie voprosi, svyazannie s vosstaniem Bar Kohbi, v svete numizmaticheskikh dannih. (Some issues related to the Bar Kochba revolt , in the light of numismatic data.). *Almanah antichnoy numizmatiki*. № 3, M.: 2010 , pp. 320 - p. 211.
4. Vethiy Zavet, Kniga Paralipomenon. (Old Testament. The Book of Chronicles).
5. Godblat D. Evrei zemli Izrailiya v 70 – 132 gg. (Godblat D. Jews the land of Israel in the 70 - 132 years). *Evrei v Rimskoy imprii v epohu Talmuda* . Tel-Aviv, 1999. - pp. 78-83
6. Ierusalimskiy Talmud (The Jerusalem Talmud), IV, 68d.
7. Iudei v Rimskoy imprii v epohu Talmuda (Period Mishni s 70 po 220 g). (The Jews in the Roman Empire in the era of the Talmud (Mishnah period from 70 to 220 years)). Tel Aviv, 1999. p. 11.
8. Iosif Flavii. Iudeiskaya voina (Josephus . War of the Jews), 4:3:6 - 8. Translated Y.L. Chertkov , St. Petersburg, 1991 - 540 p.
9. Katalog iudeiskoy numizmatiki (Catalogue of Jewish numismatics). [Elektronniy resurs]. Mode of access: <http://www.judaea.ru>
10. Kontorer D. Hannukalniy leksikon (Kontorer D. Hannukah lexicon). «Okna» № 18,25, Dekabr 2003 (prilozhenie k izrail'skoy gazete «Vesti»).
11. Oppengeimer A. Galileya v epohu Mishni // Iudei v Rimskoy imprii v epohu Talmuda (Period Mishni s 70 po 220 g). (Oppenheimer. A. «Galileo during the Mishnah» // The Jews in the Roman Empire in the era of the Talmud (Mishnah period from 70 to 220 years)). Tel Aviv. 1999. p.252.
12. Smolvud M. Evrei pod vlastyu Rima. (Smallwood M. Jews under the rule of Rome // The Jews in the Roman Empire in the era of the Talmud (Mishnah period from 70 to 220 years)) Tel Aviv, *Publishing House of the Open University Press*, 1999 . - P. 197
13. Tosefta, Yom Kippur, 1:6 // Talmud translation Pereferkovich N., St. Petersburg, 1906.

Борисенко Евгений Сергеевич – соискатель
Донецкий национальный университет
Адрес: 83001, г. Донецк, пр. Гурова, 14
E-mail: wallenberge@yahoo.com

Borisenko Yevgeniy Sergeevich – applicant
Donetsk national university
Address: 14, Gurova Ave., Donetsk, 83001
E-mail: wallenberge@yahoo.com

РЕЦЕНЗІЯ

Рецензія на монографію М.В. Лазаровича «Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз» (Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.)

Е.В. МАМОНТОВА

Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса, Україна
E-mail: kafpa@oridu.odessa.ua

Review of the monograph M.V. Lazarovych «Ethnic policy of the ukrainian authorities era national liberation struggle of 1917-1921: comparative analysis» (Ternopil: TNEU, 2013. - 760 p.)

E.V. MAMONTOVA

Odessa regional institute of public administration of the National academy of public administration under the President of Ukraine, Odessa, Ukraine
E-mail: kafpa@oridu.odessa.ua

У ХХІ ст. поступальний розвиток будь-якої демократичної держави неможливий без урахування прагнень її етнічних меншин. Насущним це твердження є й для України, характерної з давніх часів багатоетнічним складом людності. Нині, згідно зі Всеукраїнським переписом населення 2001 р., тут проживають представники понад 130 національностей і народностей, що становлять 22,2% усіх громадян держави. Тому нехтування етнонаціональним чинником, який є одним зі складових системи безпеки країни, може дорого коштувати.

Лише формування дієвої концепції державної етнополітики здатне забезпечити гармонійне поєднання інтересів титульної нації й іноетнічного населення. Вагомим підґрунтям такої діяльності може стати політико-правовий досвід розв'язання національних проблем, зокрема, в Україні періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. Адже без критичного осмислення й узагальнення як минулих етнополітичних здобутків, так і прорахунків, їхнього інтегрального наукового відображення в історіографії неможливо конструктивно вирішити сучасні міжнаціональні проблеми, прогнозувати і моделювати їх розвиток у майбутньому.

Рукопис монографії складається з чотирьох частин, поділених на 12 глав, а також вступу, висновків і додатків. Предметом дослідження М. Лазарович, на думку рецензента, доволі вдало визначив два важливі аспекти. По-перше, систему організаційних, нормотворчих та інституційних заходів Центральної Ради, Другого Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР/ЗОУНР та їхніх урядів, спрямованих на забезпечення громадянських прав і свобод, умов етнокультурної самобутності та

політичного розвитку національних меншин. По-друге, етнодемографічну специфіку, соціально-професійну стратифікацію й політико-правовий статус іноетнічного населення напередодні Української революції, а також зумовлені органами української влади зміни та розвиток його політико-правового становища у 1917–1921 рр.

У першій частині розглянуто питання теоретико-методологічного характеру, прослідковано світову традицію політико-правового захисту меншин, визначено понятійний апарат, здійснено стислий аналіз стану наукового розроблення та джерельної бази теми.

Змістом другої частини рукопису стало дослідження основних тенденцій зростання чисельності й розселення найбільших національних меншин України, з'ясування етнічного співвідношення мешканців міст і сіл, визначення особливостей виробничої зайнятості, суспільного поділу праці та соціальної структурованості серед українських етносів. Здійснений аналіз дав змогу авторові дійти висновку про те, що іноетнічні спільноти представляли собою порівняно структуровані соціальні організми й істотно переважали українське населення за професійною ознакою. На відміну від українців, котрі в суспільному поділі праці превалювали лише в сільськогосподарському виробництві, інші етнічні суб'єкти були представлені там значно пропорційніше, особливо в тих галузях, що визначали життєдіяльність суспільства.

У третій частині монографії дослідник, відштовхуючись від тези про те, що поліетнічність населення України потребувала від її лідерів ужиття заходів для забезпечення громадянських прав і свобод національних

© Е.В. Мамонтова, 2013

меншин, умов їхньої етнокультурної самобутності та політичного розвитку, ретельно простежив означену діяльність кожної із влад, що діяли в означеному хронотопі. Він підсумував, що етнонаціональна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР-ЗОУНР та їхніх урядів була поміркованою й загалом забезпечувала права іноетнічного населення.

Органи української влади не лише декларували визнання прав національних меншин, їхню громадянську, етнічну й віросповідну рівноправність, але й уперше в світовій практиці гарантували їм національно-культурну автономію та представництво в уряді, зокрема створили російське, єврейське та польське національні міністерства, розглядаючи це як неодмінну умову демократизації національних взаємин.

Трагічним винятком із правил стало таке ганебне явище періоду визвольних змагань, як єврейські погроми. Їх здійснювали всі суб'єкти, що оперували на теренах України того часу – від різного роду повстанських загонів до регулярних частин Білої, Червоної та Української армій.

Важливим фактором розвитку українського державотворення 1917–1921 рр. стало залучення іноетнічного населення до участі в представницьких та виконавчих структурах влади. Про це йдеться в четвертій частині дослідження. Автор відзначає, що, завдяки як означеним урядовим заходам, так й ініціативності меншин, було забезпечено умови для вільного розвитку етнічних спільнот, їх соціально-економічного, політичного,

культурного, інституційного відродження. Розпочали діяльність національно-культурні товариства, школи, бібліотеки, було розгорнуто прискорену підготовку вчителів, вільне видання книг і періодики національними мовами тощо. Українсько-іноетнічна співпраця, незважаючи на певні випробування революційної доби, а відповідно й декларативність деяких заходів влади, набувала нового досвіду та усвідомлення необхідності добросусідського співжиття всіх народів України. Завершуючи роботу, автор перерахував основні висновки, зроблені ним у ході дослідження. Їхня наукова новизна, теоретична і практична значущість не викликають сумнівів. Інформативно насиченими є «Додатки» до монографії, які охоплюють значний масив документальної бази дослідження. Окремі документи опубліковано вперше. Разом із тим, на думку рецензента, було б доцільно помістити до означеного розділу й авторські розробки. Ними могли б стати таблиці, де, приміром, було б відображено дані, які об'єднували і які роз'єднували українців та представників національних меншин у Центральній та Малій радах, Генеральному Секретаріаті тощо.

Підсумовуючи, зазначу, що вказані зауваження і побажання лише претендують на врахування в подальшому дослідженні означеної проблеми і жодним чином не знижують теоретичного рівня, практичної ваги та наукової цінності рукопису монографії М. Лазаровича «Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз».

Мамонтова Елла Вікторівна – доктор політичних наук, професор

Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Адреса: 65009, м.Одеса, вул.Генуезька, 22, к.218

Телефон: +38 (048) 729-76-95, E-mail: kafpa@oridu.odessa.ua

Mamontova Ella Viktorivna – doctor of political sciences, Full Prof.

Odessa regional institute of public administration of the National academy of public administration under the President of Ukraine

Address: 22, Henuzka Str., r. 218, Odessa, 65009

Phone: +38 (048) 729-76-95, E-mail: kafpa@oridu.odessa.ua

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою almagrani@i.ua. Обсяг – від 8 до 16 сторінок комп'ютерного набору. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – А4 (210х297 мм), верхнє поле – 2 см, нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см, розмір символу (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Вставлені до тексту графіки, схеми і малюнки просимо подавати в чорно-білому варіанті в окремих файлах (для малюнків формат tif, для схем графіків та таблиць MS Excel 97). Імпортовані в Word ілюстрації не можуть бути використані для подальшої роботи.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація надається окремо мовою статті та англійською мовою. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйнятну або офіційну назву наукового закладу англійською мовою.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Назва статті подається мовою оригіналу та англійською мовою. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: (постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки).

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і додається до неї мовою статті та в перекладі на англійську мову («Авторское резюме», «Abstract»). Обсяг резюме - 100 - 250 слів. У ньому стисло наводяться зміст основного матеріалу статті та 7 - 8 ключових слів («ключевые слова», «keywords»).

5. Список літератури подається в кінці статті (розмір символу (кегель) – 12, інтервал – 1) за алфавітом (спочатку українською та російською, потім зарубіжною).

Список літератури оформляється у двох варіантах.

1. Відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади складання списку літератури наведено на сайті Книжкової палати України (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

2. Відповідно до правил міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References», а саме:

- прізвища та ініціали всіх авторів публікації пишуться латиницею (транслітерація) та виділяються курсивним шрифтом;
- назва публікації пишеться латиницею (транслітерація);
- у дужках наводиться назва публікації в перекладі англійською мовою;
- назва видання (журналу, збірки статей, наукових праць, матеріалів конференцій) пишеться латиницею (транслітерація) та виділяється курсивним шрифтом;
- вихідні дані (місто - для книжкових видань, том (vol.), рік, номер (no.), сторінки (pp., p.) - в англійському варіанті).

Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому. «Там само» – не допускається.

Приклад оформлення списку літератури відповідно до вимог міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References» наведено на сайті Видавництва (<http://grani.org.ua/ua/usloviya.html>).

6. Посилання на список літератури.

Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, окрім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 - номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Для аспірантів та студентів обов'язково потрібна рецензія наукового керівника.

8. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті Видавництва www.grani.org.ua.

**РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ
З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ,
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9:00 до 18:00)
Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Wordage is from 8 to 16 pages of computer typing. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), top edge - 2 cm, bottom edge - 2 cm, left edge - 3 cm, right edge - 1 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Page numbering is not necessary. The article should have UDC (in the upper left corner). Please give graphs, diagrams and drawings (inserted into the text) in black white version in separate files (format tif is for the pictures, MS Excel 97 is for diagrams, graphs and tables). Illustrations, imported into Word, cannot be used for further work.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in language of the article and in English. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages - Ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the almanac recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions).

Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication and is attached thereto in the language of article and translated into English. The size of the abstract is 100 - 250 words. The basic content of the article and 7-8 keywords are presented in this part.

5. Bibliography is given at the end of the article (symbol size (body size) – 12, the interval - 1) in alphabetical order (first Ukrainian and Russian, then foreign).

Bibliography is made in two versions.

1. According to DSTU GOST 7.1:2006 «The System of Standards on Information, Librarianship and Publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules.» Examples of making a list of references are given on the website of the Book Chamber of Ukraine (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

2. According to the rules of the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References», namely:

- surnames and initials of all the authors of publications are written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- the title of the publication is written in Latin (transliteration);
- the title of the publication is written in brackets in English;
- the title of the publication (magazine, collection of articles, research papers, conference proceedings) is written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- basic data (city of the publisher, volume (vol.), year, number (no.), pages (pp., p.) is written in English.

Bibliography must include at least 7 references; it is desirable that some of them were issued not earlier than 5 years ago. «The same» is not allowed.

The example of bibliography according to the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References» is on the site of Publishing Office (<http://grani.org.ua/ua/usloviya.html>).

6. References.

References in the text are denoted the number in the square brackets according to the number in bibliography, for example [5] or [8; 10]. If the text uses a quote, you need except for the reference to the source, to point out the page, such as [1, p. 54], where 1 is a serial number in the bibliography, 54 is a page number; [7, sheet 67], where 7 is a serial number in the bibliography, 67 is a sheet number in the archives.

7. The publication of articles is made after internal and external reviews. A review of the supervisor is necessary for the graduate and undergraduate students.

8. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

**EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC
REPORTS IN SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY, PUBLIC ADMINISTRATION**

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9:00 till 18:00)
Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

**ШАНОВНИЙ АВТОРЕ!
РОЗПОЧАТА ПЕРЕДПЛАТНА КАМПАНІЯ-2014**

З вересня 2013 року поштові відділення, передплатні агенства у містах України та редакція Науково-теоретичного і громадсько-політичного альманаху «Грані» розпочинають прийом передплати на Альманах на 2014 рік. При цьому, якщо Ви не встигли оформити передплату на номери, що виходитимуть у 2013 році, то ще не пізно зробити це - редакція Альманаху «Грані» приймає передплату, починаючи з будь-якого місяця.

**ОФОРМИТИ ПЕРЕДПЛАТУ НА АЛЬМАНАХ «ГРАНІ» МОЖНА БУДЬ-ЯКИМ
ЗРУЧНИМ ДЛЯ ВАС ЗАСОБОМ:**

1. у будь-якому відділенні Укрпошти - передплатний індекс 41703
2. через Видавництво «Грані»:
49000, м. Дніпропетровськ, вул. Чкалова, 25,
тел.: +38(056)744-42-39, тел.факс +38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua
3. у наступних передплатних агентствах:
- АТЗТ «Самміт»: 01011, м.Київ, а/с 380, тел. (044)521-40-50, 521-27-75
 - Фірма «Меркурій»: м. Дніпропетровськ, вул.Набережна Леніна, 15а, оф.39,
тел. (056)744-16-61,744-72-87
 - НПП «Ідея», 83001, м.Донецьк, вул.Артема, 84, тел. (062) 381-09-32
 - Фірма «Періодика»: 01001, м.Київ, вул. Мала Житомирська, 11, оф.2,
тел. (044) 278-61-65, 279-27-12, 278-00-24
 - «ЗПС-Інформ»: м. Івано-Франківськ, вул. Січових Стрільців, 15,
тел./факс (0342) 50-13-20
 - ДП «Фактор-Преса»: 61037, м.Харків, вул.Гомоненко,10, тел.(057)758-52-36
 - ПП «Агенція дистриб'юторського та інформаційного сервісу «Матрікс Пресс»:
01025, м.Київ, вул. Володимирська, 7, оф. 1, тел./факс (044) 587-52-79

Будемо вдячні за підтримку щодо передплати альманаху «Грані»!

ДЛЯ НОТАТОК

[illegible]